DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Charles Tilly

ZOR, SERMAYE VE AVRUPA DEVLETLERİNİN OLUŞUMU

Çeviren: Kudret Emiroğlu

İMGE kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Charles Tilly'nin *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* kitabı, bin yıllık Avrupa tarihini, "devlet"i anlamak, geçirdiği evrelerle bugünkü ulus-devlet oluşumunu ve egemenliğini açıklamak, bu oluşumda toplumsal sınıfların konumunu çözümlemek amaçlı bir inceleme girişimidir. Bu kapsamlı analizde, incelemenin geniş bir literatüre dayalı olgusal zenginliği, anlamlı kuramsal çerçevelerle daha da derinleşmektedir.

Merkezi iktidarın, devlet kurumlarının ve ordunun tarihini, sermaye ve kapitalizmin örgütlenişi ve gelişim tarihi içinde, karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde ele alan Tilly, devlet, devletin sınıflardan bağımsızlığı, millet ve milliyetçilik gibi tartışmalara yeni açılımlar getirmektedir. Ayrıca devlet tipleri, devrim ve yurttaşlık, vergi ve yükümlülük, doğrudan yönetim ve ulus-devletin aşınımı, emperyalizm ve sivilleşme gibi temel kavram ve oluşumları da ele almaktadır. Bütün kapsamı ve derinliğiyle modern "Avrupa"nın ortaya çıkışını anlatan kitap, bir yandan da dünya sistemi, savaş ve üçüncü dünya devletlerindeki askeri darbeler gibi, daha geniş ölçekli olgulara ışık tutmaktadır.

Konusunun genişliği ve derinliğine rağmen şaşırtıcı derecede açık ve berrak bir biçimde kaleme alınan bu kitap, bugünün dünyasını anlamlandırmada tarihin sunabileceği imkânları bir kez daha ortaya sermektedir.

ISBN 975-533-321-5
9 789755 333212

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Charles Tilly
Coercion, Capital, And European States, AD 990-1992
ISBN 975-533-321-5
© Charles Tilly, 1990, 1992
© İmge Kitabevi Yayınları, 2001
Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ağustos 2001

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Hasan Tahsin Benli

Kapak
T. Tolga Özçelik

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A
Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96
Faks: (312) 425 65 32

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80
Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Charles Tilly

Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu

990-1992

Çeviren
Kudret Emiroğlu

İMGE kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

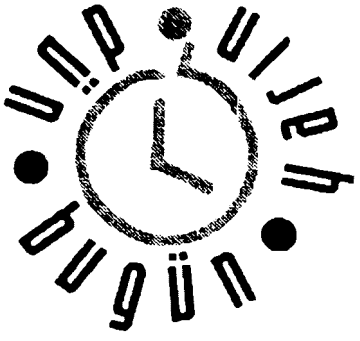

Dün Bugün Yarın dizisi, tarih merkezli bir perspektifle, toplumsal bilimlerin her dalında insanlığın ve ülkemizin toplumsal serüvenini kavramaya yardımcı olacak kitapları okuyucuya sunuyor.

Avrupa-merkezli bir dünya tarihi perspektifini kıran, dünyanın diğer bölge ve halklarının tarihlerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan yapıtlara özellikle yer veren bu dizi, fazlasıyla Türk ve Türkiye tarihine hapsolmuş bir tarih bilgi ve bilincinin aşılmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

Bir ülkenin gerçek zenginliğinin, zihinsel üretimi ve insanları düşünmeye yöneltecek entelektüel birikimi olduğu düşüncesinden hareketle, *Dün Bugün Yarın* dizisi, Türkiye ve Türkçedeki toplumsal bilim etkenliğinin kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

Dizi Editörleri
Suavi Aydın
Kudret Emiroğlu
Uygur Kocabaşoğlu
Oktay Özel

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Türkçe Yayıma Önsöz 9
Önsöz 11
1 Dünya Tarihinde Şehirler ve Devletler 17
Tarihte Devletler 17
Mevcut Cevaplar 24
Sermaye ve Zorun Mantığı 42
Savaşın Devlet Oluşum ve Dönüşümünü Yönlendirmesi 48
Uzun Süreli Eğilimler ve Etkileşimler 62
Yaklaşımlar 70
2 Avrupa Şehirleri ve Devletleri 77
Avrupa Yokken 77
Devletler ve Zor 87
Şehirler ve Sermaye 90
Şehir-Devlet Etkileşimi 96
Devlet Fizyolojileri 101
Tehlikeli İlişkiler 108
Devletin Alternatif Biçimleri 113
3 Savaş Devleti, Devlet Savaşı Nasıl Biçimlendirir? 123
Şiddetin Çatallaşması 123
Devletler Zoru Nasıl Denetledi 126
Savaşlar 128

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dönüşümler 137
Zoru Ele Geçirme, Yaratma ve Satın Alma 150
Borçları Ödeme 155
İmparatorluğun Uzun, Güçlü Kolu 161
4 Devletler ve Yurttaşları 169
Yabanarılarından Lokomotiflere 169
Pazarlık, Haklar ve Kolektif Eylem 175
Doğrudan Yönetimin Kuruluşu 181
Fransız Devrimi: Dolaylı Yönetimden Doğrudan Yönetime 188
Devletin Genişlemesi, Doğrudan Yönetim ve Ulusçuluk 200
İstenmeyen Yükümlülükler 204
Askerileşme = Sivilleşme 211
5 Ulusal Devletin Soyağacı 219
Çin ve Avrupa 219
Devlet ve Şehirlerin Yeniden İncelenmesi 225
Zorun Rotaları 235
Sermayenin Rotaları 245
Sermayeleşmiş Zorun Rotaları 259
6 Avrupa Devletler Sistemi 273
Avrupa Devletlerinin Bağıntıları 273
Savaşların Sonu 280
Sistemin Üyeleri 286
Devlet Bağlantılı Dünyanın Yaratılışı 303
Savaşlar Nasıl Başladı 307
Altı Çarpıcı Soru 312
7 1992'de Askerler ve Devletler 321
Siyasal Gelişememe 321
II. Dünya Savaşı'nın Etkisi ve Mirası 329
Askerlerin Yükselişi 339
Tarihsel Perspektifle Bugünün Askerleri 342
Askeri Yığınak 347
Askerler İktidarda 351
Askerler Nasıl Güç Kazandı? 360
Sonuç Yerine 370
Kaynakça 377
Dizin 429

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Entelektüel coşkuyla dolu, örgütçü, yaratıcı ve dost
Stein Rokkan'ın anısına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkçe Yayıma Önsöz

Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu'nun Türk okurları, Osmanlı İmparatorluğu'nun gönüllü veya gönülsüz mirasçıları olarak kitabın çözümlemesini yaptığı tarihe ilişkin özel bir bakış açısına sahipler. Avrupa ile Asya sınırında iki yana da uzanan konumu, çok dilli, dinli ve etnik gruplu yapısı, kitabın kapsadığı Avrupa siyasal tarihinin beş yüzyılına etkin katılımıyla, Akdeniz bölgesinde imparatorluğun ömrünü tamamlamasından çok sonra da bağlantıları, kurumları ve anılarıyla yaşamı etkilemeye devam eden Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletlerinin yaşadığı dönüşüme özgün bir bakış açısı sağlıyor. Modern Türkiye ise, Avrupa ve Batı Asya'da, birçok Türk kökenli halkla, önemli bir bağlantı olmayı sürdürüyor. Bir yönüyle burada çözümlenen siyasal süreçler ne kadar Hollandalı veya İspanyollara aitse o kadar da Türklere ait. Öte yandan, Türk okurlar bu tarihi, dışsal bağlamı açışından ayrıcalıklı bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bilinçle okuyabilirler. Amerika'ya göç etmiş Batı ve Orta Avrupalı kökenlerden gelen ve Batı Avrupa tarihinde uzmanlaşmış biri olarak ben, kuşkusuz Türk deneyiminin bazı önemli özelliklerini gözden kaçırmış ve hatta Osmanlı, Balkan ve Türk tarihinin bazı bölümlerini bilmeden yanlış aktarmış olabilirim. Kitabın bu yönlerden eksiklikleri ne olursa olsun, okuyucuları bu tarihi yeniden düşünme, Osmanlı, Balkan ve Türk geçmişini karşılaştırmalı yaklaşımla yeniden bu tarih içine yerleştirme ve bu geçmişin bugünün siyasal yaşamına etkilerini tanımlama konularında sorgulamaya yönelteceğini umuyorum.

Charles Tilly
New York-Ocak 1999

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

İnsanın zorunluluk ve korkularından verimli sonuçlar elde etmesi sanatına *Yaratıcı Nevroz* adını veriyorum. Bu kitap bu sanatın yazıya dökülmesidir. Bu durumda benim karmaşık olayların basit simetrisini keşif veya icat etme zorunluluğum aynı derecede yıldırıcı olmayan bir başka görevin ağır sorumluluğundan kaçma dürtüsüyle birleşiyor. Bu kitabın okuyucusu benim düzenleme ve basitleştirme zorunluluğumun işaretlerini fark edecektir. İkinci dürtü ise biraz açıklamaya muhtaç. Ne zaman sıkıntılı ve zor bir işten kaçmak için başka bir işe el attıysam kendimi zor bir işin içinde bulmuşumdur. Bu kez de, Wim Blockmans'la Avrupa şehir ve devletlerinin yazışmalarıyla ilgili arşivleri düzeltme işinde işbirliğine girdiğimde, İS 1000 yılından itibaren Avrupa'nın çeşitli şehir ve devletlerinin ifade biçimlerini karşılaştırmak gibi fazlasıyla hırslı bir çalışmaya başladım.

Niyetim kitabın, Perry Anderson'un büyük iddiasına yerinde bir cevap vermesiydi: "Bugün, 'aşağıdan tarih' Marksist olan ve olmayan çevrelerde slogan haline gelip

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geçmişe ilişkin anlayışımıza büyük kazanımlar kattığında, tarihsel materyalizmin temel öncüllerinden birini anımsamak zorunlu hale geliyor: sınıflar arasındaki dünyevi mücadele nihai olarak toplumun ekonomik veya kültürel düzleminde değil, *siyasal* düzleminde çözüme kavuşur. Başka deyişle, üretim ilişkilerinde temel değişimleri belirleyen, sınıflar varolduğu sürece, devletlerin kurulması ve yıkılmasıdır" (Anderson 1974: 11). Bu kitabın, meslek yaşamım boyunca uğraştığım üç temel konuyu birleştireceğini umuyorum: kolektif eylemin tarih ve dinamiği, şehirleşme süreci ve ulusal devletlerin oluşumu.

Benim anladığım biçimiyle böyle bir kitap, ayrı ayrı belirli sorulara cevap oluşturacak, değişik bağlamlarda kendi başlarına yararlı büyük kataloglar ve istatistik dizilerinin hazırlanmasını gerektirmesini bir yana bıraksak bile, egzotik kaynak ve dillerde ustalık gerektirir. Yazmaya başladıktan kısa süre sonra, tuhaf yerlerde yeni malzeme araştırması yapmaya ve yeni dil öğrenme ve eskileri yeniden geliştirme yeteneğimi sınamaya başladığımı da fark ettim. Cornell Üniversitesi bana Messenger Dersleri kapsamında olarak 1987'de kitaptaki bazı temel düşünceleri sınama olanağı verdi; fakat Ithaca'daki tartışmalar bu düşüncelerin ne kadar kırıntı halinde kaldığını gösterdi ve beni konunun önemli olduğu, gereken uzun emeği harcamaya değdiği konusunda ikna etti.

1988 Şubat ve Martında bu kitap üstünde çalışırken, Paris'teki Institut d'Etudes Politiques'de bir dizi ders verdim. (Bu fırsatı yarattıkları için Alain Lancelot'la Pierre Birnbaum'a ve Paris'te kaldığım sürece Masion des Sciences de l'Homme'un desteğini sağladığı için Clemens Heller'e şükran borçluyum.) Planım, dersler arasında Paris arşivlerinde çalışmaktı. Ama daha işin başında Avrupa şehir ve devletleri konusunda ders veriyordum. Bu sunuşun uyandırdığı canlı sorgulama üstüne düşününce, aniden bir

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: https://dubey.org

başka kitabın oluşum aşamasına geldiğini fark ettim: bu başlamış olduğumdan çok daha şematik, sentetik, özet ve yazılabilir bir kitap olacaktı. Bu kitabı yazmak bana ürkütücü koca projeden, geçici de olsa, onurlu biçimde ayrılma olanağı verebilirdi. Arşivlere gitmek yerine, evde kalıp makinemin başında yeni kitabı heyecanla yazmaya başladım. Cornell ve Enstitü'de verdiğim derslerin yeniden işlenmesi kitabın tasarımına tam olarak uyuyordu ve Mart sonunda New York'a döndüğümde kitabın ana bölümlerinin taslağını tamamlamıştım.

Russell Sage Vakfı'nın sponsorluğunu yaptığı projeleri bir yıl erteleme nezaketini göstermesiyle, bilgisayarımın başına koşup yazmaya devam ettim. (Bu sırada Pauline Rothstein ve Russell Sage'deki asistanları kütüphane kaynakları konusunda vazgeçilmez, entelektüel yardımlarını sundular, Camille Yezzi günlük zorunlulukları kolaylaştırdı, Eric Wagner ve Peter de Janosi güler yüzlü desteklerini verdi, Robert Merton ile Viviana Zelizer ise koca yapılar, uzun süreçler ve büyük karşılaştırmalara girişme çabalarımı teşvik ediyordu.) Temmuz 1988'de karışık da olsa tam bir taslak hazırlanmıştı. *Devletler, Zor ve Sermaye, Gümüş, Kılıç ve Asa* ve o kadar akıcı olmasa da daha doğru olan *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* başlıkları altında bu taslak defalarca elden geçti. (Kitabın son hali, daha önce Eugene Genovese ile Leonard Hochberg'in editörlüğünde çıkan *Geographic Perspectives in History* (Oxford: Basil Blackwell, 1989) adlı kitapta "The Geography of European Statemaking and Capitalism Since 1500" adlı makalede, CSSC (Center for Studies of Social Change, New School for Social Research) Working Paper 41, 1987'de çıkan "Warmakers and Citizens in the Contemporary World" ve CSSC Working Paper 42, 1987'de çıkan "How War Made States and Vice Versa" ile CSSC Working Paper 75, 1988'de çıkan "States, Coercion and Capital", son ola-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rak da *Social Research* 56 (1989), 71-98'de yer alan "State and Counterrevolution in France"da bulunan malzemeyi kullanmakta ve toparlamaktadır.)

İzleyen aylarda dost ve meslektaşlarım kitabın çeşitli bölümlerini okudular veya dinlediler; benim konuşmak ve kitabı durmadan gözden geçirmek çabalarım onları da epey meşgul etti. Janet Abu-Lughod, Wim Blockmans, Bruce Carothers, Samuel Clark, Brian Downing, Carmenza Gallo, Thorvald Gran, Marjolein 't Hart, Peter Katzenstein, Andrew Kirby, John Lynn, Perry Mars, Maarten Prak, Sidney Tarrow, Wayne te Brake ve Bin Wong bana değeri biçilemez bir armağan verdiler: ilk taslağın tamamını üstünde durarak eleştirdiler ve Richard Bensel, Robert Jervis, Jo Husbands'la David Laitin belirli bölümlere ilişkin keskin yorumlarını bildirdiler. Adele Rotman'a düşüncelerimi doğrudan ifade etmem konusundaki önerileri nedeniyle içten teşekkür borçluyum. Nikki Aduba taslağın editörlüğünü tam bir özen ve bilgiyle yaptı. Louise Tilly ben bu kitap üstüne çalışırken kendi kitaplarını bitirmekle meşguldü, fakat benim takıntılarımı nazikçe hoş gördü ve stratejik öğütler verdi.

Bergen, California-Irvine, Şikago, Cenevre Leiden ve Batı Ontario, New York City, Columbia, Harvard üniversitelerindeki ve Estonya Bilimler Akademisi'ndeki dinleyiciler, çözümlemelerle ilgili anlamlı sorular sordular. New School'daki devlet oluşumu ve kolektif eylem konulu seminer bana kitaptaki görüşleri yeniden formüle etmekte yardımcı oldu. Harrison White'a ve Columbia Üniversitesi'nin Toplumsal Araştırmalar Merkezi'ndeki ortağı komploculara (öncelikle Lisa Anderson, David Cannadine, Martin Gargiulo, Denise Jackson, Gerald Marwell, Salvatore Pitruzzello, Kate Roberts, Hector Schamis, Kamal Shehadi, Jack Snyder, Claire Ullman ve Ronan Van Rossen) bu kitabın taslak bölümlerini inceleme fırsatı veren zevkli semi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

neri düzenledikleri için minnettarım. Bu eleştiricilerden hiçbiri kitabın tamamını görmedi, dolayısıyla benim hatalarımda hiçbirinin sorumluluğu yoktur.

Hatalar elbette vardır. Bin yılı aşkın süreye yayılınca, kuşkusuz ana fikirleri dikkate almamış, can alıcı olayları atlamış, önemli çelişkileri görememiş, ağırlığı bulunan olguları yanlış kavramış ve bazı değişimleri yanlış açıklamışımdır. Okuyucuların yanlış ve atlamaları bana bildireceğini ve kitabımı reddetmeden önce bu hataların temel yargıları ne kadar etkilediğini düşüneceklerini umuyorum. Benim iyimser tutumuma göre, bu kitap merhum Stein Rokkan'ın başladığı çalışmanın devamı yerine geçecek ve Stein'le benim birlikte hazırladığımız *The Formation of National States in Western Europe* adlı kitabımızın hatalarını düzeltecek, güçlü yanlarını geliştirecektir. Bu kitabın, daha önceki *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons* ve *As Sociology Meets History* gibi kitaplarda savunduğum büyük ölçekli değişimler hakkında tarihsel temelli araştırmalar yapma programının bir örneğini oluşturacağını ve Anthony Giddens, Allan Pred, Arthur Stinchcombe ile Harrison White'ın son çalışmalarında örneklerini verdikleri tarihsel olasılık kuramlarını geliştirmeye katkıda bulunacağını umuyorum. Eğer bu gerçekleşirse, zorunluluk ve fobi bir kez daha bilime yapıcı katkıda bulunmuş olacak. Şimdi, elbette, bir sorunla karşı karşıyayım: o büyük kitap beni bekliyor.

Charles Tilly

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1

Dünya Tarihinde Şehirler ve Devletler

TARİHTE DEVLETLER

3.800 yıl önce, küçük bir Mezopotamya şehir-devleti, bölgedeki öteki şehir-devletlerinin hepsini fethetti ve onları kendi şehir tanrısı Marduk'un kulları yaptı. Hammurabi, Babil'in hükümdarı, Mezopotamya'nın büyük kralı oldu. Bu fetihlerle, bütün insanlar için kanun yapma hak ve zorunluluğunu üstlenmiş oldu. Ünlü kanunlarına girişte, Hammurabi, yüce tanrılar Ani ve Enlil'den talimat aldığını iddia eder:

> sonra Ani ve Enlil, tanrı korkusu olan ben Hammurabi'yi, memlekette adaleti tecelli ettirmem için, şikayet ve kötüyü yok etmem için, kuvvetlinin zayıfı yok etmemesi için, güneş gibi kara başların üzerinde yükselmem için, memleketi aydınlatmak için, insanların refahı için, benim adımı andılar.
>
> (Frankfort 1946: 193)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İlahi çağrıyla sarmalanmış Hammurabi, kendi yönetimine karşı çıkanları rahatlıkla 'kötü' diye niteleyebilirdi. Kurbanları yere çalarak, bağlaşıkları yok ederek, rakip şehirleri yağmalayarak, ilahi adaletin kendi arkasında olduğunu savundu. Hammurabi kendi şehrinin iktidarını oluşturuyor, bir devlet kuruyordu; onun tanrıları ve onların belirli adalet görüşü hüküm sürecekti.

Devletler, beş bin yıldan fazla süredir dünyanın en geniş ve en güçlü örgütleri oldular. Devletleri, ev ve akraba gruplarından farklılaşmış zor kullanan örgütler olarak da tanımlayabiliriz ve önemli toprak parçalarında birçok açıdan bütün öteki örgütlere göre açık üstünlükleri vardır. Bu terim şehir-devletlerini, imparatorlukları, teokrasileri ve başka birçok hükümet biçimini içerir fakat aşiretleri, sülaleleri, şirket ve kiliseleri dışlar. Ama bu tür bir tanım da tartışmalıdır; birçok siyaset bilimcisi terimi böyle örgütlenme anlamında kullanırken, bazıları onu, geniş, aynı sınırlar içinde bulunan bir halk üstündeki her türlü iktidar örgütlenmesi için kullanılacak kadar genişletirken, bazıları da onu görece iktidar sahibi, merkezileşmiş ve ayırt edilen egemenlik örgütlenmeleri - kabaca ulusal devlet adı vereceğim yapı için kullanılabilecek kadar sınırlarlar. Ben, öteki tartışmasız devletler onlara eşit devlet muamelesi yaptığı için, tanımı, bugünün Monako ve San Marino gibi 'önemli' topraklardan yoksun oluşumları da içerecek biçimde uzlaştıracağım.

Şu an için örgütlenme tanımına bağlı kalalım. Böyle bir standartla, arkeolojik bulgular devletlerin İÖ 6000 yılından itibaren var olduğunun ilk işaretlerini veriyorlar ve yazılı veya resimli kaynaklar iki bin yıl sonraki varlıklarına tanıklık ediyor. Son sekiz bin yıllık sürenin çoğunda devletler dünyanın insan yaşayan bölgelerinde ancak küçük bir yeri tuttular. Ama bin yıllar içinde tahakküm alanları genişledi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şehirler de aynı topraklarda doğdu. İÖ 8000'le 7000 arasında bir tarihte, daha sonra Jeriko adı verilen yerleşim, bir tapınak ve taş evler içeriyordu; sonraki bin yıllarda kalın bir duvar ve farklılaşmış yapılara sahip oldu. Bu süre içinde Jeriko şehir adı verilmeyi mantıklı biçimde hak etti ve öteki Ortadoğu yerleşimleri de şehirleşmenin işaretlerini edinmeye başladılar. Anadolu'da Çatalhöyük kalıntıları, rahatlıkla İÖ 6000 yılının öncesine tarihlendirilen zengin evler, kutsal yapılar ve sanat eserleri barındırıyor. Bütün nitelikleriyle şehirler ve tanımlanabilir biçimiyle devletler, demek ki, dünya tarihinde kabaca aynı noktada, insanlığın yaratıcılık ve yıkıcılık kapasitesinde büyüme yaşadığı anda ortaya çıkmıştır. Birkaç bin yıl için, gerçekten de, sözü edilen şehirler, genellikle, haraç ödeyen artalana sahip ruhban tarafından yönetilen bir başkentten oluşan şehir-devletleridir. İÖ 2500 yılına gelindiğinde ise, bazı Mezopotamya şehirleri, Ur ve Lagaş dahil, savaşçılar tarafından yönetilen ve kuvvet ve haraçla bir arada tutulan imparatorluklar kuruyorlardı. Hammurabi'nin Güney Mezopotamya'yı birleştirmesi burada ilk imparatorlukların kurulmasından yedi yüzyıl sonra gerçekleşti. Bu andan sonra, önemli devletlerle sayısız şehrin bir arada bulunması, Mezopotamya, Mısır, Çin'den Avrupa'ya kadar büyük uygarlıkların belirtisi oldu.

Bu ikilinin ilk oluştuğu sekiz veya on bin yıllık süre içinde, şehir ve devletler sevgiyle nefret arasında salınım içinde oldu. Silahlı fatihler, kendi adlarına başkentler oluşturmak üzere, genellikle şehirleri yağmalıyor ve sakinlerini kılıçtan geçiriyordu. Şehir halkı bağımsızlığını savunuyor ve şehir işlerine krallığın müdahale etmesinden yakınıyor, ancak haydutlara, korsanlara ve rakip tüccarlara karşı krallarından korunma istiyordu. Uzun vadede ve zaman içinde şehirler ve devletler birbirleri için vazgeçilmez olduklarını gördüler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarihin büyük bir bölümünde *ulusal* devletler -birbiriyle sınırdaş bölgeleri ve buradaki şehirleri merkezileşmiş, farklılaşmış ve özerk yapılar aracılığıyla yöneten devletler- ancak nadiren ortaya çıkmıştır. Devletlerin çoğu ulusallığın dışında olmuştur: şehir-devletleri, imparatorluklar ve başka yapılanmalar. Ulusal devlet terimi, zorunlu olarak *ulus*-devlet, halkının güçlü dil, din ve simgesel kimlik bağlarını paylaştığı devlet anlamında olduğunu ifade etmemektedir. İsveç ve İrlanda gibi devletler şimdi bu ülküye yaklaşmışlarsa da, çok az Avrupa devleti ulusal ulus-devlet niteliğine kavuşmuştur. Büyük Britanya, Almanya ve Fransa -ulusal devletlerin mükemmel örnekleri- açıkça böyle bir sınamadan hiç geçmemiştir. Sovyetler Birliği, Estonya, Ermenistan ve başka yerlerdeki militan ulusal gruplarıyla, sonu gelene kadar bu ayrımın acılı tarihini yaşamıştır. Çin, yaklaşık üç bin yıl kesintisiz ulusal devlet deneyimi ile (fakat birçok dil ve ulus grubuyla bir tek yıl ulus-devlet olmadan) olağandışı bir istisna oluşturur. Ancak son birkaç yüzyıldır ulusal devletler, kolonileri de dahil karşılıklı belirlenmiş topraklara sahip olarak, dünya haritasının büyük bölümünü kaplamaya başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonradır ki, dünyanın neredeyse tamamı, yöneticilerinin şöyle ya da böyle diğerinin var olma hakkını tanıdığı, resmen bağımsız devletlerle kaplanmıştır.

Dünyanın süreklilik gösteren devletler arasında nihai paylaşılma süreci devam ederken, iki önemli karşıt gelişim de oluşmaya başladı. Önce, ayrı devletler oluşturmayan halkların sözcüleri bağımsız devlet olma hakkını ifade etmeye başladılar. Yalnız eski kolonilerin sakinleri değil, eski, kurumlaşmış Batı devletlerindeki azınlıklar da şaşırtıcı bir hızla kendi devletlerinin kurulmasını talep ettiler. Yazmam gerekirse, Ermeniler, Basklar, Eritreliler, Kanaklar, Kürtler, Filistinliler, Sihler, Tamiller, Tibetliler, Batı Sahralılar ve daha birçok devletsiz halk ayrı devlet kurma hak-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kantey.org

kını savunuyordu ve binlerce insan bu hak iddiası nedeniyle öldü. Uzun zaman sarsılmaz, yekpare bir bütün olarak görünen Sovyetler Birliği'nde Litvanyalılar, Estonyalılar, Azeriler, Ukraynalılar, Ermeniler, Yahudiler ve çok sayıda başka 'ulus' çeşitli derecelerde farklılıklarını dile getirebilmek ve hatta bağımsızlık için sonuç alıcı baskılar yarattılar.

Yakın geçmişte Brötonlar, Flemenkler, Kanada Fransızları, Karadağlılar, İskoçlar ve Galliler de, kendilerini denetim altında bulunduran devletlerin içinde veya dışında ayrı bir iktidar talebinde bulundular. Kendi devletlerinin kurulması iddiasında bulunan azınlıklar, dahası, hak iddia ettikleri toprak üstünde hükümet eden devletlerce değilse de, üçüncü taraflarca her zaman sempatiyle karşılandılar. Eğer kendi adlarına ayrı devlet talep eden halkların hepsi kendi topraklarına kavuşmuş olsaydı, bugün 160 küsur tanınmış devlet varken, dünya birçoğu oldukça küçük ve ekonomik olarak yaşama olanağı bulamayacak binlerce devletimsi oluşuma bölünmüş olurdu.

İkinci karşıt gelişim de oldukça güçlüdür: Nato, Avrupa Birliği veya Avrupa Serbest Ticaret Topluluğu gibi devlet blokları, uyuşturucu ve silah gibi pahalı, yasadışı malların dünya çapında ticaretini yapanlar, uluslararası dev petrol şirketleri gibi finans örgütleri, devletlerin iktidarına rakip olarak ortaya çıkmaktadır. 1992'de Avrupa Birliği üyeleri, aralarındaki ekonomik engelleri kaldırarak para, fiyat ve istihdam gibi konularda bağımsız siyaset yürütme yeteneklerini önemli derecede kısıtlayacaklar. Bu işaretler, bildiğimiz biçimiyle devletlerin sonsuza kadar devam etmeyeceğini ve çok geçmeden yüce egemenliklerini yitirebileceklerini göstermektedir.

C. Northcote Parkinson, şu şeytanca örgütsel davranış 'yasa'larından birinde, "bir planın mükemmelen tamamlanıp icrası, ancak kurumların çöküş aşamalarında başarıla-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bilir" der (Parkinson 1957: 60). Söz konusu tasarımlar içine, St. Peter bazilikası, Vatikan Sarayı (papaların dünyevi iktidarlarını önemli ölçüde yitirdiği on altı ve on yedinci yüzyıllarda tamamlanmıştır), barış yapmakla görevli Milletler Cemiyeti Sarayı (II. Dünya Savaşı'nın başlangıç süreci içinde, 1937'de bitirildi) ve kolonyal Yeni Delhi'nin, "şehircilik tasarımının bir başka zaferinin tamamlanmasının [Britanya] geri çekiliş aşamaları ile tam koşutluk gösteren" (Parkinson 1957: 68) planlaması da dahildir. Burada belki de benzer bir ilke daha işlemektedir. Devletler, oluşumu tamamlandığında kurumların harap olduğunu sergileyen eski rutini izliyordur. Bu arada devletler o kadar egemen oluşumlardır ki, devletsiz bir dünya hayal eden biri kulak asılmayacak hayalperestlik içindedir.

Devletler, etkileşim içinde oldukları ve etkileşimleri önemli derecede tarafların kaderini etkileyecek *sistemler* yaratırlar. Devletler daima toprak ve nüfusun denetlenmesi rekabetiyle büyüdüklerinden, kaçınılmaz olarak kümeler halinde tarih sahnesinde yer alır ve genellikle sistemler oluştururlar. Bugün dünyanın hemen her yerinde geçerli olan devletler sistemi Avrupa'da İS 990 yılında biçimlenmiş ve izleyen beş yüzyıl süreyle kıtanın çok uzaklarına kadar genişlemiştir. Sonunda bu devlet sistemi, Çin, Hindistan, İran ve Türkiye merkezlerinde oluşan devlet sistemleri dahil, rakiplerini özümlemiş, gölgede bırakmış veya yok etmiştir. Avrupa ise, bin yıl boyunca, uyumlu bir birliğe sahip olmamıştır; Akdeniz'in kuzeyindeki bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait olan ve Roma'nın hiçbir zaman fethetmediği ama dağılan imparatorluğun hatırası olarak Hıristiyan kiliselerin misyonerleri yoluyla fazlasıyla nüfuz ettiği kuzey sınırındaki topraklardan oluşmaktadır. Aynı dönemde Güney Avrupa'nın önemli bir bölümü Müslüman imparatorlukların denetimindedir.

Bugün tanıdığımız haliyle kıta, o zaman da birlik po-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tansiyeline sahipti. Toprağın büyük bölümünü ticaret yapan şehirlerin kararsız ağı kuşatıyor ve Akdeniz'den Doğu Asya'ya uzanan daha zengin üretim ve ticaret sistemleriyle bağlantı sağlıyordu. Bölge nüfusunun çoğunluğu avcı, hayvancı veya tüccar şehirliler olmaktan çok köylüydü. Kuzey İtalya gibi şehirleşmenin yoğun olduğu bölgelerde bile nüfusun çoğunluğunu büyük toprak sahipleri yönetmekteydi ve ekonomik etkinliklerde egemen olan tarımdı. Din, dil ve Roma işgalinin tortusu, muhtemelen Avrupa nüfusunu, Çin dışında dünyanın kalan bölgelerine göre kültürel olarak daha homojen bir yapı haline getirmişti. Daha önce Roma tarafından fethedilmiş alan içinde, dahası, egemenlik parçaları arasında, Roma hukuk ve siyasal örgütlenmesinin izleri yaşamını sürdürmekteydi.

Bu özellikler sonuçta Avrupa tarihinde önemli etkiler yapacaktır. Rastlantısal bir referans noktası olarak IS 990 yılını alalım. Bin yıl öncesinin Avrupası dünya sahnesinde iyi tanımlanmış, birimsel, bağımsız bir aktör değildi. Bu nedenle, kıtanın ayırt edici niteliği veya toplumsal yapısını göz önünde bulundurarak izleyen dönüşümünü açıklama çabası, büyük oranda geçmişi bugünden okuma riski taşır. Dahası, Almanya, Rusya ve İspanya gibi tek tek ülkeler uyumlu oluşumlar olarak var olmamış, bu kitabın izlediği süreçlerin sonucunda yüzyıllar içinde biçimlenmişlerdir. Ayrı, kalıcı karakterlere sahip 'Almanya' veya 'Rusya' ile başlayan savlar, Avrupa devletlerinin sorunlu, umulmadık tarihini yanlış yansıtırlar.

Ulusal devletlerin doğması, ulusal orduların gelişmesi ve uzun Avrupa egemenliğinin ortaya çıkması o kadar doğal görünür ki, bilim adamları mantıklı seçeneklerin -Asya, Afrika ve Amerikalarda IS 990 yılından çok sonra büyüyüp gelişen, gevşek bağları olan sistemlerin- Avrupa'da neden geçerlilik kazanmadığını nadiren sorgularlar. Cevap elbette, kısmen, 990 yılından birkaç yüzyıl sonra gelişen

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şehirler ve devletler diyaloğunda yatmaktadır. Yoğun, kararsız şehir ağıyla çok sayıda iyi tanımlanmış veya az çok bağımsız devlete bölümlenmesinin çakışması sonuçta Avrupa'yı dünyanın geri kalan kesiminden ayırt etmiştir. Şehir ve devletlerin değişen coğrafyasının ardında sermaye (ki yeğlediği saha şehirlerdi) ile zorun (ki özellikle devletlerde billurlaşmıştı) dinamikleri işler. Şehir ve devletlerin etkileşimlerinin araştırılması hemen sermaye ve zorun incelenmesine dönüşür.

Avrupa tarihinde şu veya bu zamanda sermaye ile zorun çeşitli bileşimleri ortaya çıkmıştır. İmparatorluklar, şehir-devletleri, şehir federasyonları, büyük toprak sahipleri, kilise, tarikat ağları, korsan birlikleri, savaşçı çeteleri ve birçok çeşitte yönetim, son bin yıl boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde hakim olmuştur. Bunların çoğu bir devlet biçimi olarak nitelendirilmiştir: bunlar, sınırlı topraklarda temel yoğunlaştırılmış zor araçlarını kullanan ve bu topraklarda bütün öteki örgütlere belirli yönleriyle öncelik taşıyan örgütlenmelerdir. Ama yalnızca ulusal devlet yavaşça ve sonunda egemen tek biçim olmuştur. Yani kritik iki soru vardır: *Avrupa'da yaklaşık 990 yılından beri değişik yer ve zamanlarda mevcut olmuş devlet türlerinin çeşitliliğini ne açıklayabilir ve sonunda Avrupa devletleri niçin ulusal devletin değişik tiplerine dönüştüler?* Değişim yönleri niçin bu kadar benzer ve aldıkları yol bu kadar farklıydı? Bu kitap, tamamiyle çözmek değilse de, bu sorunu netleştirmeyi amaçlamaktadır.

MEVCUT CEVAPLAR

Büyük sorunun kurumlaşmış cevapları hiçbir ciddi Avrupa tarihi araştırıcısını tatmin edemez durumdadır. Şu an mevcut alternatif cevaplar özellikle iki konudaki tutumlarıyla farklılaşmaktadır. Birincisi, devlet oluşumu ne dere-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rarity.org

ceye kadar ve ne kadar yakından belirli ekonomik değişime dayanmaktadır? Bunun derecesi doğrudan ekonomik determinizmden siyasetin karmaşık özerkliğinin ifadelerine kadar değişiklik gösterir. İkincisi, belirli bir devlet için dış etkenlerin onun kendi dönüşümünde ne kadar etkili olabildiğidir. Cevaplar güçlü iç etkilerden uluslararası sistemin ezici ağırlığına varacak açıklamalara kadar değişkendir. Savaş ve uluslararası ilişki kuramları, hiç de rastlantısal olmadan, ekonomik belirlenimden siyasal belirlenime ve iç etkenlerden dış etkenlere doğru aynı tarzda değişmektedir.

Çok az düşünürün -örneğin devletin ve değişimlerin bütünüyle ekonomiden çıkartılması gibi- uç noktalarda durmasına karşın, mevcut yaklaşımlar arasındaki farklılıklar gene de çok büyüktür. Şekil 1.1 bu iki soruya verilen mevcut cevapları şemalaştırmaktadır.

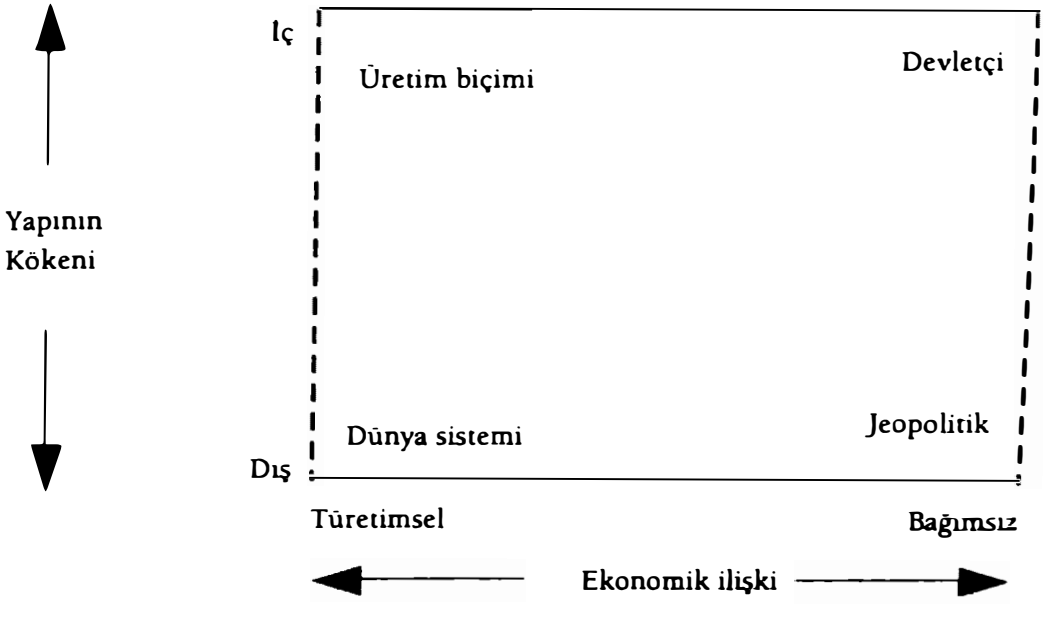

Şekil 1.1. Devlet oluşumunda alternatif kavramlaştırmalar

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Devletçi çözümlemeler

Böylece savaş, uluslararası ilişkiler ve devlet oluşumuna ilişkin devletçi model, siyasal değişimi kısmen ekonomik değişimden bağımsız bir süreç olarak ele alır ve bu süreci her devletin kendi içindeki olayların sonucu olarak açıklar. Birçok uluslararası ilişki çözümlemesi, tek tek devletlerin kendi tanımlanmış çıkarları doğrultusunda hareket ettiği, uluslararası sistemin anarşik olduğu ve devletler arasındaki etkileşimin sonuçta kendi çıkarına hareket eden aktörlerin savuşturma ve dürtüklemelerine indirgendiği kabulüyle genellikle devletçi bir yaklaşım benimsemiştir. Bugünlerde bu klasik tipin en yaygın kuramı 'yapısal gerçekçilik' veya 'akılcı seçim' gibi başlıklar taşımaktadır. Bu kuramlar tahakkümcü, iki veya çok kutuplu uluslararası sistemin etkilerine açık kapı bırakır fakat devletlerin tavrı ile ilgili çözümlemelerini tek tek devletlerin çıkar ve konuşlanmalarına göre temellendirirler (örneğin Bueno de Mesquita 1988; Gilpin 1988; Waltz 1988; açıklama ve eleştiriler için Bkz. Holsti 1985; Jervis 1988a).

Tarihçiler, toplumbilimciler ve karşılaştırmalı siyaset bilimiyle uğraşanlar arasında devlet dönüşümünde devletçi açıklama anlayışı son zamanlara kadar daha yaygın olmuştur. Onlar, şimdi itibar yitirmiş olan siyasal gelişim geleneğini devralmışlardır; güçlü, etkin, istikrarlı devletlerin oluşum koşullarıyla ilgili verileri araştırırlar ve ancak bu koşullar dizisinin varlığını kabul ederler. Çok tipik biçimde tekil devleti referans noktası olarak almaktadırlar. Tek bir devletin belirli tarihine inmediklerinde, genellikle Avrupa devletinin oluşumunu tek, merkezi bir süreç içine yerleştirir ve açıklanan yoldan sapmaları etkin olamama, zayıflık, kötü talih, jeopolitik konum veya ekonomik gelişme ve bununla birlikte gelişen olguların zamanlaması ile açıklarlar; böylece Fransa veya Britanya gibi birkaç başarılı ve kısmen veya tamamen başarısızlığa uğramış Romanya

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://tanby.org

veya Portekiz gibi birçok örnekle karşılaşırız. Bertrand Badie ve Pierre Birnbaum, örneğin, Fransa'yı tam gerçekleşmiş Avrupa devleti sayarlar: "Prusya, İspanya ve İtalya çeşitli benzer yollar izlediler fakat farklılaşma ve kurumlaşma süreci hiçbir zaman bu kadar [Fransa'da olduğu kadar] ilerlemedi." Büyük Britanya'yı ise "devletleşmenin eksik kalmasının modeli" olarak görürler (Badie ve Brinbaum 1979: 191, 217).

Samuel Huntington biraz daha cömerttir; Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ni bir arada ele alarak, hükümet kurumlarının modernleşmesinde üç yol belirler: Kıtada, bir taç altında birleşen egemen örgüt otoritesinin ve yapıların farklılaşmasının akılcılaşması, Britanya'da temsili bir mecliste iktidarın merkezileşmesi ve Amerika'da egemenliğin bölümlenmesi (Huntington 1968: 94-8). Ama Huntington, kısa süre sonra, Britanya ile Kıta arasındaki farklılaşmayı, geniş bir Avrupa-Amerika karşılaştırması adına terk eder. Huntington başka çözümlemelerinde devlet yapısının değişiminde savaşın etkilerine de yer vermektedir fakat savaşların bütün Avrupa'da kabaca aynı sonuçları doğurduğunu düşünür. Onun çözümlemeleri iç nedenleri vurgular ve ekonomik belirleyicilere pek ağırlık vermez.

Devletçi çözümlemelerin ikinci değişkesi diyagramın merkezine daha yakın durur. Bu yaklaşım devletleri uluslararası çevre içine yerleştirir, ama halen onların az çok tek başlarına davrandıklarını kabul etmektedir. Bu yaklaşımın yukarıdaki devlet oluşumunun farklı biçimleri hakkındaki sorulara cevabı, Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki -Protestan veya Katolik, Slav veya Germen, feodal veya özgür, tarımcı veya köylü- toplumsal-kültürel farklılıklardan yola çıkar ve çok farklı bir ortamda aynı hedefleri gözeten yöneticilerin çabalarındaki farklılaşmayı ortaya koyar. Böylece Güneydoğu Avrupalı kuramcılar, birbiri ar-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dına, kendi bölgelerinin devletlerinin kaderini doğuda Rusya'dan veya batıda kapitalist devletlerden farklılaştıran özgün Slav, Macar veya Romen köy gelenekleri keşfettiklerini iddia etmişlerdir (Berend 1988; Hitchins 1988; Roksandic 1988).

Paul Kennedy, çok okunan kitabında, devletçi yaklaşımın, ekonomik vurguya yer veren, inceltilmiş bir değişkesini açık seçik önermektedir. Onun *Rise and Fall of the Great Powers* adlı kitabı, Mancur Olson'un *Rise and Decline of Nations* kitabını (alıntı yapmasa da) başlığından da fazla andırmaktadır ve ikisi de ekonomik ve siyasal yayılma süreçlerinin kendilerinin bu gelişimi yavaşlatan süreçleri yarattığını ileri sürerler. Fakat Olson daha çok genel bir model ortaya koyma amacıyla çağdaş dönem üstünde durarak, büyümeden çıkar sağlamaya çalışan devlet *içinde* ortaya çıkan koalisyonları -karteller, sendikalar, vb.- dışarıda bırakırken, Kennedy, tersine, devletin uluslararası konumuna bakmakta ve geniş bir tarihi yola işaret etmektedir.

Kennedy'ye göre değişken ekonomik büyüme dünyanın önde gelen devletlerinin başka devletlere göre avantajlar elde etmelerine ve bunları yitirmelerine yol açmaktadır ve büyük devletler bu avantajlarını düzenli biçimde askeri güçlerinin desteğiyle güvence altına alma çabasındadırlar. Bu tür rekabetlerde kazançlı çıkan devletler ise kaynaklarından gittikçe artan oranı ordu ve donanmalarına ayırmak zorunda kaldıklarını görmektedirler. "Eğer, devletin kaynaklarından aşırı bir oran refahın yaratıldığı alandan alınarak bunun yerine askeri amaçlara ayrılırsa, bu durumun uzun dönemde ulusal gücün zayıflamasına yol açması büyük olasılıktır (Kennedy 1987: xvi). Bu arada öteki devletler zenginliklerini biriktirmekte, yeni zenginliklerin yaratılmasına kaynak ayırmakta ve askeri güce daha az ödeme yapma zorunda olmalarının yararını görmektedir-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler. Kennedy'nin ilk cümlesi gerileme ve düşüşü büyük olasılık olarak ortaya koymaktaysa da, çözümlediği bütün olaylarda -erken dönem imparatorluk Çin'i, Hint-Türk İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Habsburglar, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri- bunun kaçınılmazlığını göstermektedir. Bu savını sergilemek amacıyla Kennedy, Avrupa devlet sisteminin 1519 yılından itibaren çok yararlı kronolojisini oluşturmuştur; dönemlemesi şöyledir: Habsburglar üstünlük peşinde (1519-1659), üstünlük sağlanamadan yaşanan büyük iktidar mücadelesi (1660-1815), kesin olmayan Britanya egemenliği dönemi (1815-85), zorlu bir denge dönemi daha (1885-1918), ABD'nin geçici üstünlüğü elde etmesi (1918-43), iki kutuplu ABD-SSCB sistemi (1943-1980) ve iktidarın el değiştirdiği bir başka mücadele dönemi (1980-?). Kennedy'nin çözümlemesi değişik devlet örgütlerinin kökenleri hakkında muğlak belirtiler ortaya koyuyorsa da, savaşın yarattığı etkileşim, ekonomik güç ve uluslararası konumları vurgulaması, konuyu ele alan hiçbir çalışmanın göz ardı edemeyeceği etkenlere işaret etmektedir.

William McNeill'in *Pursuit of Power* adlı kitabı Avrupa devlet sisteminin dönüşümünde savaşın biçim ve ölçeğindeki değişimlerin merkezi rolünü çok daha dramatik biçimde ortaya çıkarmaktadır. McNeill'in *tour de force*'u, savaşın -ve genel olarak teknolojik öncü yönünün- dünyada bütün olarak İS 1000 yılından itibaren genel görünümünü sunmaktadır. Barutun, muhasara donanımı ve topun, muhasaraya karşı istihkamın ve zamanın öteki büyük teknolojik yeniliklerinin, yalnız savaşa değil, ama aynı zamanda devletin finansmanına, sivil yaşama, zaman-disiplini getirmesine daha birçok konuya etkilerini, büyük bir açıklıkla sergiler. Bana kalırsa McNeill bu tür örgütsel yeniliklerin, askeri hizmetin metalaşmasının taşıdığı önemin ve deniz savaşındaki değişiklerinin etkisinin tam hakkını verme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mektedir. Belirli bir tür savaşın toplumsal yaşam ve devlet yapısında yarattığı etkiler konusunda büyük kavrayış sahibi olduğunu ardı ardına ortaya koymaktadır. Ama ne yazık ki, askeri örgütlenmeler ile değişik tipte devlet örgütlenmeleri arasındaki ilişkilerin sistematik bir çözümlemesini yapmaya girişmemektedir.

McNeill'le devlet oluşumundaki devletçi ve jeopolitik çözümlemelerin sınırına geliyoruz; onun açıklamalarında savaşın tuttuğu açık merkezi konum, her devletin özgül örgütlenme tarihini uluslararası sistem içinde önemli bir belirleyici haline getirmektedir. Konuyu devletçi yaklaşımla ele alanların çoğunluğu, Fransız, Osmanlı veya İsveç devletinin dönüşümünü kendi parametreleri içindeki olay ve süreçlerin sonucu olarak açıklayarak, devletçi teriminin tanımına çok daha geleneksel biçimde girmektedirler.

Devlet oluşumunun -monografik veya sentetik- bu tür açıklamaları, bu kitabın savını üretmekte kullandığım ham malzemenin büyük oranını üretmişlerdir. Fakat, kendi içlerinde bu kitabın ana tezine ilişkin etkin bir cevap vermemektedirler: *Avrupa devletleri niçin çok farklı yollar izlemelerine karşın sonuçta ulusal devlet biçimine dönüştüler?* Devletçi çözümlemeler partikülarizm veya teleolojiye kapılarak belirli bir devletin 'modern' biçiminin ulusal bir nüfus ve ekonominin özgül karakterinden nasıl doğduğunu açıklamaya çalışırlar. Ayrıca, bir zamanlar varolup da bugün bulunmayan, Moravya, Bohemya, Burgundiya, Aragon, Milano, Savoy gibi yüzlerce devleti de yok sayarlar. Sistematik açıklamalar için, devletçi yaklaşımın ötesine geçmek durumundayız.

Jeopolitik çözümlemeler

Devlet oluşumu üstüne çalışanların çoğunluğu, belirli bir devletin dönüşümünün temelde kendi topraklarında yaşanan ekonomi dışı olayların sonucu olduğu düşüncesiyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

devletçi yaklaşımı benimsemişlerse de, öteki üç yaklaşımın da etkili taraftarları vardır. Devlet oluşumuna ilişkin jeopolitik çözümlemeler, içinde yer alan devletleri belirleyen güç olarak uluslararası sisteme büyük önem verirler. Jeopolitik savlar devletlerarası ilişkilerin kendi içinde mantığı ve etkisi olduğunu ve dolayısıyla devlet oluşumunun devletler arasındaki mevcut sistemden güçlü biçimde etkilendiğini iddia etmektedirler. Tipik bir çaba olarak, James Rosenau uluslararası sisteme uyarlanmanın ulusal dört tipini tanımlamaktadır, bunlar kabullenen, uzlaşmayan, destekleyen ve tutucu tiplerdir. Örneğin uzlaşmayan devlet "çevresini mevcut yapısına uydurmaya çalışacak", oysa destekleyen devlet "mevcut yapısının ve mevcut sistemin gerekliliklerini birbirine uyumlulaştırmaya çalışacak"tır (Rosenau 1970: 4). William Thompson da, aynı biçimde, savaş ve uluslararası ilişkilerde 'global toplum' yaklaşımını ifade ederek, siyasete oldukça özerk bir alan tanımakta ve tek tek devletlerin bütün devletler arasındaki ilişkilerin yapısına göre belirlendiğini ileri sürmektedir; dolayısıyla yaklaşımı açıkça jeopolitik bakış içine girmektedir. Yani, devlet oluşumunun, savaş ve uluslararası ilişkilerin birbirine eklemlendiği jeopolitik modellerle karşılaşmamız şaşırtıcı değildir (Thompson 1988: 22-7; ayrıca Bkz. Waltz 1979). Bu çalışma grubu, okuduğum kadarıyla, devletçi çözümlemelerin yaklaşımına karşı çok değerli, düzeltici katkı getiriyorlar fakat belirli bir devlet biçimiyle uluslararası sistemdeki özgül konumu arasındaki bağlantıyı açıklayacak mekanizmalara ilişkin araştırma kılavuzlarından yoksunlar.

Üretim biçimi çözümlemeleri

Üretim biçimi çözümlemeleri çok tipik olarak feodalizm, kapitalizm veya başka üretim örgütlenmelerinin mantığını dile getirmekte ve sonra devleti ve değişimini, bu mantığın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kendi ülkesinde işleyiş biçimine göre, tamamiyle bu mantıktan üretmektedir (Brenner 1976; Corrigan 1980). Gordon Clark ve Michael Dear, çok karakteristik bir cümlelerinde, "devleti, kapitalist meta üretiminin ekonomik ve siyasal belirlenimlerinin eşit derecedeki ürünü olarak anlıyoruz" diyorlar, "Devlet, nihai olarak, kendi iktidar ve zenginliğini sağlama peşinde, artı değerin üretim ve dağıtımıyla anlaşılabilir" (Clark ve Dear 1984: 4). Buradan, devlet yapısının oluşumunun açıklanmasının, geniş oranda, aynı devletin hüküm-yargı sistemi içinde yer alan kapitalistlerin çıkarlarından türetileceği ortaya çıkmaktadır. Savaş ve uluslararası ilişkilerin Marksist ve Marksizan çözümlemeleri de benzer biçimde emperyalizm kuramının bazı değişkelerini ulusal ekonomik çıkarların uluslararası dünyada devam ettirilmesi biçiminde savunurlar ve diyagramın üretim biçimi köşesinde yerlerini alırlar.

En kavrayışlı ve ikna edici Marksist tezlerden birinde Perry Anderson'un formülü şöyledir:

> Erken modern çağda tipik Avrupa burcu, serf olmayan köylü ve üstünlüğü ele almış şehirlerin toplumsal işlevleri üstüne yükselen aristokratik Mutlakiyet, doğu burcu ise serf köylülük ve baş eğdirilmiş şehirler üstüne yükselen aristokratik Mutlakiyetti. İsveç Mutlakiyeti ise... özgür köylüler ve hükümsüz şehirler üstüne kurulduğu için tekildi. Yani kıtadaki ana bölümlenme iki 'çelişen' değişken çevresinde biçimlenmekteydi...
>
> (Anderson 1974: 179-80)

Anderson, şehir aristokrasilerinin kendilerine bağlı çevrede yönetici ve yağmacı toprak sahipleri olmalarına dayanarak İtalya'da gelişkin bir Mutlakiyet *bulunmadığını* da aynı temelde savunmaktadır. Doğulu soyluları, hayatta kalabilmek için eşdeğer bir merkezi devlet makinesi geliştirmeye zorlayan, Batı Mutlakiyetinin daha güçlü feodal aristokra-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sisinin siyasal araçlarının yarattığı uluslararası baskı oldu" diyerek (Anderson 1974: 198) konuyu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Böylece, tam gelişkin Mutlakiyetçi devlet Elbe ırmağının iki yakasında büyük toprak sahiplerinin konumlarını güçlendirmeleri için devlet gücünü kullanmalarını yansıtmakta fakat Doğu ve Batıda askeri tehditler farklı konumlara yönelmektedir. Anderson, daha güçlü, en fazla merkezileşmiş devletler üstünde yoğunlaşır ve onaltı ile onsekizinci yüzyılları incelemeye yönelir fakat genel yaklaşımı, Avrupa ve bin yıllık süre düzeyinde üstüne dikkatle eğilinmeyi hak etmektedir. Ama bu arada Avrupa devlet oluşumunun kavrayışlı bir çözümlemesini yapmaktan uzak kalır. Üretim biçimi yazını bütün olarak devletler üstündeki egemenlik mücadeleleri açısından birçok açıklayıcı katkı getirmekteyse de, aynı üretim biçimine sahip devletlerin arasındaki biçim ve etkinlik farklılıklarını anlamak açısından ancak pek zayıf ipuçları sunabilmektedir.

Dünya sistemi çözümlemeleri

Devlet oluşumunda dünya sistemi çözümlemeleri, farklı devlet oluşumu yollarını dünya ekonomisi içinde biçimlenme temelinde açıklar. Immanuel Wallerstein ve André Gunder Frank gibi Neomarksist kuramcılar, sermaye ile emek arasındaki klasik Marksist bölümlenmeyi dünya ölçeğine taşımışlar ve kendi çözümlemelerini de dünya sistemi kefesine doğru yönlendirmişlerdir - devletler arasındaki ilişkiler gene ekonomik yapıdan türer fakat tek tek devletlerin yapıları dünya sistemi içindeki konumlarının sonucudur (bkz. Taylor 1981). Wallerstein'ın 1500'den itibaren Avrupa'yı inceleyen büyük araştırması (Wallerstein 1974-88) genellikle devlet oluşumuna karşılık gelen bir spirali izler: belirli bir bölgedeki üretim biçimi belirli bir sınıf yapısı ve belirli türde bir devlet yaratır. Bu devletin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

niteliği ve bölgenin üretici ve tüccarlarının dünyanın geri kalan ekonomisiyle kurdukları ilişkiye göre bölgenin dünya ekonomisi içindeki konumu belirlenir -çekirdek, çevre veya yarı-çevre konumları- ve bu konum da devletin örgütlenişini önemli derecede etkiler. Bu vaat edici çözümlemede devlet temel olarak ulusal yönetici sınıfın aracı durumundadır, bu araç bu sınıfın dünya ekonomisi içindeki çıkarlarına hizmet eder. Fakat, dünya sistemi çözümlemeleri, bugüne kadar, devletlerin iili örgütsel yapıları ile onların dünya sistemi içindeki konumları arasındaki bağları ortaya koyan iyi ifade edilmiş bir kuram üretemedi. Böylelikle Wallerstein'ın, onyedinci yüzyıldaki Hollanda egemenliği hakkındaki açıklamaları (cilt II, bölüm 2), Hollanda devlet yapısı -özellikle komşuları kitlesel sivil memurlar ve sürekli ordular yaratırken bu ülkenin küçük ulusal devletiyle zenginleşmesi- hakkında bir açıklama içermez.

Dört açıklama biçimi, ne de bunların bileşimi, Avrupa devletlerinin oluşumuyla ilgili olarak ortaya koyduğumuz belirleyici sorulara tatmin edici cevaplar verememektedir. En kullanılabilir cevaplar bile Avrupa tarihinin değişik evrelerinde değişik türde devletler bulunduğu olgusunu ihmal ettikleri, devletlerin nitelikleri arasındaki farklılaşmayı birbirleriyle karşılaştırmak yerine birbirleriyle ilişkilerindeki farklılaşmayı açıkladıkları ve açıkça ifade edilmese de açıklama çabalarını ondokuz ve yirminci yüzyıllarda Avrupa yaşamına egemen olan önemli, merkezileşmiş devletler üstüne kurdukları için başarısız olmaktadır. Jeopolitik ve dünya sistemi çözümlemeleri daha güçlü kılavuzlar sunmaktadır fakat onlar da, dünyadaki konum ile belirli bir devletin örgütlenme ve uygulamaları arasındaki mekanizmayı ikna edici biçimde açıklamaktan uzaktırlar. Özellikle de devlet oluşum sürecinde savaşın ve savaşa hazırlanmanın etkisini kavramaktan uzaktırlar; bu açıdan devletçi çözümlemeler çok daha iyidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1975'te yayınlanan *Batı Avrupa'da Ulusal Devletlerin Oluşumu* adlı kitabımızda arkadaşlarım ve ben mevcut yazının bu eksikliklerini gidermeye çalıştık. Devlet oluşumunun el koymacı ve baskıcı özüne ait yönleri vurgulayan bir dizi tarihsel araştırma yaparak, bilinçle savaş, asayiş, vergi, yiyecek arzının denetimi ve ilgili süreçlere baktık ve o zaman egemen olan siyasal gelişme modellerinden uzak durduk. Avrupa'da devlet oluşumunu açıklama alternatifi olarak, geriye baktığımızda, bizim eleştirel yaklaşımız, sorunçözücü, tek-çizgili siyasal gelişme modellerinin kusurlarını görmek bakımından daha başarılı oldu. Gerçekten de biz, zımni bir biçimde, eskisinin yerine, savaştan el koyma ve baskıdan devlet oluşumuna varan tek-çizgili yeni bir öykü ortaya koyduk. Belki fazla düşünmeden, Avrupa devletlerinin, Britanya, Fransa ve Brandenburg-Prusya tarafından belirlenen ana bir yol izlediğini ve öteki devletlerin deneyimlerinin aynı sürecin zayıflamış veya başarısız değişkelerini oluşturduğunu varsayarak çalışmalarımıza devam ettik. Bu yanlıştı. Bu kitap, öncekinin hatalarını gidermeye çalışıyor.

Bu girişim için önümüzde neyse ki önemli modeller var. Üç büyük bilim adamı, Barrington Moore Jr, Stein Rokkan ve Lewis Mumford, Avrupa'da devlet oluşumunun farklılığına ilişkin kapsamlı bir açıklama geliştiremeseler de kısmen standart yazının kuramsal engellerinden kurtulmayı bildiler. Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri) adlı eserinde (başlığın da anlattığı gibi) yirminci yüzyılda bazı devletlerin şu veya bu biçimde otoriter yönetimlere sahipken bazılarının niçin temsili sistemlerini az veya çok sürdürebildiğini açıklamaya çalıştı. Tek tek ülkeler hakkındaki açıklamaları çok geniş ve ayrıntılı olsa da, Moore ulusal kaderler arasındaki farklılıkları açıklamaya geldiğinde referans noktası olarak 1940'larda mev-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cut hükümet biçimlerini kullandı ve ülke tarımı yoğun ticarileşmeye uğradığında var olan sınıf bağlaşmalarını 'köken' olarak öne çıkardı. Moore'a göre, büyük, sömürücü toprak sahipleri yoğun meta üreten çiftçiliğe geçişte varlıklarını sürdürmeyi başardıkları ölçüde otoriter hükümet biçimleri de çağdaş dönemde devam etmişti. Burjuvazinin egemenlik kurma derecesine göre de demokrasi bir biçimiyle mevcut oluyordu.

Moore'un kavrayışlı çözümlemeleri bazı önemli sorunları çözülmeden bırakıyordu. Yönetim koşullarını belirli bir tarihsel ana bağlı olarak çözümlemek üstünde yoğunlaşmıştı ve böylece aynı halkın o andan önce ve sonraki farklı hükümet biçimlerini açıklamakta yetersiz kaldı. Küçük, bağımlı devletleri ve artık mevcut olmayanları bilerek göz ardı etti. Belirli bir sınıf iktidarının belirli bir hükümet tarzına tekabül etmesinde işleyen mekanizma hakkında pek bir şey söylemedi. Ama bu işleyişin bu kitabın sorunlarında büyük yeri vardı. Bu kitap, Avrupa'nın farklı bölgelerindeki devletlerde egemen olan sınıf bağlaşmalarının geçirdikleri değişiklikler ve mevcut değişkeleri ciddi biçimde açıklamak yolunda çözümlere işaret etti.

Stein Rokkan, kariyerinin başında, Avrupa siyasal sistemlerinin değişkenliği ve komşu devletlerin benzer siyasal sistemler geliştirme eğilimlerine yoğunlaşmıştı. Sonunda, Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerin farklı etkilerini yansıtan kuzey-güney hattı ve denize yönelik çevreler, deniz imparatorlukları, şehir-devleti çevresi, kara imparatorluk-ulusları ayrımını yansıtan doğu-batı hattını ve kara tamponları ile bu iki eksen arasındaki daha ince farklılıkları içeren şematik haritalarla Avrupa devletlerinin farklılıklarını ifade etmeye başladı.

Rokkan, kavramsal haritasının tatmin edici bir değişkesini üretemeden öldü. Bıraktığı biçimiyle şeması Avrupa devlet biçimlerinin coğrafi farklılıklarına dikkat çekmekte,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Avrupa'nın merkezi, şehirleşmiş hattındaki devlet oluşumunun ayrıksılığını ortaya koymakta ve yöneticiler, komşu güçler, egemen sınıflarla dinsel kurumların ilişkisindeki uzun dönemli değişikliklerin önemine işaret etmektedir. Fakat bu değişikliklerin alternatif devlet rotalarıyla bağlantısını kuran toplumsal süreçlere ilişkin ancak dağınık bir fikir bırakabilmiştir. Rokkan'ın haritalarını bir yana bırakıp devlet oluşumu mekanizmalarını çözümlemekte yoğunlaşarak ne kadar öteye gidebileceğini anlayabilmek zordur.

Lewis Mumford'un katkısı o kadar açık değildir. Zımnen, şehirciliğin eşik-ve-denge kuramını biçimlendirmiştir. Mumford'a göre şehirlerin büyümesine etki eden iki büyük güç vardır: siyasal iktidarın yoğunlaşması ve üretim araçlarının yayılımı. Asgari iktidar ve üretim düzeylerinin bileşimini oluşturan eşiğin altında yalnızca köyler ve cemaatler vardır. Bu eşiğin üstünde şehirlerin nitelikleri, göreli ve mutlak olarak iktidar ve üretim düzeylerine bağlıdır. Mütevazı ve dengeli iktidar ve üretim düzeyleri, klasik *site*lerin ve Ortaçağ şehirlerinin tutarlı iç mantığını oluştururken; siyasal iktidarın fazlasıyla artması barok şehrin habercisidir; üretimde devleşme ondokuzuncu yüzyılın endüstriyel kömür-kentlerini *(coketown)* yaratmıştır ve iki yöndeki büyük yoğunlaşmanın sonucu bugünün baskın şehir biçimini üretmiştir. Şekil 1.2 bu savı diyagrama dökmektedir.

Mumford ulusal düzeyde de benzer etkenlere işaret eder. 1970'te, "en azından endüstrileşip gelişmiş ülkelerin çoğunda bu Megateknik Kompleks'in şimdi gücünün ve otoritesinin zirvesinde olduğuna veya hızla bu duruma yaklaştığına kuşku yoktur" diye yazmıştır, "Nesnel olarak ölçülebilir fiziki terimlerle -enerji birimi, meta üretimi çıktısı, kitlesel zor ve kitlesel yıkım kapasitesi gibi 'kötü' girdiler- sistem kuramsal boyut ve olanaklarını neredeyse ta

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

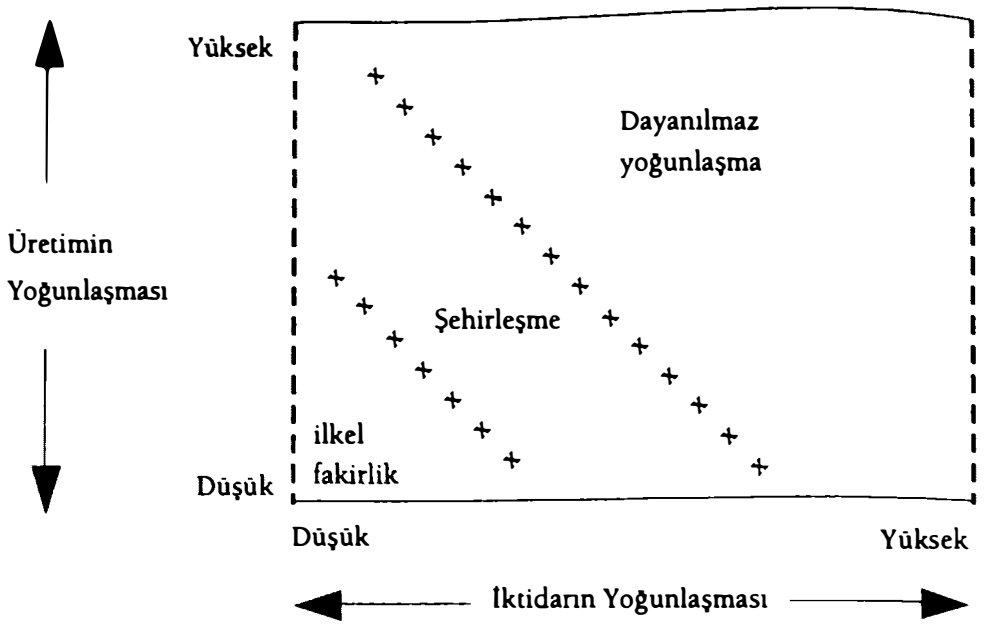

Şekil 1.2 Lewis Mumford'un zımni şehirleşme modeli

mamiyle gerçekleştirmiştir ve daha insani bir ölçüyle değerlendirilmezse, ezici bir başarı kazanmıştır" (Mumford 1970: 346). Mumford'un reçetesi doğrudan bu çözümlemeden çıkartılır; üretim ve siyasal iktidarın ölçeğini küçültün, daha insani bir şehir ortaya çıkacaktır.

Mumford bu analitik savını hiçbir zaman tam açıklamadığı için, devletlerin oluşumuna nasıl uygulanacağını da ifade etmemiştir. Yönetim biçimlerini çoğunlukla egemen teknolojinin, özellikle de savaş teknolojisinin sonucu olarak ele almıştır. Fakat çözümlemelerinin mantığı, üretim ve iktidarın mevcut bileşimine dayanan alternatif devlet oluşum rotalarına açıkça işaret eder.

Yani elinizdeki kitap, Barrington Moore, Stein Rokkan ve Lewis Mumford'un bıraktıkları yerden sorunu ele almaktadır. Avrupa'nın farklı bölgelerinde devletlerin izlediği değişim yollarındaki belirleyici değişiklikleri tanımlarken, ardışık dönemlerde, bir bölgede belirli bir zaman-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da mevcut sınıf bağlaşmaları, her hangi yönetici veya muhtemel yöneticinin eylem olasılıklarını güçlü biçimde sınırlamaktadır ve özel hipoteze göre, etkin kapitalistleriyle erkenden şehirleşmenin egemen olduğu bölgelerdeki devlet türleri, manzaraya büyük toprak sahiplerinin ve onların mülklerinin egemen olduğu bölgelerdeki devlet türlerinden çok farklı olacaktır. Kitap öncelikle iki yönden Barrington, Stein ve Mumford'un ötesine geçmektedir: birincisi, zor kullanan örgütlenmeyi ve savaş hazırlığını çözümlemelerin ortasına yerleştirmekte ve gözü kara dönemlerinde devlet yapısının öncelikle yöneticilerin savaş araçlarını ele geçirme çabasının bir yan-ürünü gibi göründüğünü ileri sürmektedir. İkincisi, devletler arasındaki ilişkilerin, özellikle savaş ve savaşa hazırlık aracılığıyla, bütün devlet oluşumu sürecini etkilediğinde ısrar etmektedir. Böylece bu kitapta, sermaye yoğunlaşması, zorun yoğunlaşması, savaşa hazırlık ve uluslararası sistemdeki konumun sürekli değişen bileşimlerinden alternatif devlet oluşum tarihleri çıkartıyorum.

Bu kitabın ana savı, Moore, Rokkan ve Mumford'un çözümlemelerinin yankısını oluşturacak kadar senteze gitmiyor. En basit biçimiyle bile, sav ister istemez karmaşık. Avrupa deneyimi için şunları söylüyor:

> Yoğunlaşmış zorlama araçlarını (ordular, donanmalar, polis kuvvetleri, silahlar ve eşdeğerleri) denetimlerinde bulunduran insanlar, bunları düzenli biçimde iktidar sahibi oldukları alanlardaki nüfus ve kaynakları artırmak için kullanmaya çalışmışlardır. Benzer derecede zor kullanma gücüyle karşılaşmadıkları yerleri fethetmiş, karşılaştıklarında savaşmışlardır
>
> Bazı fatihler önemli toprak parçalarındaki nüfus üstünde istikrarlı denetim uygulamayı ve bu topraklarda üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmına sürekli el koymanın yolunu bulmayı becermişler ve yönetici olmuşlardır.
>
> Her türlü yönetim biçimi belirli tür çevreye bağlı olarak et-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kinliğinde belirli sınırlamalarla karşılaşmıştır. Bu sınırları aşma çabaları yenilgilere veya denetimin parçalanmasına yol açmıştır ve sonuçta yöneticilerin çoğunluğu, fetihlerin, güçlü rakiplere karşı korunmanın ve işbirliği yapan komşularla bir arada yaşamanın bileşimi üstünde anlaşmışlardır.

Her bölgedeki en güçlü yönetici herkes için savaş kurallarını belirlemiştir; küçük yöneticiler güçlü komşularının taleplerine uyum göstermek veya savaşa hazırlanmak için olağanüstü gayret harcamak seçimiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Savaş ve savaşa hazırlanma, yöneticilerin, can alıcı kaynaklara -insan, silah, erzak veya bunları satın alacak para- sahip olanlardan ve güçlü bir baskı veya telafisi olmadan bunları vermek istemeyenlerden savaş araçlarını zorla almayı da içerir.

Başka devletlerin talep ve ödüllerinin sınırları içinde, savaş araçlarının elde edilmesi ve bunlar için verilen mücadele, devletlerin merkezi örgüt yapılarını oluşturmuştur.

Bir devletin toprakları içindeki ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve bunların devletle ilişkileri yöneticilerin kaynaklara el koyma stratejilerini, karşılaştıkları direnci, bundan çıkan mücadele biçimini, el koyma ve mücadelenin ortaya çıkardığı kalıcı örgütlenme türlerini ve dolayısıyla kaynaklara el koyma etkinliğini önemli derecede etkilemiştir.

Ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve bunların devletle ilişkileri, Avrupa'nın zor-yoğun bölgeleriyle (az şehir bulunan ve tarımın egemen olduğu, doğrudan zorun önemli rol oynadığı bölgeler), sermaye-yoğun bölgeleri (çok şehir bulunan ve ticaretin egemen olduğu, pazar, alışveriş ve pazar çıkışlı üretimin egemen olduğu bölgeler) arasında önemli farklılıklar gösterir. Ana sınıfların devletten talepleri ve devlet üstündeki etkileri de buna göre değişir.

Farklı el koyma stratejilerinin göreli başarısı ve yöneticilerin uyguladıkları stratejiler, bu nedenle, zor-yoğun ve sermaye-yoğun bölgelerde önemli farklılıklar gösterir.

Sonuç olarak, devletlerin örgütsel biçimleri, Avrupa'nın farklı bölgelerinde farklı rotalar izlerler.

Avrupa'nın belirli bir bölgesinde belirli bir zamanda ne tür devletin geçerli olduğu büyük farklılıklar gösterecektir. Ancak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

bin yılın sonlarında ulusal devletler şehir-devletleri, imparatorluklar ve öteki yaygın Avrupa devlet biçimleri karşısında açık bir üstünlük sağlamışlardır.

Gene de, savaşın büyüyen ölçeği ve Avrupa devlet sisteminin ticari, askeri ve diplomatik ilişkiler aracılığıyla kaynaşması, sonunda sürekli ordu oluşturabilen devletlere savaş yapmanın avantajlarını kazandırmıştır. Geniş kırsal nüfus, sermaye ve görece ticarileşmiş ekonomilerin bileşimine sahip olan devletler kazançlı çıkmıştır. Savaş kurallarını onlar koymuşlar ve Avrupa'da onların devlet biçimleri egemen olmuştur. Sonuçta Avrupa devletleri bu biçime, ulusal devlete dönüşmüştür.

Bu genelleştirmelerden bazıları (örneğin devlet yapısını kurmak için savaşma eğilimi) tarihin çoğu dönemleri için geçerlidir. Bazıları ise (örneğin zor-yoğun ve sermaye-yoğun bölgeler arasındaki çelişki) Avrupa'yı dünyanın öteki bölgelerinden ayırt etmektedir. Ne olsa bazı özgüllükleri olan tarihle, aşırı genel arasında salınan bir tarihin peşine düşüyoruz. İlkeleri kavranılabilir ve inanılır kılabilmek için, iki bakış açısından da, bunları ayrıntıya boğmamak üzere, yeteri kadar somut tarihsel kanıt sunacağım.

Avrupa devletlerinin izlediği çeşitli yolları açıklarsak, bugünün Avrupalı olmayan devletlerini daha iyi anlayacağız. Afrika veya Latin Amerika devletleri Avrupa deneyimini izliyor değil. Tersine, Avrupa devletlerinin belirli bir geçmiş sonucu oluşması ve güçlerini dünyanın geri kalan bölgelerine dayatmaları Avrupa dışındaki deneyimin de farklı olacağını ortaya koyuyor. Fakat ilk kez Avrupalıların oluşturduğu sistemin kalıcı niteliklerinin altını çizer ve Avrupa deneyimi içinde görülen farklılıkların ilkelerini tanımlarsak, çağdaş devletlerin ayırt edici özelliklerini, hangi tarihsel sınırlamalar altında hareket ettiklerini ve zamanımızda devletlerin hangi niteliklerine göre ilişki kurabileceklerini daha kolay belirleyebiliriz. Gerçekten de bu amacı akılda tutarak, kitabın son bölümü, Avrupa deneyimi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nin çözümlenmesinden bugünün Üçüncü Dünyasında askeri iktidarların incelenmesine yönelmektedir.

Tarihte ne oldu? Avrupa devletleri, deneyimlerinin ilk yüzyıllarında, Akdeniz'de Müslüman iktidarların ve Avrasya steplerinden gelip batıya akın eden göçebe fatihlerin kendilerine bıraktığı alan içinde çoğaldılar. Toprak kazanınca, Müslüman, Moğol ve öteki dışardan gelenler tipik olarak askeri yönetimler ve önemli gelirler elde eden haraç sistemleri kurdular. Ama yerel toplumsal düzenlemelere belirleyici biçimde müdahale etmediler. Avrupalılar, kendi alanlarında, çiftçilik, imalat, ticaret yaptı ve özellikle birbirleriyle savaştı. Neredeyse rastlantı biçiminde böylelikle ulusal devletlerini oluşturdular. Bu kitap nasıl ve niçin olduğunu anlatıyor.

SERMAYE VE ZORUN MANTIĞI

Hikaye sermaye ve zorla ilgili. Ulusal devletlerin yaratılmasında önemli bir rol oynayan zor kullanıcılarının, kendi amaçları için, etkinlikleri şehirleri üreten sermaye sahiplerini kullandığını anlatıyor. Elbette karşılıklı etkileşim oldu; şekil 1.3 genel durumu resmediyor.

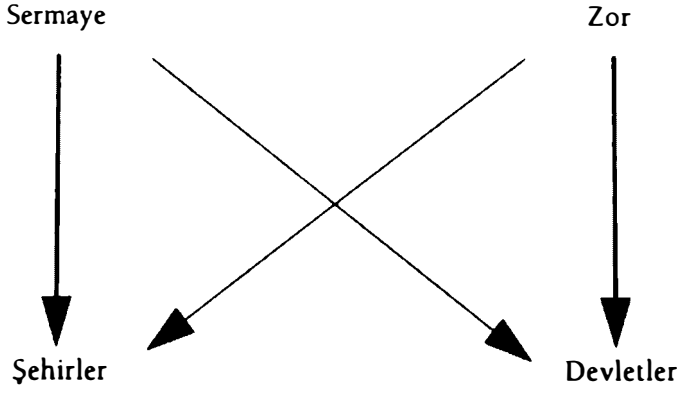

Şekil 1.3 Sermaye ve zor şehirleri ve devletleri nasıl üretiyor

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Devletler güçlü biçimde zorun örgütlenmesini yansıtmalarına karşın, kitabın göstereceği gibi, sermayenin etkisini de gösteriyorlar; sermaye ve zorun çeşitli bileşimleri çok farklı türlerde devletlerin oluşmasına yol açtı. Gene, şehirler özellikle sermaye değişimlerini yansıtıyor fakat zorun örgütlenmesi de niteliklerini belirliyor. Lewis Mumford'un Barok şehirleri, kuzenleri gibi sermayeye dayanıyordu fakat gerçekte olduğundan daha fazla -saraylarda, resmi geçit meyda. larında ve kışlalarda- görkemli iktidarın izlerini yansıttılar. Dahası zaman içinde, devlet biçimlerinde sermayenin yeri, zorun rolü (siyaset ve devlet müdahalesi kılığı altında) artarken daha da önem kazandı.

Sermaye - Şehirler - Sömürü

Bu karmaşık yapıları incelemeye başlamadan önce, sermaye-şehri ile zor-devletinin ilişkisini ayrıca incelemek yararlı olacaktır. *Sermaye*yi, elle tutulabilir her türlü menkul ve üstünde hak iddia edilebilen kaynak dahil olmak üzere geniş anlamda düşünelim. Bu anlamıyla kapitalistler, sermayenin birikimi, satışı ve alımında uzmanlaşmış kimselerdir. Üretim ilişkileri ve değişimin artı değer ürettiği ve kapitalistlerin buna el koyduğu *sömürü* alanında bulunmaktadırlar. *Kapitalistler*, ücretli işçilerin *kapitalistlerin* sahip olduğu materyali kullanarak üretim yaptıkları kapitalizm olmadan da var olmuşlardır. Tarihin uzun süresi boyunca gerçekten de, kapitalistler, üretimin doğrudan örgütleyicileri olmaktan çok, tüccar, girişimci ve finansör olarak çalışmışlardır. Kapitalist sistemin kendisi sermayenin tarihinden çok sonra ortaya çıkmıştır. Kapitalizm Avrupa'da 1500'lerden sonra, kapitalistler üretimin denetimini ele geçirince doğmuştur. Zirvesine veya bakış açınıza göre en alt düzeyine, sermaye yoğun imalat birçok ülkede zenginliğin temeli haline geldiği 1750'den sonra ulaşmıştır. Bundan önceki bin yıl boyunca kapitalistler üreti-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

me fazla müdahale etmeden gelişmişlerdir.

Sermaye birikimi ve yoğunlaşması süreçleri de şehirleri üretir. Şehir bu kitabın çözümlemelerinde hem kapitalistlerin tercih ettikleri mekanlar, hem de kendi adlarına örgütledikleri güçler olarak ortaya çıkmaktadır. Ev halkının yaşama gücü, sermayenin istihdam, yatırım ve dağıtıma veya bunun gibi güçlü bağlantıların kullanılmasına dayandığı sürece, nüfusun dağılımı da sermayenin dağılımını izler. (Ama sermaye bazen ucuz emeğin peşine düşer, ilişki karşılıklıdır.) Ticaret, zanaat, bankacılık ve bunların herhangi birine dayanan üretim, birbiriyle yakın ilişki içinde olmaktan yarar görür. Tarımsal üretimin sınırlamaları içinde bu yakınlık yoğun, uzmanlaşmış nüfusun yoğun dış bağlantılar - şehirler oluşturmasına katkıda bulunur. Sermaye bir bölgede birikip yoğunlaştığında şehirler de aynı bölgede, en çok yoğunlaşma noktalarında ve ikincil derecede diğer yerlerde olmak üzere ortaya çıkma eğilimindedirler (Bkz. Şekil 1.4). Şehirlerin gelişme biçimi ise yoğunlaşma ile birikim arasındaki dengeye bağlıdır. Sermaye birikiminin genel olarak oluştuğu fakat yoğunlaşmanın görece küçük kaldığı yerlerde birçok küçük merkez gelişir. Sermayenin yoğunlaştığı yer tek olduğunda, şehir nüfusu bu merkez çevresinde toplanır.

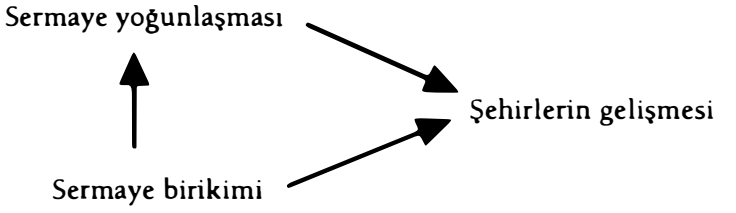

Şekil 1.4 Sermayenin şehirlerin büyümesini doğurması

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yani aslında, şehirler bölgesel ekonomileri temsil ederken, her şehrin veya şehirli yoğunlaşmanın çevresinde çıkarları onunla yakından ilgili tarım veya ticaret (bazen de imalat) alanı vardır. Birikim ve yoğunlaşma birbirini beslediğinde, küçük merkezlerden büyüklere doğru bir hiyerarşi biçimlenmeye başlar (Bkz. Şekil 1.5). Bu eğilimler önemli sınırlamalar içinde daima kendilerini göstermiştir. Şehir halkı normal olarak yiyecek ve yakıtının hepsini veya çoğunu karşılamak için başkalarına bağımlıdır. Büyük şehirlerin bu gereksinimlerinin nakliyesi ve korunması çok fazla enerji gerektirir. Çok yakın zamanlara kadar dünyanın tarımsal alanlarının çoğunluğu, Avrupa dahil, düşük verimlilik nedeniyle toprak sahibi nüfusun on katından fazlasını besleyebilecek üretim yapamıyordu. Tarımsal alanlara düşük maliyetli deniz/su taşımayıcılığıyla bağlantısı olmayan şehirler, engelleyici derecede yüksek maliyetlerle karşılaşıyordu. Berlin ve Madrid bunun iyi örneklerini oluştururlar: yöneticileri onları zorla beslemedikçe, gelişememişlerdir.

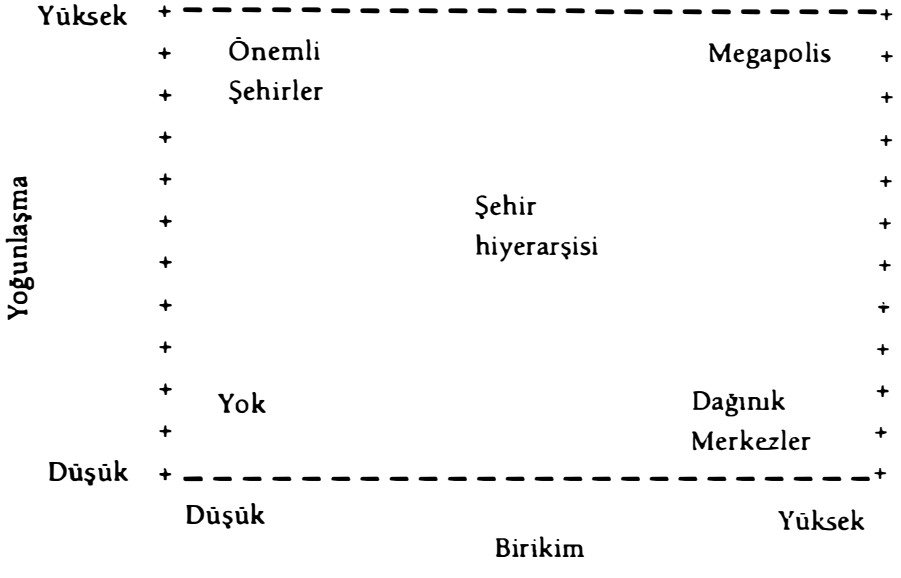

Şekil 1.5 Sermaye birikimi ve yoğunlaşmasının işlevleri olarak alternatif şehir gelişme biçimleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sağlık da önemli bir konuydu. Son bin yılın hemen tamamında, çalışma yaşındaki enerjik göçmenleri orantısız biçimde çekmelerine karşın şehirlerdeki ölüm oranları artalanlarından çok daha yüksekti. Ancak 1850'den sonra şehir temizliği ve beslenmesinde yaşanan gelişmelerle denge şehir sakinleri lehine değişmeye başladı. Sonuç olarak şehirler, tarım ve ulaşım daha etkin hale geldiğinde veya güçlü baskılar insanları topraktan dışarı ittiğinde hızla büyüdüler.

Şehirlerin belirgin biçimde büyümesi, bu konularda bir değişiklik spirali yarattı. Faal şehirlerin çevresinde insanlar daha yoğun çiftçilik yaptılar ve daha fazla oranda pazar için üretimde bulundular. Avrupa'da onaltıncı yüzyılda, örneğin, yüksek verimlilik gösteren tarım en fazla şehirleşmiş bölgelerde, kuzey İtalya ve Flandra'da yoğunlaşmıştı. Benzer biçimde, şehirlerin büyümesi de su ve kara taşımacılığında yaratıcılık ve gelişmenin uyarıcısı oldu; Hollanda'nın mükemmel kanal sistemi ve taşımacılık yapılabilen ırmakları maliyeti düşürdü ve dağınık şehirleri arasında ulaşım hızını artırdı, böylece şehirleşmenin nedeni ve sonucu oldu (de Vries 1978). İnsanları topraktan dışarı yönlendiren baskılar da, büyük toprak sahiplerinin küçük toprak sahiplerini artalandan sürüp çıkarması veya şehirlerin talebi artalan tarımının kapitalistleşmesini teşvik ettiğinde olduğu gibi, genellikle kısmi şehirleşmeyle sonuçlandı. Sermayenin birikim ve yoğunlaşması, yeni şehirlerin yoğunlaştığı bölgelerin çevresini dönüştürürken, şehirlerin de büyümesinde etken oldu.

Zor - Devletler - Tahakküm

Zor hakkında ne söylenebilir? Zor, tehdit veya eylem sonucu ortaya çıkmış olsun, eylemli veya potansiyel zararın bilincinde olan kişi veya grupların kendilerine veya mallarına zarar veya yıkım getirebilecek her türlü uygulamayı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

içerir. (Hantal tanım kasıtsız, dolaylı veya gizli zararı dışlamaktadır). Sermaye sömürü alanını tanımlarken, zor da tahakküm alanını tanımlar. Zorun araçları silahlı güç üstünde yoğunlaşır fakat hapsetmek, mülksüzleştirmek, aşağılamak ve tehdit etmek olanaklarına da uzanır. Avrupa zor konusunda üst üste çakışan iki uzman ana grup yaratmıştır: askerler ve büyük toprak sahipleri. Ortaya çıkıp devletlerden unvan ve ayrıcalık biçiminde onay aldıklarında, soyluluk biçiminde billurlaşmış ve bundan sonra da yüzyıllarca Avrupa'nın önde gelen yöneticilerini oluşturmuşlardır. Zor araçları da, sermaye gibi, birikip yoğunlaşabilir. Bazı gruplar (manastır tarikatları gibi) küçük zorlama araçlarına sahiptir fakat bunlar az sayıda elde yoğunlaşmıştır; başkaları (silahlı sınır boyu insanları gibi) birçok araca sahiptir fakat geniş alanlara yayılmışlardır. Zor araçları ve sermaye, sömürü ve tahakküme aynı kaynaklar hizmet ettiğinde (örneğin atölyeler) birleşebilir. Fakat çoğunlukla, ayrı ayrı çözümlememize olanak sağlayacak biçimde birbirlerinden ayrı kalmışlardır.

Zor araçlarının birikim ve yoğunlaşması bir arada arttığında, devletler ortaya çıkar. Devletler tanımlanmış topraklar içinde yoğunlaşmış ana zor araçlarını denetim altında tutan ayrı örgütlenmeler yaratırlar ve bazı bakımlardan bu topraklar içinde bulunan bütün örgütlenmelere göre öncelik sahibi olurlar (Bkz. Şekil 1.6). Komşulara boyun eğdirme ve daha uzak rakiplerle savaşma çabaları yalnız ordu biçiminde değil, orduları besleyecek araçları toplamak ve yöneticinin sivil halk üstünde denetimini günü gününe örgütleyecek sivil kadrolar biçiminde de devlet yapıları yaratılmasına yol açar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

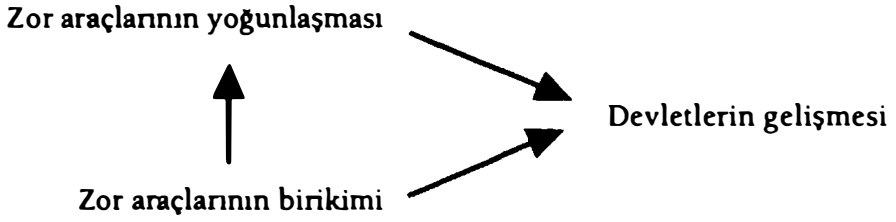

Şekil 1.6 Zorun devletlerin gelişmesini doğurması

SAVAŞIN DEVLET OLUŞUM VE DÖNÜŞÜMÜNÜ YÖNLENDİRMESİ

Zor araçlarının savaşta ve ülke içi denetimde kullanılması savaşçıları iki açmazla karşı karşıya getirir. Birincisi, iddia sahibi olduğu toprakların içinde veya dışında rakiplerine diz çöktürmekte başarılı olduklarında, zor uygulayanlar kendilerini bu toprakları, malları ve nüfusu yönetme zorunluluğu içinde bulurlar, kaynakların elde edilmesi, mal, hizmet ve gelirlerin dağıtımı ve uyuşmazlıklar hakkında karar vermek durumundadırlar. Fakat yönetim işleri onları savaştan uzaklaştırır ve bazen savaşla uyuşmayan çıkarlar yaratır. Bu açmazı, beşinci yüzyılda Hıristiyan savaşçılar tarafından Müslüman İspanya'nın fethedilmesinde görüyoruz. 1064'te Coimbra'nın alınmasıyla başlayarak, standart muhasara uygulamaları şöyle gelişmiştir:

> "Muhasara altına alınan bir şehrin sakinleri hemen teslim olurlarsa fetihten sonra tam özgür kalabiliyorlardı. Eğer Müslümanlar bir süre muhasara altında kaldıktan sonra teslim olurlarsa, yalnızca taşıyabilecekleri eşyalarıyla şehri terk etmelerine izin veriliyordu. Eğer şehrin zorla fethedilmesini beklerlerse, onları bekleyen ölüm veya kölelikti."
> (Powers 1988: 18)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İzlenen üç yol da fatihler için sorun doğurur. Birincisi, en azından geçici olarak, bir paralel yönetim sistemi kurma zorunluluğu gerektiriyordu. İkincisi yerleşim yerleriyle birlikte malların dağıtımını ve nüfusu boşalmış şehri yönetme zorunluluğu getiriyordu. Üçüncüsü ise galiplerin eline köleler veriyor ve üretim ve nüfusu yeniden örgütleme konusunda daha da büyük bir zorluk doğuruyordu. Şu ya da bu şekilde fatihler yönetme sorunuyla karşı karşıya geliyordu. Bu sorunlar, daha büyük ölçekte bütün İberya'nın yeniden fethinde fatihlerin peşini bırakmadı. Değişik biçimlerde bütün Avrupa'da fetihlerin tarihinde belirleyici oldu.

İkinci açmaz da birinciye koşuttur. Özellikle geniş ölçekte bir savaşa hazırlanmak, yöneticilerin kaçınılmaz olarak kaynaklara müdahalesini gerektiriyordu. Bu durum vergilendirme, iaşe ve kendi kurduğu yapıyı yönetmenin altyapısını oluşturuyor ve genellikle hizmetine girdiği ordu ve donanmadan daha hızlı gelişiyordu. Altyapıyı yönetenler iktidar sahibi olup kendi adlarına çıkarları oluşuyor, bu çıkar ve iktidarları belirli bir devletin yürütebileceği savaşın nitelik ve yoğunluğunu belirliyordu. Avrupa'nın Moğol ve Tatar devletleri bu açmazları fazla kalıcı yapılar oluşturmadan akınlar yapıp yağmacılık etmekle çözdüler fakat bu stratejileri iktidarlarına sınırlayıcı nitelikler getirdi ve sonunda onları iyi finanse edilmiş ordular karşısında korunmasız bıraktı. Tersine, Cenova gibi fazlasıyla ticarileşmiş devletler açmazı savaş araçlarını üretecek yapıları kiralayarak veya onlarla sözleşme yaparak çözmeye çalıştılar. İki aşırı uç arasında Avrupa devletleri savaşmak, el koymak ve öteki etkinliklerin gerekirliklerini yerine getirmek için bir dizi başka yol buldular.

Avrupa devletleri gerçekten de önemli etkinlikleri ve örgütlenmeleri yönlerinden büyük çeşitlilik gösteriyordu. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde 990 yılından itibaren

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

önemli ana bölümlenmelerde üç farklı devlet tipi gelişti: haraç alan imparatorluklar, şehir-devletleri ve şehirli federasyonlar gibi bölünmüş egemenlik sistemleri ve ulusal devletler. Birincisi büyük bir askeri yapı ve el koyma örgütlenmesi geliştirdi fakat yerel yönetimi büyük oranda geniş özerklik sahibi bölgesel iktidar sahiplerine bıraktı. Bölünmüş egemenlik sistemlerinde geçici bağlaşmalar ve danışma kurulları savaş ve el koyma zamanlarında önemli roller oynadı fakat ulusal ölçekte ortaya çıkan kalıcı devlet örgütü fazla değildi. Ulusal devletler görece eşgüdümlü merkezi bir yapı içinde önemli büyüklükte askeri, tahsilatçı, idari ve hatta bazen dağıtımcı ve üretici örgütlenmeleri bir araya getirdiler. Üç tipin de uzun süre yaşaması ve bir arada bulunması Avrupa devletinin tek, çizgisel bir süreç sonunda oluştuğu veya ulusal devletin -ki gerçekten de sonunda egemen olmuştur- doğal yapısı gereği daha üstün bir hükümet biçimi olduğu kavramını temelsizleştirir.

Yüzyıllar boyunca haraç alan imparatorluklar dünya devletlerinin tarihinde egemen olmuşlardır. İmparatorluklar görece zor araçlarının birikim düzeylerinin düşük, elde edilebilir araçların yoğun olduğu koşullarda ortaya çıkarlar. İmparator dışında biri önemli düzeyde zor aracı biriktirdiğinde veya imparator kitlesel zor uygulama yeteneğini yitirdiğinde, imparatorluklar genellikle dağılırlar. Bütün süreklilik görüntüsüne karşın Çin İmparatorluğu isyanlardan, işgallerden ve özerklik hareketlerinden devamlı rahatsızlık yaşamış ve uzun zaman bütçesinin önemli bir bölümünü Moğollara ve öteki göçebe yağmacılara haraç ödemeye ayırmıştır. Avrupa imparatorlukları da daha fazla istikrar görmüş değildir. Napolyon'un 1808'de İberya'yı işgali, örnek olarak, İspanya'nın denizaşırı imparatorluğunu fazlasıyla sarsmıştır. Birkaç ay içinde bağımsızlık hareketleri İspanyol Latin Amerikasının çoğu yerinde yayılmış ve on yıllar içinde hemen bütün bölge fiilen bağımsız devlet-

lere dönüşmüştür.

Federasyonlar, şehir-devletleri ve öteki bölünmüş egemenlik düzenlemeleri hemen her yönleriyle imparatorluklardan farklıdır. Zorun görece daha fazla birikimine ve daha düşük yoğunlaşmasına dayanırlar; ondördüncü yüzyıl Batı Avrupa'sının şehirli milisleri bu bileşimin tipik örneğidir. Bu devletlerde görece küçük ve önemsiz bir tebaa koalisyonu yöneticinin kuvvetine eşit güce erişebilir ve bireyler, gruplar ve bütün nüfus hükmetme yetkisine rakip kesimi oluşturma konusunda bol fırsata sahiptir.

Ondördüncü yüzyıl Prusya'sı ve Pomeranya'sı tersine bir örneği ortaya koyar: o dönemde Töton Şövalyelerinin egemenliğinde olan Prusya'da, Şövalyelerin Büyük Efendisi'ne rakip olanlar büyük prensler değildi ve şehirlerin elinde de fazla iktidar yoktu, ama Şövalyeler tarafından atanan büyük toprak sahipleri kendi topraklarında gelirler Şövalyelere aktığı sürece geniş sağduyu göstermekteydiler. Hemen yakındaki, aynı anda küçük ölçekli Germen fetihleri ve bağlaşmalarıyla oluşan küçük Pomeranya düklüğünde düke karşı birçok silahlı ayaklanma olmuş, daha küçük toprak sahipleri haydutluğa başlarken düklüğün *estates*'ine şehirler egemen olarak savaş zamanında askeri kuvveti onlar sağlamıştır.

Pomeranya ile Mecklenburg dükleri arasında yaşanan 1326-8 savaşı sırasında Pomeranya şehirleri genel olarak düklerinin tarafını tutarken soylular Mecklenburg'la ittifak yapmıştır. Pomeranya ailesi savaşı kazanınca, şehirlerin üstünde söz sahibi oldukları *estates*'e "küçük dükler üstünde denetim yetkisi, yeni dük şatolarının yapılma veya yıkılma kararını verme hakkı; dük sözünü tutmaz veya tebaasına haksız davranırsa yeni bir efendi seçme hakkı gibi büyük ayrıcalıklar tanındı" (Carsten 1954: 90). Şehirlerin destek verip vermeme yeteneği onlara büyük bir pazarlık gücü kazandırmıştı.

Haraç alan imparatorluklarla şehir-devletleri arasında ulusal devletler vardır; savaş çevresinde doğup gelişen, devleti kurumsallaştıran ve öteki devletler gibi el koyma hakkını kullanan, fakat tebaası halkıyla daha fazla savunmaya, yargıya ve hatta bazen üretim ve dağıtıma yatırım yapması için zor araçlarını terk etmesi pazarlığına zorlanan ulusal devlet. Prusya'nın sonraki tarihi ulusal devletlerin kuruluş sürecini aydınlatır. Ondördüncü yüzyılda, gördüğümüz gibi, Töton Şövalyeleri merkezileşmiş bir imparatorluk kurmuşlardı. Onbeşinci yüzyılda veba, köylülerin dışarıya göçü ve askeri yenilgiler tarafından sarsılan şövalyeler dağılmaya başladılar ve daha önce denetimlerinde tuttukları bölgesel çekim merkezleri kendi adlarına Prusya'nın siyasal güçleri haline geldi. Güçlerini, *estates*'lerde kalan köylüler üstünde gittikçe dozunu artıran sınırlamalar getirmek için kullandılar. Zoraki emekle güçlerini artıran toprak sahipleri malikane (demesne) tarımına doğru geçiş yaptılar ve batı Avrupa'ya tahıl ihracına başladılar.

Aynı dönemde, düklerinin *burg*larla yaptığı bağlaşmalar nedeniyle zayıflamış olan Brandenburg ve Pomeranya yöneticileri şehirlerle yürüttükleri aralıksız mücadeleyi kazanmaya başladılar ve şehirlerin uluslararası ticaretteki yeri gerilerken Hansa Birliği'nin kendi adına müdahale yeteneği zayıfladı. O zaman yöneticiler, savaş ve hanedanın büyümesi için kraliyet gelirlerini tanıyacak veya reddedecek kadar iktidar sahibi olmuş olan soyluların elindeki *estates*'le pazarlığa oturdu. Sonraki birkaç yıl içinde Brandenburgların Hohenzollern markileri kendi yükselmeleri adına mücadele verip Brandenburg-Prusya adını aldılar. Süreç içinde eski Pomeranya'nın çoğunu özümleyen bu devlet evlilik akitleri ve diplomatik bağlaşmalarla ülkelerini aşağı Rhine'ın sermaye yoğun bitişik topraklarına doğru genişlettiler. Ve kendi soylularıyla, toprak sahiplerinin kendi bölgelerindeki ayrıcalık ve iktidarını teslim eden

ama monarka düzenli gelir toplama ayrıcalığı veren anlaşmalar yaptılar.

Savaşlar, görüşmeler, anlaşmalar ve miraslarla, Prusya, Brandenburg ve Pomeranya'nın büyük toprak sahiplerinin, tacın sahip olduğu büyük iktidarları kendilerinden hiçbir zaman almadığı topraklarda, ulusal bir devlet ortaya çıktı. Onsekizinci yüzyılda Büyük Frederick gibi monarklar köylü ve toprak sahiplerini orduya alıp birini öbürünün emrinde işbirliğine sokarak, son devlet kurumunu da devreye soktular. Soyluların subay, özgür köylülerin çavuş ve serflerin er olduğu Prusya ordusu kırsal kesimin taklidiydi. Bedeli köylü ve serfler ödüyordu: birçok köylü serf haline geldi ve "savaş ve barışta Eski Prusya askeri yükümlülükleri toplumsal konumları, hukuki hakları ve soylu malikaneleri karşısında serflerin mülk sahipliğini zayıflattı" (Busch 1962: 68). Bu açıdan Prusya, köylülerin ücretli işçi haline geldiği Büyük Britanya'dan ve köylülüğün ondokuzunca yüzyıla kadar küçük miktarda toprak sahibi olmayı sürdürdüğü Fransa'dan farklı bir yol izledi. Fakat Prusya, Büyük Britanya ve Fransa, savaş araçları konusunda monarklar ve ana toplumsal sınıflar arasında yaşanan mücadelelerle büyük sarsıntılar yaşadı ve sonunda sürekli devlet yapıları yaratmanın gerekliliğini hissettiler.

Askeri bağlaşıklar ve rakipler olarak Prusya, Büyük Britanya ve Fransa aynı zamanda birbirlerinin kaderlerini de biçimlendirdiler. Bu durumun yapısı gereği, ulusal devletler daima birbirleriyle rekabet içinde ortaya çıkar ve kimliğini rakip devletlere karşı çıkmakla kazanırlar; devletler *sistem*ine aittirler. Ana devlet yapıları arasındaki geniş farklılıklar Şekil 1.7'de şemalaştırılmıştır. Dört türün de mükemmel örnekleri Avrupa'nın farklı bölgelerinde İS 990 yılından itibaren görünür. Mükemmel biçimiyle imparatorluklar onyedinci yüzyılda gelişmiş ve bölünmüş egemenliğin ana bölgeleri ancak ondokuzuncu yüzyılın sonla-

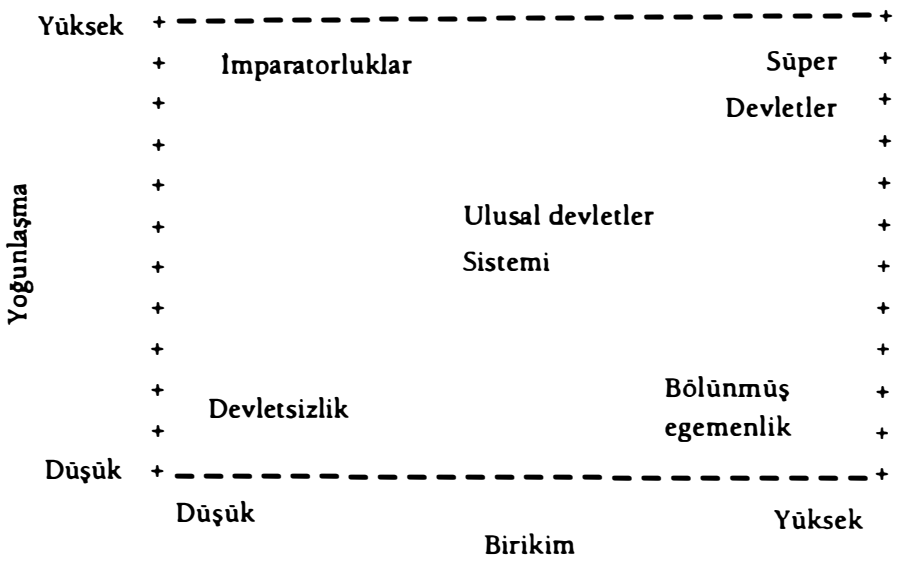

Şekil 1.7 Zorun birikiminin ve yoğunlaşmasının işlevi olarak alternatif devlet gelişimleri

rında ulusal devletler biçiminde birleşmiştir.

Üç tipin yöneticileri bazı ortak sorunlarla fakat farklı koşullarda karşılaştılar. Zorunluluk sonucu, denetim altında tutmayı istedikleri topraklarda zor araçlarını eşitsiz biçimde dağıttılar. Güçlerini çoğunlukla merkezde ve sınırlarda yoğunlaştırdılar, ara bölgelerde otoritelerini ikincil zor kümeleri, yerel zor kullanıcıları, gezgin devriyeler ve yaygın istihbarat faaliyeti ile sağlamaya çalıştılar. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu birbiriyle örtüşen iki sistem yarattı; biri kazalardan ve diğer sivil idari örgütlenmelerden oluşuyor ve başında kadı bulunuyordu, öteki ise sancaklardan ve diğer feodal süvari bölgelerinden oluşuyor ve başında askeri kumandan bulunuyordu. Fetih zamanında, hazine gelirinde uğranacak zarara karşın, askeri sistem sivil sistemi soğurma eğilimindeydi (Pitcher 1972: 124).

Devlet büyüdükçe ve zor ve sermayenin dağılımındaki uyumsuzluk arttıkça, merkezi denetime direnme ve içerde veya dışarda olsun devletin farklı düşmanları arasında

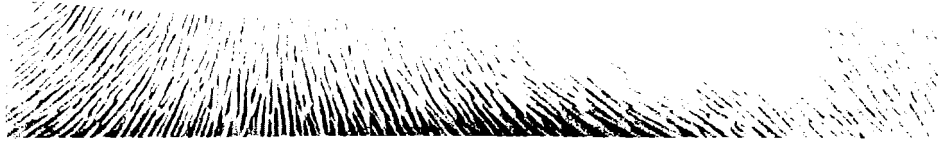

bağlaşmalar oluşturma dürtüleri kuvvetleniyordu. Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı Sırbistan'ın parçası olan Belgrad Sancağı'nda, imparatorluğa hizmet eden soylular (*avan*),

> "mantık yürüterek, yeniden dağıtımın kahyaları olarak basitçe sisteme hizmet etmek yerine kendi dağıtım sistemlerini yaratarak zengin olabilecekleri sonucuna vardılar. Köylü üretiminden pay alıyorlar, sürülerin geçişinden yasa dışı vergiler topluyorlar ve Sava ve Tuna gümrük merkezlerinde özellikle Serez ve Selanik'ten gelip Viyana ve Almanya'ya geçen pamuk ihracatından toplanan harçların bir bölümüne el koyuyorlardı. Özellikle, köylünün hasadından sonra timarlıların (devlete yaptıkları süvari hizmeti karşılığı) aldıkları *deseto* yani ondalık vergisinin toplanmasından sonra aldıkları sözde yasal olmayan dokuzda bir haraca el koymaya başlamışlardı. Kişi ve mala karşı bu eylemler ve öteki şiddet dolu hareketler nedeniyle, Sırp köylülerinin aynî olarak ödedikleri miktar aniden iki hatta bazen üç katına çıkmıştı."
>
> (Stoianovitch 1989: 262-3)

İktidarın bu türlü devredilmesi ondokuzuncu yüzyılda dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmıştı. Fakat Avrupa'da her yerde dolaylı yönetimin ajanları şu ya da bu biçimde Sırp kuzenlerini geride bıraktıracak baştan çıkarıcı koşullarla karşı karşıyaydılar. İletişim maliyetleri göz önüne alındığında ve tacın yerel temsilcilerinin merkezden gelen taleplerden kaytarmak veya temsil ettikleri ulusal araçları yerel veya kişisel amaçlar için kullanmak konusunda sahip oldukları avantajlar düşünüldüğünde, bütün yöneticilerin nasıl sürekli olarak egemenliklerine yönelik meydan okumalarla karşılaştığı anlaşılır.

İmparatorluk yöneticileri genellikle iktidar temellerini

tamamiyle dönüştürmeden yerel ve bölgesel iktidar sahiplerini kendilerine bağlı hale getirmeye ve genellikle o andaki veya eski savaş yoldaşlarından oluşan, merkeze sadık ve kaderleri tacın kaderine bağımlı ayrı hizmetliler kadrosu yaratmaya çalıştılar. Aşırı bir örneği ele alırsak, Memluk sultanları köleleştirilmiş yabancılar kastını kullanarak onları savaşçı ve idareci olarak istihdam ettiler; fakat doğrudan görevlilerin geçimini sağlayan *fief*lerde yerel iktidar odaklarını yerlerinde bıraktılar. Böyle bir sistemle köleler 1260'tan 1517'ye kadar Mısır'ın ve komşu Ortadoğu topraklarının gerçekte yöneticisi haline geldiler (Garcin 1988). Ulusal devletlerin yöneticileri tam bir idari hiyerarşi yaratmak ve iktidarın özerk temellerini saf dışı etmek için genellikle daha fazla çaba içinde oldular. Brandenburg-Prusya'nın kral ve elektörleri, örneğin, Junker toprak sahiplerinin büyük iktidar gücünü kabul ettiler fakat görevler, vergi bağışıklıkları ve askeri hizmet yollarıyla onları taca sıkı biçimde bağladılar.

Şehir-devletleri, federasyonlar veya öteki bölünmüş egemenlik devletlerinde yöneticiler veya yönetici olma iddiasında olanlar genellikle tek bir şehir ve onun doğrudan artalanı üstünde sıkı denetim sahibi olmayı başardılar. Ama bu ölçeğin ötesinde rakip merkezlerin otoriteleri ile uzlaşma aramaktan başka seçenekleri yoktu. Yerel denetim genellikle şehrin zor uygulama kuvvetine değil ama aynı zamanda şehirli olan yönetici sınıfın yoğun kırsal toprak sahipliğine dayanıyordu. Floransa ondördüncü yüzyılda belediye ölçeğinin dışına taşan saldırgan yayılmacılığa başladığında, şehrin tiranları fethedilen şehirlerin yöneticilerini mümkün olduğu kadar kendi adamlarıyla değiştirmeye çalıştı fakat bu kişileri de yerel patriciler arasından seçti.

Bütün bu düzenlemeler yerel iktidar sahiplerine, monarka düşmanlık etmedikleri ve gelirler ulusal başkente

akmaya devam ettiği sürece, önemli oranda güç ve yetki bırakılması demekti. Ulusal düzeyde, gerçekten de (belki İsveç istisnası dışında) hiçbir Avrupa devleti Fransız Devrimi dönemine kadar tepeden tabana kadar uzanan doğrudan yönetim kurumları oluşturma yönünde ciddi bir çaba göstermedi. Bütün devletler fakat özellikle küçük olanlar, dolaylı yönetimin bir biçimine dayanmaktaydılar ve sadakatsizlik, ikiyüzlülük, yozlaşma ve isyan gibi ciddi risklerle karşı karşıyaydılar. Ama dolaylı yönetim devasa bir idari örgütü kurmadan, finanse etmeden ve beslemeden hükümet etme olanağı sağlıyordu.

Doğrudan yönetime geçiş yöneticilere, yurttaşlara ve hane başına vergi, genel askerlik, nüfus sayımı, polis sistemi gibi araçlarla küçük ölçekli toplumsal yaşamın birçok alanına girerek, onların denetimindeki kaynaklara ulaşma olanağı verdi. Ama aynı zamanda yaygın direniş, yoğun pazarlık ve yurttaşlık hak ve sorumluluklarının da yaratılmasına yol açtı. Müdahale ve pazarlık, hükümet bütçelerini, kadrolarını ve örgüt şemalarını şişirerek yeni devlet yapılanmaları doğurdu. Zamanımızın her şeye muktedir devleti oluştu.

Devletlerin oluşumunu bir tür mühendislik ve kral ve bakanlarını tasarımda bulunan mühendisler olarak ele almak aşırı kolaycılıktır. Dört olgu bu bilinçli tasarım imgesini geçersiz kılmaktadır.

1. Avrupa prensleri yaratıcısı oldukları devletin kesin modeli hakkında fikir sahibi değillerdi hatta böyle bir modelin oluşması için etkin bir faaliyet de göstermemişlerdi. Örneğin Norman Roger de Hauteville 1060-1075 yılları arasında Sicilya'yı Araplardan aldığında, mevcut Arap yönetiminin bazı yönlerini benimseyerek kendiliğinden bir hükümet yapılanması yarattı; Müslüman askerleri ordusuna aldı, Müslüman, Yahudi ve Yunanlı din kurumlarını korudu ama büyük toprak parçalarını kendi mülküne kat-

tı ve öteki toprakları da izleyicileri arasında paylaştırdı. Sicilya'ya ait olan Kalabriya, bütünüyle Norman hükümetine devredilen Bizanslı görevlileri ve ritüelleri ile kültür ve siyasal sistem olarak fazlasıyla Yunanlı kaldı. Ama Arap kurumları da korundu: Roger'in başbakanı görkemli Emirler Emiri yani Arkontlar Arkontu unvanını taşıyordu. Ortaya çıkan devlet elbette ki özgün ve yeniydi ama uyumlu bir tasarımın sonucu değildi. Roger de Hauteville ve izleyicileri uyarlanma ve kendiliğindenliğin mozaiğini yarattılar (Mack Smith 1968a: 15-25).

2. Kimse ulusal devletlerin bileşenlerini, hazineleri, mahkemeleri, merkezi yönetimi vb tasarlamış değildi. Bunlar genellikle somut görevleri yerine getirme, özellikle de silahlı kuvvetleri yaratma ve elde bulundurma çabasının kasıtsız yan ürünleri olarak oluştu. Fransız tacı 1630'larda Avrupa savaşlarına daha fazla müdahale etmeye başladığında, kredisini iflas noktasına kadar zorladı ve kralın bakanlarının gelir toplamak için olağan durumda güvendiği yerel otoriteler ve görevliler işbirliğini kestiler. Bu noktada başbakan Richelieu, umutsuzluk içinde, yerel otoritelere zor uygulamak ve onları saf dışı bırakmak için doğrudan kendi görevlilerini göndermek zorunda kaldı (Collins 1988). Bu özel görevliler kraliyet memuruydu ve Colbert'le XIV. Louis döneminde Fransa taşrasında devlet otoritesinin ana dayanakları oldular. Bu memurların Mutlakıyetin bilinçle atanmış araçları olduğunu ancak bugünden baktığımızda tahayyül edebiliriz.

3. Öteki devletler -ve sonunda bütün devletler sistemi- herhangi bir devlet tarafından izlenen değişim yolunu güçlü biçimde etkilediler. 1066'dan 1815'e kadar uzanan Fransız monarklarıyla girişilen savaşlar, İngiliz devletini oluşturdu, Fransız müdahalesi İngiltere'nin İrlanda ve İskoçya'ya boyun eğdirme çabalarını karmaşıklaştırdı ve Fransız rekabeti İngiltere'nin Hollanda para sisteminin ye-

niliklerini benimsemesini hızlandırdı. Onaltıncı yüzyıldan itibaren II. Dünya Savaşı'na kadar büyük savaşların sonuçları, sınırları ve Avrupa devletlerinin yöneticilerini yeniden belirledi. Almanya'nın bölünmesi, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın Sovyetler Birliği'ne dahil edilmesi, Avrupa'nın denizaşırı imparatorluklarının dağılması az veya çok doğrudan II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla biçimlendi. Bu gelişimlerin hiç birinde bir devletin kendi kararıyla hareket ettiğini düşünme olanağımız yoktur.

4. Tebaanın farklı sınıflarıyla yürütülen mücadele ve pazarlıklar Avrupa'da ortaya çıkan devletleri önemli ölçüde biçimlendirmiştir. Örneğin çoğunlukla yenilgiyle sonuçlanan halk isyanları, bir yanda da baskıcı siyasetlerin biçimlenişi, devlete yandaş ve karşıt sınıfların konumlanışı ve tarafların haklarını düzenleyen açık anlaşmalarli, devletler üstünde önemli izler bıraktılar. 1378'de, Floransa işçilerinin (Ciompiler) şiddetli isyanında, isyan sırasında oluşan yün işçileri loncalarının üçünden ikisi hükümete katıldı ve böylelikle şehirde önemli bir mevzi kazanmış olan bir cepheyi yıktı; anlaşma sırasında halen isyancı niteliğini koruyan (ve daha proleter) lonca var olma haklarını yitirirken, işbirlikçi iki lonca, resmi şehir hükümetinin parçası olarak resmi geçit yapan loncalara katıldılar (Schevill 1963: 279; Cohn 1980: 129-54).

Daha küçük ölçekte, şövalye ve finansörlerin, belediye görevlileri, toprak sahipleri, köylü, zanaatkar ve öteki aktörlerin direniş ve işbirliği uzun dönemde devlet yapısını yaratan ve yeniden biçimlendiren etkenler oldular. Yani belirli bir devletin hükmü altındaki nüfusun sınıf yapısı bu devletin örgütlenişini fazlasıyla etkiledi ve farklı sınıfsal yapılar Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki devletlerin niteliklerinde sistematik coğrafi farklılıklar yarattılar. Yalnız yönetici sınıflar değil, ellerindeki kaynaklar savaşa hazırlık etkinliklerini etkileyen bütün sınıflar Avrupa devletleri üs-

tünde izlerini bıraktılar.

Örneğin İsveç devletinin oluşumunda iki olgu alınan yolu fazlasıyla belirledi. Birincisi, onsekizinci yüzyıla kadar önemli oranda toprağı elinde bulunduran baskın köylülüğün varlığı, ikincisi, büyük toprak sahiplerinin büyük malikaneler oluşturma veya topraklarındaki köylü emeğine zor uygulama konusundaki göreli zayıflığıdır. Bu istisnai kırsal sınıf yapısı, kraliyetin soylu sınıfa köylülüğü mali gelir ve askeri hizmet sağlamaya razı etmekteki işbirliği nedeniyle mali ve hukuki ayrıcalıklar tanıma stratejisini - böyle bir stratejinin yakındaki Prusya ve Rusya'da işlemesine karşın - izlemesini engelledi. Bu durum hükümetin faaliyeti üstünde iktidar sahibi de olabilen köylü mülkünün sürekliliğini ve emperyal yayılma döneminde İsveç'in Avrupa'dan paralı asker kiralamaktan hızla vazgeçip üyelerine hizmet karşılığı toprak veya topraktan gelir verilen milis kurmaya yönelmesini de açıklıyor. İsveç'te de, başka yerlerde olduğu gibi, toplumu belirleyen sınıfsal yapı yöneticilerin silahlı güç yaratma girişimlerini engellemiş ve dolayısıyla devletin örgütlenmesine doğrudan etki yapmıştır.

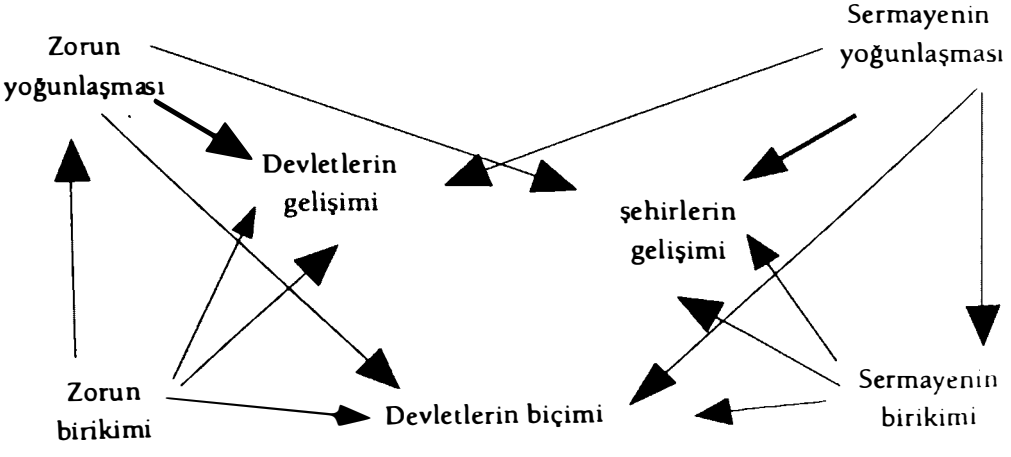

Şekil 1.8 Zor, sermaye, devletler ve şehirler arasındaki ilişki

İlişkilerin daha genel ve şematik ifadesi Şekil 1.8'de bulunmaktadır. Şekil daha önce incelediğimiz nedenleri ifade etmektedir: savaş ve savaş hazırlığı yöneticilerin can alıcı kaynakları elinde tutanlardan savaş araçlarını -insan, silah, iaşe veya bunları satın almak için para- almasını gerektirir ve kaynak sahipleri bunları baskı görmeden veya bedel almadan teslim etmekte isteksizdir. Bir devletin topraklarındaki ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve devletle ilişkileri, yöneticilerin kaynaklara el koyma biçimini doğrudan etkiler, karşılaşılan direniş ve verilen mücadelenin sonucu, el koyma ve mücadelenin süreklilik kazanan örgütlenme biçimlerini ve dolayısıyla el koymanın etkinliğini belirler. Başka devletlerin talep ve ödülleriyle belirlenen sınırlamalar içinde yaşanan savaş araçlarına el koyma ve mücadele devletlerin merkezi örgütsel yapılarını yaratır. Ana toplumsal sınıfların örgütlenmeleri ve devletle ilişkileri Avrupa'nın zor-yoğun bölgeleriyle (az şehir bulunan ve tarımın egemen olduğu, doğrudan zorun üretimde önemli rol oynadığı bölgeler), sermaye-yoğun bölgeleri (çok şehir bulunan ve ticaretin egemen olduğu, pazar, alışveriş ve pazar çıkışlı üretimin egemen olduğu bölgeler) arasında önemli farklılıklar gösterir. Ana sınıfların devletten talepleri ve devlet üstündeki etkileri de buna göre değişir. Farklı el koyma stratejilerinin göreli başarısı ve yöneticilerin uyguladıkları stratejiler, bu nedenle, zor-yoğun ve sermaye-yoğun bölgeler arasında önemli farklılıklar gösterir. Sonuç olarak, devletlerin örgütsel biçimleri, Avrupa'nın farklı bölgelerinde tamamiyle farklı rotalar izlerler. Bu koşullar, Avrupa monarklarının devlet oluşumunda basitçe bilinen bir modeli izlediği ve bunun için ellerinden geleni yaptıkları düşüncesini de yalanlamaktadır.

UZUN DÖNEMLİ EĞİLİMLER VE ETKİLEŞİMLER

Ortadan kaldırılması gereken bir başka yanılgı daha vardır. Şimdiye kadar konuyu, zor ve sermaye hep daha fazla birikim ve yoğunlaşma edinme yolunda gelişme göstermiş gibi sundum. Burada bizi asıl ilgilendiren, bunların bin yıl içindeki ana eğilimler olduğudur. Fakat Avrupa deneyiminde birçok devlet iki yönden de deflasyona uğramıştır. Polonya sermaye ve zor açısından birçok gerileme dönemi yaşamış, ardışık Burgundiya ve Habsburg imparatorlukları çökmüş ve onaltıncı yüzyıl din savaşları Avrupa'nın sermaye ve savaş aracı stoklarını ciddi biçimde tüketmiştir. Avrupa devletlerinin oluşum tarihi genel olarak daha fazla birikim ve yoğunlaşma yönündedir fakat bu süreç boyunca keskin zirveler ve geniş vadilerle de karşı karşıya kalırlar.

Avrupa ekonomi tarihinde uzun dönemli farklılığı yaratan herhalde birikim olmuştur. Fakat zordaki yoğunlaşma, dağılma ve tekrar yoğunlaşma da devlet oluşum tarihinde ana bölümleri belirlerler; yoğunlaşma önemli ölçüde sermayenin yoğunlaşma derecesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun tam olarak nasıl ve niçin olduğu bu kitabın sonraki bölümlerinin konusudur, şimdilik bu karmaşık sorunun parasal yönüne göz atalım. Ana bağlantı basittir: uzun dönemde, savaş ve savaş hazırlığı öteki faaliyetlerden daha fazla Avrupa devletlerinin ana bileşenlerini oluşturmuştur. Savaşları kaybeden devletler küçülmüş ve sıklıkla yok olmuşlardır. Boyutlarından bağımsız olarak, en geniş zor araçlarına sahip olan devletler savaşları kazanır; etkinlik (girdi-çıktı oranı) etkililikten (toplam çıktı) sonra gelir.

Rekabet, teknolojik değişim ve en büyük savaşkan devletlerin katıksız ölçeğinin etkileşimiyle, savaş ve zor araçlarının yaratılması zaman içinde aşırı pahalılaşmıştır.

Bu durum gerçekleştikçe, gittikçe daha az yönetici kendi rutin kaynaklarından askeri araçlar yaratabilmiş, daha fazla kısa dönemli borçlanma ve uzun dönemli vergilendirmeye başvurmak zorunda kalmıştır. İki etkinlik de sermaye yoğunlaşmasının bulunduğu yerlerde daha kolay olmuştur. Ama bunlar her yerde devlet örgütlenmelerinde değişiklikler yaratmışlardır.

Savaş ve devlet örgütlenmesindeki değişikliklerin birbiriyle ilişkisi nasıldır? İlk yaklaşım olarak, İS 990 yılından itibaren olan süreyi, Avrupa'nın farklı bölgeleri için değişen zaman sınırlamaları ile dört ana bölüme ayırabiliriz:

1. *Patrimonyalizm:* (onbeşinci yüzyıla kadar Avrupa'nın tamamında) kabilelerin, feodal el koymanın, şehir milisinin ve benzer geleneksel güçlerin savaşta ana rolü oynadığı ve monarkların genellikle ihtiyaç duydukları sermayeyi doğrudan denetimleri altındaki toprak ve nüfustan haraç ve kira olarak topladıkları dönem;

2. *Komisyonculuk:* (kabaca 1400'den 1700'e kadar Avrupa'nın önemli bölümünde) sözleşmeyle tutulan paralı askerlerin askeri eylemlerde egemen olduğu ve yöneticilerin borç, gelir getiren girişimlerin yönetimi, vergilerin belirlenmesi ve toplanması için daha fazla resmen bağımsız olan kapitalistlere dayandıkları dönem;

3. *Ulusallaşma:* (özellikle 1700'den 1850'lere kadar Avrupa'nın çoğu yerinde) devletlerin artan derecede kendi ulusal nüfuslarından kitlesel ordu ve donanmalar hazırlayıp, egemenlerin silahlı kuvvetleri ve benzer biçimde mali araçların kullanımını da doğrudan devletin idari yapısı içine aldıkları, bağımsız sözleşmecileri güçlü biçimde müdahaleden alıkoydukları dönem;

4. *Uzmanlaşma:* (yaklaşık ondokuzuncu yüzyılın ortalarından yakın geçmişe kadar) askeri kuvvetin ulusal hükümetin uzmanlaşmış güçlü bir dalına dönüştüğü, mali faaliyetlerle askeri faaliyetlerin ayrıştığı, ordu ve polis arasında işbölümünün keskinleştiği, temsili kurumların askeri harcamalar konusunda önemli derecede etkili olmaya başladığı ve devletlerin dağıtım, düzenleme, telafi etme ve hüküm verme faaliyetlerinde fazlasıyla geniş bir rol yüklendikleri dönem.

Sermaye ile zor arasındaki ilişkinin bir dönemle sonraki arasında önemli farklılıklar göstereceği açıktır.

Devletlerin savaş nedeniyle dönüşüme uğraması, öte yandan, savaş ilanı koşullarını da değiştirmiştir. Patrimonyalizm dönemi boyunca fatihler bir nüfusu ve istila ettikleri topraklardaki kaynakları istikrarlı biçimde denetlemek yerine haraç peşinde koşmuşlardır; bütün imparatorluklar, yönetim sistemlerine müdahale etmeden birçok bölgenin yöneticisinden kira ve hediye alma ilkesi üstüne kurulmuştur. Komisyonculuğa ve sonra ulusallaşmaya geçildiğinde, doğrudan idare edilen toprak uğruna savaşmaya değer bir kıymet haline gelmiş ve ancak böyle bir toprak silahlı kuvvet beslemeyi sağlayacak geliri üretmiştir. Ama uzmanlaşma döneminde devletler hizmetlerine o kadar büyük hızla hak talep eden gruplar katmışlardır ki, savaş, başka devletlerin kaynaklarına ulaşmanın yolu olarak her zamankinden daha fazla yönetici koalisyonun ekonomik çıkarlarını tatmin etmenin aracı olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan beri, Avrupa devletler sisteminin bütün dünyaya yayılması ve ulusal sınırların değişkenliğinin azalmasıyla, daha güçlü olan devletlerin, diğer devletlerin topraklarını kendi topraklarına katmadan bunlar üzerinde fiilen artan oranda etkili olması anlamına gelmiştir.

Bunlar ana eğilimlerdir. Fakat Avrupa devletlerinin

oluşumunda her aşamada sermaye ile zorun birden fazla bileşimi görülür. Devlet oluşumunun izlediği yolları zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş zor biçimleri olarak tanımlayabiliriz. Bu yollar yaşamın zıtlaşan koşulları olarak alternatif 'stratejiler'i temsil etmezler. Aynı amaç peşindeki -özellikle savaş hazırlığında başarılı olmak isteyen- yöneticiler, çok farklı koşullarda, bu koşullara ana toplumsal sınıflarla farklı ilişkiler geliştirerek karşılık oluşturmuşlardır. Yönetici ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin yeniden biçimlenmesi, her biri az çok toplumsal konumlara uyarlanmış yeni, zıtlaşan hükümet biçimleri doğurmuştur.

Zor-yoğun yapılanmada, yöneticiler, savaş araçlarını kendi halklarından ve fethettikleri diğer halklardan elde etmenin devasa yapılarını kurarak sağlamışlardır. Brandenburg ve Prusya -özellikle haraç alan imparatorluk dönemlerinde- zor-yoğun yapılanmanın örneğini verirler. Bu yapının aşırı biçiminde silahlı büyük toprak sahipleri o kadar iktidar sahibidir ki hiçbiri öteki üstünde istikrarlı denetim kuramaz. Polonya ve Macaristan soyluları birkaç yüzyıl boyunca krallarını seçmiş ve kralların kazandıkları üstün gücü çekilmez bulduklarında da onları devirmişlerdir.

Sermaye-yoğun yapılanmada, yöneticiler, askeri kuvvet kiralamak veya satın almak için kapitalistlerle yaptıkları sözleşmelere dayandılar ve özenle onların çıkarlarına hizmet ettiler, böylelikle geniş, kalıcı devlet yapıları kurmadan savaştılar. Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, şehir federasyonları ve öteki bölünmüş egemenlik biçimleri genel olarak bu değişim yolunu izler. Cenova, Dubrovnik, Hollanda Cumhuriyeti ve bir süre için Katalonya sermaye-yoğun modelin örnekleridir. Hollanda Cumhuriyeti tarihinin gösterdiği gibi, bu yapılanmanın aşırı biçiminde fazlasıyla özerk şehir-devletleri federasyon oluştururlar ve

devlet politikası konusunda aralarında sürekli tartışmalar olur.

Sermayeleşmiş zor yapılanma ara modeldir, yöneticiler iki modelin de özelliklerini taşırlar fakat sermaye-yoğun komşularından daha fazla kapitalistleri ve sermayenin kaynaklarını doğrudan devletin yapılanmasına dahil etme yönünde çaba harcamışlardır. Sermaye ve zoru ellerinde tutanlar görece eşitlik içinde ilişki kurmuşlardır. Fransa ve İngiltere sonunda sermayeleşmiş zor modelini izlemiş ve zor-yoğun ve sermaye-yoğun modellerden daha önce tam gelişmiş ulusal devlet modelini üretmişlerdir.

Uluslararası rekabetin (özellikle savaş ve savaş hazırlığının) baskısı altındaki üç yol da sonunda, 1S 990 yılında egemen olan zor ve sermaye yoğunlaşma oranlarını bir noktada birleştirdiler. Onyedinci yüzyıldan itibaren sermayeleşmiş zor biçimi savaşta daha etkin olduğunu gösterdi ve böylelikle başka zor ve sermaye bileşimlerinden üreyen devletler için zorlayıcı bir model olduğunu kanıtladı. Ondokuzuncu yüzyıldan yakın geçmişe kadar bütün Avrupa devletleri her zamankinden daha fazla hizmet üreten, ekonomik faaliyeti düzenleyen ve nüfus hareketlerini denetleyen, böylece yurttaşların refahını güvence altına alan toplumsal altyapı inşasıyla uğraştılar; bütün bu faaliyetler yöneticilerin tebaaları olan nüfustan gelir ve itaat elde etme çabalarının yan ürünü olarak başladı ve kendi mantık ve biçimlerini üretti. Çağdaş sosyalist devletler, üretim ve dağıtımın denetiminde daha bilinçle ve dolaysız davranmakla kapitalist devletlerden farklılaşırlar. Son bin yıldır Avrupa'da bulunan devlet biçimleri ile karşılaştırıldığında gene de kapitalist komşuları gibi gözle görünür bir şekilde tanımlanan tip içine girerler, onlar da ulusal devletlerdir.

Son zamanlardaki birleşmeye kadar zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş zor yolları çok farklı devlet bi-

çimleri üretiyordu. Birleşmeden sonra bile devletler tarihi deneyimlerini açıkça yansıtan bazı özelliklerini -örneğin temsili kurumlarının karakterini- korudular. Üç tip de geçmişte Avrupa'da çeşitli zamanlarda geçerli olan belirli koşullar altında oldukça geçerlilik taşıyordu. Gerçekten de 1555'te V. Şarlken'in tahtan çekilişinde, Avrupa'nın büyük bölümü, terimin güçlü anlamıyla ulusal devletlerden çok emperyal egemenlik altındaydı.

Bu noktada Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu (Anadolu'ya ve Ortadoğu'nun büyük bölümüne ek olarak) Balkanların büyük kısmına egemendi ve Volga'dan Adriyatik'e kadar vasal devletlere sahipti. Kutsal Roma İmparatoru V. Şarlken, İspanya İmparatoru, Habsburgların Büyüğü olarak İspanya, Hollanda, Milano, Napoli, Sicilya, Sardunya, Avusturya, Bohemya, Burgundiya, Franche-Comté ve (daha tartışmalı biçimde) bugün Almanya dediğimiz topraklardaki bataklık devletlerine egemendi. Daha doğuda Polonya, Litvanya, Moskova ve Don Kazakları emperyal biçimde örgütlenmişlerdi. 1555'te Kuzey İtalya, İsviçre ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun önemli bölgeleri yoğun biçimde bölünmüş egemenlik alanlarıydı, yalnızca Fransa ve İngiltere bizim geleneksel ulusal devlet modelimizi andırıyordu. Bu zamanda şehir-devletleri ve öteki küçük ölçekli örgütlenmeler öteki devlet biçimleri karşısında gerilemekteydiler. Fakat Hollanda Cumhuriyeti kısa süre sonra şehir federasyonlarının ve komşu bölgelerin dünya gücü olarak yerlerini koruyabileceklerini kanıtlayacaktı. Gene de imparatorluklar genişlemekteydi. O zaman ulusal devletin nihai zaferine inandıracak hiçbir gösterge yoktu.

Ders açıktır. Etkin devlet oluşumunda (birçok araştırmacının yaptığı gibi) yirminci yüzyılın gücünü ana kriter olarak kullanmak teleolojinin baştan çıkarıcılığına boyun eğmek, Avrupa'nın geçmişinde şehirler, devletler, sermaye

ve zor arasında yaşanan ilişkiyi anlamamak demektir. Bu tehlikeden devlet kurucularının tercihlerini, bu tercihlerin sonuçlarını, geçmişten bugüne doğru -burada IS 990'dan itibaren- izleyerek kaçınabiliriz.

Bu ileriye doğru bakma stratejisi bize bu kitabın can alıcı sorularına bazı öneri niteliğinde cevaplar bulma olanağı sağlayacaktır. *Avrupa'da IS 990 yılından itibaren zaman ve mekanda devlet tiplerinin büyük farklılıklar göstermesi nasıl açıklanabilir ve Avrupa devletleri sonunda niçin ulusal devletin farklı değişkeleri şeklinde birbirine dönüşmüştür?* Soru korkutucu derecede geniş olmasına karşın, aşağıdaki gibi daha dar, baş edilebilir sorular haline getirilebilir:

1. Bütün olarak Avrupa'da devlet oluşumunda, önce çevrede geniş fakat zayıf denetimli devletlerden oluşan Osmanlı İmparatorluğu ve Moskova knezliği gibi devletlerden, kabaca ara kuşakta daha küçük ama daha merkezi hükümet yapısına sahip Fransa ve Brandenburg gibi devletlerden ve merkezde ancak 1790'larda daha büyük devletlere dönüşen şehir-devletleri, prenslikler, federasyon ve öteki yoğun biçimde bölünmüş egemenlik tipi devletlerden oluşan kabaca eşmerkezli örüntü nasıl açıklanabilir?

2. Yöneticiler, açık çıkarları aleyhine olsa da, niçin çoğunlukla devletin hükmü altına giren halkın ana sınıflarını temsil eden kurumların oluşmasını kabul etmişlerdir?

3. Avrupa devletleri niçin, şehirli oligarşilerin ve kurumların ulusal devlet yapısı içinde birleşmiş olmasına karşın, Hollanda Cumhuriyeti devletinin belediye hükümetleri arasında neredeyse ayırt edilemez olduğu, Polonya devletinin neredeyse şehirli kurumlardan yoksun olduğu ve bu iki uç arasında bir düzine başka değişkenin bulunduğu bir farklılık sergilemişlerdir?

4. Siyasal ve ticari iktidar niçin Akdeniz şehir-devletleri ve şehir-imparatorluklarından Atlantik'in büyük devletlerine ve görece ikincil şehirlerine geçmiştir?

5. Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar ve dinsel örgütler Avrupa'da mevcut devlet tipleri olarak niçin önemlerini yitirdiler?

6. Savaş, niçin, haraç için fetihlerden ve silahlı haraç alıcıların mücadelesinden, kitlesel ordu ve donanmaların yürüttüğü savaşlara doğru evrilmiştir?

Sorular geniş olsa da Avrupa devletlerinin izlediği alternatif rotaları genel olarak açıklamak kadar zorlu değildir. Yani iş, Avrupa'nın değişik bölgelerinde İS 990 yılından beri devletlerin izlediği farklı yolları yakından inceleyerek bu devasa soruna ve daha baş edilebilir alt sorulara cevap vermektedir. Bunun için devletleri dönüştüren ve onları zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş zor biçimlerinin değişkeleri haline getiren ana süreçlerin tanımlanması gerekiyor.

Bu sorularla ilgilenen bir kitap tesadüfler ve teleolojiler arasındaki ince yolda dikkatle ilerlemek zorundadır. Bir yanda kralların ve savaşların ard arda geldiği, bütün tarihin *sui generis* göründüğü tesadüflerin anlamsız duvarı, öte yanda devlet oluşumunun bütün tarihi açıkladığı teleolojinin uçurumu vardır. Anlamsız duvardan ve uçurumdan, devlet oluşum yollarının çok sayıda ama sonsuz olmadığına ve her tarihsel bunalım döneminde birkaç farklı geleceğin mümkün olduğuna, devletlerin, yöneticilerin ve yurttaşların birbirini fazlasıyla etkilediğine ve bütün Avrupa devletlerinin tarihini ve dolayısıyla aralarındaki ilişkileri sistematik sorunların ve süreçlerin birleştirdiğine işaret ederek kaçınacağım. Eğer başarılı olursam, aşağıdaki bö-

lümler çeşitlilik içindeki birliğin ve birlikteki çeşitliliğin, seçimlerin ve sonuçların hikayesini anlatacak.

YAKLAŞIMLAR

Hemen itiraf edeyim: benim Avrupa'nın geçmişine bakışım geleneksel ve kanıtlanmış değil, ayrıca boşluklarla dolu. Avrupa devletlerini araştıranlar bilerek bin yıllık ölçekte sentezlerden kaçınmışlardır. Bu adımı atanlar genellikle ya bütün olarak Batı'yı farklı kılanı anlamak istemişler veya devlet oluşumunda tek bir yol önermişler veya ikisini birden yapmışlardır. Genellikle geriye doğru bakış açısıyla, bugün Almanya veya İspanya olarak bildiğimiz devletlerin kökenlerini aramışlar ve devlet oluşumunun tamamının haritasını çıkarmak yerine, bu süreç içinde kaybolmuş devletleri göz ardı etmişlerdir.

Sermaye ve zorun yoğunlaşmasının görece kolaylaştığı birçok yolun varlığını iddia etmekle, devlet biçimi ile önceki sermaye edinme yolu arasındaki karşılıklı bağımlılığı tartışmakla ve devletlerin dönüşümünü çözümlerken geriye bakış yönünü ileriye bakış açısıyla değiştirmeye çalışmakla, geçmişi yeniden düşünme macerasında kurumsallaşmış bilim dünyasının belirlenmiş tutumunu terk ediyorum. Bin yılı iki yüz sayfadan biraz fazla sayfa içinde tartışarak, bazı önemli ilişkileri tanımlamaktan ve bunların nasıl işlediğini göstermekten daha fazlasını umamam.

Kitabın savlarının tam anlamıyla genişletildiği bir biçim, Avrupa ekonomisinin dinamiklerine aşağıdaki sayfalardan çok daha fazla ağırlık verebilirdi. Öncelikle, fiyat değişimleri, verimlilik, ticaret ve nüfus artışı hakkında fazla bir şey söyleyemeyeceğim ve birçok konuyla birlikte onüç, onaltı ve onsekizinci yüzyıllardaki fiyat yükselmelerinin ve ara dönemlerdeki gerilemelerin farklı devlet tiplerinin sürekliliği ve tüccarların, köylülerin, toprak sahiple-

rinin, memurların ve öteki toplumsal sınıfların göreli gücü açısından önemini (Abel 1966; Frank 1978; Kriedte 1983; Wallerstein 1974-88) göz ardı edeceğim.

İkincisi, üretimin örgütlenmesindeki değişimle sınıfsal yapıda yarattığı sonuçlarla kabaca ilgilenebileceğim. Bunun göz ardı edilebileceğini düşündüğümden değil. Tersine: toprak sahipleri ve rençberler arasındaki ilişkiler, Macaristan, Floransa ve İngiltere örnekleri arasındaki zıtlıkların hemen göstereceği gibi devlet oluşumunda, koruma ve el koymada yarattığı sonuçlar açısından büyük farklılıklara neden olurlar. Onyedinci yüzyıl Prusya devleti, örneğin, Prusya tarihinin izlerini taşır: onüç ve ondördüncü yüzyıllarda bir haçlı mezhebi, Töton Şövalyeleri, bu fazla yerleşilmemiş bölgede askeri denetimlerini artırmış ve daha önce burada bulunan Slavları egemenlikleri altına almıştı. Bu fetihler Germen şövalyeleri bölgeye çekti ve büyük malikaneler kurarak köylüleri vergi ve hizmet karşılığı çiftlik haline getirdikleri topraklara yerleşmeye teşvik ettiler. Malikane, köy ve bölge düzeyindeki bu düzenlemeler farklı türlerde vergi, askerlik ve gözetimlerin ortaya çıkıp devam etmesine yol açtı. Ama benim görevim zaten yeterince karmaşık. Toprak sahipleri, köylüler, tarım proletaryası ve öteki önemli kırsal aktörler arasındaki ilişkileri sürekli klişeleriyle tekrarlayacak veya biliniyor kabul edeceğim.

Can alıcı önemdeki bu ilişkilere daha iyi nüfuz etmek için, dahası, geçmişteki veya şimdiki alternatif devlet oluşum kuramlarını gözden geçirme çabasına girmeyeceğim. Veya bu kitabın bir araya getirdiği görüşlerin soyağacını anlatmaya çalışmayacağım. Karl Marx, Max Weber, Joseph Schumpeter, Stein Rokkan, Barrington Moore, Gabriel Ardant ve bu kitabın ana konusunda çözümleme yapmış ötekileri düşünürsek, uzmanlar *(cognoscenti)* elbette hemen her sayfada kendi etkilerini fark edecek ve eleştirmenler

lümler çeşitlilik içindeki birliğin ve birlikteki çeşitliliğin, seçimlerin ve sonuçların hikayesini anlatacak.

YAKLAŞIMLAR

Hemen itiraf edeyim: benim Avrupa'nın geçmişine bakışım geleneksel ve kanıtlanmış değil, ayrıca boşluklarla dolu. Avrupa devletlerini araştıranlar bilerek bin yıllık ölçekte sentezlerden kaçınmışlardır. Bu adımı atanlar genellikle ya bütün olarak Batı'yı farklı kılanı anlamak istemişler veya devlet oluşumunda tek bir yol önermişler veya ikisini birden yapmışlardır. Genellikle geriye doğru bakış açısıyla, bugün Almanya veya İspanya olarak bildiğimiz devletlerin kökenlerini aramışlar ve devlet oluşumunun tamamının haritasını çıkarmak yerine, bu süreç içinde kaybolmuş devletleri göz ardı etmişlerdir.

Sermaye ve zorun yoğunlaşmasının görece kolaylaştığı birçok yolun varlığını iddia etmekle, devlet biçimi ile önceki sermaye edinme yolu arasındaki karşılıklı bağımlılığı tartışmakla ve devletlerin dönüşümünü çözümlerken geriye bakış yönünü ileriye bakış açısıyla değiştirmeye çalışmakla, geçmişi yeniden düşünme macerasında kurumsallaşmış bilim dünyasının belirlenmiş tutumunu terk ediyorum. Bin yılı iki yüz sayfadan biraz fazla sayfa içinde tartışarak, bazı önemli ilişkileri tanımlamaktan ve bunların nasıl işlediğini göstermekten daha fazlasını umamam.

Kitabın savlarının tam anlamıyla genişletildiği bir biçim, Avrupa ekonomisinin dinamiklerine aşağıdaki sayfalardan çok daha fazla ağırlık verebilirdi. Öncelikle, fiyat değişimleri, verimlilik, ticaret ve nüfus artışı hakkında fazla bir şey söyleyemeyeceğim ve birçok konuyla birlikte onüç, onaltı ve onsekizinci yüzyıllardaki fiyat yükselmelerinin ve ara dönemlerdeki gerilemelerin farklı devlet tiplerinin sürekliliği ve tüccarların, köylülerin, toprak sahiple-

rinin, memurların ve öteki toplumsal sınıfların göreli gücü açısından önemini (Abel 1966; Frank 1978; Kriedte 1983; Wallerstein 1974-88) göz ardı edeceğim.

İkincisi, üretimin örgütlenmesindeki değişimle sınıfsal yapıda yarattığı sonuçlarla kabaca ilgilenebileceğim. Bunun göz ardı edilebileceğini düşündüğümden değil. Tersine: toprak sahipleri ve rençberler arasındaki ilişkiler, Macaristan, Floransa ve İngiltere örnekleri arasındaki zıtlıkların hemen göstereceği gibi devlet oluşumunda, koruma ve el koymada yarattığı sonuçlar açısından büyük farklılıklara neden olurlar. Onyedinci yüzyıl Prusya devleti, örneğin, Prusya tarihinin izlerini taşır: onüç ve ondördüncü yüzyıllarda bir haçlı mezhebi, Töton Şövalyeleri, bu fazla yerleşilmemiş bölgede askeri denetimlerini artırmış ve daha önce burada bulunan Slavları egemenlikleri altına almıştı. Bu fetihler Germen şövalyeleri bölgeye çekti ve büyük malikaneler kurarak köylüleri vergi ve hizmet karşılığı çiftlik haline getirdikleri topraklara yerleşmeye teşvik ettiler. Malikane, köy ve bölge düzeyindeki bu düzenlemeler farklı türlerde vergi, askerlik ve gözetimlerin ortaya çıkıp devam etmesine yol açtı. Ama benim görevim zaten yeterince karmaşık. Toprak sahipleri, köylüler, tarım proletaryası ve öteki önemli kırsal aktörler arasındaki ilişkileri sürekli klişeleriyle tekrarlayacak veya biliniyor kabul edeceğim.

Can alıcı önemdeki bu ilişkilere daha iyi nüfuz etmek için, dahası, geçmişteki veya şimdiki alternatif devlet oluşum kuramlarını gözden geçirme çabasına girişeceğim. Veya bu kitabın bir araya getirdiği görüşlerin soyağacını anlatmaya çalışmayacağım. Karl Marx, Max Weber, Joseph Schumpeter, Stein Rokkan, Barrington Moore, Gabriel Ardant ve bu kitabın ana konusunda çözümleme yapmış ötekileri düşünürsek, uzmanlar (*cognoscenti*) elbette hemen her sayfada kendi etkilerini fark edecek ve eleştirmenler

kuşkusuz kitabı şu veya bu okula atfetmek için birçok söz harcayacaklardır. Bu çözümlemelerle, artlarındaki kuramlarla ve aynı anda devlet oluşumunun tarihsel olgularıyla uğraşmak, çözümlemeleri körleştirir ve fazla ilerleme sağlamadan iki katı uzatır. Bunun yerine kitap, doğrudan devlet oluşumunun gerçek süreçleri üstünde yoğunlaşacak.

İnce elenmiş bir sunuş oluşturma çabasıyla her sayfada adlandırma yaparak ve maddeleştirerek ilerleyeceğim. Adlandırma derken, örneğin daima devletin bütün karar alma örgütünü temsil ediyormuş gibi 'yönetici', 'kral' ve 'egemen'lerden söz ederek, karmaşık, bağlantı halindeki bir dizi toplumsal ilişkiyi tek bir noktaya indirgeyeceğim. Örneğin şehirler daima büyük yerleşimlerin odak noktalarını oluşturduğu ticaret ve üretimin bölgesel ağını ifade edecek. Maddeleştirme ile de bir birimsel çıkarı, akıl yürütmeyi, kapasiteyi, devlet, yönetici sınıf veya onların birleşik denetimine hedef olan halkın eylemiyle ilişkilendirmeyi anlatıyorum. Adlandırma ve maddeleştirmeyi içermeyen bir basitleştirici model olmadan Avrupa'nın karmaşık devlet oluşum sürecindeki ana bağlantıları tanımlama umudumuz olamaz.

Bu zimni model çoğu zaman şu öğeleri içerecek: devletin en güçlü görevlilerinin birleşik karar alma mekanizmasını özetleyen *yönetici*; yönetici ile bağlaşma halinde ve devletin hükmü altındaki toprakta ana üretim araçlarının denetimini elinde tutan *yönetici sınıf*; devletle işbirliğinden özel çıkarlar sağlayan öteki *yanaşmalar (client)*; devletin, yöneticisinin, yönetici sınıfın ve yanaşmalarının hem devletin kendi sahasındaki hem dışındaki *muhalifleri, düşmanları* ve *rakipleri*; devletin hükmü altındaki geri kalan *halk*; devletin denetimi altında işleyen orduları, donanmaları ve öteki örgütlü, yoğunlaşmış kuvvet kullanma araçlarını içeren *zor aygıtı*; devletin denetimi altında işleyen farklı mali,

idari ve hukuki örgütlenmelerden oluşan *sivil aygıt*.

Yöneticiler, yönetici sınıflar, yanaşmalar, muhalifler, genel halk, zor örgütleri ve sivil yönetimin farklı tutumlarını tanımlamak ve açıklamak için gerekli olan savların çoğu Avrupa tarihinde İS 990'dan beri dolaşımdadır. Bunlar maddeleştirilen bu kategorilerin biri veya diğerini sık sık - özellikle de kapitalistlerin (elbette kendileri de maddeleştirilen bir grup insandır) kategorilerden biri veya diğerine ne zaman, nasıl, niçin ve hangi etkiler sonucunda dahil olduklarını belirlerken, açıp sergilerler. Ama bu savlar genellikle her kategori gerçek, birimsel ve sorunsuzmuş gibi kullanımını sürdürür. Bir kıta ve bin yıllık süre ölçeğinde çalıştığımızda bu bedeli ödemek zorundayız.

Son bir özür. Böyle bir ölçekte tarihsel olguları suda batmayan taşlar gibi ele almak durumundayım; ama bir an için suda kaybolup dalgaların bir tepe noktasından ötekine hızla sıçrayan taşlar gibi. Bu kitabı tamamiyle yazacak kadar bütün tarihi bilmiyorum ve bildiğim kadarıyla tarih için bütün belgeleri sunmaya çalışsam, metin ölçüsüz derecede şişecektir. Örneğin, devletin son dönemdeki faaliyetlerindeki artış konusunda sorumluluk duyan bir yazar Reinhard Bendix, Walter Kopri, Theda Skocpol, Goran Therborn ve daha birçoklarından alıntı yapmak isteyecektir. Ben böyle bir iş yapmıyorum, genellikle doğrudan alıntıları ve özel ve çelişkili bilgileri kullandığımda kaynak gösteriyorum. Elbette uzmanlar benim Avrupa tarihlerini kullanışımı inceleyecek ve yapılan hataların ortaya konan savları sakatlayıp sakatlamadığı üstüne düşüneceklerdir.

Kitabın savları, geniş, sentetik ve kurgusal nitelikleriyle hemen onaylanmaya veya reddedilmeye açık değildir. Gene de şu durumlarda yanlış olduklarına karar verebiliriz:

1. sermaye ve zorla çok farklı ilişkileri olan yöneticiler,

silahlı güç ve devlet iktidarı oluşturmak istediklerinde gene de benzer sonuçlar doğuran benzer stratejiler izlerler;

2. belirli devletlerin ve bütün olarak Avrupa devlet sisteminin ana büyüme ve dönüşüm anları, savaş ve savaş hazırlığı ile karşılıklılık içinde *değildir*;
3. silahlı kuvvet araçlarını biriktirme çabası devlet yapısının sürekli özelliklerini oluşturmaz;
4. yöneticiler bilerek, önceden tasarladıkları planlarla devlet kurmaya girişir ve bu tasarılarını izlemekte başarılı olurlar;
5. iddia ettiğim bütün ampirik düzenliliklerden bazıları veya hepsi - özellikle a) devlet oluşumunun coğrafyası, b) şehir oligarşileri ve kurumlarının ulusal devletin yapısıyla farklı biçimlerde bütünleşmesi, c) yöneticilerin çıkarlarına ters düşmesine karşın temsili kurumların gelişmesi, d) siyasal ve ticari gücün Akdeniz'den Atlantik'e kayması, e) şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar ve dinsel örgütlenmelerin gerilemesi ve f) kitleselleşmiş ordu ve donanmalarla yürütülen savaşların başat duruma gelmesi, gerçekte, tarihi araştırmalarla tutarlı değildir;
6. alternatif açıklamalar, araştırmalarla tutarlı bu ampirik düzenlilikleri açıklamak için daha ekonomik ve/veya ikna edicidir.

Eğer bunlardan biri doğruysa benim savlarım ciddi tehdit altında demektir. Eğer hepsi doğruysa, benimkiler açıkça yanlıştır.

Önemli kuramsal konular hep risklidir. Örneğin insan, Joseph Strayer'i izleyen birinin, monarkların yurt içi barış sağlama çabalarının benim açıklamalarımın ortaya koyduğundan çok daha önce başladığını ve insanların devletin varlığını kabul etmelerinde çok daha önemli bir rol

oynadığını, dolayısıyla kontrol listesindeki ithamların kitabın çözümlemelerinin karşısında olduğunu savunmasını bekler. Gene, Douglass North'un izleyicisinin, devletin inşası ve mülkiyet hakkını korumasının benim savaş hazırlığına atfettiğim birçok değişimin temelini oluşturduğunu iddia etmesi gerekir. Immanuel Wallerstein'ın izleyicisinin ise, devletin faaliyetlerinin kapitalistlerin çıkarlarını benim çizdiğim çerçeveden daha da ileri götürdüğünde ısrar etmesi beklenir. Perry Anderson'un izleyicisi de (en azından benim çözümlemelerimin orta dönemi için) savlarımın 'mutlakiyetçi' devletlerin yaratılışında Avrupa soyluluğunun ağırlığını hafifsediğini ileri sürecektir. Yani savlarımın yanlış veya doğruluğu, Avrupa devlet oluşumuyla ilgili geniş oranda tartışılmış anlaşmazlıklara göre savunulacaktır.

Kontrol listesi, kitabın olası eleştirilerini haklı, yarıhaklı ve haksız biçimlerinde sınıflandırmak için bir araç sağlamaktadır. Listeye alınan koşullardan birinin veya kitabın savlarında içerilen benzer bir koşulun, gerçekten de Avrupa deneyimi önünde önemli bir engel oluşturduğunu göstermek haklı ve oldukça aydınlatıcı olacaktır. Savın belirli bir devletin belirli bir önemli, sürekli özelliği açıklamadığını göstermek yarı-haklıdır. (Bu kriter yarı-haklı olacaktır çünkü savın eksik olduğunu gösterir -ki hemen kabul ederim- ama yanlış olduğunu göstermez.)

Savların, fiziki çevre, ideoloji, askeri teknoloji, vb gibi eleştirmenin önemli bulduğu değişkenleri göz ardı ettiği şikayeti haklı olmayacaktır: Unutulan değişken eleştirisi ancak eleştirmen bu değişkenin unutulmasının savda *içerilen* değişkenler arasındaki ilişkiyi yanlış anlamlandırmaya neden olduğunu gösterebildiğinde haklı olabilir. Amaç 'tam' bir açıklama vermek değil, ana ilişkileri doğru anlamaktır.

Bu amaca ulaşmak için, bundan sonraki bölüm, Avrupa'da incelenen bin yıl içinde şehirlerin ve devletlerin de-

ğişen coğrafyası üstünde yoğunlaşıyor. 3. Bölüm devlet yöneticilerinin ana faaliyetlerini -özellikle silahlı kuvvetlerin yaratılmasını- yürütme yollarını nasıl edindiklerinin mekanizmasını ve bu mekanizmanın devlet yapısına etkilerini inceliyor. 4. Bölüm, devletlerle yurttaşlar arasındaki ilişkiler üstünde yoğunlaşarak pazarlık yoluyla kitlesel, çokişlevli devletlerin nasıl oluştuğunu izliyor. 5. Bölüm devlet oluşumunun alternatif yolları hakkında; sermaye ve zor arasındaki değişken ilişkilerin etkilerini ortaya koyuyor. 6. Bölüm Avrupa devletlerini karşılıklı etkileşim içinde, işleyişinin, üyelerinin eylemlerini sınırladığı bir sistem olarak ele alıyor. 7. Bölüm hikayeyi bugüne getiriyor, II. Dünya Savaşı'ndan beri askerlerin nasıl birçok ülkede bu kadar güç kazandığını anlama çabası ve Avrupa deneyiminin zamanımızın sorunlu devletlerini anlamamız için bize yardımcı olabileceği noktaları ayırt etme umuduyla, sermaye ile zorun çağdaş ilişkisi üstünde duruyor.

2
Avrupa Şehirleri ve Devletleri

AVRUPA YOKKEN

Bin yıl önce Avrupa yoktu. Birinci yıldan on yıl önce, Avrasya'nın batı ucunda yaşayan kabaca otuz milyon kişinin kendilerini tek bir kitle olarak düşünmeye yöneltecek tarih ya da kader birliğinden kaynaklanan bir nedeni yoktu. Böyle bir birlik de yoktu. Roma İmparatorluğu'nun dağılması, gerçekten de, bugün Avrupa adını verdiğimiz kıtanın önemli bir bölümünü yollar, ticaret, din ve ortaklaşa anılarla bağlantı içinde bırakmıştı. Fakat bir zamanlar Roma olan dünya, Rhine'nın doğusundaki ve Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerin de büyük bölümünü dışarıda bırakıyordu. Ayrıca bu geçmişte kalan imparatorluk sadece Avrupalı da değildi, bütün Akdeniz çevresini sarıyor, Asya ve Afrika'ya uzanıyordu.

Ticari ve kültürel temaslar açısından Binyıl 'Avrupa'sı gevşek bağlarla bağlı üç veya dört ayrı grup oluşturuyor-

du: doğu grubu kabaca bugünkü Avrasya Rusya'sına denk gelir; buranın Bizans'la ve Asya'daki önemli ticaret yollarıyla güçlü bağları vardı. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerin ortak dünyası Akdeniz'in ise Ortadoğu ve Asya'nın büyük metropolleriyle kurduğu bağ daha da güçlüydü. En yoğun biçimiyle İtalya'nın ortasından Flander'e uzanan yay içinde yer alan ve Almanya ile Fransa'ya uzanan Roma-sonrası şehirler, kasabalar, yollar ve ırmaklar sistemi üçüncü grubu oluşturuyordu. Herhalde daha yalıtılmış olan kuzey grubu İskandinavya ve Britanya Adaları'ndan oluşmaktaydı. (Elbette bu adlandırmaların çoğu anakronizm suçu işliyor. Gerçekten de siyasal ve kültürel bütünlüğü ifade etmediğini yüksek sesle belirterek bir dizi can sıkıcı coğrafi icadı benimseyip, 'Almanya', 'Britanya Adaları' gibi adlandırmaları kullanmaktan başka seçeneğimiz yok.)

990 yılında Müslüman dominyonları, Akdeniz adaları ve kuzey sahilindeki birkaç nokta dışında Akdeniz'in bütün güney sahili ve İberya Yarımadası'nın büyük bölümü olmak üzere, Roma İmparatorluğu'nun eski mekanının büyük bir bölümünü denetim altında tutmaktaydı. Bizans İmparatorluğu gevşek bağlarla doğu İtalya'dan Karadeniz'in doğu ucuna kadar uzanıyordu; kuzeyde ise sınırları daha da belirsiz Rusya devleti Baltık'a kadar varmaktaydı. Batı Baltık'tan Britanya Adaları'na kadar olan bölge Danimarka Krallığı'nın egemenlik alanıydı. Polonya, Bohemya ve Macaristan prenslikleri ise Baltık'ın güneyindeki topraklarda egemendi. Bunların batısındaki Sakson İmparatorluğu Charlemagne'ın mirasçısı olma iddiasındaydı. Aynı yönde daha batıda Hugh Capet Fransa Krallığı'nı yönetiyordu.

Bu yarı-tanıdık yer adlarının hiçbiri, daha sonra Avrupa'ya dönüşecek olan bu topraklarda o zaman geçerli olan egemenliğin fazlasıyla parçalanmışlığının üstünü örtemez.

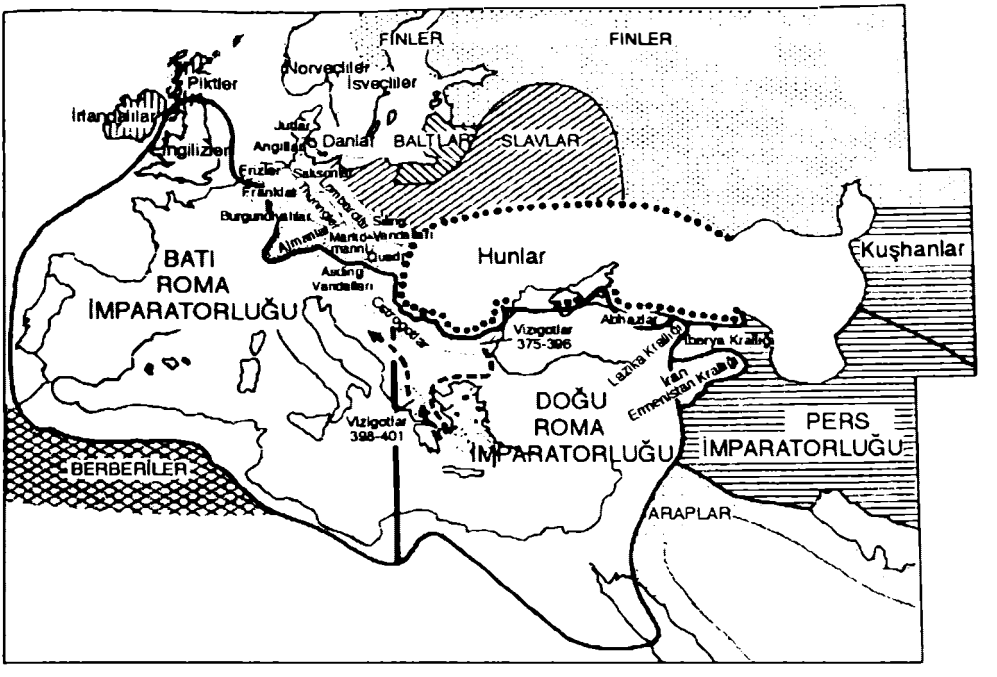

Şekil 2.1 İS 406'da Avrupa (Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History,* Penguin Books, 1961'den uyarlanmıştır. © 1961 Colin McEvedy)

990 yılının imparator, kral, prens, dük, halife, sultan ve diğer hükümdarları, ülkelerindeki yaşamı kalıcı ve yoğun biçimde düzenleyen devlet başkanları değil, fatih, haraç toplayıcı ve rantiyelerdi. Hüküm alanlarında, dahası, sözde egemenlerin çıkarlarına fazla önem vermeden kendi çıkarları için silahlı kuvvet kullanan rakipler ve hükümdarların güya astları olarak görünenler vardı. Kıtanın büyük bölümünde özel ordular hızla artıyordu. Avrupa'nın hiçbir yerinde merkezi ulusal devlete benzer bir yapılanma yoktu.

Bu yayılan, geçici devletlerin oluşturduğu halka içinde egemenlik daha da parçalanmış ve yüzlerce prenslik, piskoposluk, şehir-devleti ve başka otorite türü, başkentle-

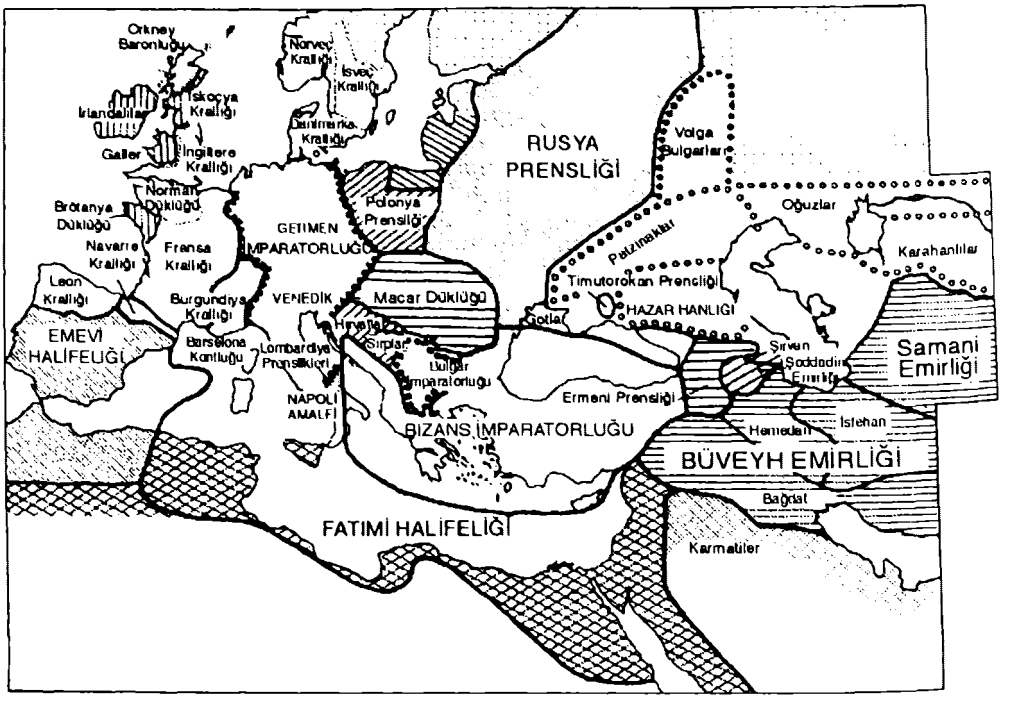

Şekil 2.2 998'de Avrupa (Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History*, Penguin Books, 1961'den uyarlanmıştır. © 1961 Colin McEvedy)

rinin küçük artalanlarında üst üste gelen denetim sahibiydi. Binyılda papa, Bizans imparatoru ve Kutsal Roma imparatoru İtalya Yarımadası'nın büyük bölümünde iddia sahibiydi ama gerçekte hemen bütün önemli şehirler ve artalanları siyasal olarak bağımsız aracılar gibi hareket ediyordu. (IS 1200'de yalnız İtalya Yarımadası'nda iki-üç ayrı şehir-devleti vardı; Waley 1969: 11). Müslüman ülkelerinin görece daha fazla şehirleşmesine karşılık, devletlerin büyüklüğü ile şehirlerin yoğunluğu ters orantılıydı; şehirlerin kümelendiği yerlerde egemenlik ufalanıyordu.

Çok geçmeden son iki bin yıl içindeki şehir ve devletlerin engebeli değişim kronolojisi ortaya çıkacaktı. Ama bu arada, değişimin ölçeğini anlamak için 500 yıllık aralarla biraz seçmeli karşılaştırmalara girelim. 1490 yılına

gelindiğinde, harita ve gerçeklik büyük oranda değişmiştir. Silahlı Hıristiyanlar Müslüman yöneticileri kıtanın batı kesimindeki son büyük topraklarından, Granada'dan sürüp çıkarıyordu. Adriyatik'le İran arasında Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'nun yerini Müslüman Osmanlı İmparatorluğu almıştı. Osmanlılar Doğu Akdeniz'de Venedik gücünü eritiyorlar ve Balkanlara ilerliyorlardı. (Tehdit altındaki Granada'yla birlikte, aynı zamanda Batı Akdeniz'deki ilk maceralarına atılıyorlar). Avrupa savaşlarının bölgesel düzeyde kaldığı, Transalp devletlerinin zaman zaman ancak bir haçlı seferiyle Akdeniz'e askeri olarak müdahale ettiği yüzyıllardan sonra, Fransa ve İspanya kralları İtalya üstünde egemenlik mücadelesine giriyorlardı.

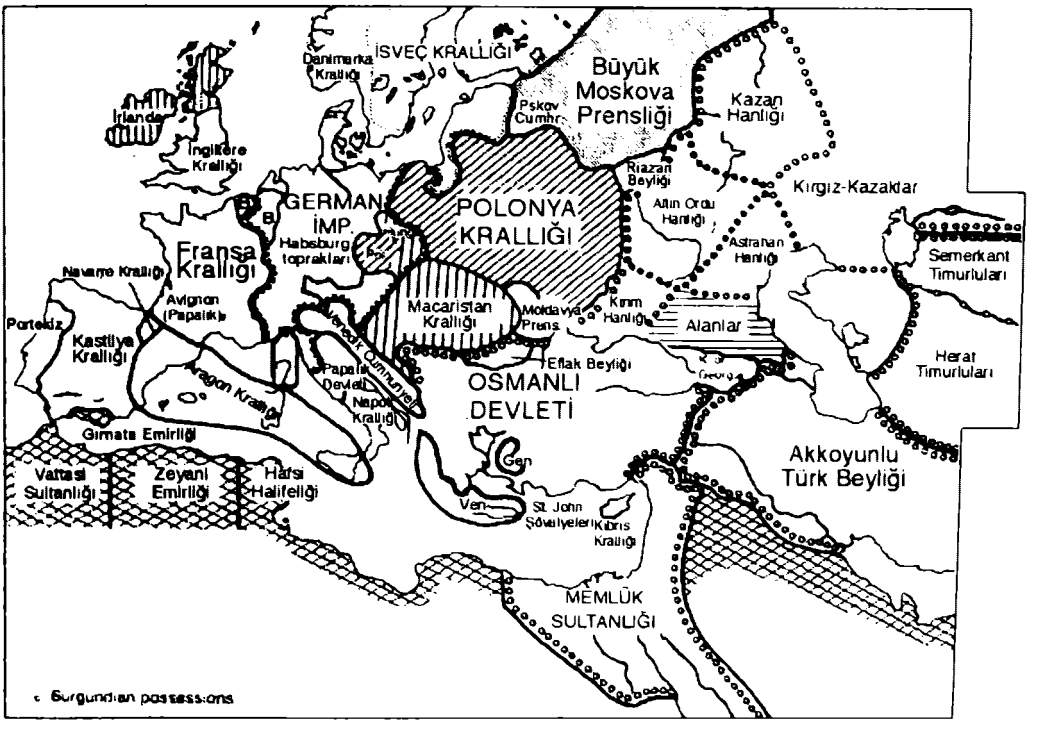

Şekil 2.3 1478'de Avrupa (Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History*, Penguin Books, 1961'den uyarlanmıştır. © 1961 Colin McEvedy)

Avrupa'nın çevresinde, 1490'da, önemli büyüklükte toprak parçalarında egemenlik süren yöneticiler, Osmanlı İmparatorluğu dışında, Macaristan, Polonya, Litvanya, Moskova, Töton mezhebinin toprakları, İskandinav Birliği, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Napoli vardı. Bu iktidarlar geniş oranda rant ve haraçla yaşıyor ve ülkelerini kendi bölgelerinde geniş özerkliğe sahip yerel yöneticiler aracılığıyla yönetiyorlardı. Yerel yöneticiler kraliyet iktidarına sık sık direnç gösteriyor hatta onu tanımıyordu. Ama 1490'ın kralları ve dükleri, bütün olarak bakıldığında, ülkelerini pekiştiriyor ve genişletiyorlardı.

Büyük devletlerin dağılan dairesi içinde Avrupa o zaman egemenliğin yoğun olarak bölündüğü bir alandı. Habsburg İmparatorluğu'nun kıtaya yayılmaya başladığı veya Venedik'in Adriyatik yayının büyük bölümünü egemenliği altına aldığı doğrudur. Fakat Kuzey İtalya'dan Flander'e ve doğuda Macaristan ve Polonya'nın belirsiz sınırlarına uzanan bölge resmen yüzlerce bağımsız prenslik, düklük, piskoposluk, şehir-devleti ve öteki siyasal oluşum arasında bölünmüştü ve bunlar ancak kendi başkentlerinin hemen çevresindeki artalanda kuvvet kullanabiliyordu. Yalnız güney Almanya'da, birçok piskoposluk, düklük ve prenslik dışında 69 bağımsız şehir vardı (Brady 1985: 10). J. R. Hale "onbeşinci yüzyılda Kutsal Roma İmparatorluğu olarak kabul edilen, Fransa ile Macaristan ve Kuzey İtalya ile Danimarka arasındaki temel Germen alanı olan bölgenin sınırlarını çizmek dışında, bir haritacının, kendilerini potansiyel olarak veya gerçekten bağımsız gören bu kadar çok şehri, prenslik sahasını ve militan kilise toprağını, okuyucuya retinasında bir hastalık olduğu izlenimini vermeden renklendirmesi olanaksızdır" diye düşüncelere dalar (Hale 1985: 14). Avrupa'nın 80 milyonluk nüfusu 200 kadar devlet, devlete-dönüşecek devletçik ve devlet-benzeri-yapı arasında bölünmüştür.

1990'a gelindiğinde, beş yüzyıl kadar sonra, Avrupalılar pekiştirme işinde oldukça ilerlemişlerdir. Şimdi kıtada 600 milyon insan yaşamaktadır. Avrupa'nın güney ve güney doğusuna doğru güçlü İslam dünyası kaynaşma içindeyken ve İspanya, Balkanlar ve Türkiye'de İslam kültürü etkileyici biçimde sürerken, kıtada Müslüman ülke kalmamıştır. Doğuda dev Rus devleti biçimlenmiş ve Kutup hattından Pasifik'e kadar uzanmıştır, güney doğuda ise kocaman Türkiye Asya sınırını kaplamaktadır. Kıtanın çoğunluğunda, koloni ve bağımlı bölgeler dışında en azından 40.000 mil kare kaplayan devletler, iki Almanya, Birleşik Krallık, Bulgaristan, Çekoslovakya, Finlandiya, Fransa, İspanya, İsveç, İtalya, Norveç, Polonya, Romanya, Türkiye, henüz dağılmamış SSCB ve Yunanistan yerleşmiştir. Lük-

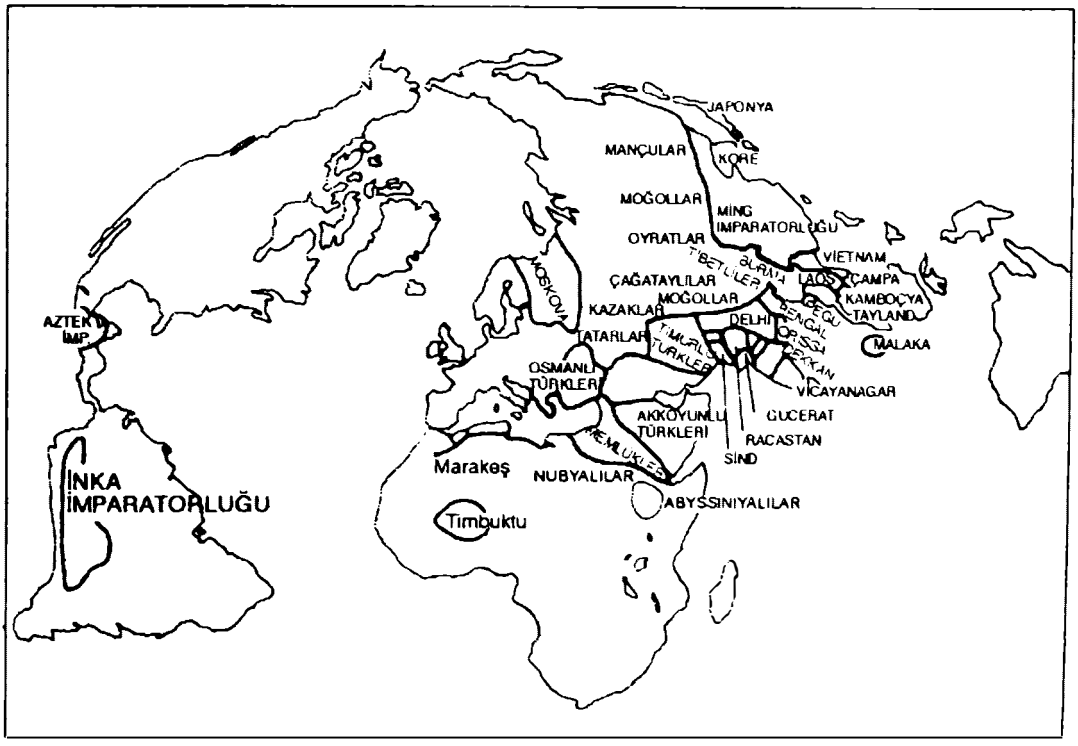

Şekil 2.4 İS 1490'da dünya (Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Medieval History,* Penguin Books, 1961'den uyarlanmıştır. © 1961 Colin McEvedy)

semburg ve Andora gibi küçük devletler, 1490'daki birçok siyasal oluşumdan çok daha büyük topraklara sahiplerse de, tuhaf görünmektedir. Kabul edilen kurallara göre Avrupa 25 veya 28 devlet arasında bölünmüştür.

Ulusal devletlerin -görece merkezileşmiş, uzmanlaşmış ve geniş, yekpare ve sınırları belli topraklarda kuvvet kullanımında önceliği başarıyla elinde tutan örgütlenmeler- Avrupa haritasında başat hale gelmesi uzun zaman almıştır. 990'ın malikaneler, yerel lordlar, askeri akıncılar, müstahkem köyler, ticaret şehirleri, şehir-devletleri ve manastırlar dünyası, ulusal devlete dönüşüme ilişkin hiçbir ipucu barındırmaz. 1490'da gelecek gene açıktır: 'krallık' sözcüğünün sık kullanımına karşın, Avrupa topraklarının çoğunda imparatorluklar söz sahibidir ve federasyonlar da halen yaşamaktadır. 1490'dan bir süre sonra Avrupalılar bu alternatif fırsatların önünü kapatmaya başlamış ve nerdeyse tamamen görece özerk ulusal devletlerden oluşan bir sistemin yaratılmasına doğru belirleyici adımlar atmışlardır.

Devletler, öte yandan, sayı olarak azaldılar, alan olarak büyüdüler. Değişen haritayı çizmek için 'devlet' sözcüğünü gerçek zor araçlarını kullanan ve en azından sınırları açıkça belirlenmiş bir alanda bütün zor kullananlara karşı kalıcı bir öncelik iddiasını başarıyla yürüten bütün örgütlenmeleri rahatlıkla dahil etmeliyiz. 990 yılında Batı Akdeniz'in büyük kesiminde, Güney İspanya ve Afrika'nın kuzey sahilinde görece geniş Müslüman devletleri egemendi. Öteki büyük devletler Fransa krallığı, Sakson imparatorluğu, Danimarka krallığı, Kiev Rusyası, Polonya, Macaristan, Bohemya ve Bizans İmparatorluğu'ydu. Bu siyasal oluşumların yöneticileri, genellikle, kendi denetimlerinde sayılan topraklardan haraç topluyordu. Fakat yurtları dışında kendi ülkelerinden sayılan toprakları yönettikleri yoktu ve otoritelerinin, kendi sözde temsilcileri ve vasalları da dahil

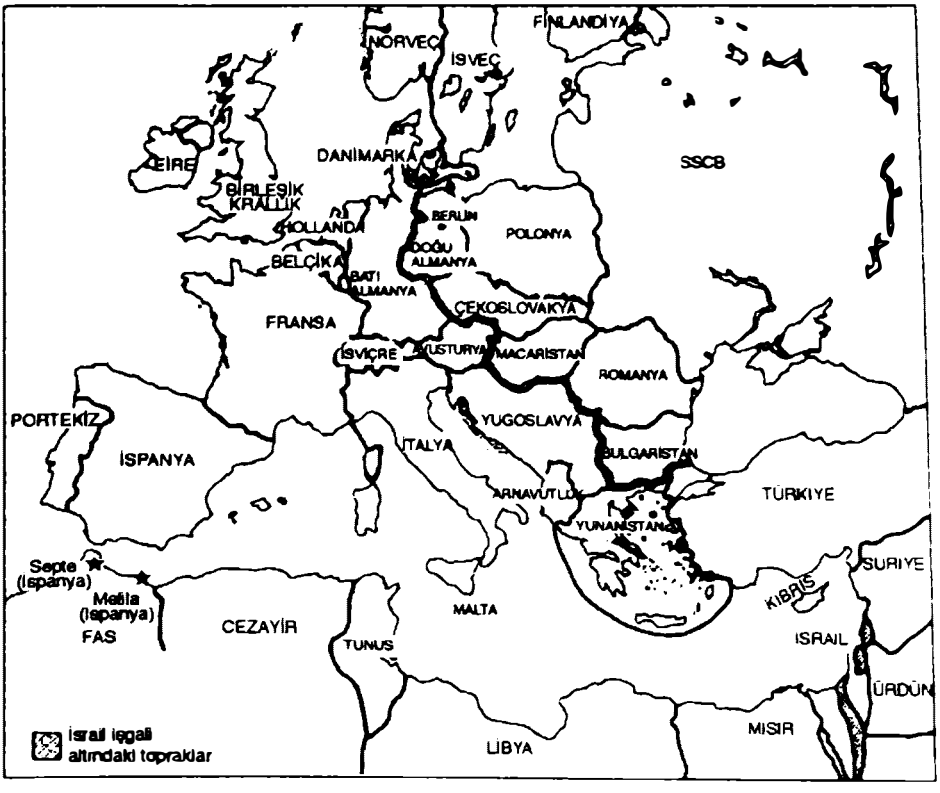

Şekil 2.5 IS 1990'da Avrupa

rakip güçler tarafından sürekli tehdit edilişine tanık oluyorlardı.

Macaristan'a bakalım; bu devlet Avrasya steplerinden gelip Avrupa'yı işgal eden silahlı göçebe halklardan biri olan Macarların fetihleriyle oluşmuştur. Macarların çoğunluğu onuncu yüzyılda Volga'dan göç ettiler ve bugün Macaristan dediğimiz Karpat havzasında bahçecilik yapan ve ormanlarda yaşayan daha az sayıdaki Slavlara baskın çıktılar (Pamlenyi 1975: 21-5). Karpatların batısına geçince, doğal çayırların azlığı yırtıcı göçmenleri geri çekilmeye zorlamış, sayıları düşmüş ve atlarını terk etmişlerdir (Lindner 1981). Bir yüzyıl yağmacılık yaptıktan sonra, ar-

tık Hıristiyanlaşmış olan Macarlar neredeyse şehir bulunmayan topraklara yerleşerek tarıma geçmişlerdir.

Tarımsal tabanları, Macar soyluluğu komşularının üstüne askeri seferler düzenlemekten, taht mücadelelerinden veya Avrupalı evlilik ve akrabalık oyunlarını oynamaktan alıkoymadı. Ellerindeki silahlı güç, köle ve özgür insanları yaygın serfliğe itmelerine olanak sağladı. Feodal tarım geliştikçe şehirler ortaya çıktı, madenlerden Avrupa'nın öteki bölgelerine ihracat yapıldı ve bölge ticaret yolları Orta ve Batı Avrupa yollarıyla kaynaştı. Germen sermayesi Macar ticaret ve sanayisini egemenliği altına almaya başladı. Fakat Macaristan'ın şehirleri, onbeşinci yüzyılda hanedan üstünde denetim kurana kadar, soylu lordlara sıkı sıkıya bağımlı kaldı.

Onbeşinci yüzyılın sonlarında Kral Hunyadi Yanoş ve oğlu Kral Matyas Corvinus görece merkezileşmiş ve etkin bir savaş mekanizması kurdular, hem güney doğularındaki savaşkan Türklerle hem de batılarındaki aç Habsburglarla savaşlara girdiler. Matyas'ın ölümünden sonraysa, soyluluk karşı saldırıya geçti, ardılı Ladislas'ı ordusunu elinden tutacağı araçlardan yoksun bıraktı. 1514'te Türklere karşı başka bir haçlı seferi toplama çabası büyük bir köylü isyanının başlamasına yol açtı ve bu isyanın bastırılması köylülüğü kesin biçimde serf konumuna indirerek efendilerini değiştirme haklarını da yok etti. Kodamanlar arasında köylü savaşını çözüme kavuşturma sırasında başlayan mücadele sürecinde hukukçu Istvan Verböczi soyluların Macar gelenekleri hakkındaki görüşünü köylülüğe karşı ceza hükümlerini de belirleyerek ortaya koyarken, şu kuralları da getirdi:

> "hukuki yargılama olmadan tutuklanmama ayrıcalığına sahip olan soylular, yalnızca meşru biçimde taç giymiş krala tabidirler, hiçbir biçimde vergi ödemezler ve askerlik hiz-

> metini ancak ülkenin savunması için vermekle yükümlüdürler. Son olarak, herhangi biçimde soyluların haklarını ihlal eden krala karşı isyan haklarını güvence altına alırlar."
> (McNeill 1975 [1964]: 17)

Verbōczi'nin risalesi Macar hukukunun standart otoritesi ve "soyluluğun kutsal kitabı" haline geldi (Pamlenyi 1975: 117). 1526'ya gelindiğinde Macaristan'da bir değil iki seçilmiş kral vardı ve ikisi birbiriyle savaş halindeydi. İzleyen yarım yüzyılda Türklerin Macaristan'ın yarısını feth etmelerinde şaşılacak bir yön yoktu! Bu dönemde, açıkçası, büyük topraklara sahip olmak demek, güçlü devlet olmak anlamına gelmiyordu.

DEVLETLER VE ZOR

1490'a gelindiğinde Müslümanlar İberya'daki son toprakları Granada'dan çekiliyorlar fakat Doğu Akdeniz'de büyük bir imparatorluk kurarak Balkanlara giriyorlardı. Avrupa çevresinde büyük orduları olan ve geniş topraklarda hukuki ve mali denetim uygulamaya başlayan devletler görünmeye başladı ve şehir-devletleri daha önce görülmedik ölçüde toprak için silahlandılar. 1490 Avrupa haritasında İngiltere, İsveç, Polonya, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu büyük topraklara sahip görünürken düzinelerce düklük, prenslik, piskoposluk ve şehir-devleti ve öteki küçük devletler de öne çıkıyordu.

Bu çağın devletlerinin yapısını tartışmasız yansıttığını belirleyebileceğimiz kaç Avrupa devleti ayırt edebiliriz? 1513'te olduğu gibi 13 İsviçre kantonu, 1521'de olduğu gibi 84 Osmanlı serbest şehri ayrı varlıklar sayılabilir veya Aragon ve Kastilya'ya bağlı ama teknik olarak özerk Katalonya ve Granada devlet olarak tanınabilir mi ya da Habsburg egemenliğindeki Benelüks Ülkelerinin her biri tek bir

devlet (veya bir devletin parçasını) mi oluşturuyor ve Osmanlı denetimine tabi haraçgüzar devletler zamanın Avrupa devlet sistemine dahil edilebilir mi? Hangi tanım seçilirse seçilsin, akla yatkın tanımlarla asgari 80 veya azami 500 ayrı birim ortaya çıkıyor. 200'ü ortalama bir sayı olarak tercih edebiliriz. Kabaca 200 resmen özerk Avrupa siyasal oluşumu ortalama 9.500 mil kare toprağı denetliyordu; bu rakam bugünün El Salvador, Lesoto ve Katar gibi ülkelerin büyüklüklerine eşittir.

Avrupa'nın 1490'daki yaklaşık 62 milyon olan nüfusu devlet başına ortalama 310.000 kişi verir. Elbette ortalamalar çok büyük farklılıkları gözlerden saklıyor, Avrupa'nın küçük devletleri ile nüfusları Rusya'nın geniş topraklarına kolaylıkla yerleştirilebilirdi. Ama her durumda, Avrupa bu dönemde sürekli askeri kurumları olan ayrı devletler biçiminde örgütleniyordu ve askeri üstünlük büyük devletlere yaşamını daha fazla devam ettirme şansı kazandırmaya başlıyordu.

Ama ancak başlıyordu. 1490'da ordular, sefer için büyük lordlar tarafından kiralanan paralı askerler ve şehir milisinden oluşuyordu. Sürekli ordular Fransa ve Burgundiya'da şehir milisinin yerini almıştı fakat bu örneği izleyen başka örnek pek yoktu. Haraç ve kişisel kiralar hâlâ kraliyet geliri içinde önemli oran tutuyordu. Büyük devletler içinde cemaatler, loncalar, kiliseler ve bölgesel kodamanlar halen bağışık geniş alanlara ve özerkliğe sahipti. Yönetim öncelikle askeri, hukuki ve mali konuları içeriyordu. Avrupa'nın orta kuşağı küçük hükümranlıklarla kaynaşmaya devam ediyordu. Şehir-devletleri, şehir birlikleri, hanedan imparatorlukları, prensliklerin büyük monarklar veya imparatorluklarla bağları halen ismen olduğundan ve Töton Mezhebi gibi kilise örgütlenmeleri kıtada bir arada yaşamlarını (ne kadar tartışmalı olsa da) sürdürdüklerinden, bizim anladığımız biçimiyle ulusal dev-

letlerin Avrupa'nın egemen örgütlenmesi olacağı hiç de açık değildi. Ondokuzuncu yüzyılda Napolyon'un işgalleriyle ve Almanya ve İtalya birliklerinin kurulmasıyla neredeyse Avrupa'nın tamamı sürekli, profesyonel silahlı kuvvetlere sahip karşılıklı olarak birbirinden ayırt edilmiş ve 40.000 mil kare veya daha fazla büyüklükteki topraklarda yaşayan nüfuslarını önemli derecede denetim altında tutan devletler halinde örgütlenecekti.

Sonraki dört yüzyıl boyunca birçok savaş ve bilinçli bir şekilde oluşturulmuş birkaç federasyon Avrupa devletlerinin sayısını önemli ölçüde azalttı. Ondokuzuncu yüzyıl sırasında sayı istikrar kazandı. 1848'in başında örneğin, Avrupa'da, Germen konfederasyonunun 35 üyesini, 17 papalık devletini, İsviçre'nin teknik bakımdan özerk 22 bölgesini ve Lüksemburg ve Norveç gibi resmen ayrı fakat bağımlı birkaç birimi sayma biçimine bağlı olarak 20-100 devlet bulunuyordu. Soylu ve devlet adamlarının rehberi Almanach de Gotha, alfabe sırasıyla Avusturya, Baden ve Bavyera'ya gelmeden önce Anhalt-Bernburg, Anhalt-Dessau, Anhalt-Kothan'ı saymaktaydı.

Alman imparatorluğunun ve İtalya krallığının kurulmasıyla önemli derecede devlet halinde birleşme gerçekleşti. 1890'nın başından itibaren devlet sayısı 9'u Alman İmparatorluğu'nun üyesi olmak üzere 30'a düştü. 1918'in sonunda sayı 25 civarındaydı. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra yapılan anlaşmalarla sınırlar önemli ölçüde değişmiş olsa da, Avrupa devletlerinin sayısı ve büyüklüğü yirminci yüzyılda fazla değişmedi. Small ve Singer'i izleyerek yalnızca bağımsız askeri ayrım yaratabilecek kadar büyüklükteki devletleri sayarsak, sayının gelişmesi ters yönde olacaktır. Napolyon Savaşları sonunda tanıma uygun 21 devlet varken, 1848'de 26, 1980'de (artık Malta, Kıbrıs ve İzlanda da dahil edilerek) 29 devlet vardır (Small ve Singer 1982: 47-50).

1490'daki 9.500 mil kare ortalamaya karşılık, 1890'da 30 devlet ortalama 63.000 mil kareye egemendir ve bu büyüklük bugünkü Nikaragua, Suriye, Tunus kadardır. 1490'ın 310.000 kişiden oluşan ortalama nüfusuna karşılık 1890 nüfus ortalaması 7.7 milyondur. Daire olarak düşünüldüğünde devletlerin ortalama yarıçapı 55 milden 142 mile çıkmıştır. 55 millik yarıçapta tek bir şehir yöneticisinin ardalanındaki doğrudan denetimi genellikle olanak dahilinde iken, 142 mile çıkıldığında kimse özel gözetim aygıtı ve müdahale olmadan hükmedememektedir. Andora (175 mil kare), Liechtenstein (61), San Marino (24) ve hatta Monako (0.7) gibi küçük devletler büyük birleşmeyi atlatmışlarsa da, büyüklüklerdeki eşitsizlikler zaman içinde önemli derecede azalmıştır.

Genel olarak bakıldığında, Avrupa'nın ulusal devlet biçiminde birleşen son parçası, Kuzey İtalya, Alplerin çevresinden Benelüks Ülkelerine uzanan şehir-devleti kuşağıdır. Almanya ve İtalya'nın birbiri ardına birleşmesi bu müreffeh fakat geçimsiz küçük belediyeleri ve ardalanlarını ulusal denetim altına aldı. Sanki Avrupa 1790'dan itibaren geçerli olan koşullara göre bir devletin yaşayabilmesi için en azından 100 mil yarıçapa sahip olması gerektiğini ve 250 milden büyük yarıçapta kolaylıkla egemenlik kurulamayacağını keşfetmiş gibidir.

ŞEHİRLER VE SERMAYE

Coğrafi örüntüyü daha açık görebilmek için şehir sistemi ile devlet sistemini ayırt etmeliyiz. Avrupa'nın şehirler sistemi sermaye yoğunlaşmasında yaşanan ilişkilerin değişimini temsil ederken, devletler sistemi zorun yoğunlaşmasında yaşanan ilişkilerin değişimini gösterir. Avrupa şehirleri belirli bir zamanda birkaç şehir grubunun (genellikle tek egemen bir merkez çevresinde) ötekilere egemen

olduğu gevşek ticari ve sınai hiyerarşi oluşturmuştur. (Avrupa hiyerarşisi, elbette, başlangıç döneminde Asya'ya kadar uzanan ve zaman içinde Afrika ve Amerika'ya da ulaşan geniş bir şehir ağının yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır.) Fernand Braudel'in yararlı basitleştirmesiyle ondördüncü yüzyıldan yirminci yüzyılda kadar Venedik, Anvers, Cenova, Amsterdam, Londra, New York ardışık olarak Avrupa şehir sisteminin tepesine oturmuştur.

Avrupa ticaret, üretim ve sermaye birikiminde egemenlik için can alıcı nokta büyüklükten çok merkezilikti. Gene de, sermaye yoğunlaşması ve şehir nüfusu egemen şehirler *kümesinin* aynı zamanda daima en büyüğü olacağını ortaya koyacak kadar birbiriyle yakından ilişkiliydi. J. C. Russell konum-büyüklük ölçütünü ve bazı sınırlamaları tasarlayarak Floransa, Palermo, Venedik, Milano, Augsburg, Dijon, Köln, Prag, Magdeburg, Lübeck, Ghent, Londra, Dublin, Paris, Toulouse, Montpellier, Barselona, Kordoba, Toledo ve Lizbon'da oluşan ortaçağ bölgelerini resmeder. Floransa'dan Ghent'e uzanan kuşakta, özellikle İtalya tarafında şehirler daha yoğun, bölgeler görece daha küçüktür. En büyük on şehrin toplam nüfusundan anlaşılacağı gibi Venedik (357.000), Milano (337.000) ve Floransa (296.000) başı çekiyordu (Russell 1972: 235). Jan de Vries, 1490'daki 'şehir potansiyeli'ne ait daha titiz karşılaştırmasında Avrupa şehir sisteminin zirveleri olarak Anvers, Milano ve Napoli'den oluşan merkezleri öne çıkarır ve 1790 için ise sadece Londra çevresini sayar (de Vries 1984: 160-4).

Şehir sistemi ve devlet sistemi Avrupa haritasında çok eşitsiz ve zıt biçimlerde yayılmıştır. 990 yılında şehirler küçük ve Alplerin kuzeyinde hemen her yere yayılmıştı. Bologna ve Piza kuzeyinden Alpleri geçip Ghent, Bruges ve Londra'ya uzanan kuşakta gene de yoğunluk ve aralarındaki ilişki daha fazlaydı. Şehir yoğunlaşmasının ikincil

kuşağı Güney İspanya ve Güney İtalya'da görülüyordu. Akdeniz toprakları Atlantik veya Baltık kıyılarından çok daha fazla şehir barındırıyordu. Avrupa'nın o zamanki iki en büyük şehri Konstantinopolis ve Kordoba'ydı, bunlar yalnızca önemli ticaret merkezleri değil, Bizans İmparatorluğu ile Emevi halifeliğinin de merkezleriydi, her birinin nüfusu yarım milyona ulaşmaktaydı (Chandler ve Fox 1974: 11). Sonraki bin yıl içinde orta kuşak, Avrupa'nın en yoğun şehirli bölgesi olarak kaldı fakat genişledi ve ağırlık merkezi kuzeye, büyük Atlantik limanlarına doğru kaydı. 1300'den itibaren Alplerin kuzeyindeki şehirleri birleştiren kuşak oransız biçimde büyüdü.

Şehir gruplarının varlığı veya yokluğu bölgesel toplumsal yaşam açısından büyük değişiklikler yaratarak devlet oluşum olasılıklarını biçimlendirdi. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da geçerli olan üretim ve nakliye koşullarında önemli şehirler kilometrelerce kırsal kesime uzanan haraç veren bölgelerde pazar için üretimin uyarıcısı oldular. Ticari tarım da, tüccarların, büyük çiftçilerin ve küçük derebeylerin refahını artırdı; bir yandan da büyük derebeylerin kırsal çevrelerindeki halkı denetleme yeteneğini sınırladı. (Şehirlerin yönetici sınıflarının aynı zamanda ardalanda büyük toprak sahibi olduğu yerler ise istisna oluşturdu. Köylülüğün bütün ağırlığıyla derebeylerin denetiminde olduğu İtalyan şehir-devletlerinde durum buydu.)

Şehirler, ayrıca, çevre bölgelerin demografisini derinden etkilediler. Yakın zamanlara kadar çoğu Avrupa şehri doğal bir düşüş yaşadı; ölüm oranları doğum oranlarını aşıyordu. Sonuç olarak, durağan şehirler bile komşu kasaba ve köylerden önemli sayıda göç çekerken, büyüyen şehirler büyük göç akınları aldı. Bütün göç sistemlerinde içeri ve dışarı doğru büyük bir geçiş bulunduğundan göç akınları doğum ve ölüm oranlarının yarattığı açıktan daha büyüktü. Seyyar satıcılar, tüccarlar, hizmetçiler ve zanaat-

kârlar yıla ve mevsime göre şehirle kırsal kesim arasında gidip geliyordu. Kırsal kesimden şehre doğru olan akım genellikle erkeklerden daha fazla kadın içeriyordu ve sonuçta cinsiyet oranları (100 kadın başına erkek) kırsal kesimde yüksek ve şehirlerde düşüktü. Böylece şehirler çevrelerindeki köyler için evlilik fırsatı olarak da kendilerini hissettiriyorlardı.

Şehirlerin ticari ve demografik etkileri devlet oluşumunda önemli farklılıklar yarattı. Şu an için şehirlerin yönetici sınıflarının ve şehirli kapitalistlerin devlet iktidarının artırılması yönündeki çabalara destek veya muhalefetlerinin önemini bir yana bırakalım, daha sonra bu konu üstünde çok duracağız. Kırsal kesim-şehir ticaretinin yoğun olduğu yerler yöneticiler için gümrükler ve üretim vergileri aracılığıyla gelir toplama fırsatı yaratıyor, görece ticarileşmiş ekonomi, monarkların iktidarlarını kasaba ve köylere doğru yayarken büyük derebeylerini saf dışı bırakmalarını da kolaylaştırıyordu.

Şehir ve kır arasındaki ilişki, ayrıca, askerlerin potansiyel desteğini etkilemekteydi. Acil kadroları dolduranlar, kırsal kodamanların serf veya kiracıları olsunlar, yüksek hareketlilik ve düşük evlilik bulunan bölgelerden gelen paralı askerler, şehir milisi veya topraksız köylülerdi. Vergilendirme olanakları, derebeylerin gücü ve askeri birlikleri tedarik etme koşulları, devletlerin aldığı biçimi derinden etkiledi. Yiyecek arzı, göç, ticaret, iletişim ve istihdam olanakları yoluyla büyük şehir merkezleri çevrelerindeki toplumsal yaşama damgalarını vurdular ve böylelikle devlet iktidarını bu bölgelerde yaymak isteyen yöneticilerin stratejilerini etkilediler. Şehirlerin büyüme dönemleri bu etkilerin ancak önemini artırdı.

Bölgesel farklılaşmayı göz önünde tutmadan ve riski göze alarak, Avrupa'da 1000 yılından itibaren şehirlerin gelişimini beş aşamaya ayırabiliriz. Bunlar, 1350'ye kadar

süren ciddi bir yayılma; 1350 ile 1500 arasında gerileme ve sonra belirli bir eğilim olmadan yaşanan salınımlar; onaltıncı yüzyılda hızlanma; onyedinci yüzyılda yavaşlama; ve son olarak 1750'den sonra yaşanan büyük bir hızlanma aşamalarıdır (Hohenberg ve Lees 1985: 7-9). Ondördüncü yüzyıldaki veba salgınının yıkıcı etkisi birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişi belirler. İberya denizciliğinin Amerika macerası üçüncü aşamaya geçişin başlangıcını oluşturur. 1600'den sonra kırsal sanayiinin gelişmesi dördüncü aşamaya geçiştir. Şehirlerde sermaye, imalat, hizmet ve ticaretin patlak vermesi dördüncü aşamadan beşinciye geçişi yaratır.

Onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Avrupa'da birçok bölge, Milano, Lyon ve Manchester'in ardalanları da içinde olmak üzere, haneler dahil küçük imalat birimlerinin çoğalması ve onların uzak pazarlarla bağlarını kuran küçük tüccarlarıyla, sanayileşme öncesi evreye tanıklık etti. Bu büyük sınai yayılma sırasında, emeğin sermayeye gitmesinden çok sermaye emeğe gitti; kırsal emek, sermayenin sahip olduğu üretim araçlarını kullanarak ücretli emeğe dönüşüm anlamında proleterleşti fakat hane ve küçük dükkânlarla sınırlı kaldı. Sermaye büyük ölçüde birikti fakat aynı ölçüde yoğunlaşmadı. Ondokuz ve yirminci yüzyıllarda tersine bir hareket başladı: sermaye yoğunlaştı, imalat ve işçiler şehirlere taşındı ve kırsal alanda geniş bölgeler sanayisizleşti. İmalat, artan derecede hammadde alımı ve ürünlerini piyasaya sunmakta maliyeti asgariye düşürebileceği yerlere yerleşti, işçilerin başkalarının aleyhine kendisine geleceğini doğru biçimde öngördü. Yoğunlaşmanın son patlak verişi Avrupa'da şehirleşmeyi büyük oranda hızlandırdı ve bugün bildiğimiz şehirlileşmiş kıtayı yarattı.

Şehirler, Avrupa nüfusunun genel artışıyla birlikte büyüdüler ve şehir sayısı, bu nedenle, nüfus içinde şehirlerin

payı aynı kalsa da, arttı. Elimizdeki verilerle 1350'den sonra Avrupa nüfusunun gerçekten daha fazla şehirlileşip şehirlileşmediğini bilmiyoruz. Her durumda, şehirlerde yaşayanların oranı ondokuzuncu yüzyıla kadar heyecan verici bir oranda artmadı. Elimizdeki en iyi tahminlere göre 10.000 veya daha fazla nüfuslu yerleşimlerin payı 990'da yüzde beş, 1790'da yüzde on ve 1890'da yüzde otuz civarındaydı; bugünse yüzde 60'lardadır (Bairoch 1985: 182, 282; de Vries 1984: 29-48).

Şehirleşmenin zaman çizelgesi Avrupa'da sermayenin tarihini de yansıtır. Yüzyıllarca Avrupa likit sermayesinin önemli bölümü, başka yerlerde üretilen ürünlerin ticaretini yapan veya köy, kasaba ve küçük şehirlerdeki resmen bağımsız imalata yön göstericilik yapan, kıtaya dağılmış küçük tüccarın elinde oldu. Cenova, Augsburg ve Anversli büyük sermayedarlar Avrupa'yı bir arada tutmak ve dünyayla ilişkisini kurmakta önemli bir rol oynadılar ama hareket halindeki sermayenin yalnızca küçük bir bölümü onların denetimindeydi.

Delillerin dağınıklığı nedeniyle 1490'dan öncesi için daha ayrıntılı niceliksel bilgi oluşturulamıyor. 1500'den itibaren Avrupa şehirleşmesine ilişkin verilerden Paul Bairoch'un tahminleri ve Jan de Vries'in yakınlarda yaptığı derlemeler, gene de bazı basit hesaplamalar yapmaya olanak veriyor. Tablo 2.1 şehir büyüme hızının 1490 öncesi uzun zamanlı önemsizliğini, onaltıncı yüzyıldaki hızlanmayı, onyedinci yüzyıldaki yavaşlamayı ve 1790'dan sonraki olağandışı gelişimi gösteriyor. 1980'e gelindiğinde, 10.000 nüfus sınırı (ve tablodaki kurgusal sayılar da) anlamını kaybediyor ve tam 390 şehrin 100.000'den fazla nüfusa sahip olduğu görülüyor. Gerçekten de 1980 istatistikleri şehir nüfusunun yüzde 34,6'sının en azından 100.000 nüfuslu yerleşimlerde yaşadığını ortaya koyuyor. 1790'da başlayan hızlı şehirleşme, ondokuzuncu yüzyıldaki serma-

Tablo 2.1 990'dan 1980 yılına kadar Rusya'nın batısındaki Avrupa'da şehirleşme

	990	1490	1590	1690	1790	1890	1980
10.000 veya daha fazla nüfuslu şehir sayısı	111	154	220	224	364	1709	5000?
10.000 veya daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşayan nüfus (milyon)	2,6	3,4	5,9	7,5	12,2	66,9	250?
bir önceki tarihe göre yıllık büyüme yüzdesi	—	0,1	0,6	0,2	0,5	1,7	1,5?
10.000 + nüfuslu şehirlerdeki nüfus yüzdesi	4,9	5,6	7,6	9,2	10,0	29,0	55?
şehir başına mil kare (bin)	17,1	12,3	8,6	8,5	5,2	1,1	0,4

Kaynak: de Vries 1984: 29-84, Bairoch 1985: 182.

ye yoğunlaşmasıyla, işyerlerinin ölçeğini büyüttü ve kitle ulaşımı sağladı. Ama 1490'dan sonraki dönemin büyük bölümünde çoğu şehrin artalanı büyüklük olarak gerileme gösterdi.

ŞEHİR-DEVLET ETKİLEŞİMİ

Şehirlerin ve devletlerin birbirinden ayrışan eğilimleri bazı can alıcı oranları da değiştirdi. Binlerce devlet benzeri birim bulunan İS 990 yılının Avrupa'sında her yirmi veya otuz 'devlet'te 10.000 nüfuslu bir şehir bulunuyordu. 1490'da böyle bir şehir her bir veya iki devlette vardı. 1890'da hayali ortalama devlet 10.000 veya daha fazla nüfuslu altmış kadar şehre sahipti. Bu değişim tek başına yöneticiler ve yönetilenler arasındaki ilişkide temel bir dönüşüm olduğunu ortaya koyar: değişen denetim teknikleri mali stratejileri değiştirmiş, bunlar da hizmet talebini, bu da siyaseti değiştirmiştir.

Şehirler devletlerin kaderini öncelikle sermayenin mekanı ve dağıtım noktaları olarak biçimlendirirler. Sermaye

aracılığıyla şehirli yönetici sınıflar etkilerini şehir ardalanına ve uzun mesafelere uzanan ticaret ağına yayarlar. Fakat şehirler, oligarşilerinin denetimindeki sermaye miktarı açısından farklıdır: onyedinci yüzyılda Amsterdam bir zamanların görkemli Bruges'unu gölgede bırakmıştı. Şehirlerin sermaye birikiminin mekânı olması gerçeği, ayrıca, onların siyasal otoritelerine sermayeye, krediye erişime ve eğer işbirliği sağlanır veya ele geçirilirse monarkların amaçlarına da hizmet edebilecek artalanı denetleme gücü verir. Adam Smith merkezilik olgusunu kuvvetle belirtmiştir:

> "Tüccar ve imalatçısı bol bir ülke... zorunlu olarak, eğer tercih ederlerse her istediklerinde devlete çok büyük miktarda para verme gücüne sahip insanları da barındırır."
> (Smith 1910 [1778]: II, 392)

Eğer tercih ederlerse: bu nitelemenin arkasında kapitalistlerle krallar arasındaki yüzyılların mücadelesi saklanmaktadır. Fakat Adam Smith sermayesi bol olan bölgelerdeki devletlerin finansman avantajına sahip olduğunu vurgularken tamamiyle haklıdır.

Devletler de zor araçlarının, özellikle silahlı kuvvetlerin mekanı ve konuşlanma alanı olarak faaliyet gösterirler. Bugünlerde refah devletlerinin, düzenleyici devletlerin, çabalarının önemli bölümünü ekonomik alana müdahale etmeye harcayan devletlerin gelişimi, zorun merkezi olma özelliğini hafifletmiş ve bulanıklaştırmıştır. Oysa Avrupa tarihinin incelediğimiz bin yıllık süresi boyunca, askeri harcamalar devlet bütçelerinin büyük kısmını tutmuş ve silahlı kuvvetler hükümetin tipik olarak en geniş tek dalını oluşturmuştur.

Avrupa'da devletlerin oluşumuyla şehir kuruculuğunun coğrafyası arasındaki farklılaşma bütün yönetici ko-

numundakiler için şiddetli bir sorun oluşturmaktadır. Paul Hohenberg ve Lynn Lees'den ödünçlemeyle, *merkez mekânlar* ve *şehir ağı* noktaları olarak şehirler arasında ayrım yapabiliriz. Bütün şehirler iki sisteme de aittir fakat iki dizi ilişki biçiminin göreli önemi bir şehirden ötekine büyük değişiklikler gösterir (Hohenberg ve Lees 1985: 2. Bölüm). Hiyerarşik merkez mekan sistemi, yiyecek ve elbise gibi sıradan malların belli bir bölge içindeki yerleşimlere akışını düzenler; ham madde ve işlenmemiş ürünler daha büyük pazarlara hizmet etmek üzere merkez mekanların hiyerarşisinde yukarı doğru büyük yerleşimlere yönelme eğilimindedirler. İşlenmiş ve lüks ürünler ise -özellikle bölgesel sistem dışında üretilmiş olanlar- büyük yerlerden küçüklere doğru yönelme eğilimindedir. İncelediğimiz tarihin büyük bölümünde satılan malların önemli bölümünü müşterilerine getirenler büyük üreticiler, yerel tüccarlar, seyyar satıcılar ve kurulan halk pazarlarıdır.

Şehir ağları, öte yandan, bazen birbirine binlerce kilometre uzaklıktaki farklı bölgesel sistemlerin yüksek düzey merkezlerini birleştirir. Avrupa'da kereste, buğday, tuz ve şarabın 1500'den çok önceleri de uzun mesafeler kat etmesine karşın, şehir ağları baharat ve ipek gibi hafif, pahalı ürünlerin değişiminde uzmanlaşmıştı. Yüzyıllarca, Philip Curtin'in verdiği adla ticaret diasporaları can alıcı önemde olmuştu; Yahudiler, Ermeniler veya Cenevizliler gibi coğrafi olarak dağınık yaşayan ve dil, din, akrabalık ve (bazen) coğrafi köken bağı bulunan merkantil gruplar uluslararası ticaretin belirsizliğini birbirlerine kredi, pazar bilgisi ve öncelik hakkı tanıyarak en aza indirmekteydiler (Curtin 1984). Ticaret diasporalarının uzak merkezler arasında bağlantı kurmamış olduğu durumlarda bile dağınık tüccarlar seyahat, kişisel haberleşme, yerel temsilciliklerin yürütülmesi ve karşılıklı tanıdıklarla temas yoluyla ilişkiyi sürdürüyorlardı.

Zor kullanma gücüne sahip bir yönetici, belli bir çabayla, bir veya daha fazla merkez mekan hiyerarşisini ele geçirebilir ve hatta hiyararşiye, yaklaşık olarak devletinin sınırları ile uyum içinde olması için yeniden biçim verebilir. Onaltıncı yüzyıla gelindiğinde İngiltere ile Londra merkez mekan sistemi arasında, Fransa ile Paris merkez mekan sistemi arasında karşılıklılık oluşmuştur. Fakat bir devletle uzun mesafeli şehir ağı sınırları arasında uyumluluk kurmak nadir görülür ve zordur. Hansa Ligi gibi federasyonlar ve Venedik, Portekiz gibi deniz imparatorlukları zaman zaman bu duruma yaklaşmış fakat daima ticaret istasyonlarından birinde hak iddia eden teritoryal yöneticilerin rekabet veya pazarlığıyla karşılaşmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı imparatorluğunun birliğini pekiştirmesi Venedik'in en işlek ticaret yollarıyla kesişmiş ve oniki ve onüçüncü yüzyıllarda Venediklilerin bir araya getirdiği olağanüstü deniz imparatorluğunun sonunu getirmiştir. Öte yandan, tüccarları kendilerini uzun mesafeli ticarete adamış olan teritoryal devletler, daima dış ilişkilerini hiçbir zaman denetleyemedikleri ve yöneticilerin talepleri dayanılmaz geldiğinde sermayelerini kaçırmayı görece daha kolay bulan güçlü ekonomik aktörlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Zor kullanmanın coğrafyası ile sermayenin coğrafyası arasındaki uzun süreli uyumsuzluklar bunlar çevresinde oluşan toplumsal ilişkilerin de farklı yollarda evrim göstermesinin garantisi olmuştur.

IS 900'den bugüne kadar devletin zor ve sermaye denetiminde geçirdiği değişimler bütün Avrupa'da iki paralel yol izlemiştir. Birincisi, *patrimonyalizm* döneminde, Avrupa monarkları genel olarak ihtiyaç duydukları sermayeyi -genellikle talep edebildikleri miktarı belirleyen sözleşme sınırlarının getirdiği darlık içinde- doğrudan denetimleri altındaki toprak ve nüfustan haraç ve kira olarak toplamışlardır. ***Komisyonculuk*** döneminde (özellikle 1400-1700'ler

arasında) gelir getirici girişimler ve vergilerin toplanması için fazlasıyla resmen bağımsız sermayeden alınan borçlara dayanmışlardır. Onsekizinci yüzyılla gelindiğindeyse, *ulusallaşma* dönemi başlamıştır; birçok hükümdar mali aygıtı doğrudan devlet yapısının içine katmış ve bağımsız *müteahhit* müdahalesini önemli derecede azaltmıştır. Son yüzyılda, *uzmanlaşma* çağı, mali ve askeri örgütlenme arasında kesin bir ayrım doğurmuş ve devletlerin sabit sermayenin idaresine müdahalesi artmıştır.

Zor tarafında da benzer bir gelişme yaşandı. Patrimonyalizm döneminde monarklar silahlı kuvvetleri tımarlılardan, vasallardan ve kendilerine kişisel hizmet borçlu olan milisten -ama gene sözleşme sınırları içinde- topluyorlardı. Komisyonculuk döneminde (gene özellikle 1400-1700'ler arasında) artan oranda kendilerine sözleşmeyle sağlanan ve önemli derecede hareket serbestilerini koruyan paralı askerlere döndüler. Sonra, ulusallaşma sırasında, hükümdarlar ordu ve donanmaları doğrudan devlet yönetim yapısının içine kattılar ve sonunda yabancı paralı askerlerden uzaklaşarak birliklerinin çoğunu kendi yurttaşlarından topladılar veya kiraladılar. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından beri, uzmanlaşma evresinde, Avrupa devletleri büyük sivil bürokrasilerin desteklediği yurttaş asker sistemini pekiştirdiler ve zor kullanımında uzmanlaşan polis gücünü savaş dışında tutarak ayırdılar.

Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupa devletlerinin çoğu silahlı kuvvetlerle mali mekanizmaları içselleştirmişlerdi: böylece vergi toplayıcı, askeri müteahhit veya diğer bağımsız aracıların hükümet içindeki rollerini azalttılar. Devlet yöneticileri böylece kapitalistlerle ve diğer sınıflarla kredi, gelir, insan gücü ve savaşın öteki gerekllikleri konusunda pazarlığı sürdürdü. Pazarlık, kendi adına, emeklilik, fakirlere ödeme, eğitim, şehir plancılığı ve daha birçokları olmak üzere devlete yönelik birçok yeni talep

doğurdu. Bu süreçte devletler büyük savaş makinelerinden çok amaçlı örgütlenmelere dönüştüler. Zor ve sermayeyi denetleme çabaları, ancak düzenleyici, telafi edici, dağıtıcı ve koruyucu faaliyetlerden oluşan geniş alanlarla iç içe sürdü.

Ondokuzuncu yüzyıldan önce devletler değişimin iki ana sürecindeki zamanlama ve yoğunlaşmaya göre farklılık gösteriyordu. Hollanda devleti bir yüzyıl veya daha fazla süre ordu ve donanma kiralamaya devam etti, finansın devletçe yönetilmesini çok erken dönemde benimsedi, fakat Amsterdam ve öteki ticaret şehirlerinin kapitalistlerine muhtaç kaldı. Hollanda devleti zaman zaman, gerçekten de ana belediyelerinin hükümranlığı içinde erimiş göründü. Diğer yandan Kastilya'da, çoğunlukla İspanya dışından kiralanan kara kuvvetleri varlığını sürdürdü; monarşi, tüccarları kiracıya dönüştürerek kredilerini kullandı ve geri ödemelerinde sömürge gelirlerine dayandı. Portekiz, Polonya, İtalya şehir-devletleri ve Kutsal Roma İmparatorluğu iki yolun değişik bileşimlerini uyguladılar ve böylelikle tamamiyle farklı devlet yapıları ortaya çıktı.

DEVLET FİZYOLOJİLERİ

Avrupa devletlerinin hepsi sermaye ve zorun yoğunlaşması yönünde ilerlerken, niçin farklı rotalar izlediler? Karmaşıklığı açıklayan iki giz var. Birincisi farklı büyüklükte devletlerin ticaret ve toprak için girişikleri sürekli ve saldırgan rekabet, bu da savaşı Avrupa tarihinin itici gücü yapıyor. İkincisi Gabriel Ardant'ın verdiği adla devletlerin 'fizyoloji'sine dayanıyor: ana faaliyetlerini sürdürmek için gerekli araçları edinme ve tahsis etme süreçleri. Burada ilgilendiğimiz tarihin büyük bir bölümünde can alıcı önemdeki araçlar özellikle zora dayanmaktaydı; savaş araçlarıydı. Zorlayıcı araçlar açıkça savaşların yürütülmesinde (dış

rakiplere saldırmak), devlet işlerinin yürütülmesinde (iç rakiplere saldırmak) ve koruma faaliyetinde (devletin yanaşmalarının düşmanlarına saldırmak) rol oynuyordu. Ancak üretim ve dağıtıma gelindiğinde zor devletin ana desteklerinden biri değildi - burada bile uygulanan zor, derecesi devletten devlete değişmektedir. Devletlerin tuz, silah, tütün ürünlerinde örneğin kendi tekellerini kurduğu durumlarda, bunu tipik olarak zor kullanarak yapmışlardı; kaçakçı, yöneticiler söz konusu ürünün dağıtımını tekelleştirmeyi kararlaştırdığında kaçakçı olacaktır.

Zor kullanma araçları nasıl kullanıldığını bilen adamlarla silahları bir araya getirir. (Batı deneyiminde kadınlar zorun örgütlenmesi ve kullanımında şaşırtıcı derecede küçük bir rol oynadıkları için gerçekten de erkekleri kastediyorum. Bu durum kadınların devletlerdeki ikincil konumlarını açıklamayı da kolaylaştırıyor.) Devlet görevlileri zor üstüne yoğunlaşmakta ve başkalarını uzak tutmada, a) silah imalatı gizli bilgi, nadir bulunan malzeme ve önemli miktarda sermaye gerektirdiğinden, b) çok sayıda insanı yönlendirme kapasitesine sahip bağımsız grup pek olmadığından ve c) az insan silahlarla insanları bir araya getirmenin gizini bildiğinden, zorlanmadılar. Uzun dönemde, Avrupa devletlerinin yöneticileri bu avantajlarını toprakları içinde daha büyük zor araçlarını, ordular, polis kuvveti, silahlar, hapishane ve mahkemeleri yoğunlaştıran tekeller kurma yönünde kullandılar.

Devletler yoğunlaşmış zoru bir dizi farklı yolla kullandılar. İS 990'dan sonraki birkaç yüzyılda kralların doğrudan denetimlerindeki silahlı kuvvet, nadiren büyük izleyicilerinin denetimindekinden fazlaydı. Silahlı insanları besleme ve yönetme lojistiği sürekli orduların kurulmasını engelleyici derecede pahalıydı. Bir kraliyet ordusu normal olarak kralın küçük sürekli kuvveti ile çağrı üzerine toplanan, sivil yaşamdan geçici olarak gelen birliklerden oluşu-

yordu. Kralın varlığı savaşçılar arasındaki kişisel bağlantıya güç katıyordu. "Kralın bütün önemli seferlere kişisel olarak katılması genel kuraldı. Yaş önemli değildi; III. Otto ordusunu Saksonlara karşı çıkardığında (991) on bir yaşında, IV Henry 1063'de Macarlarla savaştığında on üç yaşındaydı" (Contamine 1984: 39). Kraliyet orduları sefer sırasında çoğunlukla resmi kaynaklarla (kuramsal olarak kraliyet hazinesinden ödenmesi gerekiyordu) ve yağmayla (ödenmesi gerekmiyordu) yaşıyorlardı; ve bu ayrım yüzyıllarca belirsiz kaldı.

Şehirler duvarları koruyan, sokaklarda devriye gezen, kamusal çatışmalara müdahale eden ve zaman zaman şehrin veya krallığın düşmanlarıyla savaşan yurttaş milisleri örgütlüyordu. İspanyol şehir milisi istisnaydı; Hıristiyan kralların Müslüman İberya'yı fethinde merkezi rolü onlar oynadılar. Bu olgu, soylu egemenliğindeki belediyelerin Reconquista sonrasında sahip olduğu büyük iktidara ve *caballero* (süvari) ile *péon* (yaya) arasında belirip süreklilik kazanan ve genel toplumsal bölünmeyi ifade eden ayrıma da yansımıştır (Powers 1988). Krallar, başka yerlerde, genel olarak şehirlilerin kullanımındaki bağımsız silahlı kuvvetleri sınırlamaya çalıştılar çünkü şehirlilerin bu kuvveti, kraliyetin taleplerine direnmek de dahil kendi çıkarlarına kullanmaları söz konusuydu.

Bu çeşitli askeri kuvvetler doğrudan kraliyet denetiminde olmayan birçok silahlı adamı karşı karşıya getirdi. Başkaları yanında, daima kraliyet hizmetiyle harekete geçmeyen belirli derebeylerin tımarlıları, eşkıyalar (çoğunlukla kraliyet onayı olmadan yağmacılığa devam eden terhis edilmiş askerlerdi) ve korsanlar (sık sık kraliyet ve şehirli korumasında çalışıyorlardı) sayılabilir. Zor araçları birikimi mütevaziydı ama çok yaygındı; yoğunlaşma zayıftı. Gene de krallar, herkesten fazla zoru yoğunlaştırma gayreti içindeydiler.

Sonunda devletler hepsi bürokratlaştırılmış ve az veya çok ulusal yönetimle bütünleştirilmiş birçok silahlı kuvveti kullanmaya başladılar. Devlet iktidarının görevlileri ve kodamanları arasında mütemadiyen paylaştırılmasıyla adı çıkan İspanya bile, silahlı kuvvetlerin sivil çevreleriyle bağlarının koparılması için sürekli çaba içinde oldu. Örneğin II. Philip, babası V. Şarlken zamanında yönetimi kodamanların özel kullanımına bırakılmış silahlı kuvvetleri doğrudan hükümet denetimine almak için bilinçle çalıştı. 1580'e gelindiğinde,

> "Bütün askeri kuruluşlar Taç'a bağlanmıştı ve kraliyet görevlileri tarafından yönetiliyordu. İspanya, Napoli ve Sicilya kalyonları, 1574-6 arasındaki kısa ve başarısız sözleşme sistemine dönüşten sonra, *yönetime* geri alındı, Akdeniz donanmasının ve Kuzey Afrika garnizonlarının iaşesi Seville'deki kraliyet levazım dairesi tarafından sağlandı, silah sanayii ve güherçile sıkı kraliyet gözetimi altındaydı ve barut üretimi kraliyet tekeliydi."
>
> (Thompson 1976: 6-7).

Sonraki yarım yüzyıl içinde İspanya'nın mali ve idari zorunlulukları tekrar sözleşme sistemine ve yerel denetime dönülmesini gerektirdi; gene de silahlı kuvvetler bundan sonra ulusal devletin ayrı, uzmanlaşmış dalı olarak faaliyetlerini sürdürdü. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İspanya ordusu o kadar ayrı ve özerk bir yapıya kavuşmuştu ki, sürekli ayrı bir kuvvet olarak ulusal siyasete müdahalede bulundu (Ballbé 1983).

İspanya'da ve başka yerlerde ordu ve donanmalar arasında keskin bir ayrım çok önceleri ortaya çıktı ve devam etti. Ulusal düzeyde (genellikle öteki silahlı kuvvetlerle savaşmakta uzmanlaşmış) ordularla, (genellikle silahsız veya hafif silahlı birey ve küçük grupları denetim altına almakta uzmanlaşmış) polis kuvveti arasında ayrım ise oldukça

geç tarihlerde -çoğu ülkede ondokuzuncu yüzyılda- oluştu. Bu zaman içinde zor uygulama kuvvetlerinin birikimi artmış, yoğunlaşmış ve dolayısıyla oldukça eşitsiz hale gelmişti. Ondokuzuncu yüzyılda devletler etkin biçimde silahlanmayı ve sivil halkı silahsızlandırmayı başarmışlardı.

Şekil 2.6 şehirlerle devletler arasındaki ilişkiyi sermaye ve zorun etkileşimi açısından şematize ediyor. Köşegenin üstünde zor sermayeye baskın, altında ise sermaye zora üstün. Ayrım tekil şehirler için geçerli; Amsterdam ve Barselona gibi Avrupa limanları tipik biçimde sermaye bolluğu içindeyken, görece zayıf zor aygıtına sahipler. Diğer yandan Berlin ve Madrid gibi monark şehirleri ise, sermaye ve zor açısından çok daha yukarılarda yer alıyorlar.

Ayrım aynı zamanda devletlerin çevresi için de geçerli. Avrupa'da değişimin genel yönü bin yıl içinde kuşkusuz biçimde köşegenin yukarısına doğru, hem sermaye hem zorda yoğunlaşmanın gittikçe artması yönünde olmuştur. Fakat devletler aynı genel yönde farklı yollar izlemişlerdir. Brandenburg-Prusya zor-yoğun, sermaye-fakir bir çevrede gelişmiştir ve Rhineland'ın kapitalist şehirlerini denetleyecek kadar genişlediğinde bile içinde geliştiği ilk çevrenin özelliklerinin etkisini taşır. Danimarka, genel olarak kullanımında öteki İskandinavya ülkelerinden daha büyük sermaye yoğunluğuna sahip olmuş ve askeri güç oluşturmaya devlet olarak daha az yatırım yapmıştır.

Töton Şövalyeleri (Kudüs St. Mary Hastanesi Tarikatı) düzensiz bir yol izlemiştir. Kutsal Topraklardaki yağmacı haçlılarken (okyanus ticaretinin korsan dünyasına fazlasıyla müdahil olmuşlardı), onikinci yüzyılın sonunda Transilvanya'da geniş bir alanın hükümdarlarına, onüçüncü yüzyılda pagan Prusya'nın fatih ve kolonizatörlerine dönüşmüşler ve burada 1300'lerden onaltıncı yüzyıla kadar büyük toprak sahibi derebeyler olarak yönetici olmuşlardır. Şövalyeler otuz yıllık bir sürede sermaye-yoğun

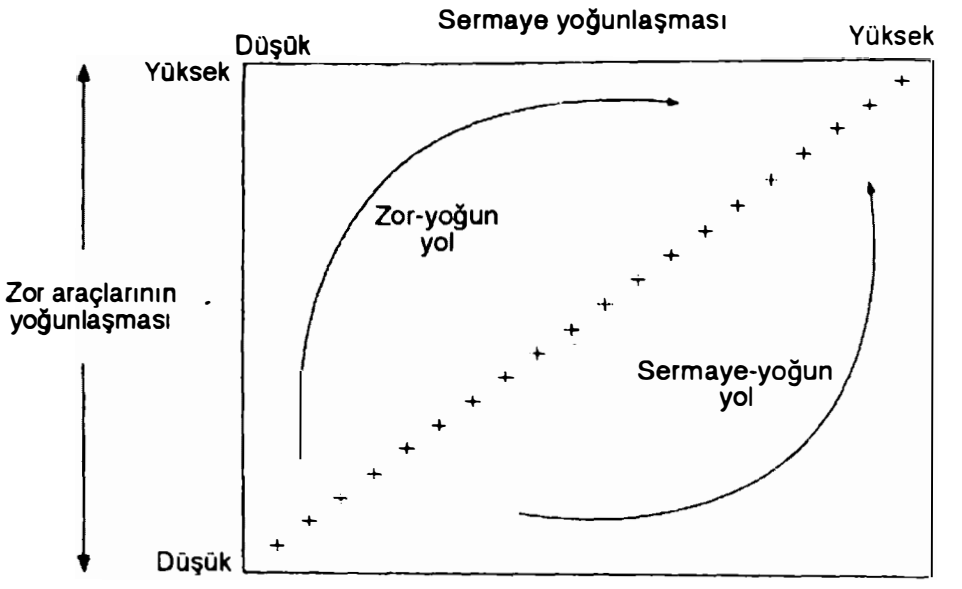

Şekil 2.6 Avrupa'da, 1000-1800 yıllarında yoğunlaşmış sermaye ve zorun değişimindeki alternatif yollar

devletten zor-yoğun devlet oluşumuna geçmişlerdir. Malta Şövalyeleri de (bunlar da önce Kudüs St. John Yardımsever Şövalyeleri sonra Rodos Şövalyeleri olarak tanındılar) benzer biçimde zikzak çizmiş fakat çok farklı bir sonuca varmışlardır:

> "... 1100 yılına doğru Kutsal Topraklarda doğan dini tarikat kısa sürede Doğu Latin devletlerini koruyan askeri bir tarikata dönüştü, sonra Kıbrıs'a (1291) ve Rodos'a (1309) çekilirken denizci bir kimlik kazandı ve sonunda koşulların zorlamasıyla 1530'da Sicilya Kralının süzerenliğine bağlı egemen devlet olarak Malta'ya yerleşti."
>
> (Fontenay 1988a: 362)

Malta'daki üslerinde kendilerini kanuni korsanlığa adayan Şövalyeler bir zamanlar Kutsal Topraklarda komşularının yaptığından daha fazla sermaye-yoğun bir yol izlediler. Böylece, diyagramı, Avrupa devletlerinin, topraklarındaki şehirlerle etkileşim içinde izledikleri farklı yolları gösteren

harita olarak da düşünebiliriz.

Sermaye-zor diyagramı birinci bölümde ifade ettiğim savı da somutlaştırıyor: herhangi bir bölgedeki en güçlü yönetici herkes için savaş kurallarını belirliyor; küçük yöneticiler kendilerini güçlü komşularının taleplerine uyarlamak ve savaşa hazırlanmak için olağanüstü çaba göstermek arasında seçim yapmakla karşı karşıya buluyorlar. Savaş ve savaş hazırlığı yöneticileri, zorunlu kaynakları -insan, silah, erzak veya bunları satın almak için para- onlara sahip olanlardan almaya ve buna razı olmayanlara güçlü baskı uygulamaya veya bedelini vermeye mecbur ediyor. Başka devletlerin talep ve ödülleri tarafından belirlenen sınırlar içinde savaş araçlarının elde edilmesi için harcanan çaba ve verilen mücadele, devletlerin merkezi örgütsel yapısını yaratıyor. Bir devletin toprakları içindeki ana toplumsal sınıfların örgütlenişi ve devletle olan ilişkileri, yöneticilerin kaynaklara ulaşma stratejilerini, karşılaştıkları direnci, ortaya çıkan mücadeleyi, elde etme ve mücadelenin oluşturduğu kalıcı örgütlenmenin yapısını ve dolayısıyla kaynak edinmenin etkinliğini fazlasıyla belirliyor.

Ana toplumsal sınıfların örgütlenmesi ve devletle ilişkileri, Avrupa'nın zor-yoğun bölgeleriyle (az şehrin bulunduğu, tarımın başat olduğu ve üretimde zorun önemli rol oynadığı bölgeler) sermaye-yoğun bölgeleri (birçok şehrin bulunduğu, ticaretin başat olduğu ve üretimde piyasanın, değişimin, pazar için üretimin geçerli olduğu bölgeler) arasında büyük farklılık gösteriyor. Ana sınıfların devletten talepleri ve devletlere etkileri de buna göre farklılık taşıyor. Farklı edinme stratejilerinin başarısı ve yöneticilerin uyguladıkları stratejiler de dolayısıyla zor-yoğun ve sermaye-yoğun bölgeler arasında büyük oranda değişiyor.

Sonuç olarak, devletlerin örgütlenme biçimleri Avrupa'nın farklı bölgelerinde tamamiyle farklı rotalar izledi.

Belirli bir dönemde Avrupa'nın belirli bir yerinde hangi devlet türünün bulunduğu büyük değişkenlikler gösterdi. Ancak bin yılın sonuna doğru ulusal devletler şehir-devletleri, imparatorluklar ve öteki yaygın Avrupa devlet türleri karşısında açık üstünlük elde ettiler. Gene de, savaşın büyüyen ölçeği ve Avrupa devlet sisteminin ticari, askeri ve diplomatik etkileşiminin iç içe geçmesi sonunda büyük sürekli ordular yetiştirebilen devletlere savaşçılığın avantajlarını kazandırdı; büyük kırsal nüfus, kapitalistler ve görece ticarileşmiş ekonomilerin bileşimine erişebilen devletler kazandılar. Savaş kurallarını onlar koydular ve onların devlet biçimi Avrupa'da egemenlik kazanan biçim oldu. Sonunda Avrupa devletleri bir biçim altında buluştu: *ulusal devlet*.

Sermaye-zor diyagramında belirlenen her yoldaki ilk adımlar sonraki adımları da belirledi. Belirli bir devletin ilk oluşumunda şehirli yönetici sınıflar önemli roller oynadıysa (Hollanda'da olduğu gibi), uzun zaman sonra da bu devlet burjuva kurumların etkisini taşıdı. Bir devletin kuruluşu geniş kırsal nüfusun fethiyle başlıyorsa (art arda Rus imparatorluklarının olduğu gibi), bağrında gelişen şehirlere fazla faaliyet alanı tanımamaya devam etti; böyle bölgelerde, monarkların silahlı derebeylerine süreli askeri hizmetleri karşılığında yerel hükümranlık ve mali ayrıcalıklar tanımasıyla, geniş soylular sınıfı oluştu.

TEHLİKELİ İLİŞKİLER

Son bin yılın büyük bölümünde Avrupa şehirleri ve devletleri bir dizi tehlikeli ilişki yaşadılar, birbirleri için vazgeçilmez ve dayanılmaz oldukları sevgi-nefret ilişkisini sürdürdüler. Şehirler ve kapitalistleri, ticari ve sınai faaliyetleri için devletleri yöneten zor uzmanlarından vazgeçilmez koruma hizmeti aldılar fakat onların para kazanma iş-

lerine müdahalelerinden, kaynaklarının savaşa, savaş hazırlığına veya geçmiş savaşların masraflarının ödenmesine yöneltilmesinden de haklı olarak korktular. Devletler ve askerler silahlı kuvvetlerin toplanması ve beslenmesinde mali araçlar için şehirli kapitalistlere dayandılar ama şehirliler, ticari çıkarları ve işçi sınıflarının yarattığı devlet gücüne karşı direnişten de haklı olarak endişe duydular. Şehirler ve devletler, koruma ve sermayeye ulaşma değişimi içinde huzursuz bir pazarlık içinde oldular ve ondokuzuncu yüzyıla kadar bu pazarlık kırılganlığını sürdürdü.

Bugünlerde onyedinci yüzyıl Sicilyasının en merkantil şehri Messina'nın gerçekleştirdiği manevraları tahayyül etmek zor. Sicilya o kadar geri kalmışlığın simgesi haline gelmiştir ki, yüzyıllarca parlak krallıkların beşiği, Akdeniz'in tahıl ambarı, büyük güçler arasında rekabet konusu olan görkemli Sicilya'yı kolayca unutuyoruz. Bir süre Müslümanların, sonra Normanların elinde kalan Sicilya 1282' de Aragon yönetimine girdi ve onaltıncı yüzyılda birleşik monarklığın kurulmasıyla İspanya'nın mülkü oldu. Messina'nın tüccar oligarşisi, yabancı piyasalara ulaşımını felce uğratan, özellikle Sicilya ipeğinin ihracını hanedanın çıkarları için kendi denetimine alan İspanya yönetiminden rahatsız oldu. 1674'te İspanya (Hollanda ile gevşek bir ittifak içinde), Fransa ile (o an için İngiltere ile gevşek bir ittifak içindeydi) savaşıyordu. Messina'nın önderleri kapılarını İspanya birliklerine kapattılar, Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'na yardım için başvurdular, yabancı bir kral tarafından Messina'dan yönetilen bağımsız Sicilya için yardım istediler, limanlarının gümrükten arındırılmasını talep ederek Fransa'nın atadığı valiyi ve birliklerini kabul ettiler.

Üç yıl sonra ise, Messinalılar, Fransa vefasız bir halkın ortasında askeri bir üs bulundurmak konusunda isteksizleşirken, Fransa yönetiminden bıktılar. Fransa adayı boşal-

tıp önde gelen aileler kaçarken, kalan tüccarlar sivil muhafızlar oluşturup İspanya yönetiminin dönüşünü neşeyle karşıladı (Mack Smith 1968a: 225-30). Sicilya'da ve her yerde dış olaylar devletin askeri konumunu veya şehrin ticari konumunu değiştirdiğinde ve bir taraf kendi avantajını aşırı zorladığında, şehir-devleti anlaşmaları kolayca bozulmuştur. Yöneticiler ve kapitalistler sürekli birbirlerinin konumlarını yeniden gözden geçirdiler.

Ama bütün devlet-şehir çiftleri aynı ilişkiyi sürdürmedi. Tersine örüntü Avrupa'nın her bölgesinde büyük farklılıklar gösterdi ve yüzyıllar içinde de ciddi biçimde değişti. Venedik kendi ticari imparatorluğunu yarattı ve anakaranın fethine bundan sonra yöneldi; Polonya derebeyleri kendi şehirlerinin büyüyüşünü engelledi, Paris ise bütün isyanlarına karşın, monarklarına çok iyi hizmet etti.

Sermaye-zor diyagramına dönersek, Şekil 2.7'de Avrupa'nın farklı bölgelerindeki hikayeleri sergileyebiliriz. Diyagrama göre, Polonya devleti zor-zengin, sermaye-fakir bir çevrede gelişti ve soylular zor ve sermayeden kendi paylarını aldıkça, ikisinin de yoğunluğunda gerileme yaşadı. İskandinavya devletleri görece daha yoğunlaşmış zor ortamında doğdular ve sonunda yoğunlaşmış sermaye denetiminde yüksek düzeylere ulaştılar. Küçük Germen devletleri, İtalya şehir-devletleri ve Hollanda Cumhuriyeti, tersine, rotalarının başında önemli derecede yoğunlaşmış sermayeye, fakat zayıf, süreli silahlı kuvvete sahipti, sürekli, yoğunlaşmış askeri kurumlara doğru yavaş bir gelişim gösterdiler.

Şehirlerin pazar hiyerarşileri (uluslararası pazarlar, bölgesel pazarlar, dışa kapalı yerel pazarlar, vb) içindeki konumları yaklaşık olarak büyüklükleriyle, ardalandaki demografik etkileriyle, sermaye birikimlerinin ölçüsüyle ve etki ağı yaratma ve denetleme yetenekleriyle orantılıdır. Bu durum da ordu kurmak ve devlet oluşumu için serma-

ye kaynağı olarak şehirlerin göreli çekiciliğini, olası ve mevcut devlet adamları karşısında yönetici sınıfların özerkliğini ve temsili kurumlarının kuvvetini güçlü biçimde etkiler. Pazardaki konumu yüksek oldukça, ulusal yöneticilerle ilişkilerinde şehir oligarşisinin yoğun temsil haklarına sahip vazgeçilmez eşitler olarak hareket etmesi daha büyük olasılıktır.

Sonuç olarak, büyük ticaret şehirleri ve şehir-devletleri, ulusal devletlerin sızmasına karşı, tarımsal bölgelerdeki şehirlere göre daha etkin direniş göstermiştir. Ulusal devletler önemli ticaret şehirleri üstünde denetimlerini çoğunlukla bu şehirler uluslararası pazarlarda başat konumlarını yitirdikten sonra kurmuşlardır. O zaman bile önemli ticaret şehirleri, yerel ve bölgesel pazar merkezlerine göre kendi beledî güç yapılarını devlet aygıtına daha fazla sokabilmişlerdir ve onların çok sayıda oluşu ulusal devletin kuruluşunu yavaşlatmıştır. Öte yandan, hazır sermaye olmadığında, yöneticiler isteksiz şehirlilerden kaynakları sızdırmak için devasa aygıtlar kurmuşlardır.

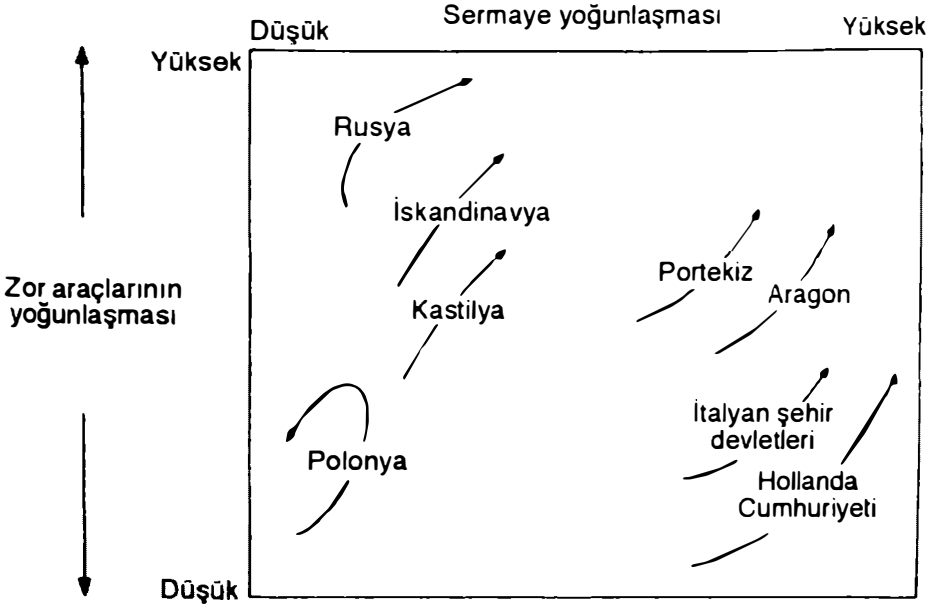

Şekil 2.7 Değişik devletlerin hipotetik rotaları

Önemli istisnalarla birlikte, Protestan Reformu Avrupa'nın şehir-devleti kuşağında yoğunlaşmış ve sonradan merkezileşen devletin otoritesine karşı direniş tabanını oluşturmuştur. İstisnalar, Roma kilisesinin büyük etkisini hiç yitirmediği Katolik Kuzey İtalya'yı, Reformasyon'dan önce de Hıristiyanlığın popülist değişkelerinin vücut bulduğu geniş kırsal alanlara dayanan Bohemya ve Macaristan'ı içerir. Birçok yerde, özellikle İngiltere ve İskandinav ülkelerinde yöneticiler, dinsel aygıt üzerinde yoğun devlet denetimi sağlayan ve yerel yönetimde din adamlarıyla laikler arasında yakın işbirliği geliştiren kendi Reformasyon değişkelerini savunmuş ve benimsemişlerdir. Başka yerlerde (Hollanda'da olduğu gibi) Protestanlık emperyal otoriteye, özellikle ilahi tasdik gören kraliyet ayrıcalıklarına karşı direniş için çekici bir öğreti temeli sağlamıştır. Popüler Protestanlığın yaygınlaşması karşısında bir yönetici üç seçimle, hareketi kucaklamak, uzlaşmak ve savaşmak tercihleriyle yüz yüze gelmiştir.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda resmen Protestan ve Katolik olan prenslikler arasındaki bölünme ve hanedanlık çıkarları, dindar avuntu veya imparatora direnmek için taban bulmak üzere bir yöneticinin inanç değiştirme tehdidi, onaltıncı yüzyıl boyunca sürekli çatışma kaynağı olmuştur. 1648'de Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren Westphalia Anlaşması inanç değiştiren bir yöneticinin taç üstündeki haklarını kaybedeceği hükmünü getirmiştir. Bundan sonra dinsel farklılıklar Avrupa iç siyasetinde önemini sürdürmüş fakat savaş nedeni olarak önemini hızla yitirmiştir.

Genel olarak bakıldığında büyük devlet kiliseleri (Protestan, Katolik veya Ortodoks olsun) devletlerin büyük silahlı kuvvetler oluştururken geniş sivil ve askeri bürokrasiler kurduğu yerlerde doğmuştur. Yoğunlaşmış sermaye bulunan bölgelerde insanlar genellikle inancın devlet tarafından tasarlanan biçimlerine direniş göstermiş

ve ulusal devletlerin erken gelişimini engelledikleri kadar bunda da başarılı olmuşlardır.

Londra ve İngiltere kapitalist faaliyet ve devlet iktidarı konusunda kuramsal muhalefet için açık bir meydan okuma oluşturur. İngiltere'de heybetli bir ticaret şehrinin varlığına karşın, güçlü bir devlet erkenden oluşmuş ve hegemonik devlet kilisesinin varlığını ondokuzuncu yüzyıla kadar sürdürmüştür. Ancak İngiliz deneyiminin bazı can alıcı özelliklerine dikkat etmek gerekir. Monarşi, Londra büyük bir uluslararası merkez olmadan önce büyük iktidar sahibi olmuştu; bu yönüyle İngiltere, Hollanda'dan çok İskandinavya'ya benzemektedir. Akrabalık, ticaret ve finans, Londra tüccarına ülkenin soylu ve yüksek sınıfı ile yakın bağlar sağlamıştı. Londra şehri, Parlamento'da doğrudan temsil hakkı kazanmıştı ve Lonca aracılığıyla kraliyet işlerinde yarı-özerk biçimde kendini ifade etme olanağına kavuşmuştu. Bu açıdan da İngiltere, İskandinavya'dan çok Hollanda'ya yakındır. Onyedinci yüzyıldan itibaren, son olarak, ortaya çıkan devlet kraliyet gücünün artan derecede toprak sahipleri ve burjuvazinin ortak temsil organı Parlamento'da içerildiğini gördü. Böylece İngiltere devlet oluşumunun iki yolunda da belirli bir mesafe almayı becerdi.

DEVLETİN ALTERNATİF BİÇİMLERİ

Başka bölgelerin deneyimi, savaş için gerekli para üstüne pazarlığın odak noktasının ortaya çıkan temsili yapıları güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir. Kraliyet geliri için denizaşırı ticarete fazlasıyla bağlanıldığı Portekiz'de, Lizbon'un pişekar rolü gören belediye hükümetinin güçlü varlığından başka temsili kurum göremiyoruz. Onaltıncı yüzyıl Aragon'unda Barselona'nın taçla benzer ilişkide olduğu görülüyor. Şehrin kudretli *Consell de Cent*'i genel va-

liyi kolaylıkla atlatabildiği için kral, Aragon'un bütününü yönetecek iktidara hiçbir zaman sahip olmamış ve bütün İspanya'yı yönettiği kuşkulu olsa da, doğrudan Madrid'teki kralla konuşabilmiştir. Kastilya'da büyük derebeylerin ve on sekiz şehir oligarşisinden oluşan Cortes'in sahip olduğu iktidara tanık oluyoruz. Bütün olarak bakıldığında, şehir kurumlarının kapitalistlerin üstün olduğu yerlerde devlet yapısı içine çok daha kolaylıkla kendiliklerinden dahil olduğu görülüyor.

Kapitalistlerin ve burjuva kurumlarının yönetici rollerinin bulunduğu devletler yoğun savaşlar için çok daha çabuk sermaye bulma avantajına sahiptiler. Fakat sermayenin çekilmesi ve ticari koruma talepleri karşısında da zayıftılar. Hollanda Cumhuriyeti sermaye egemenliğinin maliyet ve yararlarının açık örneğidir. Hollandalılar bir yandan, savaş için gerekli geliri kolayca -kısa sürede kendi zengin yurttaşlarından borç alarak, uzun sürede fildişinden alkole kadar her şeye gümrük ve satış vergisi koyarak- toplayabildiğinden ('t Hart 1986, 1989a, 1989b; Schama 1975), sürekli bir devlet yapısı oluşturmadılar. Büyük Hollanda donanmaları, Doğu ve Batı Hint Kumpanyalarının özel donanmaları dahil, hemen korkutucu bir deniz gücüne dönüşüyordu. Ancak büyük eyaletler (özellikle Hollanda) ödeme kararı aldığında cumhuriyet savaşa girebiliyor veya başka büyük işe kalkışabiliyordu; onlar da sık sık anlaşamıyorlardı. Bu tür devletlerin askeri avantajı geçerli savaş tipine göre farklılık gösteriyordu: donanma savaşı söz konusu olduğunda genellikle fazla, topçu ve süvari savaşında daha az ve uzun dönemli kara savaşı taktiklerinde tarihsel olarak başarısızdı.

Sürekli askeri kuvvetler askeri araçlara duyulan taleplerdeki dalgalanmaları azalttı (ama hiçbir şekilde yok etmedi) ve uzun vadeli kredi ve geniş vergi tabanı olan devletlerin avantajını artırdı. Prusya, Fransa ve Britanya gibi

-genellikle etkin devlet oluşumunun modeli olarak görülen- devletler, toprak sahipleri ve tüccarların işbirliğini sağladılar, Otuz Yıl Savaşları'nın kitlesel ordu taktiklerinden başlayarak Napolyon Savaşları'na kadar sürekli ordular (ve donanmalar) kurdular ve sonuç olarak önemli büyüklükte merkezi bürokrasiler yarattılar. Ders kitaplarındaki örneklerde görülen tezatlar ise Avrupa devlet oluşumunun sahip olduğu geniş yelpazenin yalnızca dar bir kuşağını göz önünde tutarlar.

Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları için ordularını harekete geçiren Avrupa devletleri genişledi ve merkezileşti. Savaşın sonunda hepsi biraz -yalnızca 1815'te silah altında olan milyonlarca insanı terhis etmekle bile- küçüldü fakat bütçeleri, personeli ve faaliyet düzeyleri 1790'da olduğundan çok daha yukarılarda kaldı. Avrupa'daki ve dışındaki savaş devlet harcamalarının artırılmasında birincil uyarıcı oldu. Gene de ondokuzuncu yüzyılda devlet oluşumunda can alıcı önemde bazı değişiklikler oldu. Sermaye ve emeğin şehir ve kasabalara dolması yöneticileri daha önce karşılaşmadıkları tehditler ve fırsatlarla, yoğunlaşmış işçi sınıfının kolektif eylem tehdidi ve daha önce görülmemiş ölçekte vergi toplama ve denetleme fırsatıyla yüz yüze getirdi. Devletlerin faaliyet alanları bütün Avrupa'da büyük oranda genişledi; denizciliği geliştirmek, kara ve demiryolları inşa etmek, polis gücü kurmak, okullar, postaneler açmak, sermaye ile emek arasındaki ilişkileri düzenlemek devletlerin olağan işleri ve uzmanları devlet hizmetine almanın gerekçesi haline geldi. Profesyonel sivil hizmetler doğdu ve çoğaldı.

Aynı zamanda yöneticiler, vergiler, askerlik hizmeti ve devlet programlarıyla işbirliği yapılması için uyruklarıyla pazarlık yürütürken, çoğu da büyük önemi olan iki adım daha attı: yerel ve bölgesel yöneticilerin rolünü azaltıp doğrudan yönetim yönünde ilerlerken, söz konusu ce-

maatlere ulusal devletin temsilcileri yerleştirildi ve seçimler, referandumlar, yasama meclisleri yoluyla halka danışma yöntemleri geliştirildi. Bu uygulamalar bir arada, halkın devletin amaçlarıyla özdeşleşmesi anlamında (çoğunluk için) ve tekbiçimlilik ve bütünleşmeye direniş, farklı dil ve kültür grupları adına direniş anlamında (azınlık için) ulusallığı kuvvetlendirdi. Her yerde hazır ve nazır, yönetimi ve siyaseti için mücadele verilen, silahlı kuvvetlere rakip ciddi bütçe oluşumu ve birçok başka özelliği ile şimdi olağan kabul ettiğimiz devlet, ondokuzuncu yüzyılda halkın devlet tarafından özümlenmesiyle ortaya çıktı. Avrupa devletleri, devlet ve ekonomi ilişkileri açısından gösterdikleri bütün farklılıklara karşın, bürokrasi, müdahale ve denetim modelinde birleşmeye başladılar.

Sermaye-zor diyagramında görülen çözümlemeler bize, devlet oluşumundaki birçok yolun varlığını ve devletlerin sermaye ve zorun nihai yoğunlaşmasında birbirlerine benzediklerini gösteriyor. Çözümleme başlangıçtaki sorunu yeniden biçimlendirme ve cevaplamada yardımcı oluyor: *Avrupa'da yaklaşık 990 yılından beri değişik yer ve zamanlarda var olmuş devlet türlerinin çeşitliliğini ne açıklayabilir ve sonunda Avrupa devletleri niçin ulusal devletin değişik tiplerine dönüşmüşlerdir?* Üç cevap var. Farklı bölgelerde ve dönemlerde yoğunlaşmış sermaye ve yoğunlaşmış zor araçlarının göreli elde edilebilirliği savaş yapmanın nihai örgütlenişini önemli derecede etkilemiştir. Yakın zamanlara kadar ancak başka devletlerle savaşta kendilerini koruyabilen devletler ayakta kalabilmiştir ve sonunda uzun dönemde, savaşın değişen niteliği kendi halklarından, büyük sürekli askeri güç çıkartabilen devletlere askeri avantaj kazandırmış ve bunlar da ulusal devletler olmuşlardır.

Sermaye-zor mantığı bu sorunun doğurduğu tarihsel sorunlara da bazı olası cevaplar önermektedir. *Avrupa dev-*

let oluşumunun kabaca eşmerkezli örüntüsü neyle açıklanabilir? Bu durum sermayenin mekanda eşitsiz dağılımını, dolayısıyla çevredeki görece geniş fakat sermaye-fakir devletlerden merkezdeki küçük, sermaye-yoğun devletimsi oluşumların bolluğuna doğru dağılımı yansıtmaktadır. İsveç ve Rusya gibi çevre devletlerde, oluşum yıllarında görece fazla yoğunlaşmış zor ve az yoğunlaşmış sermaye varken, Cenova ve Hollanda gibi içerdeki devletlerde tersinin geçerli olması ve İngiltere ile Fransa gibi ara devletlerde sermaye ve zorun yoğunlaşmasının bir arada gitmesi, bu zıtlığı tanımlar.

Yöneticiler, açık çıkarları aleyhine olsa da, niçin çoğunlukla devletin hükmü altına giren halkın ana sınıflarını temsil eden kurumların oluşmasını kabul etmişlerdir? Gerçekte yöneticiler kendi sınıfları dışındaki grupları temsil eden kurumların oluşumundan kaçınma çabasını göstermiş ve bazen uzun dönemler için başarılı da olmuşlardır. Fakat uzun dönemde bu kurumlar devletin faaliyetleri için özellikle de savaş araçları için gerekli olan para pazarlığının sonucu ve bedeliydi. İngiltere kralları Parlamentonun oluşmasını ve daha büyük bir iktidar merciini kabul etmeyi istemediler; savaş amacıyla para toplamak için ikna etmek üzere baronlara, sonra ruhban sınıfına, üst sınıflara ve burjuvaziye başvurmak zorunda kaldılar.

Avrupa devletleri, şehirli oligarşilerin ve kurumların bütünleşmesi açısından niçin bu kadar farklılık göstermektedir? Başlangıçtan itibaren şehirli oligarşiler ve kurumlarla çatışma yaşamayan devletler genellikle bu oligarşi ve kurumları iktidarın ulusal yapısı içinde bütünleştirmişlerdir. Temsili kurumlar Avrupa'da ilk kez yerel, bölgesel veya ulusal hükümetlerin, hükümet işlemlerini engelleme gücü olan fakat onları alaşağı etme gücü olmayan yurttaşlar grubuyla pazarlık edilen yerlerde ortaya çıkmıştır (Blockmans 1978). Söz konusu hükümetlerin az çok özerk devletler

olduğu ve yurttaş gruplarının şehirli oligarşiler olduğu yerlerde belediye kurulları ve benzer kurumlar devlet yapısının ayrılmaz parçası haline gelmişlerdir. Tek bir şehrin hâkim olduğu yerlerde çok etkin bir devlet - şehir-devleti veya şehir-imparatorluğu ortaya çıkmıştır. Fakat şehir-devleti ve şehir-imparatorluğu, savaşları kazanmak için devletin kendi halkından kitlesel ordular toplaması gerektiğinde, ortadan kalkmıştır.

Siyasal ve ticari iktidar niçin Akdeniz şehir-devletleri ve şehir-imparatorluklarından Atlantik'in büyük devletlerine ve görece ikincil şehirlerine geçmiştir? Bunlar yalnızca Atlantik ve Baltık ticareti Akdeniz ticaretini gölgede bıraktığı için değil, devletlerin siyaset ve ekonomide başarılı olabilmesi için kitlesel, sürekli orduların artan derecede önem kazanması nedeniyle de ortadan kalktılar. Onaltıncı yüzyılın sonlarında İspanya, İngiltere ve Hollanda Akdeniz'e ticaret ve korsanlık amacıyla (ikisi o kadar ayrışmış değildi) büyük ve silahlı gemiler göndermeye başladılar. Ragusa, Cenova ve Venedik gibi şehir-devletleri o zamana kadarki hızlarının, bağlantı ve kurnazlıklarının büyük ticari kayıplardan kurtulmak için yeterli olmadığını gördüler. Uzun okyanus seferleri için elverişli büyük gemilerin sahipleri hem ticarette hem de savaşta kazandılar (Bkz. Guillerm 1985; Modelski ve Thompson 1988).

Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar ve dinsel örgütler Avrupa'da mevcut devlet tipleri olarak niçin önemlerini yitirdiler? İki gelişme oldu. Birincisi, büyük devletlerdeki ticarileşme ve sermaye birikimi, daha önce etkin biçimde borç alabilen, vergilendirebilen ve geniş kara ülkelerini uzak tutmakta kendi deniz gücüne güvenen küçük merkantil devletlerin avantajlarını yok etti. İkincisi, savaş sonunda, onların küçük ölçeğini ve bölünmüş egemenliğini açık dezavantaja çevirecek bir yönde değişti ve büyük devletler karşısında yenilgiye uğradılar. Floransa ve

Milano cumhuriyetleri onbeş ve onaltıncı yüzyılların askeri zorunluluklarının ağırlığı altında ezildiler. Gerçekten de paralı askerlerin uzman örgütleyicisi olan Francesco Sforza 1450'de Milano dükü oldu ve ardılları düklüğü önce Fransa'ya (1499), sonra İspanya'ya (1535) kaptırdılar.

1530'a kadar varlığını sürdüren canlandırılmış Floransa cumhuriyetini papalığın ve imparator V. Charles'ın birleşik kuvvetleri *contado*'sunu işgal etti, (Niccolo Machiavelli başkanlığında bir komisyonun Michelanglo Buonarotti yönetiminde inşa ettirdiği tahkimatlara karşın) şehri teslime zorladı ve Medici düklerini başa getirdi. Deniz gücü olarak ayrıksı yönleri bulunan Venedik ve Cenova'nın kısmi istisnalığı dışında, büyük ordular, yoğun topçu birlikleri ve tahkimatlar çağında bütün İtalyan şehir-devletleri yok olma, boyun eğme veya büyük güçlerin arasında yaşama savaşı verir duruma düşmekle karşı karşıya geldi.

Savaş, niçin, haraç için fetihlerden ve silahlı haraç alıcıların mücadelesinden, kitlesel ordu ve donanmaların yürüttüğü savaşlara doğru evrilmiştir? Temelde aynı nedenlerden dolayı. Savaşlarda onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda ortaya çıkan örgütsel ve teknik yeniliklerle büyük sayıda insana ve sermaye hacmine ulaşabilen devletler açık bir avantaj kazandılar ve ya haraç alanları gerilettiler ya da onları daha kalıcı devlet yapıları gerektiren el koyma örüntüsünü kabul etmeye zorladılar. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Rusya devleti III. İvan'la IV. İvan'ın bürokrat ve askerlere toprak dağıtarak onları devlet hizmetine uzun dönemli bağlama siyasetiyle bu geçişi yaşadı. Onsekizinci yüzyılda Büyük Britanya ve Fransa gibi nüfusu fazla devletlerin kendi yurttaşlarından büyük ordular kurma yeteneği onlara küçük devletlere karşı güç kullanma yolunu açtı.

Eğer bu çözümleme doğruysa, kendi bilmecesini de yaratıyor: örneğin niçin parçalı Kutsal Roma İmparatorlu-

ğu bütünleşme ortamında bu kadar uzun süre yaşayabildi? Büyük, güçlü devletlerin midesinde niçin yok olmadı? Gene, tüccarlarının kendi geniş ardalanı bulunan ticaret şehri Novgorod'un Moskova prensliği karşısında gerileyeceğini hangi mantık öngörebilirdi? Ana güçler arasında jeopolitik konum ve çekişmelerin dengesi elbette benim basit formülasyonumdan daha fazla rol oynamıştır. Bunlar sonraki bölümlerde önemlerini gösteriyorlar. Gene de sermaye-zor diyagramında özetlenen akıl yürütme bizi şehirlerle devletler arasındaki etkileşimi Avrupa devletlerinin oluşumu açısından yeniden düşünmeye çağırıyor ve böylelikle devlet oluşumundaki bazı genel düzenlilikleri kavrıyor. İngiltere, Fransa veya Prusya devletlerinin oluşumunu çekirdek süreç olarak anlayan (veya üçünden yola çıkarak genellemeler oluşturan) ve bütün öteki devlet oluşumlarının değerini küçümseyen veya ana yolu izlemeyi başaramadıklarını ifade eden hikâyeyi açıkça geliştiriyor.

Oysa, ondokuzuncu yüzyıldan önceki yüzyıllarda, devletler çoktan sermaye ve zor arasındaki çok farklı ilişkilerin gerektirdiği askeri kuvvetler oluşturmalarıyla birbirlerinden farklılaşmışlardı. Devlet oluşumunun alternatif yolları da farklı direniş ve isyan biçimlerine, farklı devlet yapılarına ve farklı mali sistemlere yol açmıştı. O zaman, feodalizmden kapitalizme geçiş ve ulusal devletlerin doğuşu konusundaki standart tartışma, devletlerin gerçek niteliğini oluşturan ana belirleyenleri göz ardı ederek, fazlasıyla Fransa, İngiltere ve birkaç başka büyük devletin deneyimleri üstünde yoğunlaşmıştır. Büyük derebeyleri Polonya'da hem kapitalistlere hem krallara üstün çıkmışlarken Hollanda'da neredeyse mevcut değillerdir. Floransa ve *contado*'sunun 'feodalizm'i Macarsitan'ın 'feodalizm'inden o kadar farklıdır ki ikisini aynı terimle ifade etmek zor görünmektedir.

Her şeyden önce, şehirlerin, finansörlerin ve sermaye-

nin devlet oluşum alanındaki görece önemi buralarda biçimlenen devletlerin türlerini fazlasıyla etkilemiştir. Savaş için seferberlik yapmak, sermayenin ve kapitalistlerin varlığı ve yokluğuna göre önemli farklılıklar yaratır. Avrupa devletlerinin gerçekten nasıl işlediğine daha yakından bakmak sermayenin varlığı ve biçiminin savaş hazırlığı açısından nasıl büyük farklılıklar yarattığını ve savaşın da devlet yapılarının kalıcı örgütlenmelerini nasıl biçimlendirdiğini gelecek bölümde gözler önüne serecektir.

3 ve 4. Bölümler savaşta, siyasal yapıda ve iç ilişkilerde zaman içinde yaşanan ana değişimleri incelemek için Avrupa'daki coğrafi farklılıkları göz ardı ediyor. 5 ve 6. Bölümler (devlet oluşumunun alternatif yolları ve uluslararası devlet sisteminin oluşumu hakkında) tersine, farklı türler arasındaki büyük değişkenliğe dikkat çekiyor. Ve 7. Bölüm Avrupa tarihsel deneyimini çağdaş dünyadaki devlet oluşumunun özellikleriyle karşılaştırıyor.

3
Savaş Devleti, Devlet Savaşı Nasıl Biçimlendirir?

ŞİDDETİN ÇATALLAŞMASI

Dünyanın büyük güçleri arasındaki açık savaşta görülen kırk yıllık durgunluğa karşın, yirminci yüzyıl zaten en kavgacı dönem olarak insanlık tarihine geçmiştir. 1900' den beri, dikkatli bir sayımla, dünya -uluslararası veya iç savaş olarak- 237 yeni savaş görmüştür ve bu savaşlarda her yıl en az 1.000 kişi öldürülmüştür. Acımasız rakamlar 2000 yılına doğru 275 savaşa ve 115 milyon ölüye çıkılacağını göstermektedir. Sivil ölüler rahatlıkla bu rakama eşit olabilir. Kanlı ondokuzuncu yüzyıl yalnızca 205 savaş ve 8 milyon ölü görmüştü; savaşçı onsekizinci yüzyılın savaş sayısı ise yalnızca 68 ve ölü sayısı 4 milyondu (Sivard 1986: 26; ayrıca bkz. Urlanis 1960). Bu rakamlarla bin kişide ölü oranı onsekizinci yüzyılda 5, ondokuzuncu yüz-

yılda 6 ve yirminci yüzyılda -sekiz dokuz katı artarak- 46'dır. 1480'den 1800'e kadar her iki veya üç yılda bir yerlerde uluslararası yeni bir çatışma başlamış, 1800'den 1944'e kadar süre her bir veya iki yılda bire düşmüştür ve II. Dünya Savaşı'ndan beri her on dört ayda bir böyle çatışma çıkmaktadır (Beer 1974: 12-15; Small ve Singer 1982: 59-60; Cusack ve Eberwein 1982). Atom çağı, yüzyılların daha sık, daha ölümcül savaş eğilimini yavaşlatmamıştır.

Batılıların genel olarak bunun tersini düşünmesi herhalde savaşın büyük güçler -1500'de Fransa, İngiltere, Avusturya, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu ve yakın zamanlarda Fransa, Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, Batı Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin ve arada diğer devletler- arasında giderek azalmasından kaynaklanmaktadır. Doğrudan büyük güçleri içeren savaşlar sıklık, süre ve katılan devlet sayısı açısından onaltıncı yüzyıldan beri azalmaktadır. Ve acı bir karşılaştırmayla, bunlar çok daha şiddetli olmuştur -özellikle ay veya yıla düşen ölü sayısını sayarsak- (Levy 1983: 116-49). Daha küçük güçler arasında daha sık ama görece küçük savaşlar yaşanırken, büyük güçler arasında daha az ama artan derecede ölümcül savaşlar yaşanmaktadır.

Büyük devletlerin ve ötekilerin savaşlarla ilişkisi arasındaki zıtlığa iyimser gözle de kötümser gözle de bakabiliriz. İyimser bakıldığında, büyük devletlerin uyuşmazlıklarını devamlı savaşlarla çözmek yerine daha az maliyetli çözüm yolları buldukları varsayılabilir ve aynı durum sonunda başka ülkeler için de geçerli olacaktır. Kötümser bakış açısıyla, büyük güçlerin savaşları dünyanın öteki bölgelerine ihraç etkileri ve kendi enerjilerini birbirlerini yoğunlaşmış patlamalarla yok etmeye sakladıkları sonucu çıkarılabilir. İki durumda da, büyük güçlerin kendi topraklarını kısmen savaş dışında tuttukları ve dolayısıyla belki savaşın dehşetine karşı daha az duyarlı hale geldikle-

ri, artan oranda savaşkan bir dünyayla karşı karşıyayız.

Ama sorun insanların giderek daha saldırganlaşması değil. Dünya daha savaşkan hale gelirken, devlet çevresi dışında kişiler arası şiddet genel olarak düşüyor (Chesnais 1981; Gurr 1981; Hair 1971; Stone 1983). Bu durum en azından şimdilik uzun kanıtlar dizisine sahip olan tek grup olan Batı ülkeleri için doğru görünüyor. Basınımızdaki cinayet, tecavüz ve ortaklaşa şiddet kayıtları tersini düşündürtse de, bir başka sivilin elinde ölme riski önemli derecede azalmıştır.

Örneğin onüçüncü yüzyılda İngiltere'de öldürme oranları bugünün on katı ve onaltı ve onyedinci yüzyılların herhalde iki katıydı. Cinayet oranları onyedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar çok hızlı düşüş gösterdi. (Amerika Birleşik Devletleri şu ana kadar Batı'nın en yüksek ulusal cinayet oranına sahip olduğu için, Amerikalıların kişiler arası şiddetin ne kadar düştüğünü görmeleri başkalarına göre zor olabilir; Batı ülkelerinin çoğunda intiharlar cinayetlerin on-yirmi katı kadarken, Amerikalıların cinayet oranı intihar oranlarına yaklaşıyor.) Savaş olmasa, devlet baskısı, otomobil ve intihar gibi her türden şiddetli ölüm olasılıkları, bugünün Batı dünyasının çoğu yerinde iki veya üç yüzyıl öncesine göre karşılaştırılamaz ölçüde küçük kalacak.

Michel Foucault ve Martin Becker gibi bazı düşünürler değişimi kısmen zihniyetteki büyük farklılığa bağlamakta haklı olabilirler. Ama muhakkak büyük katkı devletlerin şiddet araçlarını denetlemek, yönetmek ve tekellerine almak yönündeki gittikçe kuvvetlenen eğilimlerinden gelmektedir. Dünyanın çoğu yerinde devletlerin faaliyetleri, devlet sahasındaki şiddetle devletten uzak sivil yaşamdaki görece şiddet-dışılık arasında ürkütücü bir tezat yaratmıştır.

Bu tezadın yaratılmasında başı Avrupa devletleri çekmiştir. Sivil halkı şiddet araçlarından arındırırken, kendileri korkutucu boyutta zor araçları inşa etmişlerdir. Zoru yeniden inşa ederken büyük oranda sermaye ve kapitalistlere fazlasıyla bel bağlamışlardır. Ama farklı devletler bunu çarpıcı derecede farklı biçimlerde yapmıştır.

Bu değişimin zorluğu veya önemini küçümsemeyin. Avrupa tarihinin büyük bölümünde sıradan insanlar (gene erkekler) ölümcül silahlara yaygın olarak sahipti. Dahası herhangi bir devlette, yerel ve bölgesel iktidar sahipleri, bir araya geldiğinde devletin sahip olduğu kuvvete baskın çıkabilecek derecede yoğunlaşmış kuvveti denetimleri altında tutuyorlardı. Uzun bir süre, Avrupa'nın her tarafındaki soylular özel savaş açma hakkını ellerinde tuttular; onikinci yüzyılda Katalonya adetleri yani *Usatges* bu hakkı özellikle kaydediyordu (Torres i Sans 1988: 13). Eşkıyalar (genellikle özel veya kamu askeri birliklerinden terhis edilmiş gruplardan oluşuyordu) onyedinci yüzyıl Avrupasında her yere dağılmıştı. Sicilya'da, *mafiosi* adı verilen denetlenen ve korunan şiddet girişimcileri günümüze kadar kırsal kesime korku salmaya devam etmiştir (Blok 1974; Romano 1963). Devlet dışında insanlar genellikle şiddet araçlarını kendi adlarına kullanmaktan iyi kâr sağlamışlardır.

Onyedinci yüzyıldan beri, gene de, yöneticiler kişilere ve rakip iktidar sahiplerine karşı devlet lehine dengeyi değiştirmekte başarılı oldular. Yurttaşlarının çoğu için silah taşımayı suç, sevimsiz ve pratikten yoksun hale getirdiler, özel orduları hukuk dışına çıkardılar ve devletin silahlı görevlilerinin silahsız sivillere karşı koymasının normal görünmesini sağladılar. Amerika Birleşik Devletleri sivillerin silah taşıma hakkını sürdürerek öteki Batı ülkelerinden ay-

rılıyor ve bedelini silahla ölüm oranında Avrupalı ülkeleri fersah fersah geçerek ödüyor. Özel silahların çokluğu açısından Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya veya Hollanda'dan çok, Lübnan ve Afganistan'a benziyor.

Sivil halkın silahsızlandırılması, isyanlardan, düellonun yasaklanmasından sonra silahlara genel olarak el konulması, silah üretiminin denetim altına alınması, özel silahların ruhsata bağlanması, halka açık yerlerde silah teşhirinin yasaklanması gibi, birçok adım atılarak gerçekleşti. İngiltere'de Tudorlar özel orduları sindirdiler, İskoç sınırı boyunca büyük lordların gücünü kırdılar, aristokrat şiddeti sınırladılar ve bir zamanlar İngiltere'de kodamanların iktidar ve özerkliğinin ifadesi olan kale-şatoları saf dışı bıraktılar (Stone 1965: 199-272). Onyedinci yüzyıl monarkı XIII. Louis, Richelieu ve Mazarin'in yardımıyla Fransa devletinin ordusunu yeniden kurdu ve muhtemelen inşa ettiğinden fazla kaleyi yıktırdı. Ama inşa ettikleri sınırda, yıktıkları içerdeydi. Yönetimine direnen kodamanlara ve şehirlere boyun eğdirirken, genellikle kaleleri yıktırıyor, silah taşıma hakkını kaldırıyor ve gelecekteki ciddi isyan riskini de azaltıyordu.

Devletin kendi silahlı kuvvetlerinin yurt içi rakiplerinin silahlarını gölgede bırakması da aynı zamanda oldu. Bir zamanlar belirsiz olan 'iç' ve 'dış' siyaset kesinlikle birbirinden ayrıldı ve hayati önem kazandı. Savaşçılıkla devlet yapısı arasındaki bağ kuvvetlendi. Max Weber'in tarihsel olarak tartışılabilir devlet tanımı, "devlet, belirli bir toprakta *meşru fiziki güç kullanma tekeli*ni elinde tuttuğunu (başarıyla) iddia eden insan topluluğudur" (Gerth ve Mills 1946: 78), sonunda Avrupa devletleri için anlam taşımaya başladı.

Sivillerin silahsızlandırılma biçimi toplumsal bağlama göre gelişti. Şehirli bölgelerde rutin asayiş görevlerinin örgütlenmesi ve beledî ve ulusal otoriteler arasında anlaşma-

ların görüşülmesi önemli bir rol oynadı. Büyük derebeylerin egemenliğindeki bölgelerde ise özel orduların dağıtılması, duvarlı, hendekli şatoların terk edilmesi ve kan davalarının yasaklanması, işbirliği ve iç savaş arasında gidip gelmelerle gerçekleşti. Devletin sürekli ordu kurma çabalarını sürdürmesiyle yan yana giden sivillerin silahsızlandırılması, devlet elindeki zor araçları oranını, devlet gücünü elinde tutanların yurt içi rakipleri ve muhalifleri karşısında çok büyük oranda artırdı. Sonuçta, bir Batı devletinde, muhalif bir fraksiyonun devletin kendi silahlı kuvvetleri içinde etkin işbirliği yapan bir kesim olmadıkça iktidarı ele geçirmesi neredeyse imkansız hale geldi (Chorley 1943; Russell 1974).

Bir yöneticinin silahlı kuvvet yaratması sürekli devlet yapısını üretti. Çünkü hem ordu devlet içinde önemli bir örgüt haline gelmişti hem de kurulması ve işletilmesinin tamamlayıcı örgütlerini -hazine, iaşe hizmetleri, askere alma düzeni, vergi daireleri ve dahası- gerektirmekteydi. Prusya monarşisinin ana vergi toplama dairesi, Genel Savaş Levazımatı'na dönüştü. Onyedinci yüzyılın sonlarında İngiltere'nin art arda gelen cumhuriyetçi ve monarşik hükümetleri, Fransa ve Hollanda donanma güçleriyle rekabet etme niyetiyle, ülkenin en yoğun sanayi bölgesinde kraliyet tersaneleri inşa ettiler. Hollanda, Doğu Hint Kumpanyası gibi imparatorluk yapısı örgütlenmeler ulusal hükümetlerin etkin unsurları oldular (Dufy 1980). İS 990'dan itibaren büyük savaşlar için yürütülen hazırlıklar, devletlerin genişlemesi, pekişmesi için ana vesileleri oluşturdu ve yeni siyasal örgütlenme biçimleri yarattı.

SAVAŞLAR

Peki savaşlar niçin çıkıyordu? Esas trajik gerçek açıktır: zor işe yarıyor; hemcinslerine yeterince zor uygulayanlar

onlara itaat ettiriyor ve daha az gücü olanların elde edemediği para, mal, saygı, zevklere erişme konusunda büyük avantajlar elde ediyorlar. Avrupalılar savaşı teşvik edici bir mantık standardını izlediler: yeter derecede zor araçlarını denetleyen herkes zorla elde edebileceği çıkarlardan yararlanabileceği güvenli bir bölge, ayrıca bu güvenli bölgeyi korumak için muhtemelen zararına çalışan, istihkam edilmiş tampon bir alan elde etme çabasındaydı. Polis veya mukabilleri bu güvenli bölgede kuvvetlerini konuşlandırıyor, ordular ise tampon alanda devriye geziyor ve alanın dışında maceralara giriyordu. XIV. Louis gibi en saldırgan prensler, tampon bölgeyi daracık fakat fazlasıyla silahlandırılmış bir sınır bölgesine dönüştürdüler; daha zayıf veya daha pasif komşuları ise daha geniş tampon alanlar ve su yollarına güveniyorlardı. Bu işlem bir süre başarılı olunca, tampon bölge güvenli alana dönüşüyor ve eskisini çevreleyen yeni bir tampon alan elde etmek için zor uygulamayı cesaretlendiriyordu. Komşu güçler aynı mantığı izlediğinde, savaş çıkıyordu.

Ama bazı savaş koşulları bundan farklıydı. Her devletin kendine özgü savaş yapma tarzı birbiriyle yakından ilişkili üç etkene dayanıyordu: önde gelen rakiplerinin niteliği, egemen sınıflarının dış çıkarları ve yöneticilerin ve egemen sınıflarının kendi çıkarlarıyla bağlantılı koruma faaliyetlerinin mantığı. Rakipler tüccar denizciler olduğunda korsanlık ve hükümet izniyle korsanlık, resmi savaş ve barış hallerinin ne olduğuna bakılmaksızın sürdürülüyordu. Derebey egemenliğindeki tarımsal güçler omuz omuza yaşadığında, toprak ve emek üstündeki egemenlik çekişmeleri -özellikle çekişmeli taht mücadelesi zamanlarında- çok daha sık silahlara başvurmayı getiriyordu. Küçük deniz güçleri büyük deniz aşırı imparatorluklara sahip olduğunda, çıkarların korunması onları deniz yollarının gözetilmesi için yan yana getiriyordu ve aynı ticarete göz

dikenlerle savaş kaçınılmaz oluyordu. Rekabetlerin gruplaşması, egemen sınıfların yapısı ve koruma gereklilikleri incelediğimiz bin yıl içinde temelde değişiklikler geçirdiği için, savaşın karakteristik nedenleri de değişmiştir.

Zor daima görelidir: yoğunlaşmış zor araçlarını ellerinde tutanlar, komşu kendi araçlarını geliştirdiğinde avantajlarını yitirme riskiyle karşılaşır. Avrupa'da 1400' den önce devletlerin çoğunun akraba gruplar elinde olması rekabeti artırdı. Yöneticilerin akraba bir grup oluşturduğu yerlerde zengin akraba grupların yayılma ve artan mirasçı sayısına yer bulma eğilimi fetihleri körükledi ve dolayısıyla rekabeti keskinleştirdi. Yönetici aileler arasındaki evlilikler de güçlü hanedanların boşalmış tahtlar üstündeki iddialarını artırdı. Avrupa'daki bölünmüş egemenlikte rakipler -akraba veya değil- daima hazırdı fakat bir merkezin belirsiz biçimde yayılmasını hemen daima engelleyebilen koalisyonlar da öyleydi.

Dahası, Burgundiya ve İngiltere gibi büyük devletlerde, mevcut egemene karşı iktidar iddiaları olan ve bazen dış düşmanların açık ve kapalı bağlaşığı olarak hareket eden *iç* rakipler ve silahlı gruplar daima bulunuyordu. Çin'de, devasa imparatorluk aygıtı oluştuğunda, gerileyen bir imparatorluğun çok sayıda düşmanı vardı ama kendi topraklarında iç veya dış rakip yoktu. Moğollar Çin'in kuzey sınırını daima tehdit ettiler fakat yalnızca bir kez burayı gerçekten aştılar. Genel olarak Moğollar, devlet aygıtını yönetmekten çok haraç toplamada daha iyiydiler. Çin hanedanları, imparatorluğun yönetimi nihai sınırlarına ulaştığında, imparatorluğun çatlakları arasında savaş lordları örgütlendiğinde ve hareketli işgalciler (özellikle Mançular) emperyal topraklara girip iktidar mevkilerini ellerine geçirdiğinde çöktü. Çin büyük isyanların ve iç savaşın ülkesi oldu ama devletler arası savaş yaşamadı. Bu açıdan rekor, Avrupa'nın elindedir.

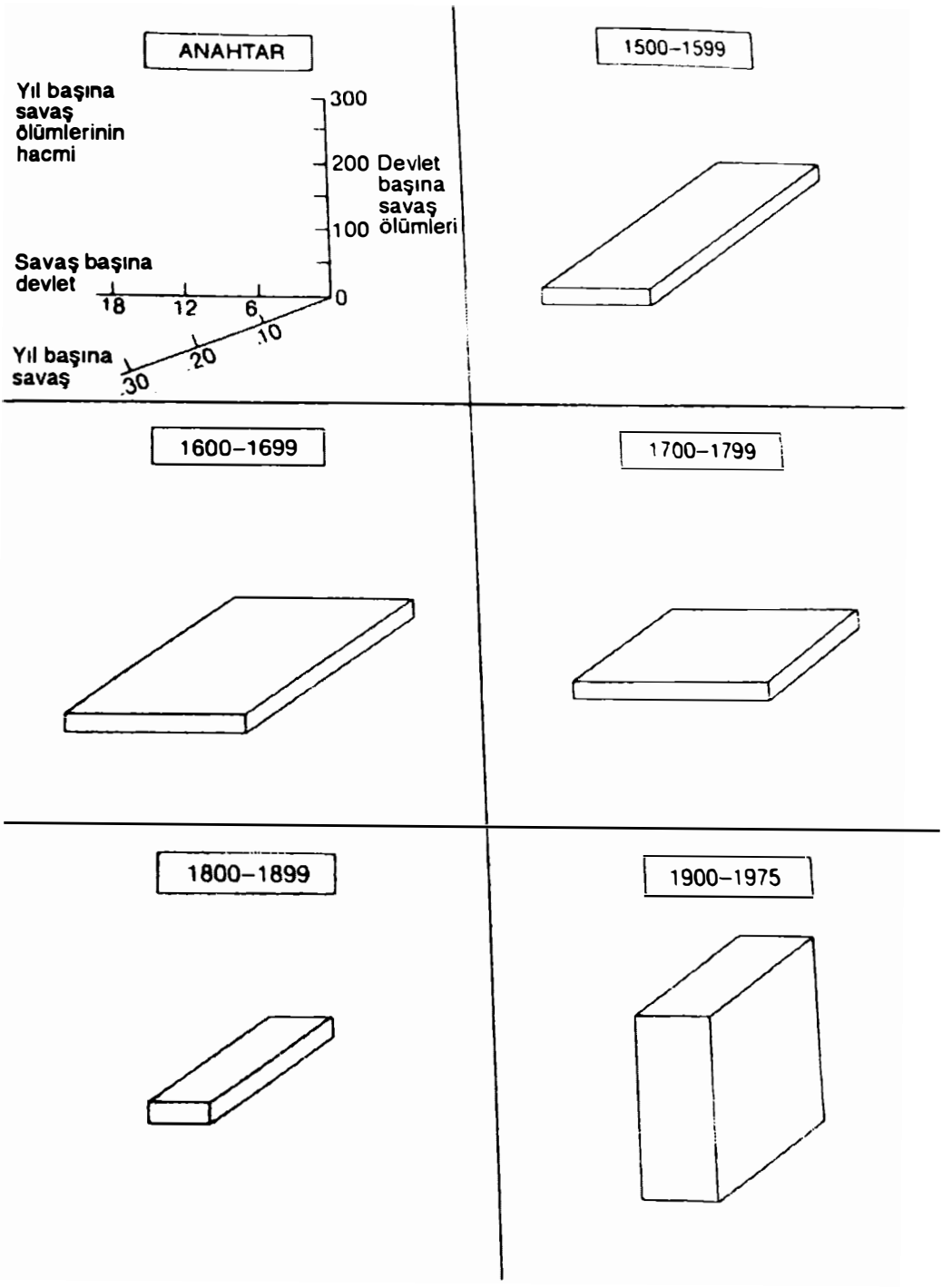

Şekil 3.1 Yüzyıllara göre büyük devlet savaşlarının büyüklüğü, 1500-1975

Avrupa savaşları, uzun dönemde, daha ölümcül hale geldi ve seyrekleşti. Pitirim Sorokin'in öncü çalışmasından yararlanarak Jack Levy, 1495 yılından 1975 yılına kadar - Avrupalı veya değil - büyük güçlerin dahil olduğu büyük savaşların kataloğunu hazırladı (Bkz. Tablo 3.1). Yıl başına asgari 1.000 ölüm yaşanan savaşları içeren bu katalog, Evan Luard'ın benzer dönemi içeren fakat bütün önemli savaşların dökümünü veren çalışmasından daha küçüktür fakat Levy, dahil ettiği savaşlarla ilgili daha açık seçik bir kriter kullanmıştır ve bu savaşlarla ilgili daha fazla bilgi verir (Bkz. Levy 1983; Luard 1987). Yüzyıllar içinde, büyük güçlerin giriştiği savaşların sayısı, ortalama süreleri ve bu savaşlara göre bütün yılların oranı ciddi biçimde düşmüştür (Levy 1983: 88-91, 139). William Eckhardt'ın 1987 yılına kadar gelen bütün savaşlara ilişkin listesi -büyük güçler veya değil, uluslararası veya iç savaş, hepsi- onsekizinci yüzyılda 50, ondokuzuncu yüzyılda 208 ve yirminci yüzyılda 213 savaş sayar (Eckhardt 1988: 7; Sivard 1988: 28-31).

Ayrıca, savaş yoğunluğu da önemli oranlarda değişmiştir. Şekil 3.1 grevlerin çözümlenmesinde kullanılan bir

Tablo 3.1 Büyük güçlerin savaşları

Yüzyıl	Savaş sayısı	Ortalama savaş yılı	Savaş olan yıl oranı (%)
16	34	1,6	95
17	29	1,7	94
18	17	1,0	78
19	20	0,4	40
20 (a)	15	0,4	53

(a) 1975 yılına kadar.

Kaynak: Levy 1983; Luard 1987.

değişken aracılığıyla değişimi sergiliyor: her yıl büyük güçlerin giriştiği savaşlar sonucunda ölenlerin toplam sayısını gösteren bloklarla toplam savaş ölülerinin bileşenlerini gösteren üç boyutlu diyagramı içeriyor. Üç bileşen, ortalama yıl içinde savaşa katılan büyük güçlerin devlet başına savaş ölüsü sayısı, ortalama yıl içinde bu savaşlara katılan devlet sayısı ve devlet-yıla göre ortalama savaş sayısıdır. Böylece:

yıl başına savaş ölüsü = devlet başına savaş ölüsü x savaş başına devlet-yıl x yıl başına savaş

ortaya çıkar ve blokların gösterdiği de budur.

Yüzyıldan yüzyıla geçerken, büyük güçlerin devlet başına savaş ölüsü rakamının onaltıncı yüzyılda yıl başına 3.000 iken, yirminci yüzyılda 223.000 olduğunu görüyoruz. Büyük güç savaşlarına giren ortalama devlet sayısı onaltıncı yüzyılda 9,4 iken, onsekinci yüzyılda 17,6'ya yükseliyor ve yirminci yüzyılda 6,5'e düşüyor. (Yükseliş ve düşüş bütün veya çoğu büyük güçlerin genel savaşa girişine karşılık, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Batı'nın dışındaki yerel çatışmalara müdahale eğilimini yansıtıyor.) Son olarak, savaşan devlet başına savaşılan yıl sayısı onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar düşüyor, sonra sabitleniyor: 0,34; 0,29; 0,17; 0,20 ve 0,20. Yani onaltıncı yüzyılda devletler her üç yılda bir savaşırken (0,34), yirminci yüzyılda beş yılda bir savaşıyorlar (0,20).

Bu değişimlerin sonucu olarak, büyük güçlerin yıl başına savaş ölüleri onaltıncı yüzyılda 9,400'den yirminci yüzyılda 290,000'e çıkmıştır. Sivil ölüleri ve küçük devletlerin ölülerini ekleyebilseydik artış elbette çok daha büyük olacaktı. Havacılık, tanklar, füzeler ve nükleer bombalarla, yirminci yüzyıl savaşlarındaki ölümler önceki yüzyılları fazlasıyla gölgede bırakır.

Rakamlar yalnızca yaklaşık olarak verilebilmiştir ancak (onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar nere-

deyse dünyanın bütün büyük güçlerini oluşturan) Avrupa devletlerinin yüzyıldan yüzyıla gittikçe nasıl daha fazla savaş yaptıklarını ortaya koymaktadır. Rakamlar ayrıca, savaş hazırlığı, maliyetinin karşılanması, zararının telafi edilmesinin beş yüzyıl boyunca nasıl yöneticileri meşgul ettiğini de gözler önüne seriyor. 1500'den önceki beş yüzyıl boyunca Avrupa devletleri kendi içlerindeki savaşlarda daha da yoğunlaşmışlardır. Bütün olarak bin yıl içinde savaş Avrupa devletlerinin temel faaliyeti olmuştur.

Devlet bütçeleri, vergi ve borçlar bu gerçekliği yansıtır. 1400'den önce, patrimonyalizm döneminde, hiçbir devletin sözcük anlamıyla ulusal bütçesi yoktu. Vergi, Avrupa'nın ticarileşmiş devletlerinde vardı, yöneticiler her yerde haraç, kira, ceza ve harçlarla gelir topluyordu. Bireysel olarak egemenler kendi adlarına borç para alıyor ve bunu gerçek maddi teminatla yapıyorlardı. Onaltıncı yüzyılda savaşlar bütün kıtada devlet harcamalarını artırdığında, Avrupa devletleri bütçelerini, vergi ve borçlarını düzenlediler ve artırdılar. Devletlerin gelecekteki gelirleri uzun dönemli borçlar için güvence olmaya başladı.

Fransa'nın kamu borçları, I. François 1520'lerde Parisli işadamlarından şehrin gelecek gelirlerini güvence olarak göstererek borç almaya başladığında ciddi oranlara yükseldi (Hamilton 1950: 246). Kral borçları Habsburg İmparatoru V. Şarlken'e karşı başlattığı büyük seferlerde kullandı. Fransız ulusal borcu savaş çabaları ve mali siyasetlerden etkilenerek dalgalanmalar gösterdiyse de, genel olarak yukarı doğru -onsekizinci yüzyılda borçların devleti batırdığı, kredisini yok ettiği ve doğrudan 1789'da *Etats-Généraux*'nın toplantıya çağrılmasına yol açtığı noktaya kadar- dört nala gitti. Bütçe ve vergiler de aynı oranda şişti: Fransız vergileri 1600'de ortalama işçinin 50 saatlik ücretine eşitken, 1963'te bu süre yaklaşık 700 saate çıktı (Tilly 1986: 62).

Büyük Britanya William ve Mary dönemlerine kadar büyük borçlar olmadan yaşadı. Augsburg Ligi Savaşı (1688-97) uzun dönemli Britanya borçlarını 22 milyon sterline çıkardı. 1783'e gelindiğinde, Yedi Yıl Savaşı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra, on katı artarak 238 milyon sterline ulaştı. 1939'da, Britanya yeniden silahlanırken, kamu borçları 8.300 milyon sterlin olmuştu (Hamilton 1950: 254-7). Onyedinci yüzyıl sonlarından itibaren bütçeler, borçlar ve vergiler savaş ritmiyle birlikte arttı. Avrupa'nın bütün savaşkan devletleri aynı deneyimi yaşadılar.

Savaş devletleri yönlendirse de, faaliyetlerini boğmadı. Tersine, savaş hazırlıklarının yan ürünü olarak yöneticilerin ister istemez başlattıkları faaliyetler ve örgütlenmeler sonunda kendi yaşamlarına sahip oldular, mahkemeler, hazineler, vergi sistemleri, bölgesel idareler, kamu kurumları ve daha birçoğu doğup gelişti. Onaltıncı yüzyılı anlatırken J. H. Elliott şunlara dikkat çekiyor:

> "Savaş, V. Şarlken ve II. Philip zamanlarında İspanya tarihinin başat temasıysa, bir diğeri de bürokratikleşmeydi... Savaşçı kral V. Şarlken'in yerine, yerinden kıpırdamayan ve iş gününü evrakla dolu masasında geçiren II. Philip'in geçmesi, İspanya İmparatorluğu'nun *conquistador* çağından Sivil Hizmet çağına geçişini çok uygun biçimde simgeliyor."
>
> (Elliott 1963: 160)

Ordu ve donanmaların düzenlenmesi görevi devlet harcamalarını artıran tek neden değildi. Hiçbir monark, neredeyse bütün tebaasının rızasını ve en azından can alıcı önemde bir azınlığın aktif işbirliğini sağlamadan savaş açamaz. Yöneticiler haraç, vergi, insan ve malzeme toplamak için devamlı birlikler gönderdiler. Ama aynı zamanda, yerel güçlerin zorunluluklarını zamanında yerine getirmeleri karşılığında onların birliklerin pahalı zorunluluklarını da

rüşvetle elde etmelerine izin verdiler. Bu anlamda yöneticiler şantajla haraç toplayanlara benziyorlardı; bedel karşılığında kendilerinin yapacağı veya en azından başkalarının yapmalarına izin verecekleri kötülüklerden koruma öneriyorlardı.

Devlet düzeyinde dış düşmanlara saldırmak için bulundurulan silahlı kuvvetlerle (ordular), ulusal nüfusu denetlemek için bulundurulan (polis) arasında ayrım çok yavaş gelişti ve bu süreç hiçbir zaman tamamlanmadı. Kırsal kesimle (büyük miktarda insanın kamusal otoriteye kapalı özel ellerde bulunan topraklarda yaşadığı yer) şehirlerde (çoğu yerin herkese açık kamusal alan oluşturduğu yer) polis sorunları farklıydı; kırsal kesimde hazır bulunan askeri tipte polis uygunken, şehirlerde sistematik olarak devriye gezen ve gözetimde bulunan polis tipi işe yarıyordu (Stinchcombe 1963). Bunlardan ve öteki farklılıklardan dolayı, şehirlerde kırsal kesimden çok önce ayrı polis kuvvetleri oluştu ve polis gücünün askeri örgütlerden ayrımı şehirli devletlerde görece daha önce doğdu.

Onyedinci yüzyılın ortalarına doğru çoğu Avrupa devletinde, iç yönetimde silahlı ve kısmen özerk bölgesel kodamanlara bağlılıktan dolayı, kodamanlar yöneticilere karşı ayaklandıkça iç savaş tehditleri ortaya çıkıyordu. 1400'den 1700'e kadar olan kritik yüzyıllarda yöneticiler çabalarının çoğunu devlet gücüne rakip iddia sahiplerini silahsızlandırmak, yalıtmak veya işbirliğine razı etmek için harcadılar. Belediyeler ve kırsal hükümet bölgelerinin çok öncesinden kendi küçük polis kuvvetlerini yaratmış olmalarına karşın, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa devletleri, sivil halkı denetlemekte uzmanlaşmış üniformalı, maaşlı, bürokratik polis kuvvetlerini kurdular. Böylelikle ordularının dış fetihlerde ve uluslararası savaşlarda yoğunlaşmak üzere serbest kalmasını sağladılar.

DÖNÜŞÜMLER

Avrupa ulusal devletler ağını savaşlar ördü ve savaş hazırlıkları bu sistemdeki devletlerin iç yapılarını yarattı. 1500'lü yıllar kritikti. Avrupalılar ondördüncü yüzyıl ortalarına doğru savaşlarda ciddi biçimde barut kullanmaya başladılar. İzleyen 150 yıl içinde ateşli silahların icadı ve yayılmasıyla, askeri avantaj top dökmenin ve topların kolayca zarar veremeyeceği kaleler inşa etmenin maliyetini kaldırabilen monarklar lehine döndü. Savaşlar açık meydan savaşlarından önemli şehirlerin muhasara edildiği savaşlara doğru kaydı. 1500'lerde hareketli muhasara topları ve onlara eşlik eden piyadenin yaygın kullanımının başlamasıyla maliyetler tekrar arttı. Onaltıncı yüzyıl başlarında hareketli silahşorluğun gelişimi ile eğitimli, disiplinli piyadenin önemi daha da arttı. Aynı zamanda, deniz savaşlarında büyük toplar taşıyan yelkenli gemilerin egemenliği başladı. Alplerin kuzeyindeki daha büyük devletler, özellikle Fransa ve Habsburg İmparatorluğu, artan maliyetleri karşılayabilecek ölçeğe sahipti ve bu avantajı kullandılar.

İki yüzyıl daha donanma üstüne yoğunlaşan devletlerin mücadelelerini sürdürdükleri doğrudur; Hollanda Cumhuriyeti, çok küçük kara kuvvetleriyle onyedinci yüzyılda Avrupa'nın önder devleti haline geldi. Portekiz ve Venedik de onyedinci yüzyılda güçlerini korudular. Adalı İngiltere onsekizinci yüzyılda ordularını geliştirmeden önce deniz gücü olarak zenginleşti (Modelski ve Thompson 1988: 151-244). Bu devletler kolonilerinden zenginlikleri çektiler, yoğun uluslararası ticaretten kâr elde ettiler, deniz kuvvetinin kolaylıkla savunabildiği yurtlarının avantajını gördüler. Ama sonunda, kendi ulusal kaynaklarından büyük ordular toplayıp besleyebilen devletler, Fransa, Büyük Britanya ve Prusya, üstünlük sağlayan model oldular ve bütün diğerlerine üstün geldiler.

Onbeşinci yüzyıl sonu Avrupa ölçeğinde önemli bir dönüşüm zamanı oldu: büyük askeri devletler kapitalist yayılımın dürtüsünü hissederken, küçük ticaret devletlerinin avantajı kalmadı. Jeopolitik de rol oynadı; Yüz Yıl Savaşları'nın sonunda görece birleşmiş olan Fransa, fethetmek üzere çevresine bakınmaya başladı. İberya'da Müslüman iktidarını yarımadadan atmayı tamamlamak üzere olan çok sayıda devlet Fransa'nın baskısını hissetti; 1463'te XI Louis Katalan ülkeleri Roussillon ve Cerdagne'yi kendisine kattı. Ferdinand ve İsabella'nın evlilikleri (1474) Aragon ve Kastilya taçlarını birleştirerek Fransız tehdidine cevap oluşturdu ve üstelik Fransa'yı tehdit etmeye başladı. Fransa ve İspanya rekabeti bundan sonra Avrupa siyasetinde yankılarını duyurmaya başladı.

Değişimin ilk etkilerini İtalya hissetti. Papalık devletleri, cumhuriyetler ve küçük monarklar, elbette uzun zamandır yarımadanın dışındaki siyasetle ilgiliydiler. Hassas dengeli ittifaklar, dışardan aracılara yapılan başvurular ve zamanında yapılan uygun evlilikler, siyasetlerinde önemli rol oynuyordu. Onbirinci yüzyıldan ondördüncü yüzyıla kadar papalar Almanya'da temellenmiş Kutsal Roma imparator seçimlerinin denetlenmesi, yönlendirilmesi hatta mühendisliğine büyük çaba harcıyorlardı. İmparatorlar da, buna karşılık, İtalya'nın büyük bölümünde süzerenlik iddiasındaydılar. Kısaca, İtalya siyaseti uzun süredir başka yerlerdeki siyasetle ilgiliydi.

Savaşlar ve uluslararası rekabet de yarımadada yeni değildi. Onüçüncü yüzyılda Aragon, Kutsal Roma İmparatorluğu, Fransa ve papalık, hepsi de İtalya'da üstünlük iddiasındaydı. Yüzyılın önemli savaşlarının birçoğu burada yaşandı. 1490'lara gelindiğinde, İtalya'nın büyük güçleri -Venedik, Milano, Floransa, Napoli ve papalık devletleri- birbiriyle on yıllarca süren savaşlar içindeydi. Fakat bu savaşlar yumuşak, sınırlı bir biçimde sürdürülüyordu. Sonra

Milano'nun gasıp dükü Ludovico Sforza, Fransa kralı VIII. Charles'ı, ailesinin iddialarını Napoli krallığına dayatması için davet etti.

VIII. Charles'ın Napoli'yi muhasara etmesiyle İtalya'ya bir değil iki felaket girdi. 1494'ten önce Avrupa'da frengi herhalde yoktu; Columbus'un Amerika'ya ilk seyahatinde burada hastalığa yakalananların frengiyi İspanya'ya sokmuş olması çok muhtemeldir. İspanyol paralı askerler Napoli muhasarası sırasında (1494-5) frengi olduğu anlaşılan bir salgına tutuldular ve bundan sonra hastalık kıtaya yayıldı. Hastalık yayılınca Fransızlar buna 'Napoli hastalığı' adını taktılar, Napolililer ise hastalığa 'Fransız hastalığı' diyorlardı (Baker ve Armelagos 1988). İlk salgının kökeni ne olursa olsun, İtalyanlar Fransızların ve paralı askerlerinin kıtaya öç için döndüklerini kısa sürede öğrendiler. Fransızların gelmesi, İspanyolların da gelmesi demekti.

1490'lar bu nedenle geçmişten farklıydı. İtalya şehir-devletlerine yalnız elçiler, prensler ve emperyal kuvvetler değil, Alplerin ötesinden yıldızı parlamakta olan ulusal devletlerin büyük orduları da geliyordu. Kuzeyliler geldiler ve dahası, muhasara topları ve taktikleri de onlarla birlikte gelmişti ve savaşın ölçeği büyümüş, yıkıcılığı artmıştı. 1494 Fransız işgali yarımadayı Avrupa'nın savaş alanına çevirdi, özerk şehir-devletleri arasındaki küçük ölçekli savaşlar devrini kapattı ve İtalyan düşünürleri şok etti.

Düşünürlerin geçirdiği şok, barbarların bir kez daha uygarlığın anayurdunu çiğnemelerindendi. J. R. Hale bu durumu şöyle açıklıyor:

> "Machiavelli, 1494'ten sonra savaşın yapısında yaşanan değişikliği, yedek askerlerin *condottieri*'ye göre değerini savunan tezini kanıtladığı için özellikle abartmıştır. Guicciardini ise İtalya'nın kendine verdiği değeri altüst ettiği için konuyu vurgular. Fakat gerçekten de değişiklik vardı ve herkes tarafından korkuyla karşılanmıştı. Ama bu korku,

> ne eski küçük ölçekli savaşlar karşısında büyük ölçekli savaştan veya bu savaşların uzun sürmesinden ne de savaşın bu tür yapısal değişikliklerinden - daha kanlı, topyekün, daha pahalı olmasından kaynaklanmıyordu. Korku, bu savaşların ortaya koyduğu gerçekliğin yarattığı moral çöküntüden, meydan okuma karşısında İtalyan karakterinin düştüğü başarısız durumdan kaynaklanıyordu."
>
> (Hale 1983: 360)

Machiavelli'nin askeri konularda yazdıklarının belirli bölümü İtalyan şehir devletleri sisteminin başına gelenler üstüne düşünme çabasından ve çözüm arayışından kaynaklanıyordu.

İtalyan şehir devletleri sistemine ne oluyordu? Alplerin kuzeyinde oluşum aşamasında olan ulusal devletler, İtalya egemenliği için mücadele ederken, Avrupa'nın büyük bir bölümünü içine alan daha büyük bir sistemin de örgüsünü çatıyorlardı. Çok geçmeden, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa içlerine doğru yayılacak, güney doğudan İtalya'yı baskı altına alacaktı; Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-66) saltanatı Türkleri Avrupa'daki güçlerinin doruğuna çıkarmıştı. Osmanlı ilerleyişi, bir yandan da, Kırım'daki stratejik konumlarıyla Tatarların Osmanlılarla yaptığı işbirliği nedeniyle, onları ilk kez Ruslarla karşı karşıya getirerek, dört yüzyıl sürecek bir rekabeti başlatıyordu.

İtalya'da, savaş-yapmadaki değişiklikler yıkıcı sonuçlar doğurdu. 1520'lere gelindiğinde, Habsburglar ve Valoisler İtalya topraklarında hanedan savaşları içindeydi. 1527'de Habsburg imparatorunun paralı askerleri Roma'yı yağmaladı. 1540'da ise Milano ve Lombardiya İspanya egemenliği altına girdi, Fransa Savoy ve Piyemonte'nin büyük bölümünü işgal etti, Floransa Medici yönetiminde imparatorluğa bağlı bir dukalık haline geldi ve Napoli İspanya tacının tımarı oldu. Büyük İtalyan güçlerinden yalnızca de-

nizci Venedik ve Cenova oligarşik kurumlarını koruyabildiler. Onlar da Akdeniz'deki üstünlüklerini yitirdiler.

Kuzeyli devletler savaşlarını genişletir ve İtalya'yı mücadele alanları içine sokarken, kara savaşı önem kazandı ve büyük ordular besleme yeteneği devletlerin başarılarında daha kritik hale geldi. Fransa 1494'te silah altında 18.000 insana sahipti. Bu sayı 1525'te 32.000, 1552'de 40.000 oldu. İspanya'nın kuvveti çok daha hızlı arttı: 1492'de 20.000 asker varken, 1532'de sayı 100.000'e çıktı. 1552'de V. Şarlken silah altında 148.000 adama sahipti; bu Roma zamanından beri görülmemiş bir büyüklüktü (Parker 1988: 45). İspanya zirvedeyken, 1630'larda, sancağı altında 300.000 asker hizmet ediyordu. Askerlerin toplam nüfusa oranı önemli derecede arttı. Tablo 3.2'deki rakamların açıklanması gerekiyor. Yıllar yaklaşıktır; "İngiltere ve Galler" 1600'ler boyunca İngiltere ve Galler, 1700'de Büyük Britanya ve bundan sonra Birleşik Krallık olarak anlaşılmalıdır. Bütün bu devletlerin sınırları dönem boyunca sürekli değişiklik göstermiştir ve 1500'le 1700 arasında ya-

Tablo 3.2 Silah altındaki insanlar, Avrupa 1500-1980

Ülke	Silah altındaki insanlar (bin)					Ulusal nüfusa oranına göre silah altındaki insanlar				
	1500	1600	1700	1850	1980	1500	1600	1700	1850	1980
İspanya	20	200	50	154	342	0,3	2,5	0,7	1,0	0,9
Fransa	18	80	400	439	495	0,1	0,4	2,1	1,2	0,9
İngiltere/Galler	25	30	292	201	329	1,0	0,7	5,4	1,1	0,6
Hollanda		20	100	30	115		1,3	5,3	1,0	0,8
İsveç		15	100	63	66		1,5	7,1	1,8	0,8
Rusya		35	170	850	3663		0,3	1,2	1,5	1,4

Kaynak: Ballbé 1983, Brewer 1989, Corvisier 1976, Flora 1983, Jones 1988, Lynn 1989, Mitchell 1975, Parker 1976, Parker 1988, Reinhard, Armengaud ve Dupâquier 1968, Sivard 1983, de Vries 1984, Wrigley ve Schofield 1981'den hesaplanmıştır.

bancı paralı askerlerin sıklıkla istihdamı, burada gösterilen sayıların çoğu durumda silah altındaki nüfusa oranın çok daha yüksek olması gerektiği anlamına gelmektedir. Dahası, orduların resmi ve gerçek kuvvetleri, özellikle 1800'den önce, genellikle büyük farklılıklar gösterir. Son olarak, bu bölümün de araştırdığı nedenlerden dolayı, kamu finansmanı ve savaş durumuna bağlı olarak, asker sayısı yıldan yıla büyük oynama gösterir. Fransa'da 1700'e doğru, örneğin, barış zamanında ordu 140.000 kişiden oluşmaktayken, büyük savaşlar sırasında XIV. Louis orduyu 400.000 kişiye kadar çıkarmıştır (Lynn 1989). Gene de, sayılar ana fikri iyi biçimde ortaya koyuyorlar. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda ordular büyümüştür. Ordu büyük iş haline gelmiştir.

Devlet bütçeleri, vergiler ve borçlar da buna bağlı olarak arttı. Kastilya'nın vergi gelirleri 1474'te 900.000 *real*'in altındayken 1504'te 26 milyona çıktı (Elliott 1963: 80). Aynı zamanda Ferdinand ve İsabella, Granada ve İtalya'daki savaşları için borç da aldılar. İtalya'daki İspanya denetimi derinleştikçe, İtalya'nın vergilendirilmesi taç için ana gelir kaynaklarından biri haline geldi. Hollanda da aynı şekilde Kastilya gelirinin önemli bir bölümünü ödüyordu. Katalonya, Aragon ve Valensiya'nın Cortesleri, tersine, krallığın devletin savaş gücüne katkılarını artırma taleplerine başarıyla direndiler. Onaltıncı yüzyılın ortalarında İspanya'nın İtalya ve Hollanda eyaletleri önemli artışlar yapmayı durdurdular; V. Şarlken ve II. Philip finans yardımı için daha fazla Kastilya'ya (burada selefleri soyluluğu, ruhban sınıfını ve şehirleri kraliyet istekleri karşısında daha fazla sindirmişti) ve Amerika'ya yöneldiler (Elliott 1963: 192-3). Ayrıca Kastilya ve Amerika gelirlerinin karşılığında önemli miktarlarda borç aldılar; sonuçta 1543'te tacın düzenli gelirlerinin yüzde 65'i yıllık ödemelere gidiyordu (Elliott 1963: 198; daha fazla ayrıntı için Bkz. Fernandez

Albaladejo 1989). Krallık, 1557'de, beklenileceği gibi borçlarını reddederek iflas etti.

Aynı dönemde İsviçre -bu dönemde halen fatih bir halk olarak- yeni, fazlasıyla disiplinli piyade taktikleri geliştirerek kısa sürede üstünlüğünü ortaya koydu. İsviçreliler askeri cesaretlerini Burgondiya'nın Kel Charles'ini 1470'lerde yenerek gösterdiler. Kısa sürede hemen bütün devletler İsviçre askerlerine sahip olmak istedi ve İsviçreliler kendi savaşlarını yürütebilmek için eğitimci ve paralı asker ihracatına başladılar (Fueter 1919: 10). Bu süreçte İsviçre kantonları da para karşılığı asker sağlama işine girdiler (Corvisier 1976: 147). Öteki paralı asker ihracatçıları gibi İsviçre de, evden uzak askerlik hizmeti için uygun adaylar haline gelen çok sayıda fakir, gezgin, yarı-proleterleşmiş ve geç evlenen dağlılara sahipti (Braun 1960). İsviçreli veya değil, paralı askerler şehirli milisten ve yanaşmalardan sağlanan orduların yerini aldılar.

Paralı askerler küçük ölçekte Avrupa savaşlarında yüzyıllarca rol oynadılar. Haçlı seferleri zamanından itibaren, Alplerin kuzeyinden yağmacı askerler bütün Akdeniz'de gerçek veya öyle olmak isteyen prenslere hizmet vermişti. Kimse onları istihdam etmediğinde kendi adlarına hareket edip yağmacılık yapıyorlardı (Contamine 1984: 158). Ondördüncü yüzyılda İtalyan şehir-devletleri küçük kiralık birlikler kullanmaya başladılar. Floransa, örneğin, 1320'lerde bitişik toprakları zorla kendine katmaya başladığında, düzenli olarak paralı süvarilere dayanıyordu. 1380'lerde demokratik Floransa, Milano ile papalık arasındaki savaş bittiğinden beri işsiz kalan ve Toskana'yı yağmalayan büyük İngiliz paralı asker Sir John Hawkwood'la anlaştı - veya onu kiraladı. Hawkwood daha önce İngiltere, Savoy, Milano, Piza ve papalığa hizmet etmişti. Floransalı demokratların talihsizliği, Hawkwood 1382 başarılı ayaklanmalarında oligarşiyi destekledi; Hawkwood "emek-

lilik ve vergilerden bağışıklık yanında Floransa yurttaşlığı gibi nadir görülen bir iltimas karşılığında anlaşmıştı ve 1394'de öldüğünde minnettar hükümet ona masrafları kamu tarafından karşılanan görkemli bir cenaze töreni düzenlemekle kalmadı, katedralin iç duvarına tam savaş donanımıyla at üstünde görünen bir resmini yaptırarak anısını da yaşattı" (Schevill 1963: 337). Bugünün turistleri bu dünyevi resmi kilisede göreceklerdir.

Büyük deniz gücü Venedik'te yerleşik soyluluk çok önceden kara ve denizde kendi askeri kumandanlarını yetiştirmişti; asker ve denizcilerini de büyük oranda Venedik toprağından sağlıyordu. Ondördüncü yüzyılın sonunda Venedik de, öteki İtalyan komşuları gibi, *condottieri* - kiralık kaptanlar istihdam etmeye başladı; bunlar kendi adamlarını topluyor ve uygun fiyatlarla şehir-devleti için savaşıyorlardı. *Condotta* belirli bir egemen için savaş yapma sözleşmesi olduğundan, *condottiere* da müteahhit anlamına geliyordu. Almanca *unternehmer* de aynı ticari vurguyu taşır. *Condottieri,* aldığı işlere göre taraf değiştiren ve bazen büyük servet edinen zamanının rüşvetçileriydi. Paralı asker girişimcisi Bartolomeo Colleoni 1475'de öldüğünde, serveti "zamanın önde gelen bankeri Cosimo d'Medici'nin zenginliğiyle karşılaştırılacak düzeydeydi" (Lane 1973a: 233). 1625'te Friedland dükü Wallenstein 2.000 mil karelik kendi topraklarına sahipti ve burayı Kutsal Roma İmparatorluğu için -kâr karşılığı- topladığı birliklerin ikmal üssü olarak kullanıyordu. Birliklerinin ayrı ayrı yağmacılığına izin vermek yerine, işgal edilen şehirleri askerleri yağmadan alıkoymak için ödeme yapmaya zorlayan bir koruma haraççılığı geliştirmişti (Maland 1980: 103). Wallenstein yönetiminde savaş yağlı bir işti.

Savaş yalnızca asker toplamak ve onlara ödeme yapmaktan ibaret değildi. Savaş yapan devletler onları beslemek de zorundaydı. Onyedinci yüzyılın sonlarında, 40.000

atıyla 60.000 kişilik tipik bir ordu günde yaklaşık bir milyon *pound* yiyecek tüketiyordu. Bu yiyeceğin bir bölümü orduyla birlikte taşınıyor, bir bölümü depolarda saklanıyor, büyük bölümü ordunun yerleştiği yerde bulunduruluyordu ve bütün bu işler büyük masraf ve örgütlenme gerektiriyordu (Van Creveld 1977: 24). Zamanın ücret ve fiyatlarına göre bir milyon *pound* tahıl yaklaşık 90.000 sıradan işçinin günlük ücretine eşitti (Fourastié 1966: 423'ten hesaplanmıştır). Yiyeceğe ek olarak, ordulara silah, at, elbise ve barınak sağlamak gerekiyordu ve ordular büyüdükçe her bireyin kendi gereksinimini karşılamasının makul tarafı kalmıyordu. Wallenstein'den Louvois'e kadar, onyedinci yüzyılın büyük savaş örgütleyicileri, savaş kadar iaşeyle de meşguldüler. Bu da onların büyük işini daha da büyütüyordu.

Avrupa devlet oluşumu için kritik dönem olan onbeşinci yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar, Avrupa'nın büyük bölümünde toplanan ordular daha çok büyük derebeyler ve askeri girişimciler tarafından toplanan paralı askerlerden oluşuyordu. Benzer biçimde, ulusal donanmalar (özellikle koruyucu bir devlet himayesinde düşman gemilerini yağmalayan korsanlar) genellikle bütün kıtadan toplanan kiralık denizcilerle çalışıyordu (Fontenay 1988b). Elbette devletlerin ne ölçüde ve ne kadar süreyle paralı askerlere dayandıkları değişmektedir. Daha büyük, daha güçlü devletler bağımlılıklarını sınırlama çabasındaydı. Fransa, İspanya, İngiltere, İsveç ve Birleşik Eyaletler kiralık alay ve birlik ve bölüklerin başında kendi generallerini bulunduruyordu, fakat daha küçük olanlar generalden aşağıya kadar bütün orduyu kiralıyorlardı. Alman Habsburglar Otuz Yıl Savaşları'na kadar yerel askerleri kullandılar, savaş sırasında büyük ve talepleri çok olan *condottiere* Wallenstein'a başvurdular ve onyedinci yüzyılın ikinci yarısında kendi sürekli ordularını oluşturmaya yöneldiler.

Savaşlarda sonuç kişi başına harcanan emekten çok orduların büyüklüklerine göre alındığından, görece zengin küçük devletlerin genellikle uluslararası pazardan ordu kiralamalarının nedeni de anlaşılır. Donanmalar da özel ve kamu kuvvetlerinin birleşimiydi. "1670'lere kadar" diyor M. S. Anderson,

> "Fransız kalyon donanmasının önemli bir oranı, kendi komuta ettikleri kalyonlarına sahip olan ve sözleşmeyle belirli bir para karşılığında, saptanan bir süre boyunca krala hizmet veren özel girişimciler (genellikle Malta Şövalyeleri) tarafından sağlanmaktaydı. İspanya'da, 1616'da, donanmanın çok zayıfladığı bir dönemde, on yedi teknelik donanmada beşinin sahibi özel kişilerdi ve bunlar (denizde de kara gibi sefer mevsimi olan) yaz mevsimi için kiralanmışlardı. Ertesi yıl, Amerika'dan gümüş getiren konvoya eşlik etmek üzere altı veya yedi gemi kiralanması gerekiyordu. İngiltere'de, 1585'de Batı Hint Adaları'na sefer yapan Drake'in donanmasını oluşturan yirmi beş gemiden yalnızca ikisini kraliçe sağlamıştı; ve Elizabeth'in amirali olarak yelken açmasına ve resmi görevi olmasına karşın, seferin maliyetinin ancak üçte biri hükümet tarafından karşılanıyordu."
>
> (Anderson 1988: 27; Bkz. Fontenay 1988a, 1988b)

Onyedinci yüzyıl deniz savaşlarını yürüten özel girişimciler, tanımları gereği, yetki verilmiş hükümet dışı kuvvetlerden oluşuyordu.

Kiralık ordu ve donanmalar hizmet ettikleri tacın görevlileri tarafından yapılan veya yapılması sağlanan ödemelerle geçiniyorlardı. 'Soldier' (asker) sözcüğü de zaten, etimolojik olarak "ödeme karşılığı savaşan" demektir. *Söldner* ve *Unternehmer* birbirini tamamlar. Sistemin tuhaflığı, daha 1515'te, "biri Fransa kralının hizmetinde biri İtalya baronunun emrinde iki İsviçreli ordu, Kuzey İtalya'da Marignano'da savaş alanında karşılaştığında ve birbirlerini neredeyse yok ettikleri" zaman ortaya çıkmıştı

(Fischer 1985: 186). Olay İsviçreliler için savaşlara katılmaktan kaçınma konusunda ikna edici oldu ama onları başkalarının savaşlarına paralı asker bulmaktan alıkoymadı.

Birkaç yüzyıl boyunca Avrupa devletleri silahlı kuvvet oluşturmak için kiralama-satın alma sistemini vergilendirmekten daha uygun bir yol olarak gördüler. Paralı asker sağlamada uzmanlaşan Hesse-Cassel'in durumu elbette aşırı bir örnekti. Onsekizinci yüzyılın bu küçük devleti toplam nüfusunun yüzde 7'sini silah altında tutuyordu, yerel ekonomiye katılan 12.000 kişi ülkedeki garnizonda bulunurken, diğer iyi eğitimli 12.000 kişi kâr için kiralandığı Landgreve'deydi (Ingrao 1987: 132). İngiltere, Amerika ayaklanması nedeniyle fazla askere gereksinim duyduğunda, Hesse'ye başvurmuştu. Sonuç olarak Amerikan folkloruna giren 'Hessian' -duygusuz ve yurtsever olmayan kişi anlamındaki sözcük- kısaca paralı asker anlamına gelir. Askerlik işi anlamında II. Friedrich (1760-85), yardım kurumları ve ana sağlığı hastanesiyle tamamlanan aydınlanmış despotizmi geliştirdi fakat programların çoğu, Amerika savaşı bittiğinde ve Avrupa devletleri kendi ulusal ordularını oluşturmaya başladığında çöktü (Ingrao 1987: 196-201). Paralı askerler devri artık kapanıyordu.

Avrupa'nın büyük devletleri paralı askerleri kendi uluslarından kişilerin kumandası altındaki orduların içine katmak ve kendi sivil görevlileri tarafından yönetilmesini sağlamak için uzun zaman uğraş verdiler. Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, büyük ölçekli paralı askerlerin maliyeti ve riski bu devlet yöneticilerini gittikçe daha fazla kendi yurttaşlarını askere almaya ve mümkün olduğunca bunları paralı askerlerin yerine ikame etmeye yönlendirdi. Askeri yayılmanın kiralık ordular aracılığıyla yürütülen ilk aşamalarında, yöneticiler kendi yurttaşlarından ordu kurmayı pahalı ve siyasal bakımdan riskli buluyorlardı; dire-

niş ve isyan tehlikesi halen büyüktü. Fransız Devrimi ve İmparatorluk savaşları bu eğilimi ortadan kaldırdı ve paralı asker egemenliğine son verdi. Napolyon'un yenilgisinden sonra Carl von Clausewitz'in yazdığı gibi:

> "1793'te, durumu değerlendirmenin olağan yolları içinde, bütün ümitler çok sınırlı askeri kuvvetlere dayanıyordu ve böyle bir kuvvet, kimsenin aklında yokken ortaya çıktı. Savaş aniden halkın işi haline geldi ve bu halk kendini devletin yurttaşı olarak gören otuz milyon kişiden oluşuyordu... Hükümet veya Ordu yerine halkın bu şekilde Savaşa katılması, doğal ağırlığı ile bütün bir Ulusu ortaya koydu. Dolayısıyla, kullanılabilecek araçların -başvurulabilecek gücün- artık belirli bir sınırı yoktu; Savaşın yürütülmesi için gereken enerjinin artık sınırı kalmamıştı ve sonuç olarak hasımlığın yaratacağı tehlike en aşırı boyutuna çıktı."
>
> (Clausewitz 1968 [1832]: 384-5)

Bir ulusun silahlanması ile bir devletin kapasitesi devasa oranda artar; yurttaşların devletten talepleri de aynı oranda çoğalır. Anayurdu savunma çağrısının savaş gayretlerine büyük katkıda bulunmasına karşılık, kitle askerliğine, kamulaştırıcı vergilendirmeye ve savaş amaçlı üretime duyulan güven devletleri halk direnişine karşı korunmasız bir hale düşürür ve daha önce hiç olmadığı kadar halkla muhatap eder. Bu noktadan sonra savaşın niteliği değişmiştir ve savaş yapmayla sivil siyasetin ilişkisi temelden farklılaşmıştır.

Parasallaşma ve metalaşmaya doğru genel eğilim karşısında paralı askerlerin ortadan kalkması şaşırtıcı gelmektedir. Devletler niçin asker ve denizcileri satın almayı bıraksın ve bunların yerine askerlik görevine dayanan sürekli orduları geçirsinler? Bu sonucu hazırlayan çeşitli etkenler vardır. Taç'a karşı sorumluluğu olan devasa silahlı kuvvetlerin yaratılması ayak sürüme, isyan hatta siyasal

iktidar için rekabet tehlikelerini içeriyordu, kendi yönetici sınıflarının kumandanlığında devletin kendi yurttaşlarından oluşan ordu genellikle daha iyi savaşıyordu, daha güvenilirdi ve daha ucuzdu. Yöneticilerin paralı askerler yoluyla ve onlar için gerekli altyapıyı oluşturmalarıyla tebaaları üstünde kurdukları iktidar sonunda dengeyi bozdu; paralı askerler daha pahalılaşır ve daha fazla tehlikeli olurken, ulusal nüfusun isyan etme olasılığı da düşüş gösterdi. Savaşlar daha pahalı oldukça, büyük rakipler tarafından kurulan orduların ölçeği en ticarileşmiş devletler dahil herkesin finans kaynaklarının üstüne çıktı. Onsekizinci yüzyılda kırsal sanayiinin geniş kesimlere yayılması, İsviçre yaylaları gibi Avrupa'nın öteki bölgelerine asker ve kamu hizmetlisi üreten ana bölgelerin halkları için yeni ekonomik fırsatlar doğurdu ve böylece paralı asker arzını sıkıştırdı. Fransız Devrimi ve Napolyon savaşları, Fransa'nın kendi genişleyen topraklarından devasa, etkin ordular yaratarak paralı asker sistemine son darbeyi indirdi. Bu dönemde zaten yurt içinden sağlanan sürekli ordulara da ödeme yapmak ve ihtiyaçlarını karşılamak gerekiyordu. Onbeşinci yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri borç ve vergilerle beslenen kuvvetlerin yaratılması yönünde belirgin biçimde ilerlediler.

Paralı asker sisteminin gerçekten de büyük bir zaafı vardı: ödeme az geldiğinde veya yapılamadığında, askerler genellikle isyan ettiler, denetimden çıktılar ve eşkıya oldular veya üçünü birden yaptılar, bedelini yerel halk ödedi (Bkz. Gutmann 1980: 31-71). Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda yağmacılık askeri gelirleri destekliyordu fakat orduların kendilerini geçindirmesine yeterli değildi. Devletten devlete büyük değişkenlik göstermekle birlikte, silahlı kuvvetlerin az veya çok bağımsız girişimcilerden kiralanması onyedinci yüzyılda zirvesine çıktı ve onsekizinci yüzyılda gerilemeye başladı. Üç veya dört yüzyıldan fazla süre

için, gene de, paralı askerler askeri işleyişte Avrupa standardını oluşturdu. Çoğunlukla asker sağlayan girişimciler yiyeceği, silahları, üniformaları, barınağı ve ulaşımı doğrudan veya devlet görevlileri aracılığıyla sağladılar. Bunun için paraya ama çok paraya ihtiyaçları vardı. 1502'de İtalya seferlerinin gazisi Robert de Balsac, savaş sanatı üstüne yazdığı risaleyi prenslere yönelttiği öğütle bitiriyordu: "hepsinden önemlisi, savaşta başarı, bu girişim neyi gerektiriyorsa ona yetecek paraya sahip olmaya dayanır" (Hale 1967: 276).

ZORU ELE GEÇİRME, YARATMA VE SATIN ALMA

1502'ye gelindiğinde, Avrupa prenslerinin çoğu Balsac'ın verdiği dersi yürekten öğrenmişlerdi. Kabaca söylersek, yöneticilerin yoğunlaşmış zor araçlarını elde etmelerinin üç yolu vardı: ele geçirebilir, kurabilir veya satın alabilirlerdi. Yirminci yüzyıldan önce kendi zor araçlarını kurmuş olan Avrupa devletinin sayısı çok azdı, çoğunlukla gerekli sermayeye veya uzmanlığa sahip değillerdi. Barut ve top gibi pahalı ve tehlikeli üretim ana istisnaları oluşturuyordu. İS 990'dan itibaren Avrupa devletleri zor araçları kullanımında artan oranda doğrudan el koymadan satın almaya doğru geçmeye başladılar.

Bazı önemli değişimler onları bu yönde hareket etmeye itti. Birincisi, savaş daha karmaşık ve sermaye-yoğun hale geldikçe, sivil halk içinde gittikçe azalan sayıda insan savaş araçlarına sahip olabilir oldu; onüçüncü yüzyılda her soylunun kılıcı vardı ama yirminci yüzyılda uçaksavarı olan yoktu. İkincisi, yöneticiler, kendi birliklerini silahlandırırken halkı bilinçle silahsızlandırdılar ve böylece savaş araçlarını denetleyenlerle monarkların savaş için ödemede bulunmasını istediği kesim arasındaki ayrımı kuvvetlendirdiler. Üçüncüsü, devletler gittikçe daha fazla savaş araç-

ları üretimiyle uğraşmaya başladılar ve bu da üretim araçlarını ele geçirmek veya satın almakla ürünleri almak arasındaki seçim sorununu yeniden gündeme getirdi. Dördüncüsü, halk insan, yiyecek, silah, ulaşım gibi savaş araçlarına doğrudan el konmasına, bunlar için ödemede bulunmaktan çok daha canlı ve etkin direniş gösterdi. Çeşitli celp sistemleri günümüze kadar devam etmiş olmakla birlikte, Avrupa devletleri genel olarak nakdi vergi toplama ve bu vergiyle zor araçlarını satın alma ve bu araçlarla vergi toplama yolunu tuttular.

Böyle bir sistem iki fazlasıyla zorlayıcı koşul altında işledi: bunlar, parasallamış ekonomi ve kredi bulabilme fırsatlarıydı. Çok düşük oranda mal ve hizmetin satılabilinir ve alınabilir olduğu bir ekonomide bir dizi geçerli koşul vardır: gelir toplayanlar kaynakları doğru biçimde saptayıp değerlendiremezler, belirli kaynaklar üstünde birçok kişinin hak iddiaları vardır ve bu kaynağın yitirilmesi, onu yitiren için telafi edilmesi zor bir durumdur. Sonuçta, vergilendirme etkin değildir, görünür biçimde adaletten uzaktır ve direniş doğurması çok olasıdır. Kredi olanağı bulunmadığında ise, para ekonomisinde bile, harcamalar eldeki nakde dayanır ve harcama devresi ancak dikkatli bir istiflemeden sonra gerçekleşebilir. Bu koşullarda, zor araçlarını halkından doğrudan el koyarak veya başka bir yerden ödeme yapmadan edinebilen bir yönetici, devletin silahlı kuvvetlerini oluşturma yönünde bir baskı hissetmeyecektir. 1500'den sonra başarılı savaş gittikçe daha pahalı hale geldikçe, çoğu Avrupa devletinin yöneticisi zamanının çoğunu para toplamaya harcamıştır.

Para nereden geliyordu? Kısa dönemde, tipik olarak kapitalistlerden alınan borçlardan ve çevresinde askeri birlik bulunması talihsizliğine uğrayan yerli halktan toplananlardan. Uzun dönemde, şu veya bu vergi biçiminden. Norbert Elias vergilendirme ile askeri kuvvet arasında ya-

kın bir ilişki görür:

> "Modern çağ toplumu dediğimiz toplumun niteliği, bütün Batıda, belirli düzeylerde tekelleşme ifade eder. Askeri silahların kullanılması bireylere yasaktır ve ne türden olursa olsun merkezi otoritenin tekelindedir. Ve benzer biçimde bireylerin mülk ve gelirinin vergilendirilmesi merkezi toplumsal otoritenin elinde bulunmaktadır. Bu yolla merkezi otoritede toplanan finans araçları onun askeri tekelini kurmasını sağlar ve bu tekel de vergilendirme tekelini sağlar. Birinin öbürüne hiçbir biçimde önceliği yoktur; bunlar aynı tekelin iki yüzüdür. Eğer tekellerden biri yıkılırsa, bazen bu tekellerden birinin ötekinden daha fazla sarsıntı içine girmesi mümkünse de, öteki de otomatik olarak onu izler."
>
> (Elias 1982: II, 104)

Elias'ın düeti, gerçekte triyonun iki sesini oluşturuyor. Dile getirilmeyen üçüncü öğe olan kredi, askeri tekeli vergi tekeline bağlar.

Tarihsel olarak mevcut geliriyle askeri harcamalarını karşılayabilen büyük devlet sayısı çok azdır. Bunun yerine, borç alma biçimlerinin birinden öbürüne kısıtlılıklarla mücadele etmiş, kreditörleri bekletmiş, görevleri satmış, yanaşmaları borç vermeye zorlamış, gelecekteki hükümet gelirleri karşılığında bankerlerden borç almışlardır. Borç alabilen bir hükümet ve görevlileri, harcamalarının ritmi ile gelirlerininkini ayırmış ve gelirlerinden fazla harcama yapabilmişlerdir. Gelirlerin ötesine geçmek, pahalı savaşları kolaylaştırır çünkü insan, silah ve öteki savaş gereksinimleri harcamaları devreler halinde gelir, oysa potansiyel ve gerçek devlet gelirleri normal olarak bir yıldan ötekine dalgalanmalar gösterir. Çabuk borç alabilen bir devlet, düşmanlarından daha çabuk asker toplayabilir ve savaşı kazanma şansını da böylece artırır.

Kredi alabilme gücü elbette devletin daha önceki borçlarını ödeme durumuyla ilgilidir, fakat daha da fazla kapitalistlerin varlığına bağlıdır. Kapitalistler, borç vermek, borç toplamak ve borçları ödemek için gelirlerin yöneticiliğini hatta toplayıcılığını yürütmek için istekli olduklarında, devlete hizmet verirler. Avrupalı kapitalistler bazen, vergi mültezimi gibi fazlasıyla nefret edilen bir kimlik altında bütün bu etkinlikleri bir arada yürütmüşlerdir. Mültezimler, devletin otoritesi ve askeri kuvvetini kullanarak sonradan devlet vergilerini toplamak ve sağladığı kredi, aldığı risk ve harcadığı çaba nedeniyle yüklü bir miktarını kendilerine kesmek üzere devlete avans veren kişilerdir. Ama kapitalistler daha da çok kamu borçlarının ana örgütleyicisi ve hamili olarak çalışmışlardır. Faaliyetleri aynı zamanda devlet ekonomisinin parasallaşmasını sağlamıştır; bu can alıcı ilişkinin bazı yönleri şekil 3.2'de özetlenmiştir. Şemadaki değişkenleri etkileyen ilişkiler bunlardan ibaret değildir. Bir Taç'ın kolayca satılan kaynaklara erişebilmesi, örneğin, bunu kreditörler için daha çekici kılar ve sıklıkla borç almanın alternatif yollarını doğurur. Amerikalardan altın ve gümüş aktıkça, İspanya kralları Augsburg, Anvers, Amsterdam ve her yerde borç vermeye istekli kapitalistler buldular. Fransız Devrimi'yle başlayan kitlesel celp ve devasa yurttaş orduları dönemin-

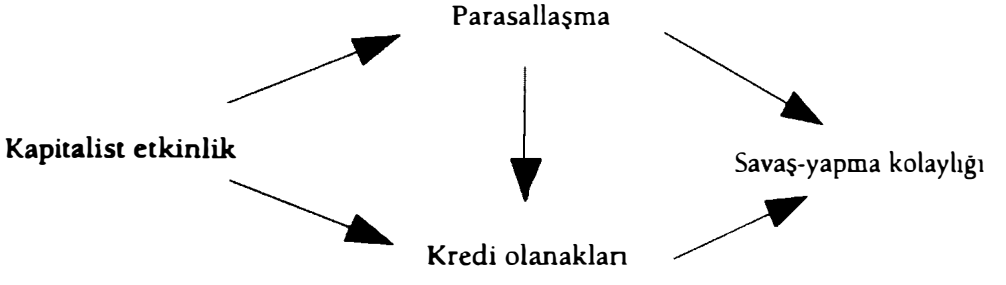

Şekil 3.2 Sermaye varlığının savaş-yapmayı kolaylaştırması

de, devletin nüfusunun çıplak büyüklüğü savaş-yapmayı kolaylaştıran bir rakam olarak ortaya çıktı. O zaman bile kapitalist faaliyet, parasallaşma, kredi olanakları ve savaş-yapma kolaylığı Avrupa devletleri arasında büyük farklılıklar gösteriyordu; kapitalistlerle ilişki kurmuş olan devletler savaş hazırlığında dikkat çekici avantajlara sahipti.

Bir devletin topraklarında ticari şehirlerin görece varlığı veya yokluğu, dolayısıyla, onun savaş celbini kolaylaştırmaktaki güçlü etkenlerden biriydi. Şehirlerin çok olduğu yerlerde borç ve vergiler -bu topraklar içindeki ve dışındaki *burger* çıkarlarına devletin yeterli özeni göstermesi durumunda- devlet kasasına kolaylıkla aktığı gibi, şehir milisi ve ticari donanmalar da savunma veya askeri saldırganlığı o kadar rahat benimsiyordu. Şehirlerin zayıf veya nadir olduğu yerlerde, yöneticiler ya büyük borçlar alamadılar veya hizmetleri karşılığında büyük karşılıklar isteyen yabancı bankerlere başvurdular; denetimlerinde askeri kuvvet bulunan, karşılığında ayrıcalıklar isteyen kodamanların işbirliğini sağladılar ve süreç içinde direnç gösteren, parasız nüfusu vergilendiren ağır bir mali aygıt oluşturdular.

Onaltıncı yüzyılda savaşın ölçeği genişler ve paralı asker kullanımı yaygınlaşırken, ödünç alma yeteneği askeri başarı elde edebilmek için daha da can alıcı bir önem kazandı. Augsburglu Fuggerler gibi Güney Almanya tüccarları krallara borç verme konusunda İtalyan meslektaşlarına katıldılar. Fuggerler, örneğin, maddi teminat olarak gelecekteki Amerikan gümüşü karşılığında İspanya savaşlarını finanse etmek için Anvers'den borç aldılar. Uzun dönemli borçlar monarkları denetimleri altında tutamadıkları yabancılara muhtaç bıraktı fakat yerel ekonomilerinde o kadar büyük felaketlere yol açmadan borçlarını inkar etme olanağı da sağladı. Sonunda dezavantajlar avantajlardan ağır bastı ve içerden borç alabilen monarklar avantajlı ol-

du. İçerden borç alabilenler, elbette, önemli kapitalist girişim bölgelerine sahip olan devletlerdi. IV. Henry zamanında (1598-1610) Fransa başka sermaye merkezlerine (özellikle İtalya sermayesinin kanalı olan Lyon'a) bağlılıktan, hızla Paris'in finans egemenliğine, yabancılardan Fransız finansörlere ve pazarlıklardan zorunlu vergiye doğru yöneldi (Cornette 1988: 622-4). Sonraki iki yüzyılda borç ödeyememekten dolayı taç sürekli tehdit altında kaldıysa da, mali gücün pekiştirilmesi Fransa'ya sonraki savaşlar için büyük bir avantaj kazandırdı.

BORÇLARI ÖDEME

Bütün yöneticiler, az veya çok da borç alsalar, kaynaklarının gelecekte tekrar ödeme yapma gücüne zarar vermeden savaş masraflarını karşılama sorunuyla karşı karşıyaydılar. Çok farklı mali stratejiler benimsediler. Genel olarak hükümet gelirleri (sözcüğün gevşek anlamıyla 'vergi'ler) beş geniş kategoride toplanıyordu: haraçlar, kiralar, dolaşım harçları, stok harçları ve gelir vergisi. *Haraçlar,* birey, grup veya yörelerden alınan keyfi ödemelerdi; nüfusun veya ana kategorilerinin hepsi için eşit olan kafa vergisi özel bir tür haraç oluşturmaktadır. *Kiralar,* devletin belirli kullanıcılara sağlamış olduğu toprak, mal ve hizmetler için doğrudan yapılan ödemelerdir. (Bazı devletler -Rusya, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu, örneğin- bazı askeri ve sivil görevlilere, bu görevliler kraliyet hizmetine devam ettiği sürece ellerinde kalmak üzere krallık topraklarının kiralarını devrederek kiraya özel bir anlam da kazandırmışlardır.)

Kira ve haraçlar kolaylıkla ayni olarak toplanabilir. Dolaşım ve stok ödemeleri için bu söz konusu değildir. *Dolaşım harçları,* üretim vergisi, gümrük, geçiş harcı, işlem harcı ve ticaret ve nakliyeden alınan öteki ödemeler-

den oluşur; uzmanlar bunları genellikle dolaylı vergi olarak tanımlarlar çünkü vergi verenin ödeme gücünü oldukça dolaylı biçimde yansıtırlar. *Stok harçları*, temel olarak mülk ve toprak vergileridir; uzmanlar bunları doğrudan vergi olarak tanımlarlar. *Gelir vergileri* (özellikle alışverişten alınan özel bir tür ödeme) mevcut gelirlere, maaş ve bunun gibi nakdi gelirlere uygulanır.

Beş tür vergi bir ekonomi çevresine bağımlılığına göre bir tür bütünlük-değişmezlik oluşturur. Ayrıca vergi toplayıcısının uygulaması gereken sürekli gözetim miktarına göre farklılıklar gösterirler (bkz. şekil 3.3). Genel olarak, az gözetim gerektiren vergiler, sürekli gözetim gerektiren vergilere göre açık zor kullanımına dayanırlar ve belirlenme ve toplanmaları için özel kadro kurulmasını teşvik edicidirler. Silahlı kuvvetleri güçlü olan hükümetler, görece daha az parasallaşmış ekonomilerde haraç ve kira toplarlar; buralarda da insanların nakit ödeme güçleri mal ve hizmetleri nakit karşılığı satma yetenekleriyle bağıntılıdır. Gümrük vergileri de iyi tanımlanmış ve iyi savunulan sınırların varlığına bağlıdır; kaçakçılık, iç ve dış gümrük

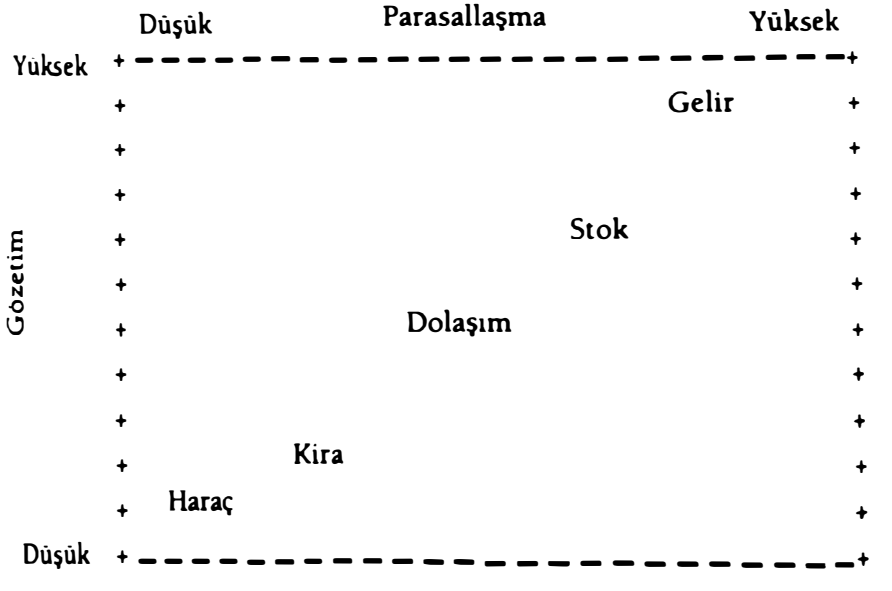

Şekil 3.3 Alternatif vergi biçimleri

vergilerinden kaçış, Avrupa devletleri sınırlarını tanımlama ve savunma çabasına başladıktan sonra suç olmuştur. Patrimonyalizm ve komisyonculuk dönemlerinde devletler, gerçekten de, denetlenen bütün bir sınırdan değil, stratejik yollardan, limanlardan veya su yollarından toplanan gümrük vergilerine dayanmışlardır (Maravall 1972: I, 129-33).

Dolaşım vergisi ödemeleri büyük oranda parasallaşmaya bağlıdır çünkü bu tür alışverişi artıran parasallaşmadır; vergi koyucunun değerlendirmesini kolaylaştırır ve nakit ödeme yapması gerekenlerin yeteneğini artırır. Stok ödemeleri de, sezgiye gerek bırakmaz biçimde, gene büyük oranda parasallaşmaya bağlıdır, çünkü mülk veya toprak için etkin bir pazarın yokluğunda vergi tarhçıları vergi ile değeri karşılaştıracakları bir araca sahip olamazlar; karşılaştırma araçları zayıf olduğunda, vergi de etkin olamaz (Bkz. Ardant 1965). Böylece parasallaşma, devletin, savaş araçlarını doğrudan tebaasından zorla alması yerine, vergi yoluyla savaş harcamalarını karşılama etkinliğini güçlü biçimde etkiler. Gelir vergisi, ancak herkesin para ekonomisine dahil olduğu ve çalışanların çoğunluğunun ücret aldığı ekonomilerde hükümetler için etkin ve sürekli bir gelir kaynağı haline gelebileceğinden, aşırı bir durumdur.

Yüksek derecede ticarileşmiş devletler, gene de, bu ilişkiden önemli avantajlar elde ederler. Parasallaşmanın uygun bir düzeyi söz konusu olduğunda, vergiler, dizinin yukarı ucuna doğru görece etkin hale gelirler. Vergiler, ticari bir ekonomide mülk, mal ve hizmetlerin ölçüm ve görünürlüğü üstüne inşa edilirler. Pazara katılanlar fiyat ve transferlerin kayda geçirilmesi yoluyla zaten gözetim gerekliliklerinin önemli bir bölümünü yerine getirmektedirler. Uygun biçimde toplumsallaşmış olan yurttaşlar, vergilerin ödenmesine ahlaki bir değer de atfetmektedirler. Kendilerini ve birbirlerini denetlerler, vergiden kaçanları

yükümlülükten kaçanlar olarak görürler. Dolaşım, stok ve özelikle gelir vergileri, bu nedenlerle, toplama için harcanan çaba karşılığında yüksek bir çıktı sağlarlar ve haraç ve kiralara göre devletin değişen siyasetine uyum gösterme yetenekleri daha yüksektir. Daha az ticarileşmiş bir ekonomide devlet aynı miktar vergiyi toplamak istemesi durumunda, daha büyük direnişle karşılaşır, toplama etkinliği düşer ve dolayısıyla süreci denetleyebilmek için daha geniş bir aygıt kurmak zorunda kalır. Aynı büyüklükte fakat ticarileşme dereceleri farklı iki devlet savaşırsa ve tebaalarında aynı vergi türlerinden eşit miktarda vergi toplama gayretine girerse, daha az ticarileşmiş devlet savaş ve savaş harcamaları için daha hacimli bir devlet yapısı yaratmak zorundadır. Daha ticarileşmiş devlet ise, ortalama olarak, daha küçük bir idari örgütlenme ile işini yürütebilir.

Orduların doğrudan beslenmesi, vergilerin konulması ve kraliyet kredilerinin idaresi, ticarileşmiş, sermaye zengini toplumlarda çok daha kolay gerçekleştirilir. Ama bunlar nerede ortaya çıkarsa, devletin sivil hizmetli sayısını da artırırlar. Büyük bir savaş girişimi, genellikle devletin merkezi aygıtında -tam-zamanlı personel sayısında, kurumlarının çeşitliliğinde, bütçesinin hacminde, borçlarının ölçeğinde- kalıcı bir genişleme yaratır. Hollanda ve İspanya 1609'da Hollandalıların bağımsızlık iddiaları nedeniyle giriştikleri yıkıcı savaşta ateşkese vardıklarında, iki taraftan birçok gözlemci geçen on yılın getirdiği olağanüstü vergilendirmeden kurtulacakları umuduna kapılmıştı. Fakat borçların kurumsallaşması, istihkamların inşası ve öteki devlet faaliyetlerinin askerin terhisinden dolayı serbest kalan geliri kolaylıkla emdiğini gördüler. Vergiler iki ülkede de önemli oranlarda düşmedi (Israel 1982: 43-4).

Bazı tarihçiler, savaş zamanında şişmiş bir bütçenin savaş öncesi düzeyine dönemeyişini ifade eden 'çark etkisi'nden söz ederler (Peacock ve Wiseman 1961; Rasler ve

Thompson 1983, 1985a). Çark etkisi her yerde görünmez ama gerçekten, özellikle söz konusu savaşta büyük kayıplara uğramamış devletlerde sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Bunun üç nedeni vardır: savaş zamanında devlet gücünün artması devlet görevlilerine kaynaklardan yararlanma, yeni faaliyetlerde bulunma ve kendisini maliyet düşürmelere karşı savunma açılarından yeni kapasite yaratmaktadır; savaş devletin dikkate almasını gerektiren yeni konuları doğurmakta veya bunları belirginleştirmektedir; ve savaşta biriken borçlar devlete yeni yükler getirmektedir.

Ulusal borçlar büyük oranda savaş için ve savaş sırasında yapılan borçlanmalarla yükselmektedir. Askeri harcamalar için borçlanma yeteneği devletin etkin askeri seferleri yüklenme yeteneğini önemli derecede etkilemektedir. Hollanda Cumhuriyeti'nin onyedinci yüzyılda Amsterdam ve öteki büyük ticaret şehirleri finansörlerinden istekleri, bu küçük devletin ordu ve donanması için kısa sürede büyük miktarlarda para toplayabilmesine ve o zaman için Avrupa'nın başat güçlerinden biri haline gelmesine yetmiştir. Önemli yenilikler 1515 ve 1565'te, Habsburg Hollandası hükümetlerinin (sonunda, 1568 isyanıyla Hollanda Cumhuriyeti'ne dönüşen kuzey eyaletleri), özel yeni vergilerle güvence altına alınan devlet destekli tahsisatlar çıkarması ve çekici faizler uygulama yönünde attığı adımlarla ortaya çıktı (Tracy 1985). Sonuçta, "acil durumda Hollanda Cumhuriyeti iki gün içinde yalnızca yüzde 3 faizle 1 milyon florin borç bulabildi" (Parker 1976: 212-13). Devlet tahvilleri Hollandalı finansörler için aranılır bir yatırım haline geldi; bu finansörlerin temsilcileri onların çıkarına bütün ekonomiyi vergilendiriyordu. Gerçekten de 'kapitalist' sözcüğü, en yüksek vergi oranını ödeyen ve böylece zenginlik ve güvenilirliklerini ortaya koyan Hollandalı yurttaşları ifade etmesiyle modern anlamını kazanmış görünmektedir.

Hollandalı bankerler 1580'den sonra öyle varlıklı, becerikli ve bağımsızdı ki, Kuzey Hollanda'nın eski İspanyol efendilerine karşı savaşları devam ederken, İspanya donanmasından Anvers'e yönelen ve İspanya'nın savaş maliyetlerini karşılayan gümüşü taşıyarak para kazanmayı sürdürüyorlardı (Parker 1972: 154-5). 1608'de İspanya, Doğu ve Batı Hint Adalarından Hollanda'nın çekilmesi koşuluyla, Hollanda'nın bağımsızlığını kabul etmeyi önerdiğinde, Hollandalı müzakereci Oldenbarnevelt "Cumhuriyet'te orayı terk etmeye razı gelmeyecek çok fazla sayıda önde gelen kişinin Doğu Hint Şirketi'ne dahil olduğu gerekçesiyle" görüşmelerden çekilmişti (Israel 1982: 9). Bütün olarak tüccarların etkisi kendi Hollanda devletlerinin avantajına işlemekteydi. Yoğun olarak ticarileşmiş ekonomi onyedinci yüzyıl Hollanda devletine, komşuları Prusya'nın ilerleyemediği ve İngiltere'nin 1690'larda Hollandalı bir krala sahip olduktan sonra ödünç alabildiği bir yolda ilerleme olanağı sağlıyordu. İngilizler, Hollanda mali tekniklerini uygulayarak Hollanda bankerlerine olan bağımlılıklarını azaltabildiler ve sonunda savaşta Hollandalılara üstün çıkabildiler.

Onyedinci yüzyılda Hollandalılar ticarileşme ekseninde olağanüstü bir konumda bulunuyorlardı. İtalya'nın Venedik ve Cenova örneği ticari güçleri gibi öteki sermayeyoğun devletleri, kamu kredileri ve mal dolaşımını vergilendirme yoluyla benzer askeri kuvvet toplama tekniklerini benimsediler. Zor-yoğun bölgelerde, savaş için kullanılabilecek kaynaklar tarımdan elde edilebilirdi ve önemli derecede özerklik sahibi kodamanların elinde bulunuyordu. Dolayısıyla askeri kaynakların harekete geçirilmesi elbette çok farklı biçimler aldı. Kamulaştırma, işbirliği, himaye, zorla celp ve ağır vergilerin çeşitli bileşimleri uygulandı. İki uç arasındaki sermayeleşmiş zor bölgelerinde, sermaye ve zorun daha denge içinde olması, yöneticilere,

iki tarafı birbirine karşı oynama fırsatı verdi ve paralı askerleri özel orduları ellerinde tutanlara ve ulusal orduları özel sermayeyi ellerinde tutanlara karşı kullandılar; uzun dönemde askeri gereksinimlerin çıplak hacmi arttığında, bileşim sermayeleşmiş-zor devletleri yöneticilerine savaşta avantaj kazandırdı ve sonuç olarak onların devlet biçimi (ulusal devlet) şehir-devletleri, imparatorluklar, federasyonlar ve bir zamanlar Avrupa'da gelişmiş öteki devlet biçimleri karşısında üstünlük sağladı.

İMPARATORLUĞUN UZUN, GÜÇLÜ KOLU

Onyedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Avrupa savaşlarının önemli bölümü -komşu Hollanda ve İngiltere savaşları dahil- kıtadan uzakta, denizde gerçekleşiyordu. Deniz imparatorluğu olma mücadelesi farklı Avrupa devlet biçimlerinin oluşumunda kara savaşı biçimleriyle eklemlendi. Ulusal devletlerin yaratılmasından önce Avrupalılar imparatorluk konusunda engin deneyim sahibi olmuşlardı. İskandinavyalılar bin yıla girmeden çok önce kendi deniz imparatorluklarını kurmuşlardı. Moğol, Rus, Osmanlı, İsveçli, Burgundiya ve Habsburg imparatorlukları Avrupa'nın önemli bölgelerinde denetim kurmuştu. Cenova ve Venedik gibi gelişen ticaret şehirleri kendi dağınık imparatorluklarını fetih veya satın alma yoluyla kurdular. Napolyon, kısa ömürlü de olsa, geniş bir Avrupa imparatorluğu kurdu. Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya imparatorlukları I. Dünya Savaşı'na kadar yaşadı. Yüzyıllar geçtikçe, elbette ki imparatorluklar artan derecede ulusal devletlere benzemeye başladılar. Fakat, heterojen yapıları ve genel vali veya benzerleriyle dolaylı yönetim biçimleriyle, tebaalarını yönetirken farklı sorunlarla karşı karşıya geldiler.

Onbeşinci yüzyıldan başlayarak Avrupalı güçler kıta-

dan uzakta imparatorluklar kurma yoluna girdiler. Portekizli Hıristiyanlar 1249'da yarımadanın kendi bölgelerindeki son Müslüman krallığını saf dışı ettiler. Bir buçuk yüzyıl daha Portekizlilerin denizdeki hedefleri Avrupa ve Afrika ticaretiyle sınırlı kaldı, fakat 1415'te Fas kıyısındaki Septe'yi fethetmeleriyle iki yüzyıl sürecek deniz yayılmasını başlatmış oldular. Prens Henry (Denizci olarak tarihe geçti) 1460'da öldüğünde, siyasal ve ticari yönüyle kuvvetlerinin denetlediği sınırlar Afrika'nın batı sahilinden güneylere inmiş, Atlantik'te Madeira ve Azor adalarının fethine kadar varmıştı. Cenovalı *condottieri* ve girişimcilerin katkılarıyla ticari bakımdan değerli yeni koloniler kurmaya başladılar. Yüzyıl sona ermeden Vasco da Gama Afrika'yı dolanarak Kalikut'a ulaştı ve böylece Portekiz etkinliğini Hint ve Pasifik okyanuslarına kadar taşıdı.

Portekizliler, Asya baharat ve lüks mallarına Avrupalıların ulaşmasını engelleyen Müslüman ve Venedikli denetimini kırmayı ve Asya hattında kendi egemenliklerini kurmayı hedeflediler. Büyük enerji harcayarak, olağanüstü riskler yüklenerek ve aşırı acımasızlıkla, neredeyse başarıyorlardı. Onaltıncı yüzyılda Portekiz kadırga ve kalyonları Hint Okyanusu'nun geniş kesimini denetimleri altında tutuyordu ve Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen baharatın yaklaşık yarısını taşıyordu (Boxer 1969: 59). Aynı yüzyıl içinde Portekizli göçmenler Brezilya'ya yerleşmeye, Kızılderililerin baskı altında ürettiği şekeri ihraç etmeye ve giderek artan oranda köleyi Angola, Kongo ve Senegambiya'dan ithal etmeye başladılar. Portekiz tacı da gelirinin önemli bölümünü kolonilerden alınan gümrük vergilerinden elde etmeye başladı.

Fakat Portekiz'in bazı ciddi engelleri vardı. Emperyal macera için gerekli insan, kereste ve diğer kaynakları karşılamak için yurtiçi arzı fazlasıyla yetersizdi ve onaltıncı yüzyılın uzun bölümünde 'Portekiz' gemilerinin çoğunda

kaptanlarından başka hiç yerli Portekizli yoktu. 1580'den 1640'a kadar Portekiz İspanya tacıyla birleşti ve böylece İspanyolların korkulu Hollanda savaşını da miras aldı. 1640'ta İspanya'ya isyan eden küçük krallık 1689'a kadar hem İspanya hem Portekiz'e karşı savaştı. Denizde güçlü rakiplerle savaşmak Portekizli tüccarları açık denizlerde tehlikeye attı. Portekiz'in bu kadar uzun süre gücünü sürdürmesi, olağanüstü sertlik ve becerilerini göstermektedir.

Portekizli fatihler devasa imparatorluğu narin anayurda bağlarken, denizaşırı yönetimin karakteristik biçimlerini de oluşturdular ve kendi ülkelerine taşıdılar. Portekiz denizaşırı kolonilerinin çoğunu temel etkinlik alanlarından biri taca gelir sağlamak olan askeri üslere dönüştürdü. Hollanda, İngiltere ve Venedik'in aksine Portekiz yöneticileri koloni yönetimini örgütlemeleri için tüccarlara imtiyaz tanımadı. İspanya'nın tersine, denizaşırı topraklarda büyük özerk bölgelerin yaratılmasına da izin vermedi. Ama koloni yöneticilerinin, rahiplerin ve askerlerin kendi adlarına ticaret yapmasına ve resmi görevlerini gayri meşru biçimde kullanarak ödeme kabul etmelerine engel olamadı. Böylece koloni gelirleri Lizbon'u ve kralı Portekiz'deki iktidar sahiplerinden görece bağımsız kıldı ve çoğunlukla yozlaşmış görevlilere bağımlılığını artırdı. Böyle bir monark ancak altın ve ürünler kolonilerden akmaya devam ettikçe zenginleşmeye devam edebilirdi.

Komşu İspanyollar Portekizlilere göre denizaşırı fetihlere daha sonra başladılar. 1492'de yarımadadaki son Müslüman kalesi Granada Kastilya'nın eline geçti. Bundan sonra güneye yönelen İspanyollar Kanarya Adaları'na yerleşmeye başladılar. Aynı yıl Kraliçe İsabella Cenovalı *condottiere* Kristof Kolomb'a Kanarya Adaları'ndan Hindistan ve Kıta'yı aramak üzere batıya açılma yetkisi verdi. On beş yıl içinde İspanya Karayib'te kolonilere sahip oldu. Granada'nın düşüşünden yüzyıl sonra İspanyollar -çok sıkı ol-

masa da- hemen bütün Orta ve Güney Amerika'yı, Brezilya hariç, denetimleri altına almışlar ve Filipinleri de fethetmeye girişmişlerdi.

Bu sırada Hollandalı ve İngiliz denizciler sahneye girdi. İki ulusun, korsanları saymazsak, sivillerce yönetilen Doğu ve Batı Hindistan şirketleri, saldırgan biçimlerde Güney Atlantik, Hint Okyanusu ve Pasifik'teki Portekiz ve İspanya sularına girdiler. İspanya'ya karşı verdikleri seksen yıllık bağımsızlık savaşları sırasında Hollandalı tüccarlar, ironik biçimde, en büyük kârı düşmanlarıyla yaptıkları ticaretten kazanmışlardı. Kuzey Avrupa'dan İberya'ya mal taşıyor ve İspanya ve Portekiz imparatorluklarının ticaret ağlarına girebilmek için eski ticari bağlantıları kullanıyorlardı. Dünya çapında Hollanda imparatorluğunun kuruluşu böyle başladı. Atlantik'te İngiliz tüccarlar Portekiz ticaretine eklemlendiler ve kraliyet gümrük görevlilerini atlatmada uzmanlaştılar. Asalak olarak başladılar fakat kısa sürede bu toprakların önde gelen örgütçüleri haline geldiler.

Avrupa emperyalizm tarihi boyunca yeni bir aşama, gerçekten de, dünyanın bir bölgesinde veya ticaret yolunda kurulu bir düzenle, bu egemene karşı rekabete giren ve onu geçmeye çalışan veya ikisini birden yapmaya çalışan yeni gelen arasında rekabet başladığında ortaya çıkmaktadır. Avrupa saldırısının ilk hedefleri genellikle Müslümanlardı fakat onbeşinci yüzyıldan itibaren Avrupalılar Doğuya ulaşmak için birbirleriyle savaşa başladılar. Onaltıncı yüzyılda Portekizli maceracılar, Avrupa'nın Doğu ve Güney Asya'yla bağlantısının batı ucunu elinde tutan Venedik'i geçmeyi neredeyse başarırken, yüzyıl sonra karşılarında İspanyol, Hollandalı ve İngilizleri buldular. İngiliz ve Hollandalılar Portekizli tüccar ve valileri topraklarından hiçbir zaman çıkarmadılar fakat Portekiz'in 1600'e kadar sahip olduğu üstünlüğe son verdiler (1647-8 Hollanda savaşı sırasında, örneğin, düşman harekatı Portekiz'in Bre-

zilya donanmasından 220 gemi aldı; Boxer 1969: 221). Hollanda Doğu ve Batı Hindistan şirketleri kendi adlarına kocaman imparatorlukları yönetiyor, "pazar üstündeki etkin denetimleri ve savunma masraflarını uluslararasılaştırma yoluyla" rakipleri karşısında büyük avantaj elde ediyorlardı (Steensgaard 1974: 11). Onyedinci yüzyılda Hollandalılar dünyanın en büyük deniz ve ticaret gücü haline geldiler.

Sonra Britanya Hollanda'yı geride bıraktı. Hollanda deniz gücü duraklarken Britanya gemileri dünyanın çoğu denizinde egemenlik kurmaya başladı. Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, Fransız korsanlar, savaşçılar ve tüccarlar aynı biçimde Amerikalara, Asya'ya ve Pasifik'e dağılmıştı - ondokuzuncu yüzyıldan önce Afrika'da fazla etkileri olmadı - ve deniz hatlarını daha da kalabalıklaştırıyorlardı. Onsekizinci yüzyılda Brezilya'da altın ve elmasın keşfedilmesi Portekiz koloni ekonomisini canlandırdı fakat Portekiz'in onaltıncı yüzyıldaki egemenliğini geri getirmedi. Fransa ve Britanya kendi yakın çevreleri dışında toprak fetihlerine geç girdiler fakat 1700'den sonra arayı çabuk kapattılar. Onsekizinci yüzyıl sonuna gelindiğinde İspanya, Portekiz, Birleşik Eyaletler, Fransa ve Büyük Britanya geniş denizaşırı imparatorluklara ve dünya çapında ticaret ağlarına sahipti; Britanya hepsini geride bırakmıştı. Ondokuzuncu yüzyılda emperyal fetihler hızlandı. Eric Hobsbawm "1876 ile 1915 arasında dünya topraklarının yaklaşık dörtte biri koloni olarak yarım düzine devlet arasında paylaşılmış veya yeniden-paylaşılmıştı" diyor (Hobsbawm 1987: 59). I. Dünya Savaşı başladığında, İspanya, Portekiz ve o dönemdeki adıyla Hollanda Krallığı eski imparatorluklarının ancak küçük parçalarına sahipken, Fransa ve özellikle Britanya'nın egemenliği bütün dünyaya uzanmıştı.

Bütün bu imparatorluklar toprakları "fabrikalar, yerel yöneticilerin yönettiği toprakların kenarlarında kurulan

kabul edilmiş ticari yerleşmeler yoluyla fethettiler. Portekiz Makao'su istisna olmak üzere, hiçbir Avrupa gücü Japonya veya Çin'de fetihlere girişmedi. Fakat Portekizliler, İspanyollar ve sonra Hollandalılar Japonya'da ticari yerleşim bölgeleri kurdular. Tokugava şogunluğunun dışa kapalı yıllarında (1640-1854) Hollanda'nın Daşima üssü Japonya'nın Avrupa'yla neredeyse tek temas noktasıydı (Boxer 1965: 237). Zamanla Avrupa fetihlere ve kısmi yerleşimlere doğru yöneldi. 1652'den başlayarak Hollandalılar bile -ticari egemenlik kurdukları yerlerde ancak birkaç koloni oluşturmuş olmalarına karşın- Ümit Burnu çevresinde fetihlere, yönetime ve yerleşmeye başladılar. *Afrikaner* sözcüğü onsekizinci yüzyıl başında yerleşimci Avrupalıları anlatmaya başladı (Boxer 1965: 266). Ondokuzuncu yüzyılda özellikle, Avrupa devletleri Avrupa dışındaki dünya topraklarını karşılıklı belirlenmiş koloni toprakları olarak bölüşmeye çalıştılar.

Denizaşırı imparatorluklar, devlet yapısının kurulmasında anayurtta yürütülen kara savaşları ölçüsünde etken olmadı. Gene de, devletle imparatorluk arasındaki ilişki iki yönde de etkili oldu: Avrupa devletinin biçimi onun Avrupa dışındaki yayılımının aldığı biçimi belirledi ve imparatorluğun yapısı metropolün işleyişi üstünde etkili oldu. Venedik ve Hollanda Cumhuriyeti gibi sermaye-yoğun devletler ticaret tekellerinin kurulmasında acımasız bir çaba gösterirken, askeri fetih ve koloni oluşturmaya fazla gayret harcamadılar. İskandinavyalılar ve İspanyollar gibi zor-yoğun devletler enerjilerinin çoğunu yerleşim, yerli (veya ithal) emeğin köleleştirilmesi ve haraç toplamaya adadılar. Britanya ve Fransa gibi arada yer alan devletler emperyal oyuna görece geç katıldılar ve sermaye ve zor stratejilerini birleştirerek bu alanda üstünlüğü ele geçirdiler.

Kapitalist strateji, özellikle Hollanda Doğu Hindistan

Şirketi gibi özünde özel örgütlenmeler yoluyla işlediğinde, merkezi devletin hacmine fazla eklemede bulunmadı. Bu ticari yapılar kendi adlarına siyasal güç haline geldiler ve özelleşme, devleti tebaasıyla en azından egemen ticari sınıflarla pazarlık yapmaya itti. Sonuçta kaçınılmaz olarak sürekli ordu ve donanmalar gerektiren fetih ve yerleşim stratejisi, yarattığı dünya çapında bürokrasi ağı dışında, merkezi devlete eklendi. Fetihler zenginlik -özellikle İspanya'da olduğu gibi külçelerle altın- getirdiği yerlerde yurtiçi vergilendirme için bir alternatif oluşturdu ve böylece yöneticileri başka yerlerde yurttaşlarının sahip olduğu bazı haklar ve devletin ayrıcalıklarını sınırlayan pazarlıklardan korudu.

Askeri bir düzenek yaratılması ile pazarların gelişmesi arasındaki ilişkinin anayurtta ve denizaşırı cephelerde devlet aygıtının büyümesine ne kadar etkisi olduğu şu etkenlere bağlıdır: düzeneğin hacmi ile onu besleyen nüfusun hacmi arasındaki ilişki, ekonominin önceki ticarileşme derecesi ve devletin, kendi askeri kuvvetine sahip iktidar sahiplerini savaş zamanında harekete geçirme yeteneği ile savaş sonunda barış dönemi işleyişe dönme yeteneği. Devasa fakat ticarileşmemiş bir ekonomiden asker ve kaynak toplamak için geliştirilen hantal devlet aygıtına sahip olan emperyal Rusya'dan, daha çok donanmaya dayalı, şehir egemenliğindeki eyaletlerden geçici taleplerle askeri kuvvetlerini toplayan ve gümrük ve harçlardan kolayca vergi elde eden, hiçbir zaman önemli bir merkezi bürokrasi yaratmamış olan Hollanda Cumhuriyeti'ne kadar uzanan bir dizilim düşünebiliriz. Arada Fransa ve Prusya gibi kralların önemli tarım ve ticari kapitalizm bölgelerine erişebildikleri fakat askeri faaliyetleri için güçlü toprak beyleri ile pazarlık yapmak zorunda oldukları yerler bulunuyor. Uzun dönemde insan, silah ve iaşe gibi askeri gereksinimler o kadar büyüdü ki, yöneticiler halkın bütünüyle de pa-

zarlık yapmak zorunda kaldılar. Sonraki bölüm bu pazarlık ve bir devletten ötekine gösterdiği farklılık üstünde odaklanıyor.

4
Devletler ve Yurttaşları

YABANARILARINDAN LOKOMOTİFLERE

Son bin yıl içinde Avrupa devletleri, yabanarılarından lokomotiflere doğru özel bir evrim geçirdi. Uzun süre savaş üstüne yoğunlaşarak diğer faaliyetleri, bu örgütler uygun aralarla haraç ödediği sürece başka örgütlere bıraktılar. Haraç alan devletler, cüsseli ardıllarına bakılınca şiddet dolu fakat hafif kalırlar; sokarlar ama öldürmezler. Zaman geçtikçe, devletler -hatta sermaye-yoğun devletler bile- yüklenmeye başladıkları faaliyetler, güç ve bağıntılarla kendilerini sınırlamış oldular. Bu lokomotifler sivil halktan sağlanan kaynaklarla ve sivil kadrolarla döşenen raylarda yürüyordu. Raydan çıkıldığında, savaş makinesi ilerleyemiyordu.

Bir devletin can alıcı asgari faaliyetleri bir üçlü oluşturmaktadır:

Devlet-yapma: devletin hak iddia ettiği topraklarda rakiplere ve meydan okuyanlara saldırması ve onları denetim altına alması;

Savaş-yapma: devletin hak iddia ettiği toprakların dışındaki rakiplere saldırması;

Koruma: toprakların içinde veya dışında olsun, yöneticilerin birincil müttefiklerinin rakiplerine saldırma ve onları denetim altına alma.

Fakat canalıcı dördüncü faaliyeti göz ardı eden hiçbir devlet uzun ömürlü olamaz:

Elde etme: tebaasından devlet-yapma, savaş-yapma ve koruma araçlarını sağlamak.

Haraç alan devletler, en azından dört vazgeçilmez faaliyeti yakından izledi, sözde tebaasının yaşamlarına yönetici sınıfın iktidarını dayatmak ve gelir elde etmek için müdahale etti. Ama belirli bir ölçeğin ötesinde, bütün devletler kendilerini üç riskli alanda daha dolaşmak zorunda buldular:

Hükmetmek: tebaanın üyeleri arasındaki uyuşmazlıkları çözme otoritesi;

Dağıtım: tebaanın üyeleri arasında ürünlerin dağılımına müdahale;

Üretim: tebaanın üyeleri tarafından mal ve hizmetlerin yaratılması ve dolaşımını denetlemek.

Bu faaliyetler arasındaki ana bağlantı şekil 4.1'de gösterildiği gibidir. Savaş-yapma ve devlet-yapma birbirine güç katar ve gerçekten de devletler bitişik topraklar arasında güvenli, tanınmış sınırlara sahip olana kadar pratik olarak ayırt edilemez biçimde kalmışlardır. İkisi de yerel halktan

kaynakların toplanmasına yol açar. İttifaklar oyunu ve görece güçlü veya hareketli aktörlerden kaynak sağlama çabası devletin korumayla ilgilenmesini, seçilmiş yanaşmaların rakip ve düşmanlarını denetim altına almaya çalışmasını teşvik etmiştir. Elde etme ve koruma faaliyetleri geniş-ledikçe, tebaa arasındaki uyuşmazlıklar hakkında, elde etme ve koruma faaliyetlerinin hukuki düzenlenmeleri de dahil, hüküm verme talepleri de artmıştır.

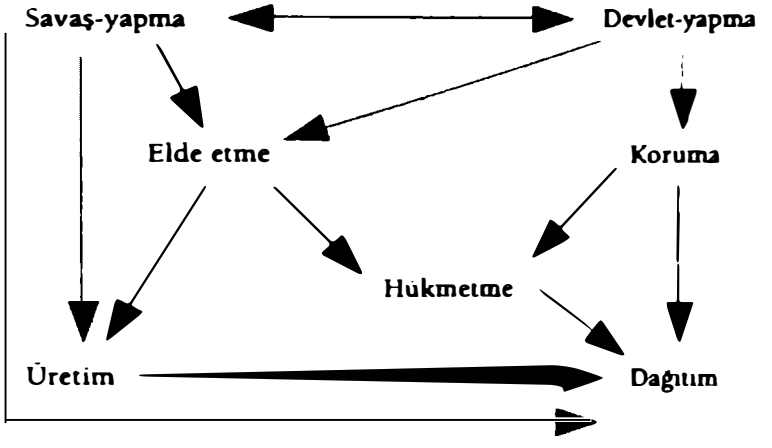

Şekil 4.1 Devletlerin ana faaliyetleri arasındaki ilişkiler

Zaman içinde devletlerin diyagramın alt bölümünde kalan faaliyetlerinin -hükmetme, üretim ve dağıtım- ağırlık ve etkileri üstekilerden -savaş-yapma, devlet-yapma, elde etme ve koruma- daha hızlı gelişti. Çoğu Avrupa devletinin savaş-yapmaya (devletin hak iddia ettiği topraklar dışındaki rakiplerine saldırma) veya devlet-yapmaya (topraklar içindeki rakip ve muhaliflere saldırma) yatırdığı miktarlar yirminci yüzyılda düzensiz biçimde artmaya devam etti, fakat hükmetme, koruma ve dağıtım önemsiz derecelerden olağanüstü düzeye çıktı. Geniş özel mülkiyeti tanıyan, sosyalist olmayan devletler bile, örneğin, sonunda büyük

miktarlarda paraları üretime ve/veya enerji, nakliye, iletişim, yiyecek ve silah düzenlemelerine yatırdı. Yöneticiler savaş ve öteki zor araçları için yerel ekonomilerinden giderek daha fazla kaynak çektikçe, bu ekonomilerdeki ana sınıflar başarılı biçimde zor ve savaş alanları dışındaki alanlarda daha fazla devlet müdahalesini talep ettiler. Burada incelediğimiz bin yıllık zaman içinde gene de, zor faaliyeti açık egemenliğini sürdürdü.

Savaş-yapma Avrupa devletlerini sıklıkla silah üretimi ve tekele alınan malların (örneğin tuz, kibrit ve tütün) üretimiyle devlet kasasını besleme işlerine soktu. Daha sonra bütün devletler, kapitalist aşırılıklara karşı işçi ve entelektüellerin talepleri etkin hale geldikçe üretime daha genel anlamıyla müdahale ettiler; sosyalist devletler bu genel eğilimin aşırı yönünü temsil ederler. Elde etme, üretim ve hükmetme, sonunda devletleri dağıtımı denetim altına almaya yönlendirecek kadar iç içe geçti. Dağıtım, önce mal akışından elde edilen devlet gelirini güvence altına almak üzere başlayıp, sonra yerel kıtlıkların yol açtığı eşitsizlikleri düzeltme taleplerine karşılık olarak gelişti. Gene sosyalist devletler, devlet faaliyetlerinin askeri alan dışına doğru genel genişlemesinin aşırı örneğini oluştururlar.

Bütün Avrupa devletleri, kaynakları elde etme ve halkı pasifleştirme sırasında, sonunda yerel ve ulusal ölçekte yeni devlet yapıları yaratmış oldular. Cateau-Cambrésis Anlaşması (1559) örneğin, Savoy-Piyemonte krallığını yarattı ve Emmanuel-Philebert'i tahta çıkardı. Kısa süre içinde fon bulma çabası yeni kralı yenilikler yapmaya mecbur etti: önce çok kârlı zorunlu tuz satışı, sonra kimin vergilendirilebilir olduğunu anlamak için nüfus sayımı, sonra her cemaatin üretim alanına göre vergilendirme başladı. Vergi bitişik bölge cemaatlerini sınırlarını kesin biçimde çizmeye yöneltti ve bunları belirlemek için kadastro işlemleri yapıldı ve idare etmek için memurluklar yaratıldı

(Rambaud ve Vincienne 1964: 11). Elde etme işlemleri, her yerde, yalnızca değerli kaynakları geleneksel kullanımlarından çekmekle kalmadı fakat yeni siyasal örgütlenme biçimleri de yarattı.

Dolayısıyla devlet faaliyetleri genel nüfusun çıkarları, ortaklaşa eylem ve yurttaş hakları açılarından geniş etkilerde bulundu. Yöneticiler ve devlet görevlileri savaş-yapma, devlet-yapma, koruma, elde etme, hükmetme, dağıtım ve üretim işlerini yerine getirme çabası içindeyken, denetim sınırları içinde yaşayan halkın çok belirgin çıkarlarını etkilediler; etki çoğunlukla olumsuz oldu çünkü devletler kendi kullanımları için daha önce başka amaçlara hizmet eden toprak, sermaye, mal ve hizmetleri ele geçirdiler. Kral ve bakanların donanımlarını sağlamak için kullandıkları kaynakların çoğu nihai olarak sıradan insanların emek ve birikiminden geliyor ve değerli kaynakların, sıradan insanların çok daha fazla öncelik verdikleri amaçlar yerine başka yönlerde kullanılması anlamını taşıyordu. Bazen kapitalistler gönüllü olarak devlet finansmanına ve devlet iktidarının kendilerine verdiği koruma faaliyetlerine yatırım yapsalar ve yerel kodamanlar bazen kendi düşmanlarını uzak tutmak için krallarla ittifak yapsalar da, monarkların el koymak istediği kaynaklara yatırım yapmış olan çoğu insan kraliyet isteklerine inatla direndi.

Devletler tarafından talep edilen emek, mallar, para ve öteki kaynaklar sonuçta tipik biçimde zorunluluk çerçevesi içindeydi ve ev halkı ve cemaatlerin değer verdiği amaçlarla bağlantılıydı. Bizim geriye bakışla rahat biçimde 'devlet oluşumu' adını verdiğimiz süreç sıradan insanların kısa dönemli yaklaşımlarıyla, fakir köylü ve zanaatkar için acımasız vergiler, çeyiz karşılığı olacak olan hayvanlardan zorla alınan satış vergisi, cemaatin gecikmiş vergileri nedeniyle yerel önderlerin rehin alınması, itiraz etmeye cesaret eden başkalarının asılması, talihsiz sivil halkın üstüne ka-

ba askerlerin salınması, ebeveyni için yaşlılığın tek güvencesi olan gençlerin askere alınması, bozuk tuzun zorla satın alınması, zaten küstah olan yerel mülk sahiplerinin devlet görevlerine yükseltilmesi ve kamu düzeni ve ahlak adına dinsel konformizmin dayatılması anlamına geliyordu. Güçsüz Avrupalıların 'iyi Çar'ın çevresi tarafından kandırıldığı veya kötü danışmanlar elinde esir tutulduğu efsanesine genellikle inanmalarında şaşılacak bir yan yoktu.

Devletin niteliği ve ağırlığı devlet sınırları içindeki ekonominin işlevlerine bağlı olarak büyük farklılık gösteriyordu. *Zor-yoğun* bölgelerde yöneticiler savaş-yapma ve öteki faaliyetleri için kaynaklarını genellikle ayni olarak, doğrudan el koyarak veya askere alarak topluyorlardı. Gümrük ve harçlar ticarileşmemiş ekonomilerde fazla gelir getirmiyordu fakat kafa ve toprak vergileri kurumları ağır mali mekanizmalar yaratmıştı ve derebeylerinin, köy önderlerinin ve canalıcı kaynaklar üstünde denetim sahibi olan öteki aracıların ellerine büyük iktidar vermişti. *Sermaye-yoğun* bölgelerde kapitalistlerin, ticari alışverişin ve önemli beledi örgütlenmelerin varlığı, devletin bireyler ve hane halkları üstünde doğrudan denetim uygulamasına ciddi sınırlamalar getiriyordu ve devlet geliri olarak görece etkin ve daha az acı veren ticari vergilere başvurulmasını sağlamıştı. Kredi olanaklarının da bulunması, yöneticilere askeri faaliyetlerinin maliyetinin acil, felaket getiren patlamalar yerine dönemler halinde ödenmesi fırsatını veriyordu. Sonuç olarak bu bölgelerdeki devletler genellikle küçük, bölünmüş merkezi aygıtlara sahiptiler. *Sermayeleşmiş-zor* bölgeleri ise ara yerde konuma sahipti; ne kadar zor olsa da yöneticiler hem derebeylerin hem de tüccarların rızasını bekliyor, hem toprak hem ticaretten gelir sağlıyor ve böylece soyluların finansörlerle hem karşı karşıya geldiği hem de sonuçta işbirliği yaptığı ikili bir devlet yapısı ortaya çıkıyordu.

PAZARLIK, HAKLAR VE KOLEKTİF EYLEM

Devletin günlük yaşama müdahalesi genellikle devlete karşı direniş fakat bazen de devletten yeni taleplerde bulunma kisvesi altında halkın kolektif eylemini doğuruyordu. Otorite halktan kaynakları toplamak ve rızasını almak peşindeyken, devlet otoritesi, diğer iktidar sahipleri ve sıradan insan grupları (orantısız olsa da) devletin elde etme ve denetleme koşullarının ve iktidar sahipleriyle sıradan halkın devletten bulunabileceği taleplerin pazarlığını yapıyorlardı. Pazarlık ve talepler patrimonyalizmden komisyonculuğa ve ulusallaşmadan uzmanlaşmaya göre temelden farklılıklar göstermektedir. Patrimonyalizm döneminde örneğin, pazarlık genellikle taleplerini bağımsız devlete kadar götüren kodamanların önderlik ettiği yerel isyanlarla sürdürülürken, komisyonculuk döneminde ise eski efendiler devletle işbirliği yaptıklarından, kodaman önderliğindeki isyanlar vergi ve asker celbine karşı halk ayaklanmalarıyla yürütülmüştür.

Devletin çıkarlar, kolektif eylem, pazarlık ve hakların benimsenmesi üstünde yarattığı etki ve bunların aldığı biçimler, devlet oluşumunun temelinde yer alan zor ve sermayenin göreli ağırlığının işlevi olarak büyük değişkenlik gösterirler. Polonya ve Rusya gibi zor-yoğun bölgelerde, toprağın ve toprağa bağlı emeğin üstündeki denetim ana mücadele olmayı sürdürmüştür; Benelüks Ülkeleri gibi sermaye yoğun bölgelerde ise, devlet yapısını ve yurttaşların devletten taleplerini yaratan pazarlığa bağlı olarak sermaye ve pazarlanabilir malların konumu daha önemlidir. Ayrıca sermaye-yoğun bölgelerde, devletler burjuva mülkiyet haklarının yaratılması yönünde -aynı mülk üstünde birden fazla iddiada bulunulmasını önlemek, sözleşmeyi getirmek, mülkün kullanımıyla ilgili olarak malikin karar yetkisini ilke olarak kuvvetlendirmek- daha erken ve etkin

biçimde harekete geçmişlerdir. Gene de her yerde, devletin askeri güç yaratması görevlilerinin iktidar sahipleri ve sıradan insanlarla pazarlık yapmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla tebaanın sınıf yapısı devletin örgütlenmesini, baskı aygıtının, mali idaresinin, hizmetlerin ve temsil biçimlerinin belirlenmesinde katkıda bulunmuştur.

Sınıf yapısının devlet örgütlenmesine yansıması mücadele içinde oluşmuştur. Onyedinci yüzyılda Batı Avrupa'nın geniş kesimini sarsan vergi isyanları, kralların, bölgesel iktidar sahiplerinin, yerel cemaatlerin ve hane halklarının toprak, emek, mal, sürü, alet, kredi ve ev eşyasına yönelik, bütün amaçlara aynı anda cevap veremeyecek rekabetlerinden çıkmıştı. Vergi direnişi, onyedinci yüzyıl başlarında Fransa'da olduğu gibi, toprak sahiplerinin iddialarıyla yerel cemaatlerin taleplerinde ittifak doğurduğunda, doğrudan tacın varlığını sürdürmesini tehdit etmiştir. Ama daha küçük ölçekte bile, devletin artan elde etme çabalarına karşı günlük bireysel ve kolektif eylemler, bütün yöneticiler için ciddi sorunlar doğurmuştur.

Halk parçalı ve heterojen olduğu sürece geniş ölçekli isyan olasılığı düşer fakat devlet için tekbiçimli yönetim düzenlemelerini kabul ettirmek de aynı oranda zorlaşır. Homojen, bütünleşmiş toplumlarda bir bölgede uygulanan ve sınanan idari yeniliklerin, başka yerlerde de uygulanma şansı yüksektir ve görevliler bir bölge hakkındaki bilgilerini kolaylıkla başka bölgelere aktarabilirler. Haraçtan vergiye, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, baş eğdirmeden özümlemeye geçiş sürecinde, devletler genellikle tebaalarını tekbiçimli kılmaya ve ticaret, ulaşım ve iletişimde bağlar kurmaya çalıştıkları gibi, ortak dil, din, para ve hukuk sistemi dayatarak bölünmüşlükleri ortadan kaldırmaya çalışırlar. Bu standartlaştırma çabaları baş eğdirilmiş halkların günlük toplumsal ilişkilerini temellendiren kimliklerini tehdit etmeye başladığında ise, genellikle kitlesel

direnişi canlandırır.

Devlet taleplerine karşı direniş genellikle örtük biçimde, yerel düzeyde, James Scott'un tanımladığı "zayıfların silahları" -sabotaj, ayak sürüme, saklanma, kaçma- ile yürütülmüştür (Scott 1985). Kitlesel isyana varması 1) devletin talep ve eylemleri yurttaşların genel adalet duygusunu rencide ettiğinde veya öncelikli kolektif kimliklere saldırı niteliği aldığında, 2) devlet eylemlerinin rencide ettiği halk zaten dayanıklı toplumsal bağlar içinde bulunduğunda, 3) sıradan insanların devlet içinde ve dışında güçlü bağları bulunduğunda, 4) devletin son eylemleri ve etkileşimi saldırıya açık olduğunu dışarı vurduğunda söz konusu olur. Bu koşullarda halk isyanı ortaya çıktığı gibi başarı şansı da vardır.

1640'larda bu koşullar bir dizi Avrupa devletinde bir araya geldi ve Avrupa tarihinin en isyankâr dönemlerinden biri yaşandı. Şimdi Otuz Yıl Savaşları adını verdiğimiz yapışkan mücadele süreci çoğu Avrupa devletinin vergi kapasitesini aşmıştı, tebaalarından o zamana kadar görülmemiş fedakarlıklar talep ettiklerinde zayıflıklarını da ifade etmiş oluyorlardı. İngiltere iç savaş yaşadı, Fransa Fronde'de kargaşaya düştü, İskoçya kendisini neredeyse İngiltere'den koparttı, Katalanya ve Portekiz birleşik İspanya tacından (birincisi koşullu, ikincisi kesin olarak) ayrıldı ve Napoli'de balıkçı Masaniello büyük bir halk ayaklanmasına önderlik etti.

Katalanya'da, örneğin, kraliyetin savaş için istediği artırılmış vergiler, kralı (veya daha çok bakanı Olivares'i) Cortes'le şiddetli bir çatışmanın içine soktu. 1640'ta kral eyalete 9.000 asker göndererek istediği ödemeyi zorla yaptırtmak, olası direniş örgütlenmesini kırmak ve bir tür şantaj (çünkü Katalanlar askeri birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalacak ve vergileri ödemedikleri sürece zararları artacaktı) uygulamak istedi. Birliklerin eya-

let rızası olmadan gönderilmesi kurumlaşmış Katalan haklarının çiğnenmesi demekti. Geniş bir halk ayaklanması oldu. Ayaklanma yayıldı, Diputació -gevşek bir anlatımla Cortes'in yürütme komitesi- ayaklanmanın başına geçti ve Fransa kralı XIII. Louis'yi Katalanya egemenliğini almak üzere davet etmeye kadar işi götürdü. Fransa'nın Fronde'den kopmasından yararlanan bir İspanyol ordusu sonunda Barselona'yı ve sonra Katalanya'yı 1652'de işgal etti. Bu noktada, "IV. Philip af ilan etti ve Katalanya'nın geleneksel haklarına saygı göstereceğine yemin etti" (Zagorin 1982: II, 37).

Dağınık veya kitlesel direnişle karşılaşınca yöneticiler ne yaptılar? Pazarlık ettiler. Şimdi, asker gönderip vergi isyanını dağıtmak ve isteksiz vergi borçlularını ele geçirmek için 'pazarlık' sözcüğünün kullanılmasına itiraz edeceksiniz. Gene de, ders olsun diye sık sık cezalandırmalara başvurulması -bütün asiler yerine birkaç önderin asılması, bütün vergisini ödemeyenler yerine en zengin borçlunun hapsedilmesi- otoritelerin halkın çoğunluğu ile pazarlık içinde olduğunu göstermektedir. Pazarlık çok daha kabul edilebilir biçimler de alabilir: parlamentolarda görüşlerini savunmak, vergi muafiyeti ile şehir görevlilerini satın almak, borç ve harçlar için lonca ayrıcalıkları tanımak, daha istekli ödemede bulunma güvencesi karşılığında vergilerin tarh ve toplanmasında ayarlamalar yapmak gibi. Bütün bu pazarlık biçimleri, devletten bireysel veya ortaklaşa taleplerde bulunmayı, devlet karşısında bireysel ve kolektif hakların varlığını ve devletin yurttaşlarına karşı yükümlülükleri olduğu anlayışını doğurmakta veya doğrulamaktadır. Devletin de yurttaşları karşısında -kabul edilmiş zorlama talepleriyle- hakları ortaya çıkmaktadır. Bugün "yurttaşlık" adını verdiğimiz gerçekliğin çekirdeği, gerçekten de, yöneticilerin devletin hareket biçimleri, özellikle de savaş yapma biçimleri için verdikleri mücadeleler sırasında

kabul ettirdikleri ve biçimlendirdikleri birçok pazarlığın sonucunda oluşmuştur.

Pazarlık açıkça eşitsizdir: kartlar serildiğinde toplara karşı sopalar vardır; devletin halkı istikrarlı biçimde silahsızlandırması eşitsizliği yaratmıştır. Gene de vergilere ve askerliğe isyan edenlerin kuvvetle bastırılması, pasifleştirme faaliyetinde ve sıradan yurttaşların devletin hata ve adaletsizliklerini barış içinde düzeltme yollarını arama hakkının kamuya anlatılmasında işbirliği yapanlarla anlaşmalara varılmasını içerir. Bu barışçıl yollar genel olarak dilekçe, dava ve yerel meclislerde temsil haklarını içermektedir. İşçi ve burjuvalar (ve daha az olmak üzere köylüler) örgütlendiğinde, hakların genişletilmesi ve doğrudan temsil yönünde baskı yapma araçlarına izin verilmesi avantajını elde ederler. Uzmanlaşma çağında devletler burjuva ve işçilerin artan taleplerine, görevlilerine sosyal sigorta, emeklilik, halk eğitimi ve konut türünden programlar hazırlatarak önceden tavır almak suretiyle cevap oluşturmuşlardır. Bütün bu programlar giderek sivilleşen devletlere yeni daireler, bürokratlar ve bütçe kalemleri eklemiştir.

Canalıcı kaynakları ellerinde tutanlarla yürütülen uzun süreli mücadele, görüşme ve etkileşim yoluyla, devletler, yurttaşlarının sınıfsal yapısını yansıtmaya başlamışlardır. Egemen sınıflar en fazla etkiye sahip olmuş, derebeylerin egemenliği atındaki devletlerle kapitalistlerin denetiminde bulunanlar çok farklı devlet yapıları geliştirmişlerdir (Moore 1966). Fakat köylüler veya zanaatkârlar veya topraksız emekçilerle uğraşılmak zorunda kalınması da devletin mali örgütlenmesini, ticaret üstündeki denetimini, polis kuvvetini, vb belirlemiştir. Uzun süreli direnişe son veren veya halkın rızasını kazanan özellikle pazarlık sonucu varılan anlaşmalar bu devlet kurumlarında önemle kendilerini hissettirirler.

Gene bir deneyimler dizisi tahayyül etmek durumun-

dayız. Bir uçta, devlet gücünün büyük genişlemesinden önce de güçlü örgütlenmelerin mevcut olduğu ve Amsterdam gibi yönetici nitelikli kapitalist belediye kurumlarının bundan sonra da varlığını sürdürdüğü, pazarlık ortamları yer alır. Bu pazarlıklar genellikle yönetici örgütlenmeleri devlet yapısı içine katmış ve onları temsili kurumlara dönüştürmüştür. Daha geniş ölçekte, zengin şehirlere sahip yöneticiler şehirli iktidar sahiplerini temsil eden konseylerle muhatap olmuşlardır. Katalanya'nın ilk prensleri, böylelikle, Barselona ve diğer Katalan şehirlerinin delegelerini soylular ve ruhban sınıfı ile birlikte kendi kurullarına dahil etmişler ve üç odalı Katalan *Corts*'unun atası böyle doğmuştur (Vilar 1962: I, 439).

Öteki uçta, özellikle vergi, askerlik ve diğer elde etme faaliyetleriyle ilgili hukuki biçimler altında derebeyleri gibi nüfusun geniş bloklarıyla yürütülen pazarlıklar yer alır. Britanya Başbakanı William Pitt'in Fransa savaşıyla ilgili maliyetlerin bir bölümünü Britanya'nın ilk genel gelir vergisi ile ödemeye teşebbüs ettiğinde (1799), derebeyleri, kapitalistler ve ücretlilerle doğrudan pazarlık yapmak zorunda kalması böyledir: eski eşitsiz toprak vergisini kaldıran bir yasa çıkarması gerekmişti (Watson 1960: 375-8). Fransa'yla 1802'de (sonuçsuz) ve 1815'te (kesin) barış geldiğinde, Parlamento hemen vergiyi yürürlükten kaldırmaya hazırlandı. Fakat Başbakan Liverpool 1816'da Britanya'nın savaş borçlarını ödeyebilmek için gelir vergisinin korunmasına çalıştı ve Parlamento pazarlığı açıkça vergiyi olağanüstü savaş durumuna bağlamak istedi (Levi 1988: 140-3).

İki uç arasında, yenilgiye uğradığında veya yerinden edildiğinde maaş ve korunmaları devlet güvencesi altında olan ve devlet alımlarına etkin direniş gösterdiklerinde çoğunlukla kilise meclisleri gibi temsili örgütler kurmaya veya bunları tanımaya zorlanan kilise görevlileri gibi belir-

lenmiş gruplarla yürütülen pazarlıkları görüyoruz. İngiltere'de VIII. Henry ülkesindeki kiliseyi topraklarından ve Roma'dan ayırdı, fakat onun kendi Reformasyon'unu onaylayan rahiplerin de maaşlarını sağlamak yükümlülüğünü kabul etmek zorunda kaldı.

Kuzey İtalya'dan Flandra'ya ve Baltık'a kadar uzanan ticaret şehirleri ağı ortamında gelişen devletlerin görevlileri bütün olarak kendilerini ilk uçta, kendi usulleri olan, direnen ve devletin ana bileşenleri haline gelen şehir oligarşileri ile pazarlık içinde buldular. Venedik gibi şehir-imparatorlukları bu örneğin aşırı biçimidir. Şehir-devleti kuşağı dışındaki oluşum halindeki devletlerin görevlileri daha çok derebeyleri ve onların yanaşmaları ile pazarlık içinde oldu ve süreç içinde yeni temsili organlar yarattılar. Bu daha büyük devletlerde soylular, ulusal devlet inşa etme çabasındaki kraliyetten işbirlikleri karşılığında ayrıcalık ve yüksek askeri görevlerdeki tekelleri konusunda sıklıkla güvence aldılar. Ama bütün dizi içinde devletin elde etme talepleri üstüne pazarlıklar, daha önce mevcut olmayan haklar, ayrıcalıklar ve korumacı kurumlar yarattı.

DOĞRUDAN YÖNETİMİN KURULUŞU

Dolaylı yönetimden doğrudan yönetime yaygın bir hareket askeri kuvvetin ulusallaştırılmasıyla başladı. Bu eğilim sıradan insanlara baştan çıkarıcı, fakat maliyetli bir fırsat sunuyordu. 1750'den sonra, ulusallaşma ve uzmanlaşma çağlarında, devletler genel dolaylı yönetimden yeni doğrudan yönetim sistemine, yerel cemaatlerin, hane halkının ve üretici girişimlerinin yaşamlarına aracısız müdahaleye, çok daha hızla geçmeye başladılar. Yöneticiler paralı asker kiralamaktan kendi ulusal nüfuslarından asker almaya geçtikçe ve onsekizinci yüzyıl savaşlarının büyük askeri kuvvetlerinin maliyetini karşılamak için vergileri artırdık-

ça, özerk aracıları süreç içinde ortadan kaldırarak, cemaatlere, hane halkına ve girişimlere ulaşabilmek için, pazarlığa girdiler.

İncelediğimiz bin yıl boyunca, şehir-devletleri, özerk piskoposluklar, küçük beylikler ve öteki küçük devlet biçimleri, görece doğrudan yönetim biçimlerine sahiptiler. Taca karşı doğrudan sorumlu olan ve monarkın anlayışına göre hizmet eden görevliler vergileri topluyor, mahkemeleri idare ediyor, kral mülkünü işletiyor ve tacın hükümranlık bölgesi içindeki halkla günlük temas halinde bulunuyordu. Daha büyük devletler ise ister istemez bir tür dolaylı yönetim benimsemişlerdi, yerel iktidar sahipleriyle işbirliği yapıyor, onları doğrudan devlet aygıtına dahil etmeden ayrıcalıklarını kabul ediyorlardı.

Onyedinci yüzyıldan önce Avrupa'daki bütün büyük devletler tebaalarını önemli derecede özerklik sahibi olan, kendi çıkarlarına olmadığında devletin taleplerine zorluk çıkaran ve devlet gücünü temsil etmekle kendi adlarına kâr elde eden güçlü aracılar eliyle yönetiyorlardı. Aracılar genellikle baş eğdirilmiş halkların ayrıcalıklı üyeleriydi ve yöneticilere haraç ve bu halklardan elde edilen kazançlar için güvence vererek yerlerini koruyorlardı. Özellikle Güneydoğu Avrupa'da yüzyıllarca süren fetihler nedeniyle çok sayıda halkın bir arada bulunması, Akdeniz ticareti ve Müslüman yönetim biçimlerinin karakteristik yönleriyle birleşince ortaya çıkan, geniş bölgelerde baş eğdirilmiş yarı-özerk yapılarla dolaylı yönetim kurma usulü bugün de bölgenin kültürel heterojenliğinde ve azınlık hakları için verilen mücadelelerde izlerini göstermektedir. Önemli aracılar ruhban sınıfı, derebeyleri, şehir oligarşileri ve bağımsız profesyonel savaşçılar olarak, sermaye-yoğun bölgelerden zor-yoğun bölgelere doğru dizi içinde değişen oranlarda ortaya çıkmaktadır. Bu çeşitli aracıların önemi, dolaylı yönetimin alternatif biçimlerinde kendini göstermiştir.

Bütün dolaylı yönetim sistemleri yöneticilerin mevcut ekonomi içinde el koyabileceği kaynak miktarına ciddi sınırlamalar getirir. Bu sınırın ötesinde, aracıların, sıradan insanların devlet taleplerine karşı direnişleriyle de gerektiğinde ittifak yaparak, devletin el koyacağı kaynakları sınırlamada çıkarları vardır. Aynı koşullarda yöneticiler de, aracıların özerk güçlerini azaltmakta ve tebaanın önemli kesimleriyle ittifak kurmada çıkar görürler. Savaş daha fazla kaynak, özellikle insan gücü istedikçe ve büyük devletler tarafından işgal edilme tehdidi arttıkça, daha fazla sayıda yönetici eski aracıları baskı altına almış, devre dışı bırakmış veya merkezi sisteme dahil etmiş ve savaş gereksinimlerini karşılamak için doğrudan cemaatler ve hane halklarıyla ilişkiye geçmiştir. Böylece ulusal ordular, ulusal devletler ve doğrudan yönetim birbirini beslemiştir.

Iktidar sahiplerinin bundan önce ne kadar özerklik sahibi olduğu devletten devlete değişir. Fetihlerin ve askeri idarenin ilk aşamalarında Osmanlı Imparatorluğu Balkanlarda art arda iki yönetim biçimi uygulamıştır; ikincisi birincisinden de daha dolaylıdır. Onyedinci yüzyıla girilirken, padişah vasallarından haraç toplar fakat ülkenin önemli kesimi *tımar*lara ayrılmıştır ve bunlar orduya katkıda bulundukça savaşçılara verilmektedir. *Tımarlı*lar topraktan kendi gelirlerini, padişah için vergileri toplarlar, sivil yönetimi yürütürler ve Hıristiyan serfleri denetlerler fakat toprağı devretme veya miras bırakma hakları yoktur. Onaltı ve onyedinci yüzyıllardaki savaşlarda tımarlıların çoğu ölmüş ve savaş maliyetleri artıkça giderek artan miktarda vergi toplama ihtiyacı tımarları savaşçılar için çekici olmaktan çıkarmıştır. Padişahlar daha fazla mültezimlere yönelmeye başlamışlar ve onlar da güçlerini vergi topladıkları toprakları kendi mülklerine dönüştürmekte kullanmışlardır. Bu gelişme sonucu başka gruplar da vergisini verdikleri toprakları satın alma ve sahiplenme hak-

kını istemiş ve elde etmişlerdir; *tımar*ın yerini *çiftlik*ler, özel mülk almıştır (Rodier 1987: 133-4).

Böylece Osmanlılar gittikçe daha fazla klasik dolaylı yönetime döndüler. Bu sistem, yarı bağımsız savaşçıların eline iktidar verdiği için, zaman içinde hem tebaanın hem de yöneticilerin aleyhine olmuştur. Örneğin Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları arasındaki Ziştovi (1791) barışında,

> "yeniçeriler ve düzensiz kuvvetler [Sırbistan'da] işsiz kaldılar. Boylece halktan yağmacılığa başladılar. Bu insanlar çeteler halinde köyleri ve toprakları ele geçirdiler ve kendi mülklerine çevirdiler. Başkaları da asi *avan*lara yani çetelere katıldılar ve Müslüman ve Hıristiyan halkı ayrım gözetmeden soydular."
>
> (Jelavich ve Jelavich 1977: 27)

Yeniçerilerin elde ettikleri özerklik ve başladıkları yağmacılık, sonunda Osmanlı yönetimini o derecede zayıflattı ki, 1826'da padişaha bağlı birlikler onun emriyle ve İstanbul halkının katılımıyla yeniçerilerden kalanları da katlettiler. Dolaylı yönetimin en büyük riski aracıların giriştikleri yağmacılıktı ve aracılara karşı genel direnişe yol açıyordu ve aracıların direnişi de sonunda bütün bir bölgenin ulusal kimlik kazandığı dik kafalılığı yaratıyordu.

Ama yerel yöneticiler çoğunlukla görece daha istikrarlı bir tarza sahipti ve Osmanlı devletine ödenen uygun haracın karşılığı olarak yerel halkın yalıtılmasını sağlıyorlardı. Prusyalı Junkerler ise hem kendi büyük mülklerinin efendileri, yargıçları, askeri kumandanları, hem de aynı zamanda, monarkın sözcüsüydüler. İngiliz üst sınıfları, soyluları ve ruhban sınıfı da, başkent dışında sivil idarenin bölümlerini oluşturuyorlardı. Koşullar uygun olduğunda orta sınıflar devletin toplumsal örgütlenmesinin yayılması ve tebaanın zenginliğe ulaşmasının etkisini hafifleten bir

güç olarak işlev görüyorlardı. Yürüttükleri aracılık işlevi, iki tür bölge, yerli soylu sınıfı olanlar ve yabancılar tarafından yönetilenler arasında önemli farklılıklar gösteriyordu. Soyluluk köylülükle aynı dini, dili ve gelenekleri paylaştığında (Avusturya ve Bohemya'da olduğu gibi), tacın isteklerine karşı bir tür bölgesel dayanışma olanağı doğuyordu. Soylular yabancı olduğunda (tarihin çoğunda Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarını oluşturan kesiminde olduğu gibi), yerel halkın ulusal otoriteyle bağlantısını kuranlar köy kocabaşları ve aşiret reisleriydi. Bu tür bölgelerde imparatorluğun yıkılması köylüleri, tüccarları ve profesyonel meslek sahiplerini devletle doğrudan temas haline getiriyordu (Berend ve Ránki 1977: 29-36).

Yerli veya yabancı, aracılar genellikle denetimleri altındaki kendi bölgelerinin tiranlarıydılar. Osmanlı topraklarında *çiftlik* sistemi *tımar*ların yerini alırken, çare olarak Müslüman mahkeme ve görevlilerine başvurma usulü de ortadan kalkmış ve denetimi altındaki bölgede bulunmayan derebeyi köylülere asker seleflerinden daha fazla baskı yapmıştı (Rodier 1987: 134). Merkezin gücü zayıfladıkça -ondokuzunca yüzyılda genelde olan da budur- derebeyleri yerel işlerde bütün denetimi ellerine geçirdiler. Ondokuzuncu yüzyılda Bosna ve Sırbistan'da Müslüman derebeyleri Hıristiyan kiracılarını serfe dönüştürdüler (Donia 1981: 4-5). Bu koşullarda eşkıyalık Balkanlarda kol gezmeye başladı. Aracıların sömürüsü sonucunda uzak bir kral veya onun görevlileri ile ittifak yapmak genellikle mevcut sömürünün çekici bir alternatifi olarak görüldü; köylüler kraliyet görevlilerine başvurduklarında derebeylerine karşı davalarını kraliyet mahkemelerine taşıyabildiler ve şehirli ayrıcalıklarının sık sık engellenmesi karşısında umutlandılar. Kısa dönemde bazen bu seçimleriyle kazançlı çıktılar. Ama uzun dönemde aracı engellerin yok edilmesi onları devletin sonraki aşamada gerçekleşen sa-

vaş kaynaklı talepleri karşısında koruyucusuz bıraktı.

Yerli nüfustan asker toplanmasının yaygınlaşması doğrudan yönetim için güçlü bir dürtü oluşturdu. Bazı ordularda paralı askerlerin varlığı onsekizinci yüzyıla kadar devam ettiyse de, sermayeleşmiş zor bölgelerinde -özellikle Fransa, Prusya ve İngiltere'de- paralı askerlerden yararlanılmasına onyedinci yüzyıldan itibaren son verildi. Paralı askerler, ödeme zayıf kaldığında güvenilmez olmaları, yakından izlenmediğinde ganimet ve soyguna yönelmeleri, terhis edildiklerinde geniş bölgelerde huzursuzluk kaynağı olmaları ve fazlasıyla nakit para gerektirmeleri nedeniyle ciddi olumsuzluklar içeriyordu. Prusyalı Friedrich Wilhelm' in onyedinci yüzyılda öncülüğünü yaptığı gibi barış zamanında önemli miktarda askeri kuvvetin el altında tutulmaya devam edilmesi, özellikle bölgesel iktidar sahipleriyle rekabet içinde olunduğunda, çoğu devletin can alıcı kaynakları vergilendirebilme yeteneğini aşıyordu. Bu koşullar yöneticileri sürekli yerli askeri idareler oluşturma sonra da askere alma, özümleme ve tahakküm yönünde teşvik etti. Bu adımlar aracıların aşılmasını getirdi ve dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçildi.

Büyük sürekli orduların yurt içinden askere almayla oluşturulması ciddi maliyetler getiriyordu. İşten çıkarılan paralı askerlerin devletten elde edebildikleri talepleri çok sınırlı kalırken, ulusal kuvvetlerden gelen gaziler, özellikle ulusal hizmet sırasında sakatlandıklarında çeşitli taleplerde bulunabiliyorlardı. Ölü veya yaralıların aileleri de örneğin devlet tarafından işletilen tütün ve kibrit tekellerinde tercih edilmek gibi çeşitli karşılıklar alıyorlardı. Ülke içinde birliklerin garnizonlarda toplanması subayların ve iaşe, barınma ve kamu düzeni açısından sivil tekabüllerinin varlığını gerektirmekteydi. Sonunda, askeri etkinliklerini etkileyeceği için, bütün genç erkeklerin sağlık ve eğitimi hükümet işi haline geldi. Böylece askeri örgütlenme, daha

önce yerel ve özel çerçevede bulunan alanlara devlet faaliyetlerinin yayılması için kama işlevi gördü.

Yöneticiler, devlet iktidarını kullanma çabalarında bilinçli eylemlerinden biri olarak, doğrudan yönetime geçerek tebaalarını tekbiçimli hale getirme çarelerini aradılar. Yöneticinin bakış açısından, dil, din ve ideolojik olarak tekbiçimli bir halk kraliyet talepleri karşında ortak bir cephe oluşturulması riskini içeriyordu. Tekbiçimlileştirme, böl ve yönet siyasetini daha pahalı hale getiriyordu. Fakat tekbiçimliliğin de birçok telafi edici avantajı vardı. Tekbiçimli bir halkın sıradan insanları yöneticileriyle kendilerini daha kolay özdeşleştiriyorlardı. İletişim daha etkin, bir kesimde gerçekleştirilen idari yeniliklerin başka bir kesimde de uygulamaya konulabilmesi daha olasıydı. Ortak köken duygusuna sahip bir halkın, ayrıca, dış tehditler karşısında birleşmesi de daha olasıydı. İspanya, Fransa ve öteki büyük devletler dinsel azınlıkları -özellikle Müslüman ve Yahudileri- dininden dönmek veya göç etmek seçimi karşısında bırakarak sürekli bir tekbiçimlileştirme çabası içinde oldular. 1492'de, Granada'nın fethinin tamamlanmasından kısa süre sonra, örneğin, Ferdinand ve İsabella İspanya Yahudilerine bu seçimi dayattılar. Portekiz 1497'de aynı yolu tuttu. İberya'dan sürülen Yahudiler, Sefardimler, Avrupa'nın öteki bölgelerinde ticaret diasporası oluşturdular ve mevcut bağlantılarını kullanarak güçlü bir uzun mesafe ticareti, kredi ve iletişim sistemi kurdular, böylece izleyen yüzyıllarda değişik zamanlarda değerli taş, şeker, baharat ve tütün tekelleri oluşturabildiler (von Greyerz 1989).

Protestan Reformu, ruhban sınıfını ve idari aygıtını kraliyet amaçlarına uygun biçimde işbirliğine katmak dışında küçük devletlerin yöneticilerine kendi uluslarının farklılık ve tekbiçimliliğini büyük imparatorluklar karşısında tanımlamak için mükemmel bir fırsat verdi. Lutherci

papazların eline idari örgütlenmede fazlasıyla yetki veren İsveç, bunun erken bir örneğini oluşturur. (Bugünün İsveç tarihçileri halen, okuryazarlıkla ve ikamet değişiklikleriyle tamamlanan, onyedinci yüzyıldan itibaren bu papazların sadakatle tuttukları uzun kilise kayıt serilerinden yararlanıyorlar.) Her durumda, devletin meşruluğuna ilişkin olarak inançlara yapılabilen herhangi bir etki, ortak bir ruhban sınıfı ve egemenle dinin paylaşılması, güçlü bir yönetim silahı sağlıyordu.

FRANSIZ DEVRİMİ: DOLAYLI YÖNETİMDEN DOĞRUDAN YÖNETİME

Avrupa devletleri yerel ve ulusal sadakat arasında seçim dayatmalarına onsekizinci yüzyılda başladılar. 'Aydınlanma' reformları genellikle doğrudan yönetimi kuvvetlendirici etki yaptıysa da, bu yöndeki en etkili hareket, kuşkusuz Fransız Devrimi ve İmparatorluğu'nun sonucunda doğdu. 1789'dan 1815'e kadar yaşanan Fransız eylemleri Avrupa'nın dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçişini iki yolla etkiledi: diğer devletlerin yarış içine girdiği merkezileşmiş hükümet modelini sağladı ve bu modelin değişkelerini Fransa'nın işgal ettiği her yere taşıdı. Fransız hükümetinin bu dönemde geçirdiği yeniliklerin çoğunluğu isyan ve iflas tehditlerine karşılık oluşturma çabasından doğma kendiliğinden gelişmiş uygulamalar da olsa, savaşlarda sınanan biçimleriyle Devrim ve İmparatorluğu aşarak yaşadılar.

Devrim yıllarında Fransa'nın yönetim sisteminde yaşananlar nelerdi? 1789'dan önce Fransa devleti, hemen bütün devletler gibi, yerel düzeyde dolaylı yönetim sahibiydi, özellikle aracılar olarak rahip ve soylulara dayanıyordu. Amerikan savaşının sonundan itibaren hükümetin savaş borçlarını karşılamak üzere para toplamaya çalışma-

sı, başlangıçta Parlamento ve öteki iktidar sahiplerinden oluşan hükümet karşıtı koalisyonu belirginleştirdi ve rejimle muhalifleri arasındaki mücadele kızıştıkça halkın da katıldığı geniş bir cepheye dönüştürdü (Cominel 1987; Doyle 1986; Egret 1962; Frache 1974; Stone 1981). Devletin 1788-89'daki gözle görünür zayıflığı, devletten, görevlilerinden ya da müttefiklerinden bastırılmış talebi veya sıkıntısı olan gruplara isteklerini dile getirmeleri ve değişim isteğiyle ittifaklara girme cesareti verdi. 1789 bahar ve yazında yaşanan kırsal isyanlar -Büyük Korku, tahıla el koymak, vergi isyanları, derebeylerine saldırılar vb.- büyük şehirler, ticarileşmiş tarım ve karayolları bulunan bölgelerde farklı oranlarda gerçekleşmişti (Markoff 1985). İsyanların coğrafyası, olayların birleşik fakat büyük oranda burjuva önderliğindeki yapısını yansıtıyordu.

Bu sırada, varlıkları Eski Rejim devletine doğrudan bağlı olanlar -soylular, yüksek görevliler ve yüksek ruhban sınıfı açık örnekleridir- genellikle kralla ittifak yaptılar (Dawson 1972: 334-46). Böylece devrimci bir durum doğmaya başladı: iktidar talep eden iki ayrı blok oluşmuştu ve halkın önemli bir kesiminden destek alıyorlardı. Krala bağlı önemli sayıda askerin ittifaka katılması ve milislerin oluşturulmasıyla muhalefet kendi kuvvetlerine sahip oldu. Halk bloğu, burjuvaziyle bağlantı içinde ve genellikle onların önderliğinde, devlet aygıtının belirli kesimlerinde denetimi eline almaya başladı.

1789-90'da devlet aygıtını ele geçiren hukukçular, memurlar ve öteki burjuvalar süratle eski aracıları, derebeylerini, senyörlerin görevlilerini, rüşvetle makam alanları, kâtipleri ve bazen belediye oligarşilerini, devreden çıkardılar. Lynn Hunt "Bunlar, ulusal veya bölgesel düzeyde siyasal üstünlüğü ele geçiren İngiltere tarzı centilmenler değil, daha çok siyasal kariyer yapma fırsatını yakalayan binlerce şehirli profesyonel meslek sahibiydi" diyor (Hunt

1984: 155; ayrıca Bkz. Hunt 1978; Vovelle 1987). Yerel düzeyde, Belediye Devrimi adı verilen uygulama iktidarı eski yöneticilerden alarak düşmanlarına, milislere, klüplere ve devrimci komitelere dayanan yurtsever koalisyonlarına verdi ve onları eski belediyeleri dağıtan Parisli eylemcilerle birleştirdi. Eski iktidar sahiplerinin Devrim'in ilk kargaşa döneminde varlıklarını sürdürmeyi başardığı yerlerde bile yerel yönetimle ulusal başkent arasındaki ilişkiler ani bir değişime uğramıştı. Alplerin köy 'cumhuriyet'leri, örneğin, dışardan gelenler onları yeni idari işleyişe dahil ettiklerinde kadim özgürlüklerinin -sözde özgür vergilendirme gibi- yok edildiğini gördüler (Rosenberg 1988: 72-89). Parisli devrimciler aracılar olmadan hükümet etme sorunuyla karşı karşıyaydılar ve 1789 hareketleri sırasında oluşan komite ve milisler aracılığıyla yaşadıkları deneyden sonra bunların da merkezden denetlenmesinin zor olduğunu anlamışlardı. Aşağı yukarı aynı sıralarda Fransa haritasını eyaletler, bölgeler, kantonlar ve komünler halinde ağ gibi saran bir sistem oluşturuldu ve devrimci örgütlenmeyi kurmak üzere taşraya *représentants* en mission gönderildi. Bunlar doğrudan yönetimi hayata geçirdiler.

Şehirler, tüccarlar ve sermayenin mekanda eşitsiz dağılımı göz önüne alındığında, tekbiçimli coğrafi ağ sisteminin dayatılması şehirler arasındaki ekonomik ve siyasal güç ilişkilerini değiştirdi, önemsiz Mende ve Niort, güçlü Lyon ve Bordeeaux ile idari bakımdan aynı düzeye yerleştirildi (Lepeit 1988: 200-37; Margadant 1988a, 1988b; Ozouf-Marignier 1986; Schulz 1982). Sonuçta bölgesel sermaye güçleri arasındaki denge önemli derecede yer değiştirdi; tüccarlar, hukukçular ve profesyonel meslek sahiplerinin zaten toplanmış olduğu büyük ticari merkezlerde idari görevlilerin (ki zaten hemen hemen aynı ortamdan geliyorlardı) yerel güçlerle pazarlık yapmaktan başka seçim şansı yoktu. Ulusal Meclis'in eyaletleri görece ticari-

leşmemiş kırsal bölgelerde kurdukları yerlerde, Devrim'in yöneticileri yeni başkentlerin öteki sakinlerini gölgede bıraktılar ve direndiklerinde, onları inandırıcı biçimde kuvvet kullanmakla tehdit ettiler. Fakat bu bölgelerde başka yerlerdeki gibi Devrim'in işleyişinin danışıldığı burjuva müttefikler yoktu ve halen önemli derecede izleyicileri bulunan eski aracılarla çatışma içine girildi.

Marsilya ve Lyon gibi önemli ticari merkezlerde siyasal durum çok farklıydı. Federalist hareket, genellikle Jakoben merkezciliğin protestolarına ve bölgesel özerklik taleplerine karşın, ticari konumları idari düzeylerini geride bırakan şehirlerde kök saldı. Doğrudan yönetime karşı oluşan bu alternatif engellere karşılık Parisli devrimciler, üç paralel ve bazen birbiriyle çelişen yönetim sistemi geliştirdiler. Bunlar komiteler ve milis kuvvetleri, coğrafi olarak tanımlanmış seçilmiş görevli ve temsilciler hiyerarşisi ve merkezi hükümetten gönderilen, dolaşan hükümet temsilcileriydi. Bilgi toplamak ve destek bulmak için üçü de mevcut hukukçu, profesyonel meslek sahibi ve tüccarlardan oluşan kişisel ağa dayanıyordu.

Sistem işlemeye başladığında, devrimci önderler denetimlerini rutinleştirme mücadelesine girdiler ve çoğunlukla direnmelerine karşın yerel girişimcilerin bağımsız hareketlerini denetim altına almaya çalıştılar. Özümleme ve baskı yöntemlerinin ikisini de kullanarak yavaş yavaş komite ve milis güçlerini saf dışı bıraktılar. Savaş için seferberlik ilanı sistemi büyük zora soktu, yeni direnişler doğurdu ve ulusal önderlerin daha sıkı denetim sistemi oluşturma güdülerini kamçıladı. 1792'den başlayarak, merkezi yönetim (o zamana kadar Eski Rejime büyük oranda benzer biçimde sürdürülmüşken) kendi devrimini yaptı: kadrolar aşırı derecede genişledi, ciddi bir bürokratik hiyerarşi kuruldu. Süreç içinde devrimciler, büyük bir devlette biçimlenen ilk doğrudan yönetim sistemini uygu-

lamaya soktular.

Bu değişim vergilendirme, adalet, kamusal işler ve birçok alanda değişiklikler doğurdu. Siyasete gelirsek. Paris bölgesinin dışında Fransa'nın Eski Rejim devleti nerdeyse kendi uzman polisine sahip değildi. Vergi kaçaklarını, serserileri ve kraliyet isteklerine karşı çıkan benzer kişileri izlemek için Maréchaussée'yi görevlendiriyor, isyancı tebaayı ezmesi için sık sık orduyu gönderiyor fakat bunun dışında sivillere karşı kuvvet kullanılması için yerel ve bölgesel otoritelerin gücüne dayanıyordu. Devrimciler bu durumu değiştirdiler. Sıradan insanlar için, basitçe bir isyan veya yasaya topluca karşı gelinmesini bekleyip tepki veren sistemden, bilgi toplayan önceden işleyen polis sistemine geçtiler ve şiddetle fakat seçmeci davrananlar yerine görevleri halkın tehdit edici ortaklaşa eylemlerini gözetlemek ve önlemek olan memurlar atamaya başladılar. Devrimin ilk yıllarında Eski Rejimin polis kuvveti, halk komiteleri, ulusal muhafızlar ve devrimci birliklerin günlük müdahaleleriyle onların yerine geçmesi üzerine dağılmıştı. Ama Direktuar döneminde devlet gözaltı ve tutuklama görevlerini merkezi bir örgütlenmeye verdi. Nantes'li Fouché VII/1799 yılında içişleri bakanı oldu ve bundan sonra gücü Fransa'ya ve fethettiği topraklara yayılan örgütü yöneten bir bakanlık oluşturuldu. Fouché zamanında Fransa dünyanın en fazla polisleşen ülkelerinden biri haline geldi.

Savaşa girmek dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçişi hızlandırdı. Savaş yapan hemen her devlet bu iş için gerekli parayı birikmiş gelirinden ve mevcut kaynaklarından ödeyemeyeceğini görecektir. Hemen bütün savaşan devletler büyük borçlara girerler, vergileri yükseltirler ve -insan dahil- savaş araçlarını, kaynaklarını kullanacakları başka amaçları olan isteksiz yurttaşlardan alırlar. Devrim öncesi Fransa'sı da bu kurallara aynen uyuyordu ama bu durum biriken borçlar Etats-Genéraux'nın toplanmasını

zorladığı noktaya kadar devam edebildi. Devrim de bu kuralları yürürlükten kaldırmadı: Fransa 1792'de Avusturya'ya savaş açınca, devletin gelir ve insan talebi Eski Rejim zamanındaki kadar şiddetli direnişle karşılaştı. Bu direnişi kırmak için devrimciler başka merkezi denetim örgütleri kurdular.

Fransızlar başka devletlerin yeniden örgütlenmesi için kendi yeni sistemlerini model olarak kullandılar. Devrimci ve emperyal orduları fetihlerde bulundukça, Avrupa'nın başka yerlerinde de bu doğrudan yönetim sisteminin örneklerini oluşturmaya çalıştılar. Napolyon hükümeti bu sistemi pekiştirdi ve güvenilir bir yönetim aracına dönüştürdü. Sistem, Fransa'da Devrim ve İmparatorluk dönemlerinde ve bir dereceye kadar başka yerlerde de yaşamını sürdürdü. Avrupa bütün olarak en azından yönetilenler için bir parça temsilin söz konusu olduğu merkezileşmiş doğrudan yönetime geçti.

Direniş ve karşı-devrim eylemleri yeni devlet doğrudan yönetimi kurar kurmaz başladı. Devrimcilerin çok kısa bir sürede ne kadar çok değişiklik başlattıklarını anımsayalım. Eski yerel yargı kurumlarını tamamen ortadan kaldırdılar, eski cemaatlerin çoğunu daha büyük komünler halinde örgütlediler, öşürü ve feodal vergileri feshettiler, meslek birliklerine ve ayrıcalıklarına son verdiler, aşağıdan yukarıya idare ve seçim sistemi kurdular, bu sistem içinde işleyen daha yaygın ve standart vergi sistemini getirdiler, kaçan soyluların ve kilisenin mülklerine el koydular, manastır tarikatlarını dağıttılar, ruhban sınıfını devlete tabi kıldılar ve onlara yeni devlet kilisesini savunma yemini verdirdiler, daha önce görülmemiş bir hızla genç erkekleri askere aldılar ve soylularla ruhban sınıfını otomatik olarak yerel önderlik yürütecek konumdan çıkardılar. Bütün bunlar 1789'la 1793 arasında oldu.

Sonraki rejimler, devrimci takvim ve Üstün Varlık

kültü gibi daha önemsiz değişiklikler ilave etseler de, ilk dönemde Devrim'in devlet üstünde yaptığı düzenlemeler ondokuzuncu yüzyıla kadar geldi ve birçok Avrupa devleti için ortaya bir model koydu. En büyük geri dönüşler yerel milisin ve devrim komitelerinin sesinin kısılması, kamulaştırılan bazı mülklerin iadesi veya bedellerinin ödenmesi ve Napolyon'un Katolik Kilisesiyle anlaşmasıyla oldu. Bu değişikliklerin hepsi de, yerel ve bölgesel seçkinlerin yerine çok büyük bir hızla ve dramatik biçimde tekbiçimli, merkezileşmiş, doğrudan yönetimin geçmesini ifade ediyordu. Dahası, yeni devlet hiyerarşisi geniş oranda hukukçular, doktorlar, noterler, tüccarlar ve öteki burjuvalardan oluşuyordu.

Bu kökten değişimler, devrim öncesi mukabilleri gibi birçok mevcut çıkara saldırı anlamındaydı ve daha önce devlete özgü iktidara uzak düşen gruplara - özellikle köy ve kasaba burjuvalarına - fırsat sağlamaktaydı. Sonuçta iktidar konusunda hem direniş hem de mücadele içine girmekte gecikmediler. Artois (Pas-de-Calais eyaleti) bu geçişin ılımlı bir örneğini yaşadı (Jessenne 1987). Devrimden önce Artoisli soylular ve kilise adamları, köylüler toprakların üçte birine sahipken, yarısından az fazlasına sahipti. Bütün çiftliklerin yüzde 60-80 kadarı 5 hektardan biraz büyüktü (bu durum da aynı oranda büyük bir çoğunluğun başkalarının toprağında yarı-zamanlı çalıştığını göstermektedir) ve hane reislerinin dörtte biri öncelikle tarım işçisi olarak çalışmaktaydı. Vergiler, öşür, kiralar ve feodal harçlar Artois topraklarının ürettiği gelirin görece düşük bir kesimi olan yüzde 30'unu oluşturuyordu ve tarım arazisinin beşte biri kilise ve soylu mülküne devrimde el konulduğunda satıldı. Yani ticari kapitalizm 1770'te oldukça ilerlemiş durumdaydı.

Böyle bir bölgede büyük toprakları kiralamış olanlar (*fermiers*), soylu ve ruhban sınıfından toprak sahiplerinin

çizdiği sınırlar içinde yerel siyasete egemendi. Devrim, bu patronların ayrıcalıklarını ortadan kaldırarak, kiracıların iktidarını tehdit etti. Fakat bireysel olarak değilse bile sınıf olarak bu sorunu atlattılar; birçok kiracı Devrim'in ilk yıllarındaki mücadele sırasında özellikle toplum derebeyleri ile çatışma içindeyken konumunu yitirdi. Ama onların yeri az çok aynı sınıfın müreffeh üyeleri tarafından doldurulduğu. Georges Lefebvre'in komşu Nord bölgesinde ortaya çıkardığı ücretli tarım işçileri ve küçük mülk sahibi köylülerin *coqs de village*'a karşı mücadelesi, Pas-de-Calais'de çok daha düşük yoğunlukta veya etkisizdi. Ulusal otorite tarafından kuşkuyla karşılanan büyük çiftçilerin Terör ve sonra Direktuar dönemlerinde kamu yönetiminde sahip oldukları makamların bazılarını kaybetmiş olmalarına karşın, daha sonra bunları tekrar ele geçirdiler ve ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar kümeslerinin horozu olmayı sürdürdüler. Bu süre içinde soylular ve kilise adamları yerel iktidar sahiplerini ellerinde tutma kapasitelerini geniş oranda yitirdiler ve imalatçılar, tüccarlar ve öteki kapitalistler onların yerini aldı. Eski aracıların yerlerinden edilmesi büyük çiftçilerle burjuvazi arasında yeni ittifaklar kurulmasının yolunu açtı.

Artois'de doğrudan yönetime geçiş, Paris'in önderliğinde görece yumuşak oldu. Başka yerlerde değişim yoğun mücadelelerle gerçekleşti. Loire'deki kendi eyaletinde Devrim misyonunu yüklenen Claude Javogues'in kariyeri bu mücadeleyi ve mücadeleyi körükleyen siyasal süreci ortaya koyar (Lucas 1973). Javogues iri yarı, şiddet dolu, içkici, ufak tefek işlerle geçinen biridir ve yakın akrabaları, Lyon'un batısında fazla uzak olmayan Forez'de hukukçu, noter, tüccardır. Aile onsekizinci yüzyılda yükseliş içindedir ve 1789 yılı geldiğinde Claued'un kendisi de Montbrison'da otuz yaşında bir avukattır. Konvansiyon bu öfkeli boğayı Temmuz 1793'de Loire'e yolladı ve Şubat 1794'te

geri çağırdı. Bu altı ay içinde Javogues çoklukla mevcut bağlantılarına dayanarak Devrim düşmanlarının bastırılması üstünde yoğunlaştı, daha çok papazların, soyluların ve zengin toprak sahiplerinin düşman olduğu kuramıyla hareket etti ve iaşenin sağlanması gibi idari konuları göz ardı ederek yüzüne gözüne bulaştırarak arkasında keyfi ve zalim bir ad bıraktı.

Gene de Javogues ve yandaşları gerçekten de yerel yaşamı örgütlemeyi başardılar. Onun Loire'deki faaliyetinden sonra karşımıza kulüpler, gözetim komiteleri, devrimci silahlı kuvvetler, komiserler, mahkemeler ve *représentants en mission* çıkıyor. Merkezi hükümetin günlük bireysel yaşama doğrudan müdahale sahasının genişletilmesi yönünde neredeyse inanılmaz bir çaba görüyoruz. Devrim düşmanlarına karşı -gerçek veya hayali olsun- halk seferberliğinin, eski aracıların yerini almasındaki önemini anlıyoruz. Ve Terör döneminin iki hedefi, Devrim'in muhaliflerinin kökünden kazınması ve Devrim görevlerini yerine getirecek örgütlerin kurulması arasındaki çelişkinin işleyişi hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Gene idari bir tehdit, siyasal çekişme ve halk eyleminin dürtüsü olarak iaşe üstündeki egemenliğin büyük önemini kavrıyoruz.

Uzun zamandır özlenen reformun bütün halk tarafından iyi karşılandığı biçimindeki eski imgenin tersine, Devrim'in yerel tarihleri Fransa devrimcilerinin iktidarlarını mücadele sonucunda ve sıklıkla inatçı halk direnişine karşın kurduklarını ortaya koyuyor. Direnişin çoğunun, açık isyandan çok kaçma, aldatma ve sabotaj biçimini aldığı doğru olsa da fay hatlarının derin olduğu yerlerde direniş karşı-devrim biçiminde billurlaşıyor: Devrim'in kurduğu otorite yerine etkin alternatif otorite biçimleri geliştiriliyor. Karşı devrim, herkesin Devrim'e muhalefet ettiği yerlerde ortaya çıkmıyor, uzlaşmaz farklılıkların Devrim'in destekçi ve muhaliflerinin iyi tanımlanmış bloklarını par-

çaladığı yerlerde görülüyor.

Fransa'nın Güney'i ve Batı'sı, benzer süreç içinde, karşı devrimi besleyen en geniş iki bölgeyi oluşturdular (Lebrun ve Dupuy 1987; Nicolas 1985; Lewis ve Lucas 1983). Terör dönemindeki idamların coğrafyası karşı devrim hareketinin de resmini çiziyor. İki yüzden çok idamın gerçekleştiği eyaletler şunlardı: Loire Inférieure (3.548), Seine (2.639), Maine-et-Loire (1.886), Rhone (1.880), Vendée (1.616), Ille-et-Vilaine (509), Mayenne (495), Vaucluse (442), Bouches-du-Rhone (409), Pas-de-Calais (392), Var (309), Gironde (299) ve Sarthe (225). Terör döneminde uygulanan bütün idam cezalarının yüzde 89'u bu eyaletlerde gerçekleştirilmiştir (Greer 1935: 147). Seine ve Pas-de-Calais dışında bu eyaletler Güney, Güneybatı ve özellikle Batıdadır. Güney ve Güneybatıda Languedoc, Provans, Gaskonya ve Lyonnais Devrim'e karşı askeri ayaklanmalara ev sahipliği yaptı; bu ayaklanmaların coğrafyası Federalizme verilen desteğin coğrafyasıyla yakından örtüşmektedir (Forrest 1975; Hood 1971, 1979; Lewis 1978; Lyons 1980; Scott 1973). Federalist hareket 1793 baharında, Jakobenler -İspanya'ya savaş ilan edilmesi dahil- dış savaşı genişletip vergi ve asker celbine karşı direniş ortaya çıkınca ve buna karşılık devrimci gözetim ve disiplin sıkılaştırılınca başladı. Özerklik yanlısı hareket, Eski Rejim'de geniş özgürlüklere sahip olan ticaret şehirlerinde, öncelikle Marsilya, Bordeaux, Lyon ve Caen'de zirveye çıktı. Bu şehirlerde ve ardalanlarında Fransa kanlı bir iç savaşa sürüklendi.

Batıda cumhuriyetci karargâhlara ve kişilere karşı girişilen gerilla savaşı Brötanya, Maine ve Normandiya'yı 1791'den 1799'a kadar kargaşa içine soktu; Loire'in güneyinde, Brötanya'nın bazı kesimlerinde, Anjou ve Poitou'da ise 1792 baharından itibaren açık isyan başladı ve gene 1799'da Napolyon tarafından bastırılana kadar aralıkla de-

vam etti (Bois 1981; Le Goff ve Sutherland 1984; Martin 1987). Batıdaki karşı devrim en güçlü duruma 1793 baharında, Cumhuriyet'in asker toplaması Batı'nın çoğunluğunda silahlı direniş yarattığında ulaştı. Bu aşamada 'yurtsever' ve 'aristokrat' katliamları (Devrim yandaşları ve karşıtlarına bu adlar verilmeye başlanmıştı), Angers gibi büyük şehirlerin işgali ve kısa süreli ele geçirilmeleri ve Maviler ve Beyazlar gibi ordular arasındaki meydan savaşları yaşandı.

Batının karşı devrimi, doğrudan doğruya devrimci görevlilerin bölgede bir tür doğrudan yönetim kurmaya çalışmalarıyla büyüdü. Bu yönetim kısmen özerk aracılar olarak soyluları ve ruhban sınıfını bu konumlarından etmeyi ve devletin vergi, insan gücü taleplerini uygulayarak cemaatlere, komşuluk bölgeleri ve hane halklarına saygı gösterilmesini ve bölgenin burjuvazisine daha önce hiçbir zaman sahip olmadıkları siyasal iktidar tanıması anlamına geliyordu. Devlet yönetimini her yere yaygınlaştırma ve bu yönetimin düşmanlarını saf dışı etme isteğiyle Fransız devrimciler yirmi beş yıl sonu gelmeyecek bir süreci başlattılar. Bazı bakımlardan süreç bugün de durmamıştır.

Bu yönleriyle, bütün karşı devrimci şiddetiyle, Batı, Fransa'nın genel deneyimiyle uyum göstermektedir. Fransa'nın her yerinde burjuvazi -büyük sanayi işletmelerinin sahipleri değil, çoğunlukla tüccarlar, hukukçular, noterler ve yaşamlarını sermaye sahibi olarak veya sermayeyi kullanarak kazanan diğerleri- onsekizinci yüzyıl boyunca kuvvet kazandı. Bütün Fransa'da 1789 seferberliği oransız sayıda burjuvayı siyasal eylem içine soktu. Paris devrimcileri ve taşradaki müttefikleri dolaylı yönetimin vasıtaları olan soyluları ve ruhban sınıfını bu önemli konumlarından uzaklaştırırken, burjuvazinin mevcut ağı devletle bütün ülkedeki binlerce cemaatin bağlantısını sağlayan alternatif ağ olarak işledi. Bir zaman için bu bağlar klüpler, milisler

ve komiteler aracılığıyla geniş halk yığınlarının harekete geçirilmesinden güç aldı. Ama devrimci önderler yavaş yavaş düzensiz ortaklarını bastırdılar, hatta ezdiler. Yönetimdeki burjuvazi, deneme, yanılma ve mücadele ile doğrudan yerel cemaatlere ulaşan, temelde üstlerinin gözetimi ve bütçe denetimi ile hizmet gören idareciler aracılığıyla işleyen bir yönetim sistemi yarattı.

Bu devlet genişlemesi süreci üç büyük engelle karşı karşıyaydı. Birincisi, birçok insan kendi çıkarlarını geliştirmek için önlerinde fırsatların açıldığını görüp 1789 krizinde eski hınçlarını çıkardılar. Ya fırsatlardan yararlandılar ya da başkalarının rekabeti nedeniyle umutlarının engellendiğini gördüler; iki kategorideki insanlar da devrimci değişiklikleri daha da ileri götürmek için destek verme dürtüsünden yoksundu. İkincisi, öteki Avrupa devletlerinin çoğu ile savaşa girmek için harcanan büyük gayretler, devletin kapasitesini en az Eski Rejim zamanının kralları kadar ciddi biçimde sınırlamıştı. Üçüncüsü, bazı bölgelerde yeni iktidara gelen burjuvazinin siyasal tabanı, devrimci araçların her yerde sürdürdüğü ikna etme, özümleme, esinleme, tehdit etme, el koyma ve seferber etme işlerine destek bulamayacak kadar zayıftı; vergi, seferberlik ve ders verecek yasalara uyum taleplerine direniş Fransa'da çok yaygındı ama önceden mevcut rekabetlerin devrimci burjuvaziye muhalif blokla iyi bağlantılar kurabildiği yerlerde çoğunlukla iç savaşa kadar vardı. Bu anlamda, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime devrimci geçiş bir burjuva devrimine can verdi ve bir dizi burjuva düşmanı karşı devrimi doğurdu.

Son olarak Fransa dışında, devrim ve imparatorluk ordularının Fransız tarzı idari hiyerarşiyi dayattığı hemen her yerde deneyim bir adım ötesine itildi ve Avrupa'nın yarısında (genel valiler ve askeri idareciler tarafından yürütülmüş de olsa) doğrudan yönetime geçildi. Fransız or-

dusuna karşı seferberlikte Alman devletleri aynı biçimde merkezileşme, ulusallaşma ve müdahale yönünde yoğun programlar uyguladılar (Walker 1971: 185-216). Napolyon'un orduları sonunda yenilmiş ve Fransa'nın kukla devletleri çökmüş olsa da, idari örgütlenmedeki yenileşme, geleceğin Belçika ve İtalya'sı gibi ülkelerde önemli kalıcı etkiler yarattı. Doğrudan yönetim çağı başlamıştı.

DEVLETİN GENİŞLEMESİ, DOĞRUDAN YÖNETİM VE ULUSÇULUK

Devletin askerlik dışı faaliyetlerinin en etkileyici genişlemesi 1850'lerden sonra başlayan askeri uzmanlaşma çağında oldu. Yakın geçmişe kadar uzanan bu dönemde askeri örgütlenme, devlet yapısının baskın, kısmen özerk bölümü iken öncelikle sivil yönetimin denetimi altındaki farklılaşmış en geniş bölümlerden biri olarak tâbi konuma getirildi. (Bu tâbilik, elbette, barış zamanında savaştakinden ve Hollanda'da İspanya'dan çoktu.) Önceki yüzyıllarda askeri kuvvetlerin ulusallaşması zaten çoğu Avrupa devletini asker celbi, savaş malzemeleri ve vergiler konusunda yurttaşı halkla pazarlığa itmişti; Napolyon savaşlarındaki gibi devasa yurttaş orduları günlük toplumsal ilişkilerin talancı devlet tarafından daha önce görülmedik biçimde işgalini getirmişti.

Doğrudan yönetimi uygulama sürecinde Avrupa devletleri, özellikle ulusal seçkinler dışında kalan potansiyel düşmanlara karşı tepkisel adını verebileceğimiz düzenden baskıcı düzene geçti. Onsekizinci yüzyıla kadar Avrupa devletleri görevlileri devlete yönelik halk talepleri, isyancı hareketler, riskli toplu eylemler veya yeni örgütlenmelerin yayılması konularında önceden harekete geçmek için gayret göstermemişti. Casuslar, kullanıldıklarında, zenginler ve güç sahipleri üstünde yoğunlaşıyordu. İsyan veya 'kış-

kırtma' olduğunda, valiler yapabildikleri kadar hızla orduyu getirtiyorlar, ortaya çıkarabildikleri kadar gözle görülür ve asgari sayıda kişiyi cezalandırıyorlardı. Tepki veriyorlardı ama potansiyel yıkıcı güçleri sürekli izleme söz konusu değildi. Doğrudan yönetimin kurulmasıyla yerel ve bölgesel yöneticileri, devlet iktidarını ve önde gelen yanaşmalarının refahını tehdit eden akımların önceden izlenmesi ve önlenmesinden sorumlu tutan gözetim ve istihbarat sistemi yaratıldı. Ulusal polis kuvvetleri yerel cemaatlara nüfuz etti (bkz. Thibon 1987). Siyasal ve adi suçlarla ilgili polis kuvvetleri dosyaların hazırlanması, dinleme istasyonları kurulması, rutin raporların hazırlanması ve 'kamu düzeni'ni bozabilecek kişilerin, örgütlerin hatta olayların periyodik olarak izlenmesi temel amaç edinildi. Sivil halkın uzun süredir devam eden silahsızlandırılması militan ve muhaliflerin çok daha sıkı biçimde denetlenmesine vardı.

Avrupa devletleri, benzer biçimde, endüstriyel çelişkileri ve çalışma koşullarını izlemeye, ulusal eğitim sistemleri başlatıp yürütmeye, fakir ve sakatlar için yardım örgütlemeye, iletişim ağları inşa edip işletmeye, yerli sanayilerin çıkarı için gümrük tarifeleri uygulamaya başladılar ve daha binlerce faaliyet Avrupalılarca devletin iktidar alanı içinde kabul edildi. Devletin faaliyet alanı askeri çekirdeğin çok ötesine taştı ve yurttaşlar korunma, yargı, üretim ve dağıtım gibi geniş alanlarda taleplerde bulunmaya başladılar. Ulusal hukuk, kapsamını verginin resmen belirlenmesinin çok daha ötesinde genişletince, devletin çıkarlarını etkilediği veya etkileyebileceği bütün örgütlenmiş grupların taleplerinin hedefi haline geldi. Doğrudan yönetim ve kitlesel ulusal siyaset birlikte gelişti ve birbirinin gücüne güç kattı.

Doğrudan yönetim Avrupa'da yaygınlaştıkça, sıradan Avrupalıların refahı, kültürü ve günlük rutini daha önce hiç olmadık biçimde hangi devlette yaşadıklarına bağlı ol-

maya başladı. Devletler içerde ulusal dil, ulusal eğitim sistemleri, ulusal askeri hizmet ve daha bir çoğunu yaşama geçirmeyi yükümlendiler. Dışarda, sınırlardaki hareketleri izlemeye, ekonomik siyaset olarak gümrük ve tarifeleri uygulamaya ve yabancılara sınırlı hakları olan ve gözetlenmeleri gereken farklı tür insan gibi davranmaya başladılar. Devletler savaş dışında kamu hizmetlerine ve ekonomik altyapıya da yatırım yapmaya başlayınca, ekonomileri ayrı karakteristik özellikler kazandı ve yan yana devletlerin deneyimleri bir kez daha farklılaştı.

Böylece devletler içinde yaşam tekbiçimlileşirken devletler arasında çeşitlendi. Ulusal simgeler belirginleşti, ulusal diller standartlaştı, ulusal emek pazarı örgütlendi. Savaşın kendisi de, karacı ve denizciler bütün ulusu temsil eder ve sivil halk ortak yoksunluklar ve sorumluluklar yaşadıkça, tekbiçimlileştiren bir deneyim haline geldi. Başka sonuçları yanında, demografik karakteristikler aynı devlet içinde birbiriyle benzeşmeye ve diğer devletlerden giderek ayrışmaya başladı.

Avrupa devlet oluşumunun sonraki aşamaları, 'ulusallaşma' başlığı altında topladığımız farklı olguları da üretti. Bu sözcük, kendi devletleri olmayan halkların ulusal siyasal bağımsızlık talebi çevresinde seferber olmasını ifade ediyor, böylece Filistin, Ermeni, Galya veya Fransız-Kanadası ulusçuluğundan söz ediyoruz. Gene sözcük, ne yazık ki, devleti olan halkın devletle güçlü biçimde özdeşleşmesine atıfta bulunuyor. Böylece 1982'deki Malvinas/Falkland Savaşı'nda, Britanya ve Arjantin uluslarının savaştığını söylüyoruz. Ulusçuluk, ilk anlamıyla, Avrupa tarihi boyunca bir din veya dilin yöneticilerinin bir başka din ve dili ne zaman ve nerede fethetdiyse orada geçerlilik kazanıyor. Devletin uluslararası stratejisine fazlasıyla bağlanmayı ifade eden ikinci anlamıyla ulusçuluk ondokuzuncu yüzyıldan önce nadiren ve o zaman da savaş zamanlarında gö-

rünmüştür. Halkın tekbiçimlileşmesi ve doğrudan yönetimin uygulanması bu ikinci tür ulusçuluğu teşvik etmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılda iki ulusçuluk da 1800'den önceki mukabilleri için başka terimler icat etmeyi gerektirecek kadar kuvvetlendi. Almanya ve İtalya gibi bölünmüş egemenlik bulunan bölgeler ulusal devlet biçiminde bütünleştiler ve Avrupa haritası 25-30 kadar karşılıklı tanımlanmış toprak halinde biçimlenerek iki ulusçuluk birbirini geliştirdi. Büyük fetih hareketleri tipik olarak iki ulusçuluk biçimini de yükseltti ve mevcut devletlerin yurttaşları bağımsızlıklarının tehdit edildiğini, devletsiz fakat uyumlu toplulukların üyeleri yok olma ve yeni özerklik olanaklarının mevcudiyetini hissetti. Napolyon ve Fransızlar Avrupa'ya yayıldıklarında ulus-devlet ulusçuluğu Fransız tarafında ve Fransa'nın korkuttuğu tarafta gelişti; Napolyon yenildiğinde ise, emperyal yönetimi iki türden de yeni ulusçuluğun -Avrupa'nın çoğu kesimi gibi Rusya, Prusya ve elbette Polonya, Almanya ve İtalyan ulusçuluklarının- temellerini yarattı.

Yirminci yüzyılda iki ulusçuluk türü daha da iç içe geçti, biri ötekini tahrik etti - yöneticilerin tebaalarını ulusal amaçlara bağlama gayreti özümlenmemiş azınlıklarda direniş, temsil edilmeyen azınlıklarda siyasal özerklik talebi ve devletin varlığından en fazla çıkarı bulunan gruplarda devlete bağlılık yarattı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelikten kurtulan iktidarlar dünyanın Avrupa dışı bölümünün tamamında sınırları çizilmiş, tanınmış, karşılıklı birbirini dışlayan devletler haritası çizmeye başladığında, iki ulusçuluk arasındaki bağlantı daha da kuvvetlendi. Çünkü görece farklı bir halkın kendi devletini kurma konusundaki başarısı, en azından bir başka halkın kendi devletini kurma hakkının inkârı anlamına geliyor, kapılar kapandıkça daha fazla halk aradan sıyrılıp çıkmak istiyordu. Aynı zamanda zımni uluslararası etkiler sonucunda, mev-

cut devletlerin sınırları savaş veya diplomasi yoluyla daha az değişken hale gelmekteydi. Dahası, azınlık ulusçuluğunun amacına ulaşmasının tek yolu mevcut devletlerin bölünmesinden geçmekteydi. Son yıllarda Lübnan ve Sovyetler Birliği gibi bileşik devletler bölünmenin baskısını şiddetli biçimde yaşadılar. Bu baskılar altında Sovyetler Birliği dağıldı.

İSTENMEYEN YÜKÜMLÜLÜKLER

Savaş araçları için verilen mücadele, daha önceden kimsenin tasarlamadığı ve hatta özellikle arzulamadığı devlet yapılarını üretti. Hiçbir yönetici veya yönetici koalisyonu mutlak iktidar sahibi değildi ve yönetici koalisyonu dışındaki sınıflar daima yöneticilerin savaş için kullandığı kaynakların önemli bir oranını ellerinde tuttuklarından, hiçbir devlet, yöneticilerin kaçınmak isteyecekleri bazı örgütsel yükümlülükler yaratmaktan kaçamadı. İkinci, paralel bir süreç de, devlet için istenilmeyen yükümlülükler doğurdu; yöneticiler savaş yapmak için veya savaş gereksinimlerini tebaaları halktan elde etmek için -yalnızca ordu ve donanma değil, ama vergi daireleri, gümrükler, hazine, eyalet yönetimi ve sivil halk içinde işlerini yürütebilmeleri için silahlı kuvvetler gibi- örgütlenmeler yarattıkça, örgütlerin de kendi adlarına çıkar, hak, gereksinim, zorunluluk ve talepler geliştirdiklerini gördüler. Brandenburg-Prusya'yı anlatırken Hans Rosenberg, bürokrasi,

> "*esprit de corps* kazandı ve hükümet sistemini kendine benzetecek kadar korkulu bir kuvvet haline geldi. Monarkın otokratik otoritesini sınırlandırdı. Hanedanın çıkarları karşısındaki sorumluluğu sona erdi. Merkezi idarenin ve kamusal siyasetin denetimini eline geçirdi" demektedir.
>
> (Rosenberg 1958: vii-viii)

Benzer biçimde, bütün Avrupa'da bürokrasilerin kendi çı-

karları ve iktidar temelleri oluştu.

Yeni çıkarların karşılanması daha fazla örgütlenme yarattı: gaziler için uygun mevkiler, devlet görevlileri için nişanlar, okullar, resmi ayrıcalıklara hükmeden mahkeme ve hukukçular, devlet görevlilerinin gıda, konut ve öteki gereksinimlerini karşılayanlar. Onaltıncı yüzyıldan itibaren birçok devlet gelir toplamak veya savaş yürütmek için kendi malzemesini kendi üretmeye başladı; şu veya bu zamanda birçok devlet çeşitli amaçlarla silah, barut, tuz, tütün ve kibrit üretti.

Üçüncü bir süreç de benzer biçimde devletin yükümlülükleri arasına katıldı. Devlet dışında kalan sınıflar, dar faaliyet sahalarından kaynaklanmış kurumları, devlet görevlilerini ilgilendirmediğinde bile kendilerini ciddi olarak ilgilendiren sorunların çözümü için kullanabileceklerini gördüler. Kendi işlerini yaptırmak için gerekli koalisyonları oluşturmak üzere devlet görevlileri kurumların genişlemesini benimsedi. Özgün biçimleriyle kralın silah ve vergi konularıyla ilgili iradesini yürütmek için toplanan mahkemeler, özel çatışmaları çözme aracı haline geldiler, askeri birlikler soyluların yeteneksiz genç oğullarını yerleştirmek için uygun yerler oldu, belgeleri onaylamak için harç alan kayıt büroları miras sorunlarının görüşüldüğü yerler oldu.

Devletin iaşe sorunlarına müdahalesinin tarihi bu süreçlerin devlet için istenmeyen yükümlülükler yaratışını da ortaya koymaktaydı. Şehirlilerin beslenme sorunları yüzyıllar boyunca riskli kalmayı sürdürdüğü için, pazarların denetlenmesi, kıtlık zamanında ek besin getirtilmesi ve insanların yaşamlarını sürdürebilecekleri kadar gıda bulmalarının güvence altına alınması belediye görevlilerinin sorumluluklarından olmuştu. Palermo'da otoriteler, örneğin, yerli soylular ticareti küçümsediği için yabancı tüccarların eline kaldıklarından ciddi sıkıntılar çekmişlerdi. Onyedinci yüzyılın kıtlık tehdidi zamanında,

"Palermolular ekmek kuyruklarından yabancıları çıkarabilmek için kimlik kartı taşımak zorundaydılar. Palermo'da davaları olanlara şehre girebilmeleri için özel izin verilirken kendi yiyeceklerini getirmeleri koşulu aranıyordu; başka herkes şehir kapısında sıkı denetimden geçerek şehre sokulmamak kararıyla karşı karşıyaydı. Bazen tatlı yapmak tamamiyle yasaklanıyor veya tüketimi azaltmak için yalnızca bayat un satışına izin veriliyordu. Kırsal kesimde gizlenen buğday stoklarını ortaya çıkarmak için özel polis görevlendirilmişti ve Sicilyalıların iyilik yapacakları dostları veya kötülük yapacakları düşmanları olduğu için bu görev İspanyollara verilmişti."

(Mack Smith 1968a: 221)

Bu düzenlemeler yurttaşlara uygulanmakla birlikte, otoritelere de ağır yükümlülükler getiriyordu. Belediye görevlileri sorumluluklarını yerine getiremedikleri zaman, düşmanları ile şehirdeki fakirlerin koalisyon yaparak isyan çıkarmaları olasılığı ile karşı karşıyaydılar. İsyanlar genelde insanların en aç kaldıkları zaman değil, görevlilerin standart denetimleri yapamadıklarını, vurgunlara göz yumduklarını veya en kötüsü, o kıymetli tahılı başka yerlere gönderme kararı aldıklarını gördükleri zaman çıkıyordu.

Avrupa'nın çoğu yerinde şehirler toptan tahıl satışının açık pazarlar dışında yapılmasını, yerli stoklardaki tahılın pazara sürülmemesini ve başlıca tahılın fiyatına göre ekmek fiyatının uyumsuz biçimde yükselmesini yasaklayan kurallar koymuşlardı. Büyük ordular, idari kadrolar oluşturan devletler ve kendi yiyeceğini üretmeyen büyük nüfus barındıran başkentler, olağan bölgesel pazarların dışında talep fazlası yaratmıştı. Devletin ulusal ve bölgesel görevlileri zamanlarının çoğunu iaşe konusunun güvence altına alınması ve düzenlenmesi işlerine harcamaya başlamışlardı.

Avrupa devletleri, devletin kendi işlemlerine karışmasından hoşlanmayan derebeylerin varlığının farkında olduklarından, üretim değil dağıtım konusunda denetimlerini yoğunlaştırdılar. Prusya ve Rusya gibi derebeylere önemli iktidar alanları bırakan ve derebeylerin askeri ve idari hizmetleri karşılığında köylülük üstündeki egemenliğini kuvvetlendiren devletler, böylelikle, dolaylı da olsa tarımın karakterini büyük oranda belirlediler. Fransa, İtalya ve İspanya'da olduğu gibi kilise topraklarının dağıtılması tarımda büyük etki yarattı ama devletlerin üretimi yönlendirmesi söz konusu olmadı. Yirminci yüzyılda sosyalist rejimlerin tarımsal üretimin yönetimini ele almasına ve kapitalist rejimlerin kredi, fiyat ve pazarlar yoluyla üretime müdahale etmeye başlamasına kadar devletler yiyecek üretiminin bu cephesine karışmadılar. Savaş zamanındaki koşullar ve mali veya siyasal programların zaman zaman neden olduğu yasaklamalar dışında, devletler tüketim cephesinden de uzak durdular. Fakat dağıtım alanında Avrupa devletlerinin hepsi yiyecekle ciddi biçimde uğraştı.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Avrupa'nın farklı bölgelerinde tamamiyle farklı zamanlarda, uluslararası pazarların karşılıklı bağımlılıkları arttı, toptan gıda ticareti büyüdü ve yiyecek için pazara bağımlı ücretli sayısında artış yaşandı. Bu noktada, devleti yönetenler çiftçiler, yiyecek tüccarları, belediye görevlileri, kendilerine bağımlı olanlar ve şehirli fakirler için -hepsi de özel çıkarları zarar gördüğünde devlet için zorluklara neden olan gruplar- talebi dengelemek durumundaydılar. Devlet ve ulusal görevliler, suçluların bulunması ve tutuklanmasının çok küçük rol oynadığı Polis örgütlenmesinin kuram ve pratiğini geliştirdiler. Ondokuzuncu yüzyılda bildiğimiz anlamıyla profesyonel polis kuvvetlerinin büyümesinden önce Polis sözcüğü, öncelikle yerel düzeyde kamusal idareyi anlatıyordu ve tek önemli becerisi yiyecek arzının düzenlenme-

siydi. Nicolas de la Marre'in *Traité de la Police* adlı ilk kez 1705'de yayınlanan müthiş risalesi, geniş fakat yiyeceği merkez alan polis gücünü anlatır.

Devletlerin yiyecek arzıyla ilgileri devletin ve egemen sınıfların karakterine göre elbette büyük farklılıklar gösterir. Prusya kendi halkının büyüklüğü göz önüne alındığında çok büyük olan sürekli bir ordu kurduğunda, ordu için depolar ve iaşe sistemleri oluşturdu ve ayrıca ordunun konuşlandığı eyaletlere tahıl akışını teşvik etti. Bu sistem, Prusya'daki hemen her şey gibi, derebeylerin işbirliğine ve köylülerin boyun eğdirilmesine dayanıyordu. Konu hakkındaki aralıklı yasal düzenlemelere karşın İngiltere'de yiyecek arzı üzerindeki denetim genel olarak yerel yargıçlara bırakıldı ve devlet ancak ülke dışına tahıl gönderilmesine etkin biçimde müdahale etti 1846'da Tahıl Yasası'nın kaldırılması, devletin fiyatlar çok yüksek olmadığında, yabancı rekabet karşısında tahıl üreticilerini ve çiftçileri korumak amacıyla uzun süre uyguladığı tahıl ithalatı sınırlamasına son verdi. İspanya'da karayla çevrili Madrid'i beslemek için gösterilen idari çaba Kastilya'da yiyecek üretimini dondurdu ve olasılıkla bütün İber yarımadasında büyük ölçekli pazarların gelişmesini yavaşlattı (Ringrose 1983).

Devlet faaliyetlerinin artması, devlet siyasetinin hedefi 'serbest' tahıl ticareti olmasına karşın, yiyecek akışıyla ilgili düzenlemelerle görevli devlet aygıtının büyük oranda genişlemesine yol açtı. Onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda gittikçe daha fazla benimsenen bu siyaset, özünde büyük tüccarların en iyi fiyatı nerede bulurlarsa oraya yiyecek gönderme haklarının tanınmasını içeriyordu. Sonunda devletin yasama faaliyetleriyle karşılaşan belediyeler eski denetimleri kaldırdılar. Uzun dönemde, tarımsal üretim arttı ve dağıtım şehirlerin, orduların ve fakir halkın ani yiyecek kıtlığına uğramamalarına yetecek düzeyde gelişti.

Ama bu süre içinde devletler yiyecek konusunda uzmanlaştı; devletin eylemlerinden çekindiği veya değer verdiği gruplara iaşe akışını güvence altına alacak denetleme ve müdahale edecek kadrolar yaratıldı. Askeri güç oluşturma çabası dolaylı olarak iaşe konusuna müdahaleye yol açtı. Aynı biçimde, askeri faaliyeti yürütmek için insan, üniforma, barınak ve hepsinden önemlisi para elde etme zorunluluğu devletleri, denetlemek ve beslemek zorunda oldukları idari yapıları kurmaya yönlendirdi.

Avrupalı yöneticilerin ondokuzuncu yüzyılda yurttaş haline gelen tebaalarıyla pazarlık ettikleri kitlesel temsil biçimleri devletleri özellikle üretim ve dağıtımla ilgili olarak yeni faaliyet alanlarına çekti. Karakteristik burjuva siyasal programları -seçimler, parlamento, memurluğa giriş, medeni haklar- gerçek oldu. Yurttaşlar halka açık seçimlerle ve parlamento yoluyla yapılan yasalarla devlete dayatılabilen talepler ileri sürmeye başlayınca, içlerinde daha iyi örgütlenenler istihdam, dış ticaret, eğitim ve sonuçta birçok konuda devletten harekete geçmesini talep eder oldular. Devletler kabul edilebilir grev ve işçi örgütlenmelerini tanımlayarak, ikisini de izleyerek ve çatışmaların çözüme kavuşması için pazarlık edip kararları dayatarak emek-sermaye ilişkilerinde taraf oldular. Daha geç sanayileşen devletler, bütün olarak, sanayileşmede öncü olan devletlere göre sanayiinin gelişmesi için -bankalar, mahkemeler ve kamu idareleri aracılığıyla- hükümet aygıtına daha fazla yükümlülük verdiler (Berend ve Ránki 1982: 59-72).

Tablo 4.1 devlet harcamalarının ne kadar değişim geçirdiğini gösteriyor. Bu yıllar içinde Norveç devletinin kadroları da genişledi; 1875'te merkezi hükümet emek gücünün % 2'si kadar olan 12.000 sivil memur istihdam ediyordu; 1920'de 54.000 (% 5), 1970'te 157.000 (% 10) memura ulaşıldı (Flora 1983: I, 228; ayrıca Bkz. Gran 1988b:

185). Norveç'te ve Avrupa'nın başka yerlerinde, merkezi hükümet, adalet, ekonomik müdahale ve özellikle toplumsal hizmetler, devletin yanaşmalarını ve yurttaşlarını koruması üstüne siyasal pazarlıkların sonucu olarak ortaya çıktı.

Tablo 4.1 Norveç'te GSMH yüzdesi olarak devlet harcamaları (1875-1975)

Yıllar	Toplam hükümet	Askerlik	İdare, adalet	Ekonomi, çevre	Toplumsal hizmetler
1875	3.2	1.1	1.0	0.4	0.3
1900	5.7	1.6	1.2	1.0	1.2
1925	6.5	0.9	0.7	0.8	1.8
1950	16.8	3.3	1.4	3.9	7.4
1975	24.2	3.2	2.3	6.8	9.5

Kaynak: Flora 1983: I, 418-19.

Bütün Avrupa'da toplumsal hizmetlerde artış yaşandı. Tablo 4.2 Avusturya, Fransa, Birleşik Krallık, Hollanda, Danimarka ve Almanya'yı örnek olarak gösteriyor (çünkü Flora karşılaştırılabilir verileri bu ülkeler için toplamış). Sovyetler Birliği gibi merkezi planlamaya geçen devletler elbette ulusal gelirlerinden toplumsal hizmetlere aktarılan oranlarda daha fazla artış yaşadılar. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletler her yerde sağlık, eğitim, aile yaşamı ve maliyesine müdahale ettiler.

Rakamların bulunabilirliğinin de gösterdiği gibi, bütün bu müdahaleler, 1870-1914 döneminden itibaren devlet kaynaklı grev, istihdam, ekonomik üretim ve birçok konuda istatistiklerin altın çağını yaşamaya başlamasıyla, izleme ve kaydetmeyi de gerektiriyordu. Böylece devlet yöneticileri ulusal ekonomiden ve işçilerin koşullarından,

Tablo 4.2 Devletlerin GSMH yüzdesi olarak toplumsal hizmet harcamaları (1900-1975)

Yıllar*	Avusturya	Fransa	Birleşik Krallık	Hollanda	Danimarka	*Almanya*
1900			0 7		1 0	
1920	2.0	2.8	4.1	3 2	2.7	7 5
1940	2.3	5.1	5 3	4.4	4.8	11.1
1960	7.3	8.9	9.6	8.7	7 6	14.9
1975	10.8	9.2	15.0	17 2	24 6	20 8

* Tarihler yaklaşıktır.
Kaynak: Flora 1983: I, 348-9.

bir yüzyıl önce akla bile gelmeyecek derecede sorumlu hale geldiler. Bu değişimlerin hacmi ve zamanlaması, dirençli Rusya'dan değişken Büyük Britanya'ya kadar büyük farklılık gösteriyor olsa da, ondokuzuncu yüzyılda bütün devletlerde değişim aynı yöndeydi.

ASKERİLEŞME = SİVİLLEŞME

Devletlerin incelediğimiz dönüşümü şaşırtıcı bir sonuç doğurdu: hükümetin sivilleşmesi. Sonuç şaşırtıcı çünkü devlet oluşum sürecinin itici gücü askeri kuvvetin genişlemesiydi. Şematik olarak dönüşüm, artık yabancısı olmadığımız patrimonyalizm, komisyonculuk, ulusallaşma ve uzmanlaşma aşamalarıyla gerçekleşti. Önce, büyük iktidar sahiplerinin kendileri faal askerdi, kendi ordu ve donanmalarına sahiplerdi ve kumandanlık yapıyorlardı. Sonra sivil iktidar sahiplerinin kiraladığı paralı askerlerle askeri girişimlerin çağı geldi. Bunu, sürekli orduların kurulmasıyla askeri yapının devletle bütünleşmesi izledi. Ve son olarak,

kitlesel askerlik celbine, örgütlü ihtiyatlara ve iyi ödeme yapılan gönüllülere geçilerek ordular temelde devletin kendi yurttaşlarından oluşur oldu ve bunun sonucunda gazilerin çıkarları, yasal denetim ve potansiyel veya eski askerlerin siyasal temsil iddiaları olan sistem başladı.

Patrimonyalizmden komisyonculuğa geçişi İtalyan *condottieri*nin yükselişinde görüyoruz. Komisyonculuktan ulusallığa geçiş Otuz Yıl Savaşları'yla başlıyor; Wallenstein ve Tilly (bildiğim kadarıyla bir akrabalığım yok) gibi büyük askeri girişimcilerin zirveye çıkmaları ve kendilerini yok etmeleri bu savaşlarla oldu. Bu geçişin işaretlerinden biri, kumaş işinden iyi kârlar elde eden Prusya albaylarının 1713-14'te tasfiye olmasıdır (Redlich 1965: II, 107). Fransa'nın 1793 ve sonrasındaki *levée en masse*'ıyla ulusallaşmadan uzmanlaşmaya geçişin işaretleri başlıyor. Fransa dışında Avrupa'da bu gelişim 1850'lerden itibaren yaygınlaştı. Sürecin sonunda sivil bürokrasi ve yasama organları askerleri kendi denetimlerine aldılar, askerlik hizmeti bütün toplumsal sınıflar için görece eşit biçimde yasal zorunluluk olarak yaygınlaştı, askeri profesyonellik ideolojisi general ve amirallerin sivil siyasete müdahalesini sınırladı ve doğrudan askeri yönetim veya askeri darbe olasılığı büyük oranda geriledi.

1850'den sonra, uzmanlaşma çağında, hükümetin sivilleşmesi hızlandı. Mutlak anlamda askeri faaliyetin harcamaları ve önemi artmaya devam etti. Fakat üç gelişme askerliğin görece önemini sınırlandırdı. Birincisi, sivil ekonominin rakip talepleriyle, barış zamanındaki askeri personelin toplam nüfusa oranı istikrar kazanırken, hükümetin askerlik dışı istihdamı büyümeye devam etti. İkincisi, askeri olmayan faaliyetlere yapılan harcama askerlik harcamalarından da hızlı arttı. Üçüncüsü, sivil üretim sonuçta askeri harcamaları geride bırakacak kadar hızla büyüdü ve askerlik harcamalarının ulusal gelirdeki payı düştü. As-

kerlik dışı faaliyetler ve harcamalar hükümet nazarında gittikçe daha fazla yer tuttu.

Tablo 4.3 20-44 yaşındaki erkek nüfusun yüzdesi olarak askeri personel, 1850-1970*

Yıllar*	Avusturya	Fransa	Birleşik Krallık	Hollanda	Danimarka	*Almanya*
1850	14,5	6,5	4,3	5,4	10,3	4,7
1875	8,4	7,4	4,5	6,4	6,4	5,9
1900	6,9	8,8	6,6	3,6	2,8	6,3
1925	2,5	6,7	4,3	1,2	2,3	1,0
1950	?	8,4	7,6	12,7	2,3	?
1970	4,2	5,8	4,2	5,3	5,3	4,5

* Bu devletlerin sınırları ve nitelikleri savaşlardaki talihleriyle önemli değişiklikler gösterir (Flora 1983: I, 251-3).

Daha önce toplumsal harcamalarını incelediğimiz aynı devletlerde askeri personel 20-44 yaş arası erkek nüfusun yüzdesi olarak dalgalanmalar gösterir (Bkz. Tablo 4.3). Batılı devletler, savaş zamanındaki ölümler ve savaş seferberlikleriyle görülen önemli farklılıklarla, 1970'te, 20-44 yaşındaki erkek nüfuslarının yüzde beşini silah altında tutuyorlardı. 1984'te toplam nüfusa göre silah altında olanların yüzdesi aşağıdaki gibiydi (Sivard 1988: 43-4):

Yüzde 0,5'ten az: İzlanda (0,0), Lüksemburg (0,2), İrlanda (0,4), Malta (0,3), İsviçre (0,3).

Yüzde 0,5 - 0,9 arası: Danimarka (0,6), Batı Almanya (0,8), İtalya (0,9), Hollanda (0,7), Norveç (0,9), İspanya (0,9), Birleşik Krallık (0,6), Polonya (0,9), Romanya (0,8), Avusturya (0,7), İsveç (0,8).

Yüzde 1,0 - 1,4 arası: Belçika (1,1), Fransa (1,0), Portekiz (1,0), Çekoslovakya (1,3), Doğu Almanya (1,0), Macaristan (1,0), SSCB (1,4), Arnavutluk (1,4), Finlandiya (1,1), Yugoslavya (1,0).

Yüzde 1,5 ve daha fazla: Yunanistan (2,0), Türkiye (1,6), Bulgaristan (1,6).

Bugün birkaç militarizmden uzaklaşmış devlet toplam nüfuslarının 0,5'inden azını silah altında tutarken, bazı militer devletler de bu oran nüfusun 1,4'ünü aşıyor, fakat Avrupa devletlerinin çoğu bu iki sınır arasında yer alıyor. Bütün bu devletler -yarı-savaş halindeki Yunanistan ve Türkiye dahil- yüzde 8'in çok altındalar. İsveç asker oranında zirveye 1710'da çıktı. Avrupa devletleri bugün, yetenekli nüfusları zaten çalışmakta olduğundan ve tarım nüfusları düşük bulunduğundan, savaş zamanında ekonomilerinde önemli kaydırmalar yapmadan ek birlikler oluşturmakta ciddi sınırlamalarla karşı karşıyalar.

Bu sırada askerlik dışı faaliyetler balon gibi şiştiğinden, bütçelerinin genişlemesine karşın askerlik harcamalarının devlet bütçelerindeki payı düşüyor. Gene aynı ülkeleri ele alarak, Tablo 4.4'te bütçelerdeki askerlik harcamalarının azalma eğilimini saptıyoruz. Bütün devletlerde uzun dönem eğilimi askerlik faaliyetlerine yönelik harcamaların azaldığını ortaya koyuyor.

Tablo 4.4 Devlet bütçesinde askerlik harcamalarının payı, 1850-1975

Yıllar*	Avusturya	Fransa	Birleşik Krallık	Hollanda	Danimarka	*Almanya*
1850		27,4				
1875		23,2			37,8	34,0
1900		37,7	74,2	26,4	28,9	22,9
1925	7,7	27,8	19,1	15,1	14,2	4,0
1950		20,7	24,0	18,3	15,6	13,5
1975	4,9	17,9	14,7	11,3	7,4	6,4

* Tarihler yaklaşıktır.
Kaynak: Flora 1983: I, 355-449.

Sonunda gerçekten de ulusal gelir askerlik harcamalarından hızlı büyüdü. 1984'te askerlik harcamalarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranı, silah altındaki insan oranına benzer bir örüntü kazandı (Sivard 1988: 43-4):

Yüzde 2'den az: İzlanda (0,0), Lüksemburg (0,8), Romanya (1,4), Avusturya (1,2), Finlandiya (1,5), İrlanda (1,8), Malta (0,9).

Yüzde 2 - 3,9 arası: Belçika (3,1), Danimarka (2,4), Batı Almanya (3,3), İtalya (2,7), Hollanda (3,2), Norveç (2,9), Portekiz (3,5), İspanya (2,4), Macaristan (2,2), Polonya (2,5), İsveç (3,1), İsviçre (2,2), Yugoslavya (3,7).

Yüzde 4 - 5,9 arası: Fransa (4,1), Türkiye (4,5), Birleşik Krallık (5,4), Bulgaristan (4,0), Çekoslovakya (4,0), Doğu Almanya (4,9), Arnavutluk (4,4).

Yüzde 6 ve daha fazla: Yunanistan (7,2), SSCB (11,5).

Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasın-

daki denge durumu, harcamalarda bu dağılımının oluşmasına katkıda bulundu. 1984'te ABD kendi devasa GSMH'sının yüzde 6,4'ünü askeri faaliyetlere harcayarak SSCB'nin çok daha küçük ekonomisinden yaptığı yüzde 11,5'lik harcamayla rekabet etmeye çalışıyordu. Gene de genel Avrupa eğilimi oranın düşmesi yönündeydi, nüfusun daha azı silah altına alınıyor, devlet bütçelerinin daha küçük oranı askerliğe ayrılıyor, ulusal gelirin daha azı asker ve silahlara harcanıyordu. Bu değişim askeri kişilerin örgütsel olarak denetim altına alınmasının sonucuydu ve bu gelişime güç katıyordu. Patrimonyalizmden komisyonculuğa, ulusallaşmadan uzmanlaşmaya doğru geçişin her aşamasında askerlerin özerk güçlerini sınırlayan yeni ve önemli engeller ortaya çıktı.

İdeal aşamalardan sapmaların kendi mantığı vardır. İspanya ve Portekiz hükümetin sivilleşmesinden, askeri harcamaların önemli bölümünü sömürge kaynaklarından karşılayarak, subayları İspanya aristokrasisinden ve erleri en fakir sınıflardan sağlayarak, subayları Taç'ın eyalet ve sömürgelerdeki temsilcisi yaparak kaçındı (Ballbé 1983: 25-36; Sales 1974, 1986). Bütün bu etkenler, başka yerlerde hak ve sınırlamaları belirleyen savaş kaynakları üstüne yurttaşlarla yapılan pazarlıkları bu ülkelerde asgariye indirdi. İspanya ve Portekiz ayrıca 'territoryal tuzak'a düşmüşlerdi - elde ettikleri kaynaklara göre idari maliyetin emperyal denetimden sağladığı kazançların gerisinde kaldığı bağımlı toprakların elde tutulması tuzağı (Thompson ve Zuk 1986). İspanya ve Portekiz böylece, bazı açılardan, birçok Üçüncü Dünya ülkesinde askerlerin iktidara sahip olduğu durumla benzeşiyorlardı.

Sivil örgütlenmenin askeri örgütlenmeden farklılaşmasının ve askerlerin sivillere tabi olmasının arkasında, temel bir coğrafi sorun yatmaktaydı. Çoğu koşulda askeri amaçlara hizmet eden devlet faaliyetlerinin mekânsal dağı-

lımı, gelir üretimine hizmet edenlerin dağılımından farklıdır. Devlet bitişik topraklarda fetih ve haraçla işlediği sürede uyumsuzluk büyük olmayabilir; işgalci askerler izleyici, yönetici ve vergi toplayıcısı olarak görev yapabilirler. Bu noktanın ötesinde ise, dört çıkar ayrı yönlerde etki eder: askeri kuvvetlerin olası faaliyet sahalarına dağıtılması, ana beslenme kaynakları, sivil halkın gözetim ve denetiminde uzmanlaşan devlet görevlilerinin mekansal bütünlük ve nüfus dağılımına uygun biçimde dağıtılması; devletin gelir toplama faaliyetlerinin ticaret, zenginlik ve gelir coğrafyasına uygun biçimde saptanması ve son olarak gelirler üstüne yapılan pazarlık sonucu ortaya çıkan devlet faaliyetlerinin pazarlığa katılan tarafların mekansal yapılarına göre dağılımı.

Sonuçta devlet faaliyetlerinin coğrafyası bu dört etkenle olan ilişkisine göre belirlenir; donanmalar devletin periferisindeki derin sularda konuşlanırken postaneler nüfusun dağılımını yakından izler ve merkezi idare daireleri birbirleriyle bağıntılıdır. Askeri kurumlar ne kadar büyük, devletin kendi toprakları dışında savaşa yönelişi ne kadar fazla ve onu destekleyen el koyma ve denetim aygıtı ne kadar büyükse, coğrafyaları arasındaki uyumsuzluk o kadar artar ve askeri kuvvetlere sivil halk üstünde günlük denetim olanağı sağlayan ideal askeri coğrafya o kadar uzaktır.

Coğrafi uyumsuzluk, silahlı kuvvetlerin ordu ve polis kuvveti olarak ayrılması dahil her faaliyet için ayrı örgütlenme kurmasını teşvik eder. Polis kuvvetinin dağılımı sivil nüfusun coğrafyasıyla denk düşerken askeri birliklerin dağılımı onları sivillerden yalıtır ve uluslararası stratejinin belirlediği yerlere yerleşirler. Gerçekten de Fransız modeli kara kuvvetlerini üçe ayırır: idari ve taktik koşullar gereğiyle yerleştirilen asker garnizonları, ülkenin iletişim kanalları boyunca ve küçük yerleşimler arasına dağılan jandarma (askeri denetim altında bulunan ve savaş zamanın-

da seferber olan askerler) ve ülkenin en büyük yığınlarının bulunduğu yerlere konuşlanan polis karakolları. Askerler sınırlarda devriye gezer, ulusal güç merkezlerini korur ve denizaşırı olaylara müdahale ederken suç veya sivil çatışmalara nadiren dahil olurlar.

Jandarma, karayolları dışında mekanın çoğunlukla özel mülk olduğu yerde görev yapar ve dolayısıyla zamanın çoğunu iletişim kanallarında devriye gezerek ve sivil başvurulara cevap vererek geçirir. Şehirli polis ise, tersine, kamusal alanla kesişen ve kamusal alan içinde kalan değerli mülkün bulunduğu yerde görev yapar ve buna bağlı olarak sivillerden başvuru olmadan da denetim görevi yapmakla zamanını geçirir. Nihayet, böyle bir coğrafi ayrım askeri kuvvetleri siyasal iktidardan ayırır ve askerleri yaşamlarını sürdürmeleri konusunda sivillere bağlar; mali mantık, idari etkinlik, kamu düzeni ve siyasal pazarlıkları yürüterek (hatta belki de onun yerine) askeri amaçları yerine getirmek sivillerin işidir. Bu karmaşık mantık Avrupa devletlerinin mekansal farklılaşmasını kuvvetle etkilemiştir.

Elbette uyumsuzluk coğrafi olmanın ötesindedir. Gördüğümüz gibi, devletin sivil yarısını yürüten insanların sermayedarlarla çalışma koşullarını düzenlemek, halkın geri kalanıyla artan devlet faaliyetleri için kaynaklar hakkında pazarlık yapmaktan başka seçeneği kalmamıştır. Gelir ve rıza alma peşine düştükçe, görevliler askeri örgütlenmeden oldukça farklı örgütlenmeler kurmak zorunda kalırlar ve amaçların çoğu giderek askerlikten bağımsızlaşır. Avrupa'nın tamamında bu süreçler askeri harcamaların artmasını veya savaşların daha yıkıcı olmasını engellememiştir fakat devletin askeri gücünü, İS 990 veya 1490 yılında bir Avrupalıyı şaşırtacak derecede tahdit altına almıştır.

5
Ulusal Devletin Soyağacı

ÇİN VE AVRUPA

G. William Skinner, emperyal Çin'in son dönem toplumsal coğrafyasını iki merkezi hiyerarşinin etkileşimi olarak resmeder (Skinner 1977: 275-352; ayrıca Bkz. Wakeman 1985, Whitney 1970). Tabandan yukarı doğru inşa edilen birincisi alışverişten ortaya çıkmıştır, örtüşen birimleri artan büyüklükteki kasaba ve şehirlerdeki gittikçe büyüyen pazar yerlerinden oluşur. Tavandan tabana yansıtılan ikincisi, emperyal denetimden kaynaklanır, birimlerinin oluşturduğu ağ idari yargı hiyerarşisinden oluşur. *Hsien* yani ilçe düzeyine kadar her şehir hem ticari hem de idari hiyerarşide bir konuma sahiptir. Bu düzeyin altında yüce iktidar sahibi Çin İmparatoru bile yukarı sınıflar aracılığıyla dolaylı yöneticilik yapabilir. Tavandan tabana yönelen sis-

temde zorun mekânsal mantığını görürüz. Tabandan tavana yönelen sistemde sermayenin mekansal mantığı geçerlidir. Avrupa devlet ve şehirlerinin eşitsiz karşılaşmasında bu iki benzer hiyerarşinin sürekli iş başında olduğunu gördük.

Çin'in bazı bölgelerinde emperyal denetim görece zayıf ve ticari faaliyet güçlüydü; buralarda şehirlerin pazar düzenindeki konumları genellikle emperyal düzende sahip olduklarından daha yukardaydı. Başka yerlerde (özellikle, merkez için bölgesel önemin gelirden çok güvenlikten kaynaklandığı imparatorluk periferisinde) emperyal denetim şehirleri ticari faaliyetlerine göre daha yüksek konuma çıkarmıştı. Skinner bir şehrin iki hiyerarşideki konumu arasında önemli korelasyonlar buluyor; örneğin pazar hiyerarşisinde görece önemli konuma sahip şehirlere atanan emperyal yöneticilerin görevi, bu kadar gelişmemiş bölgelerdeki meslektaşlarına göre daha çok tüccarların ve öteki refah içindeki ileri gelen kişilerin 'yarı-siyasal' işleyiş ağlarıyla ilgilenmektir. Oysa bu önemli pazar şehirlerini içeren bölgeler bürokrasiye katılmanın kapısını açan imparatorluk sınavlarına katılan aday sayısı paylarından daha fazlasının finansmanını sağlarlar. Tabandan tavana ve tavandan tabana yönelen bu sistemlerin karşılıklı oyunundan daha birçok sonuç çıkar.

Çin Avrupa'dan nasıl farklılaşmıştır? 1637'de yayınlanan bir risalede Cizvit Giuldo Aldeni Çinli arkadaşlarının sık sık şu soruları sorduğunu bildirir: "Eğer bu kadar çok kral varsa savaşlardan nasıl kaçınabilirsiniz?" Naifce veya beceriksizce şöyle cevap verdiğini aktarır: "Avrupa kralları evlilikler yoluyla birbirleriyle bağlantı içindedir dolayısıyla iyi geçinirler. Savaş olursa Papa müdahale eder, elçiler gönderip taraflara kavgayı bırakmaları için uyarıda bulunur" (Bünger 1987: 320). Zaman, sonunda Avrupa devletlerinin çoğunu kan dökmeye bulaştıran korkunç Otuz Yıl

Savaşları'nın ortasıdır. Fark önemlidir: bir zamanlar Avrupa'daki uluslararası anarşiyle çok ortak yönü olan Savaşan Devletler çağını yaşamış ve sınırlarda işgal ve isyanlar emperyal denetimi tehdit etmişse de, Çin, Avrupa ölçüleriyle hayal bile edilemeyecek büyüklükteki bu bölge, çoğunlukla tek merkezin egemenliği altında olmuştur. İmparatorluk çok uzun süredir Çin'in olağan koşuludur; bir imparator devrildiğinde öteki yerini alır. Onsekizinci yüzyılda, Avrupa'da tek merkezden doğrudan yönetim kuvvet kazanmaya başlarken, Qing imparatorları bağlı ülkelerde çok daha sıkı doğrudan yönetim uygulamasına geçmişlerdi: 1726'da İmparator Yongzheng Güneybatı Çin'de etnik azınlıkların şeflerinin yerine kendi rejiminden idareciler atıyordu (Bai 1988: 197). Avrupa'da birçok rakip devlet halinde bölünmüşlük son bin yıl içinde geçerliliğini sürdürdü.

Rus çarları sonunda Asya'nın büyük bir bölümünde egemenliklerini kabul ettirdilerse de Avrupa'nın kendisi en gelişmiş haliyle Çin ölçeğinde bir imparatorluğa hiçbir zaman sahip olmadı. Roma topraklarının dağılmasından sonra, gene de, birçok yönetici Avrupa'da imparatorluk kurma veya imparatorluğunu Avrupa'ya doğru genişletme girişiminde bulundu. Müslüman imparatorlukları İspanya ve Balkanlara ulaştılar ama daha öteye geçemediler. Bizans, Bulgar, Sırp ve Osmanlı imparatorları zaman zaman Balkanlar ve Ortadoğu'ya egemen olurken, Moğollar ve diğer Asyalı işgalciler Rusya'da emperyal bir miras bıraktılar. Avrupa'nın ortasında Charlemagne bölünerek üreyen bir İmparatorluğu bir araya getirdi, Normanlar imparatorluk kurmak için çeşitli girişimlerde bulundular ve hem Kutsal Roma İmparatorluğu *(de jure)* hem de Habsburg imparatorluğu *(de facto)* kendilerini hissettirdiler. Ama bütün bu çabalar kıtayı kapsamaktan uzak kaldı. Roma'dan sonra, Avrupa'nın geniş bir bölümü, Çin ölçeğinde değil Roma

ölçeğinde bile bir daha imparatorluk yönetimine girmedi.

Avrupa gene de Skinner'in Çin'de ortaya çıkardığı iki sürecin karşılıklı ilişkisini kendi bölümlenmiş biçimiyle, tabandan tavana doğru ticaret ve imalat temelinde yükselen bölgesel hiyerarşiler ve tabandan tavana doğru siyasal denetimin yansıtılması biçiminde yaşadı. Avrupa'nın şehir ağı sermayenin hiyerarşisini temsil ediyordu; yerel ve bölgesel ticaretle sermaye birikimi sağlayan *colporteur*ler (etimolojik olarak omuzlarında mal taşıyanlar), seyyar satıcılar (*peddler*: etimolojik olarak mallarıyla oradan oraya dolaşanlar) ve çok daha önemli diğer tüccarlarla birbirine bağlanan kasaba ve şehirlere ulaşan ticari bağların yüksek düzeylerini bu ağ oluşturuyordu. Bir İngiliz kralı veya Burgundiya dükü vergi veya asker için kırsal kesime el attığında, yaratılmasında katkısı bulunmayan ve tamamiyle denetim altına alamadığı kurumsallaşmış ticari bağlantılarla karşılaşıyorlardı. Gerçekten de Avrupa'nın tabandan tavana yönelen hiyerarşisi, uzun zaman, tavandan tabana yönelen siyasal denetim yapısına göre çok daha tamamlanmış, bağlantısı sağlam ve yoğundu. Roma sonrası birçok girişimin kıtaya yayılan imparatorluk kurma konusundaki başarısızlığının ana nedenlerinden biri buydu.

R. Bin Wong'un Avrupa ve Çin'de yiyecek için verilen mücadeleyi karşılaştırması iki kıtanın deneyimi arasında Skinner'in bulgularıyla benzer önemli paralellikler ortaya çıkarıyor (Wong 1983; Wong ve Perdue 1983). Önemli yapısal farklılıklara karşın iki bölgedeki insanlar da kıtlık ve/veya yiyecek pazarı ile yiyecek arzı üstünde hükümet denetiminin derecesindeki açıklığın büyüdüğü yer ve zamanlarda oluşan fiyat yükselmelerinde yiyeceğe zorla el koyuyorlar. Yiyecekleri için yerel pazara bağlı olan fakir insanlar, yiyeceğin depolanması, pazarlanması veya gönderilmesi için yerel düzeyde gücü kalmayan otoritelerin yerine kendileri geçiyorlar. Onsekiz ve ondokuzuncu yüz-

yıl Çin'inde pazarlar kendi kurallarını dayatıp genişlediğinde ve yerel insanlar nakliyatı engelleyip tüccarlara karşı zor kullandığında veya arzı sağlamak için depolanmış tahıla el koyduğunda emperyal denetimde gerileme yaşanmıştır.

Onsekiz ondokuzuncu yüzyıl Avrupasında da, yiyecek pazarı yerel hükümetlerin gücünü aşacak biçimde genişledi; yerel halk görevlilerinin artık karşılayamadığı taleplerini yerine getirmek için tahıla el koydu (Bohstedt 1983; Charlesworth 1983; Tilly 1971). Avrupa'da tahıla el konulmasının coğrafyasını inceleyerek Skinner örüntüsüne uyup uymadığını inceleyen henüz çıkmadı. Tahıla el konulmasının büyük şehir ve limanlarda yaşandığını ortaya koyan eğilim böyle bir örüntünün akla yakın olduğunu gösteriyor. Çin'deki haydutluk, isyanlar ve ortaklaşa mücadelenin öteki biçimleri, aynı zamanda, emperyal ve merkantil faaliyetin ortak dağılımına en azından kabaca denk düşen bölgesel farklılıklar gösteriyorlar. Devletin idari aygıtının tüccarları büyük toprak sahipleri lehine baskı altında tuttuğu Doğu Prusya'yla, benzer aygıtın bölgenin ticari faaliyeti karşısında çözüldüğü Batı Prusya'yı karşılaştırın. Gabriel Ardant otuz yıl önce mali sistemle bölgesel ekonomi arasındaki 'uyum'un, vergilendirme girişimlerindeki maliyet ve etkinliği belirlemesine işaret etmişti (Ardant 1965). Pazar etkinliğinin fazla gelişmediği bir bölgede, nakit olarak hesaplanan ve tarh edilen arazi vergisini toplamak çok maliyetli olacak, insanları eşitsiz biçimde etkileyecek, potansiyel gelirde büyük kayıplara yol açacak ve yaygın direnişin doğmasına neden olacaktır. Ticarileşmenin geliştiği bir bölgede ise kaba kelle vergisi, sermayenin yerleşimi ve ticaret yollarına göre belirlenen vergiyle karşılaştırıldığında, yüksek maliyetle düşük gelir sağlayacaktır.

Öte yandan (Ardant'ın gözlemlediği gibi), ticari faaliyetin çok yüksek düzeyde vergilendirilmesiyle tüccarlar

genellikle önemli oranda siyasal güç kazanırlar ve dolayısıyla değerlerine el koyacak ve ticari işlemlerini sıkıntıya sokacak bir devletin yaratılmasını engelleyecek konuma gelirler. Avrupa'da, gördüğümüz gibi, ticari faaliyetin ölçeği devlet gücünü inşa etmede kullanılan çeşitli taktiklerin uygulanabilirliğini fazlasıyla etkilemiştir. Baltık ticaretinin canlanmasıyla zenginleşen Gdansk dışında Polonya tüccarları büyük toprak sahiplerinin gücünü kıracak güçte değillerdi. (İronik olarak Polonya büyük toprak sahipleri Polonya'nın seçilmiş kralını da zayıflatıyor ve böylelikle onu Töton Şövalyelerinin zorlayıcı vasiliğinden kaçmak isteyen Prusya şehirlerinin süzerenliği için çekici hale getiriyorlardı.) Ama Amsterdam, Dubrovnik, Venedik ve Cenova gibi ticari hiyerarşinin yüksek noktalarında yer alan şehirlerin tüccarları topraklarındaki devlete koşullarını dayatabiliyorlardı. Böylece Skinner'in Çin modeli Avrupa'da devlet oluşumunun coğrafyasına da ışık tutuyor.

Gerçekten de, önceki bölümler Skinnergil görüşe sahip olan birinin hemen tanıyabileceği bir Avrupa modeli ortaya koyuyor. Bunun üç öğesi vardır:

1. Alışveriş ve sermaye birikimiyle belirlenen ve yoğunlaşması şehirleri ve sömürüden kaynaklanan eşitsizliği yaratan toplumsal ilişkiler dizisi;
2. Zorla belirlenen ve yoğunlaşması devletleri ve egemenlikten kaynaklanan eşitsizliği yaratan bir başka toplumsal ilişkiler dizisi;
3. Görevlilerinin başkalarından kaynak elde etmesini içeren devletlerin yürüttüğü faaliyetler dizisi.

İki toplumsal ilişki dizisinin tanımladığı ağ eşitsiz dağılmıştır; bazı bölgelerde zorun fazlasıyla yoğunlaşması aynı derecede sermaye yoğunlaşmasıyla buluşur, başka bölgelerde yoğun zorun karşısında sermaye kıttır vb. Farklı böl-

gelerde yürütülen benzer devlet faaliyetleri dolayısıyla farklı etkiler yaratır ve farklı örgütlenmeler doğurur. Çok kısaca, bu kitabın şimdiye kadarki ana tezinin özeti budur.

DEVLET VE ŞEHİRLERİN YENİDEN İNCELENMESİ

Devletin ne olduğunu anımsayalım: tanımlanmış bir toprakta temel yoğunlaşmış zor araçlarını elinde tutan ve bazı bakımlardan aynı topraklardaki öteki örgütlenmeler üstünde öncelik hakkına sahip olan özgün örgütlenme. (*Ulusal* devlet, böylece, söz konusu toprakları bitişik bölgeleri çoğaltmak için genişletir ve kendi görece merkezi, farklılaşmış ve özerk yapısını sürdürmeye çalışır.) Devletlerin silahlı adamları verili toprak içindeki zor araçlarını biriktirerek ve yoğunlaştırarak, bu topraklardaki üretim ve yeniden üretimi yöneten örgütlenmeden en azından kısmen bağımsız bir örgütlenme yaratırlar. Aynı topraklar içindeki öteki zor araçlarını özümleyerek, ele geçirerek veya eriterek, sınırları tanımlayarak ve bu sınırlar içinde hükmetme yetkisini ellerinde tutarak örgütlenirler. Aynı süreçleri yeni bitişen bölgelere uygularlar ve girdikleri yerde merkezileşmiş, farklılaşmış ve özerk örgütlenmeyi geliştirerek ulusal devleti yaratırlar.

Devlet örgütünün oluşumu ve dönüşümü fetih ve topraklarındaki halk ve mülkün yönetilmesi çabalarının sonucu olarak ortaya çıkar. Devlet-yapanların aklında daima fetih ve yönetim modelleri olmasına ve çoğunlukla bildiğini okuyarak bunlara uymaya çalışsalar da, faaliyetlerinin oluşturduğu devletin inşasını adım adım tasarlamaları söz konusu değildir. Gene de faaliyetleri kaçınılmaz olarak zorlayıcı denetimin tavandan tabana hiyerarşisini yaratır.

Yöneticiler devleti oluşturur ve dönüştürürken, kendileri ve görevlileri geniş miktarda kaynak, özellikle kendilerine askeri uygulamalarda bulunma olanağı veren in-

san, silah, ulaşım, yiyecek kaynaklarını tüketirler. Bu kaynaklar, çoğunlukla, hane halkı, malikaneler, kiliseler, köyler, feodal örgütlenmeler, komşuluk ilişkileri gibi başka örgütlenmelerde ve toplumsal ilişkilerde vücut bulmuştur. Yöneticinin sorunu, bu örgütlenme ve toplumsal ilişkilerden elde ettiği gerekli kaynakları kullanmaya çalışırken, gelecekte de bu kaynakların üretilmesini ve ortaya konulmasını güvence altına almaktır. Devletlerin kaynaklara el koyma sürecini belirleyen iki etken vardır ve bunlar bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkan örgütlenmeyi büyük oranda etkilerler: bunlar sermayenin tabandan tavana hiyerarşisinin karakteri ve bu hiyerarşi içinde devlet görevlilerinin kaynaklardan yararlanmak istediği yere göre konumudur.

Avrupa'da devlet kurucusu olanların karşılaştığı şehir ağı çok genişti. İki boyutlu bir diyagrama başvurarak (Şekil 5.1) şehirleri, faaliyetlerinin art alanlarıyla eklemlenme derecelerine göre (yüzeysel olandan yoğun bağlantılara doğru) ve pazardaki konumlarına göre (gerçekten yerel ve bölgesel pazarlardan ticaretin uluslararası merkezine, sermaye oluşumundan birikimine doğru) sıralandırabiliriz. Böylece, tüccar ve rantiyelerin *contado*'sundaki toprak, üretim ve ticarette yoğun denetim sahibi olduğu onüçüncü yüzyıl Floransası, kendi ardalanından daha fazla uluslararası bağlantısı olan Cenova'dan daha fazla metropol sayılır. Kendi içine ve Kastilya bölgesine kapalı kalan onbeşinci yüzyıl Madrid'i, egemenliği Portekiz içine ve dışına uzanan Lizbon'dan daha fazla bölgesel pazar niteliği gösterir.

Bu ayrımlar önemlidir çünkü farklı devlet türlerinin oluşum ihtimallerinde fazlasıyla etkili olmuşlardır. Bir şehrin pazardaki konumu daha yüksek oldukça, yoğunlaşmış kuvvet inşa edenlerin, onlardan biri bile olsa, orada yerleşen kapitalistlerle pazarlık yapma zorunda kalma ola-

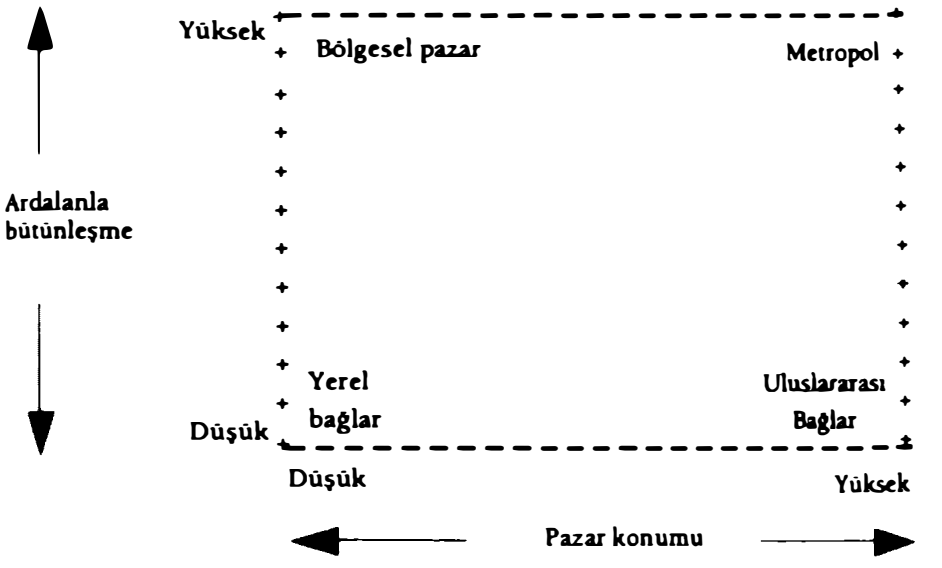

Şekil 5.1 Şehir tipleri

sılığı da yükselir. Artalanıyla ekonomik bağlantısı daha fazla oldukça, ayrı toprak sahipleri grubunun, devlet oluşumu sürecinde şehrin rakibi veya düşmanı olarak ortaya çıkma olasılığı daha azdır. Avrupa devletlerinin oluşumunun ilk evrelerinde kendi art alanına egemen ve uluslararası pazarda konum sahibi olan şehirlerin, ister Milano gibi şehir-devleti, ister Venedik gibi şehir-imparatorluğu olsunlar, kendi özerk devletlerini oluşturma olasılıkları yüksekti.

Avrupa'da 1800'lerde geçerli olan koşullarda, şehirlerin çok olduğu bölgelerde uluslararası ticaret yoğundu. Bu şehirlerden bazıları uluslararası pazarda merkezi konuma sahipti, sermaye birikmiş ve yoğunlaşmıştı. Bu koşullarda, yerel kapitalistlerle yakın işbirliği içinde olan bir devleti kimse yaratmadı veya değiştirmedi. Flandra, Rhineland ve Po Vadisi bu ilkeyi heyecan verici biçimde ortaya koyuyor. Şehirlerin az olduğu bölgelerde koşullar başkaydı; buralarda uluslararası ticaret ekonomik yaşamda küçük bir rol

oynuyordu, eğer varsa çok az şehrin uluslararası piyasada yüksek konumu vardı ve sermayenin ne birikim ne yoğunlaşma hızı yüksekti. Buralarda egemen olan zordu. Polonya ve Macaristan bu bölgelere örnektir. İkisinin arasında, en azından bir ana sermaye birikim merkezinin var olduğu, onun yokluğunda egemenliğin büyük toprak sahiplerinde bulunacağı bölgelerde, devlet için ara bir yol olanağı doğar ve bu yolda sermaye ve zor sahipleri mücadele eder, fakat sonunda pazarlıkla *modus vivendi*'ye ulaşırlar. Aragon ve İngiltere bu noktayı açıklayan örneklerdir.

Bu farklılıklar Avrupa'da iyi tanımlanan bir coğrafi örüntü izlerler. Deniz kıyısı devletleri şehirlerden fazla pay alırken, Akdeniz dışındaki limanların ardalanları genellikle dardır ve büyük toprak sahiplerinin denetimindeki bölgelerden destek görürler. İtalya yarımadasının kuzey batısından İngiltere'nin güneyine uzanan geniş şehir kuşağı haritada bölünmüş egemenlik alanını, devlet oluşumunda sermayenin kuvvetli olduğu sahayı gösterir. Atlantik sahili, Kuzey Denizi ve Baltık Denizi ticarette önem kazandıkça, bu kuşak bir tür süzgeç işlevi gördü, ticari mal, sermaye ve şehirli nüfusu Akdeniz'den ve bağlantı içinde olduğu çeşitli kuzey ülkelerinden pompaladı. Büyük, güçlü ulusal devletler temelde, şehirlerin ve sermayelerinin bulunduğu fakat egemen olamadığı, şehir kuşağının kenar bölgelerinde oluştular. Daha dışarda devletler daha da büyük topraklara sahiptiler fakat çok daha uzun süre bu topraklardaki nüfus ve faaliyetler üstünde ancak olaylarla bağlantılı tesadüfi denetim uygulayabiliyorlardı.

Bu zıt çevre koşulları devletlerin değişim yollarında farklılıklar doğurdu. Tartışmayı uzatmamak için, yolları sadece üçe indirgeyerek şematize edelim (Bkz. Şekil 5.2). Bu diyagram, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde insanlar zoru yoğunlaştırmaya başladıklarında, yoğunlaşmış sermayenin görece varlığı veya yokluğunun devlet yapısında farklı ro-

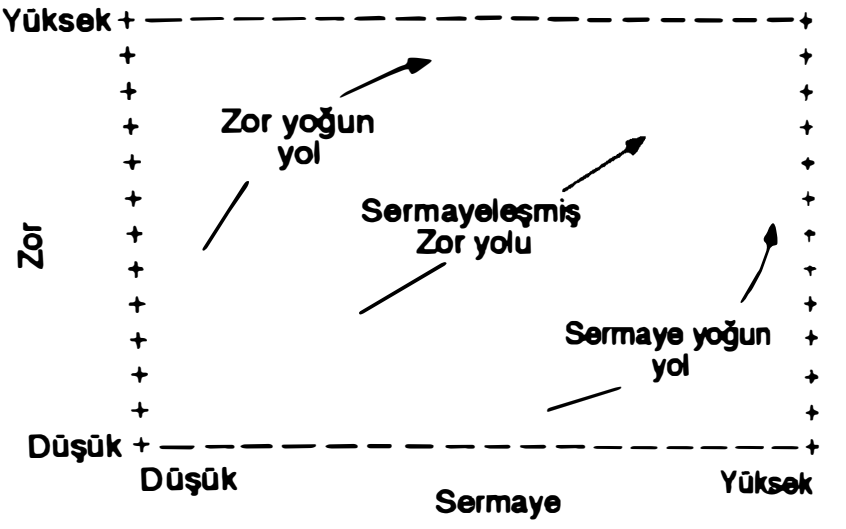

Şekil 5.2. Devletin büyüme yolunun belirleyeni olarak sermaye ve zorun göreli yoğunlaşmaları

taların izlenmesini belirlediğini (ve bazen zorladığını) ileri sürüyor. Sonunda Avrupa'nın bütün bölgeleri büyük ulusal devlet biçiminde buluşsa da, birkaç yüzyıl boyunca zor, sermaye ve sermayeleşmiş zor yapı ve faaliyet olarak birbirinden uzaklaştı. Bu diyagram bütün kabalığına karşın, bazı yararlı ayrımlar yapma olanağı veriyor. Kuzey ülkelerinde, örneğin, Şekil 5.3'de olduğu gibi alternatif yolları gözlemleyebiliriz. Şemayı ciddiye alabilmek için elbette Finlandiya, İsveç, Norveç ve Danimarka'nın değişik zamanlarda başkalarının egemenliğindeki imparatorlukların ve federasyonların parçası olduklarını, devlet ve bağlı bölgelerin sınırlarının fetih ve pazarlıkların sonucu olarak değişen adlarla tanımlandıklarını bilmemiz gerekir. Onyedinci yüzyılın ortalarına gelmeden önce Danimarka güçlü toprak sahibi soylularla toprak sahibi bir kralın klasik koalisyonu iken, Finlandiya IS 900'den itibaren bütün bu za-

man boyunca komşu iktidarlardan yalnızca birkaç on yıl bağımsız varlık olabilmişti. Bu nitelikleriyle diyagram Danimarka'nın bin yıla görece nasıl ticarileşmemiş fetihçi bir iktidar olarak başladığını, sonra Batı Avrupa'nın Baltık'la ticaretinin artmasıyla sermayeleştiğini ve komşularından çok daha müreffeh hale geldiğini, oysa Finlandiya'nın çok daha uzun süre kuvvetle idare edilen ticari bir durgunluk alanı olarak kaldığını ortaya koyma olanağı veriyor.

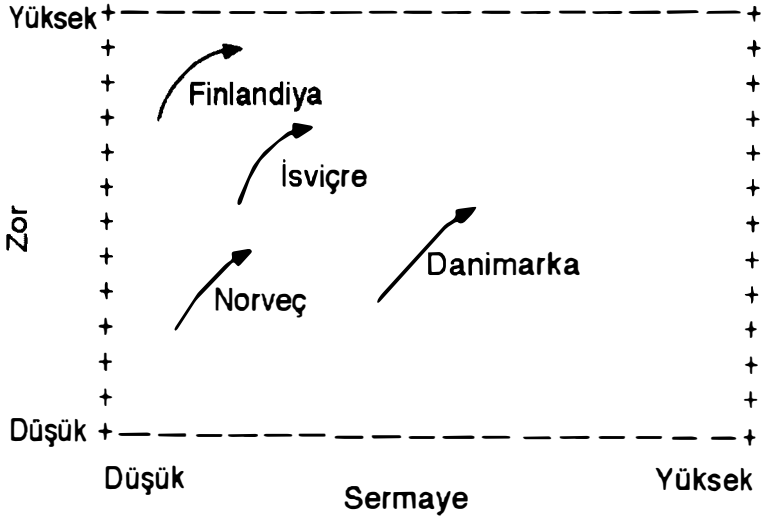

Şekil 5.3. İskandinavya'da devlet oluşum yolları

Kuzey ülkeleri kendi zor kullanan devlet oluşumu değişkesini yarattılar. Onyedinci yüzyıldan önce Avrupa'nın en geniş kırsal bölgelerinden birini oluşturuyorlardı. Birçok şehir ortaya önemli ticari merkez olarak değil kraliyet gücünün istihkam edilmiş kaleleri olarak çıkmıştı. Bergen, Kopenhag ve öteki ticari merkezlerin ticaret üsleri olarak erken dönemlerden itibaren önem kazanmış olmalarına karşın, 1500'de bölgedeki hiçbir şehrin 10.000 kişilik nü-

fusu yoktu (de Vries 1984: 270). Alman tüccarlar, şehir meclisleri ve şehir coğrafyasının ayrı ve yerel Alman bölgeleri olarak ayrıldığı derecede, uzun süre İskandinavya ticaretine hâkim oldular.

İskandinavya ticareti Hansa'nın yarı tekeli altına girdi. Hansa şehirleri İtalyan bankerleri kararlı biçimde uzak tuttular ve kendi bankaları ve kredi kurumlarını yaratmalarına izin vermediler. Bunun yerine çoğunlukla ayni türden karşılıklı dengelenen ticarete güvendiler (Kindleberger 1984: 44). Ancak onaltıncı yüzyılda Baltık ticaretinin hızlanmasıyla Norveç, İsveç, Finlandiya veya Danimarka'da önemli derecede sermaye ve şehirli nüfus birikimi başladı. O zaman bile Almanların yerini alan Hollandalı tüccarlar ticaret, sermaye ve gemiciliğin çoğunu yönetiyorlardı. Ama bölgenin savaşçıları Avrupa'nın çok yerinde izlerini bıraktılar.

İS 900 civarındaki yüzyıllarda Vikingler ve kuzenleri Kuzey dışında birçok yeri fethettiler ve genellikle savaşçı-derebeylerin egemenliğinde devletler kurdular. Ama genellikle de anayurtlarında izledikleri yolu izlemeleri mümkün olmadı. Oralarda ormancılık ve balıkçılığın öne çıkması, yerleşimlerin seyrekliği, sınırların açık oluşu ve dış işgallerin nadir olması küçük toprak sahiplerinin yaşamlarını sürdürmelerini ve savaşçıların büyük toprak sahibi haline gelmelerini sınırlamayı sağlıyordu. İsveç kralları, askeri hizmetin güvence altına alınmasını sağlama amacıyla, küçük toprak sahibi sayısını artıracak bağışlarda bulundular. Onyedinci yüzyıla kadar askerlerinin çoğunu aynı sistemin çeşitli değişkeleriyle topluyorlardı: soylular (ve daha sonra zengin köylüler), kendilerine vergi muafiyeti sağlanarak, kraliyetin düşük ödeme yaptığı süvari hizmetini yerine getiriyordu; sıradan insanlar ise, piyade arzı yanında onlara ve ailelerine toprak bulma yükümlülüğünü de paylaşmak zorundaydılar. Savaş bölgelerinde ve sınır

eyaletlerde yerleşen tüccarlar dışında, bu düzenlemeler taca fazla nakit harcaması gerektirmeden kendi finansmanını sağlayabiliyordu.

İsveç ve Danimarka yüzyıllarca önemli büyüklükte askeri güç bulundurdular. Gustav Vasa (1521-60) ve ardılları döneminde İsveç ekonomisinin geniş kesimlerini devletin taleplerine bağımlı kılma pahasına korkutucu bir askeri güç oluşturuldu. Danimarka, İsveç ve Norveç'ten oluşan İskandinav Birliği (1397-1523) geniş ölçüde Alman tüccarlar ve Hansa Ligi'nin ticari egemenliğine karşı kraliyet iktidarını sağlamlaştırmanın aracı olarak kuruldu. Vasa, başka girişimleri yanında ruhban sınıfının mülklerine de el koydu ve devlete bağlı Protestan kilisesini yarattı. Rus çağdaşları gibi Gustav Vasa da "bütün toprak Taç'a aittir ve geçici olarak toprak mülkiyetinden yararlanan soylu olmayan sınıf ancak hükümete karşı mali yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece tasarruflarının devamını umut edebilir" görüşünü ileri sürdü (Shennan 1974: 63). Devletin savaş ödemelerini yapabilmesi için, geniş ölçüde egemen olan geçim ekonomisi altında nakit para ihtiyacı duyması madencilik ve imalatın geliştirilmesini, mali aygıtın düzenlenmesini, önemli miktarda devlet borcu alınmasını, eski temsili kurumların saf dışı bırakılmasını ve (artık Protestan ve ulusal olan) ruhban sınıfının taç adına kayıt tutma işlerine giderek artan biçimde müdahil olmasını teşvik etti (Lindegren 1985, Nilsson 1988).

Daha fazla ticarileşmiş olan Danimarka, Otuz Yıl Savaşları'na kadar savaş harcamalarını kraliyet topraklarının gelirinden karşıladı. Gerçekten de 1660 yılına kadar Danimarka'da sıradan insanlar toprak sahibi olamazdı. 1640'lardaki İsveç ile Danimarka arasındaki savaş ekonomik bunalım doğurarak Danimarka aristokrasisi ile seçilmiş kral arasında gelirler için yürütülen mücadeleyle bütünleşti. Bir darbe sonucu kral kalıtsal monarşiyi kurdu ve soy-

luluğun iktidarını önemli derecede azalttı. Ama bunun bir anlamı da soyluluğun işbirliğinin azalmasıydı. Sonuç olarak Danimarka, Sound'un kârlı geçiş paraları da dahil olmak üzere vergilendirmeye geçti. "1608'de Danimarka devletinin gelirinin % 67'si taç topraklarından sağlanan gelirden oluşurken, yarım yüzyıl sonra bu oran ancak % 10'u oluşturuyordu" (Rystad 1983: 15). Savaştan doğan borçlarını kapatmak için monarşi 1660-75 yılları arasında topraklarının büyük bölümünü sattı (Ladewig Petersen 1983: 17). Böylece onyedinci yüzyıl savaş masrafları Danimarka ve İsveç'te önemli yönetim değişikliklerine yol açtı.

İsveç (Danimarka gibi), Otuz Yıl Savaşları'nda büyük oranda paralı asker kullandı ama onyedinci yüzyılın sonrasında askeri birlik ihtiyacı artınca ulusal kuvvet toplama yöntemine geri döndü. XI. Charles'ın (1672-97) darbesinin amacı, kendisinden öncekilerin savaş masraflarını ödemek için sattıkları taç topraklarını yerel beylerden zorla almak ve geçimleri için askeri hizmetle yükümlü olan yarı zamanlı askerlere dağıtmaktı. 1708'e gelindiğinde İsveç (ve o zaman bir eyaleti olan) Finlandiya toplam iki milyon nüfusundan 110.000 asker çıkarıyordu (Roberts 1979: 45). İsveç monarşisi sürekli fon sıkıntısı içindeydi ama bakır ve demir satarak, zengin maden yataklarında kendi askeri sanayisini kurarak ve kazandığı topraklardan büyük vergiler toplayarak iflas etmeden savaş faaliyetini sürdürebiliyordu. Bu haraç sistemi fetihler devam ettiği sürece gayet iyi işledi ama barış ve istikrar dönemi geldiğinde çöktü.

XII. Charles'in suikasta uğramasından sonra (1718) İsveç emperyal iktidar yolunu terk etti. Ama bu zamana kadar küçük bir nüfustan, görece para ekonomisine girmemiş bir toplumdan ve ufak burjuvaziden büyük bir askeri güç oluşturulması, sonuçta Taç'ın işlerinin çoğunu sivil bürokratların ve ruhban sınıfının yerine getirdiği bü-

yük bir devlet aygıtı yaratmıştı. 1905'e kadar önce Danimarka'ya sonra da İsveç'e bağlı olan Norveç ve 1809'a kadar İsveç'in eyaleti, 1917'ye kadar Rusya'nın dukalığı olan Finlandiya, bağımlı olmalarına ve Avrupa pazarlarına göre çok daha fazla periferi niteliği taşımalarına karşın benzer evrim gösterdiler. Sound'daki yoğun trafikten önemli geçiş geliri elde eden Danimarka askeri çabasının çoğunu komşularının aksine donanma üstünde yoğunlaştırarak ve güneydeki Almanlarla ticarete girip ticari tarımını geliştirerek daha büyük bir burjuva sınıfı ve daha küçük devlet aygıtı yarattı.

İsveç'in topraksız emekçileri 1750'den sonra toprakların birleştirilmesiyle sayıca çok artsa da hiçbir zaman büyük toprak sahiplerinin egemenliği altına girmedi (Winberg 1978). Devlet bürokrasisi doğrudan yönetimini, önemli pazarlık gücü bulunan köylü ve işçiler arasına kadar genişletti. İsveç'te gerçekten de, ruhban sınıfı, soyluluk ve burjuvazi yanında köylülük de ayrı bir zümre olarak temsil kurumlarına sahipti. Öteki devletler zor çevresinde örgütlendiler ve sermayeye fazla hareket alanı bırakmadılar ama bu topraklarda güneydeki komşuları gibi büyük toprak sahipleri sınıfı da yoktu.

Kuzey bölgesi, Avrupa'nın öteki bölgeleriyle karşılaştırıldığında, devlet oluşumunun zor-yoğun yolunda toplanmış olduğu görünüyor. Öteki uçta İtalya'nın şehir-devletleri ve imparatorlukları, yoğun sermayeye dayanarak ve Kuzeyli kuzenlerine göre daha geçici ve daha az belirleyici biçimde zor yoğunlaşması gereği duyarak, devlet oluşumunda tamamen farklı bir yol izlediler. Ana fikir şudur: Avrupa devletlerinin değişim rotaları önemli derecede farklılık gösterir ve birbirlerine zıt devlet türleri üretmiştir. Sonunda Avrupa'da egemen olan sermayeleşmiş-zor yolunu izleyenler oldu ve diğer devletler bu nitelikler üstünde birbirlerine yaklaşıp benzeştiler. Ama Avrupa devlet

sisteminin sonunda belirginleşmesine kadar başka birçok devlet türü yaratıldı ve oldukça etkin biçimde varlığını sürdürdü.

Canalıcı noktaları tekrar anımsatalım. Birbirleriyle etkileşim halinde olan ve uluslararası savaşlara birlikte giren, Avrupa'nın değişik bölgelerindeki yöneticiler benzer faaliyetler peşindeydi: kendi çıkarları doğrultusunda savaş yapma kapasitesini yaratmak ve bunu kullanmak istiyorlardı. Fakat her biri kendi topraklarında geçerli olan sermaye ve zor bileşimlerinin oluşturduğu çok farklı koşullar altında bunu yapmaya çalışıyordu. Alternatif bileşimler farklı sınıfsal örgütlenmeler, farklı potansiyel müttefik ve düşmanlar, devlet faaliyetinin farklı örgütlenmelerini, devlet faaliyetine karşı farklı direniş biçimleri, kaynaklara el koymanın farklı stratejilerini ve dolayısıyla kaynak kullanımında farklı etkinlik düzeylerini ifade ediyordu. Her etkileşim yeni örgütsel etki ve toplumsal ilişki ürettiği için bir devletin belli bir zamanda belli bir yere kadar izlediği yol, yöneticilerinin stratejilerini bu noktada sınırlıyordu. Bu nedenle zor ve sermaye açısından aynı mekanda bulunan devletler bile farklı zamanlarda farklı davranışlar geliştirdiler. Gene de, devlet oluşumunda zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş-zor rotaları arasında büyük ayrımlar görülmektedir.

ZORUN ROTALARI

Yüksek oranda zor kullanılan yola bakalım. Bugünkü SSCB'nin Avrupa'daki kesiminde ticaret yolları zayıftı ve sermaye yoktu. İS 990'da ticaret ve imalatın ana merkezi Kiev'di. Bu şehir Bizans'ı Hindistan, Çin ve uygar dünyanın öteki bölgeleriyle birleştiren büyük ticaret kuşağının kuzey uzantısı olarak işlev görüyordu. Kiev aynı zamanda Baltık'la Bizans'ı birleştiren, birinci kadar önemli olmayan

kuzey-güney ticaret yolunun da üstündeydi. 988 yılında, atalardan aktarılan söylentiye göre, Kievli prens Vladimir vaftiz olup Hıristiyanlığın Bizans yolunu kabul ederek Bizans'la bağlarını kuvvetlendirdi. Fetihler için güneye ilerleyen Vikinglerin soyundan gelen Kiev prenslerinin öteki Rus şehir-devletleri ve yerel dukalıklar üstündeki egemenliği zayıftı. Toprak mülkiyeti yerel düzeyde büyük oranda köy komünlerinin elindeydi ve Doğu Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi derebeyleri köylüden haraç, kullanım harcı ve mülklerinde yarı zamanlı emek biçiminde zorla gelir elde edebilmekte fakat komün ve hanelerin kendi topraklarındaki işleyişe müdahalede zorlanmaktaydı. Yerleşim yoğunluğunun düşük olması çiftçilerin zorba efendilerden kaçmalarını ve başka beylerin topraklarına sığınmalarını görece kolaylaştırmaktaydı. Büyük toprak sahipleri hareketli bozkır halklarının sürekli akın ve yağmalarından da zarar görüyorlardı. Gene de büyük ölçekte, görece özerk silahlı derebeyleri toprağın çoğunu denetimleri altında tutuyordu.

Daha batıda, İS 990'da, Polonya devleti sözde Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı toprakları fethederek genişliyordu. Polonya doğuya doğru da genişlemekteydi; 1069'da Polonya dükü ordularını Kiev'e soktu ve Rus tahtına akrabalarından birini oturttu. Kuzey batıda Viking devletleri sınırlarını Rusya ve Polonya'nın hak iddia ettikleri topraklara doğru genişletme gayreti içindeydiler. Kavgacı Bulgar devleti kollarını Rusya'nın güney batısına uzatmıştı. Aynı bölgede Bohemya ve Macaristan kralları da (Macar kralı yeni taç giymişti) kendi denetim bölgelerini belirlemekteydi. Avrupa'nın batı ucunda -özellikle Britanya Adaları, İber Yarımadası ve İtalya'da- İskandinavya ve Ortadoğu'dan sürekli akıp gelen silahlı işgalciler toprakları ele geçiriyor, tarıma dayalı devletler kuruyor ve az da olsa buralara yerleşiyorlardı. Avrupa'nın kalan üçte biri, tersine, geniş top-

raklarda hak iddia eden ve kurabildiğinde ise ancak gevşek bir yönetim kurabilen haraç devletleri oluşturma yolundaydı.

Doğuda göçebe fatihler bütün önemli devletlerin egemenliği için tehdit oluşturmakta ve varlığını sürdüren tarım devletlerini sömürebildiklerinden büyük kârlar sağlamaktaydılar. Bu devletlerin sayıları ve güçleri asalak olarak yaşayamayacakları kadar fazla olduğunda bazıları yavaş yavaş yerleşmeye ve kendi istismarcı devletlerini kurmaya başladılar. Bütün bu biçimler altında, İS 500 yılından itibaren bin yıl süreyle Doğu Avrupa'da devlet oluşumunu belirlediler. Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Moğollar, Türkler ve daha önemsiz birçok halk art arda bozkırdan çıkıp geldiler.

Güneydoğudan gelen işgaller bin yıldan fazla sürdü ve Moğolların 1230'larda Kiev'i yağmalayıp Kiev topraklarında kendi egemenliklerini kurmalarıyla doruğuna ulaştı. Bu dönemde Moğollar Rusya'dan Çin'e kadar Avrasya'nın büyük bölümünü yönetimleri altına almış durumdaydılar. Elbette bu toprakların çoğunda 'yönetim'leri resmi baş eğmeyi, haraç ödemeyi, rakip iddia sahipleriyle savaşmak ve işbirliğinde yetersiz kalan tebaa üstüne akınlar düzenlemeyi içermekten öteye geçmiyordu. Gene de Rus prensler, başkentlerini aşağı Volga'da kurmuş olan Altınordu'ya iki yüzyıl haraç ödediler ve onun egemenliğini tanıdılar. Gerçekten de Altınordu hanları Rus yönetici prenslerin oğullarını Moğol başkentinde oturmaya mecbur ettiler ve babalarının hareketlerine karşı onları rehin tuttular (Dewey 1988: 254).

Onbeşinci yüzyıldan itibaren güneydoğudan gelen akın ve saldırıların sıklığı ve yoğunluğu azaldı; Moğol imparatorluğunun merkezi çöktü ve bozkırın silahlı atlıları dikkatlerini kendi güneylerindeki çok daha zayıf ve zengin devletlere yönelttiler. Tatarlar 1571'de Moskova'yı yağma-

ladıklarında, bilmeden Rusya'ya karşı büyük akınların da sonuncusunu gerçekleştiriyorlardı. Onyedinci yüzyılda Çungar Moğolları Sibirya'nın fethinde Ruslarla işbirliği yaptılar. Avrasya'da yayılan yıkım getirici salgın hastalığın (veba) ve Avrupalıların Çin'le Hindistan'ı Avrupa'ya bağlayan eski kervan yolu yerine canlı bir alternatif oluşturan deniz yollarını kullanmaya başlamalarının bir araya gelmesi, büyük olasılıkla Rus devletlerinin kurucularına karşı bozkırdan gelen tehdidin azalmasında rol oynadı (McNeill 1976: 195-6).

1400'e gelindiğinde Avrupa, Vistul'den Urallara kadar, Litvanya, Novgorod Cumhuriyeti ve Altınordu toprakları dahil, büyük devletler halinde birleşiyordu. Kuzeybatıda Töton şövalyelerinin Prusya'sı ve geçici olarak İsveç ve Norveç'i egemenliğine almış olan Danimarka, Baltık'a hakimdi. Onaltıncı yüzyılın ilk yarısında büyük Litvanya ve Moskova dukalıkları, doğudan Karadeniz'in kuzeyine ve Macaristan, Yunanistan, Adriyatik'e kadar uzanan Müslüman krallıklar kuşağının kuzeyini bölüşmüşlerdi. (1569'da Litvanya Polonya ile birleşecek, batıda, yönetimi gevşek de olsa devasa bir devlet olarak Rusya'yla Avrupa'nın geri kalan kesimi arasında yerleşecekti.) İngiltere'den Arhangel'e uzanan kuzey deniz yolunun onaltıncı yüzyılda kullanıma girmesi, Avrupa ile büyüyen Rus devleti arasındaki bağlantıları kuvvetlendiriyordu.

Büyük Petro (1689-1725) ile Büyük Katerina'nın (1762-96) fetihleri Rusya'nın sınırlarını değişmez biçimde Karadeniz'e ve geçici biçimde Estonya, Letonya ve Karelya'ya kadar dayadı. İki yönetici de Rusya'yı yoğun biçimde Batı Avrupa kültür ve siyasetine soktular. Napolyon Savaşları'nın sonunda Rusya'nın Avrupa sınırı Prusya, Polonya, Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile bitişerek bugünküne yaklaştı. Kendisi de doğudan gelip fetihlerle büyümüş olan Osmanlı devleti Balkanları kaplıyor ve Adriyatik

sınırında dar bir şerit halindeki Avusturya toprağıyla komşu olarak batıya ulaşıyordu. Onaltıncı ve onsekizinci yüzyıllar arasında Avrupa'nın bütün doğu sınırı geniş toprak genişlemeleri iddiasında bulunan devletler halinde bütünleşti. Aynı zamanda Rus devleti ve ekonomisi bu devletlerin yönünü güneydoğudan kuzeybatıya çevirdi. Onüç ve ondördüncü yüzyılın haraç devletleriyle karşılaştırıldığında bu devletler sınırlarında çok daha fazla denetime ve topraklarındaki halk üstünde daha büyük iktidara sahiptiler.

Polonya yüzyıllarca, sözde yöneticinin derebeylerini yönetemediği ve onları uzun süreli ve birlikte askeri girişimlere yöneltemediği bir ülke olarak, kuralı kanıtlayan istisna olarak kaldı. 1760'larda, Polonya devleti halen Fransa'dan büyük toprakları elinde tutarken, ulusal ordusu ancak 16.000 kişiydi ve Polonyalı soylular 30.000 kişiyi silah altında tutuyorlardı. Bu sırada komşu Rusya, Avusturya ve Prusya 200 ilâ 500 bin arasında değişen ordulara sahipti (Ratajcyzk 1987: 167). Kitlesel ordular oluşurken büyük komşulara yetişmeyi veya en azından biriyle ittifak oluşturmayı beceremmek işgale çağrıydı. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Avusturya ve Prusya, Polonya'nın sınır bölgelerini işgal ettiler ve sonunda Polonya diye bir ülke kalmadı.

Polonya ondokuzuncu yüzyılda da Prusya, Avusturya ve Rusya'ya yem oldu, bunun dışında Rusya'nın Avrupa sınırları I. Dünya Savaşı'na kadar görece istikrarlı kaldı. Savaştan sonra, yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin batısında bir dizi küçük cumhuriyet yanında büyük bir Polonya kuruldu. II. Dünya Savaşı bu cumhuriyetlerden bazılarını SSCB toprakları içine bazılarını da yörüngesine soktu. Dolayısıyla 'Rus' devletinin oluşumunu incelemek, egemenlik ve toprak değişimlerinde muazzam bir diziyi izlemeyi gerektirmektedir.

Onikinci yüzyıldan önce bu toprakların hiçbir yerinde şehirler yoğunlaşmış değildi ve hatta çok az bölge kıtanın yoğun ticaret bölgelerine ulaşıyordu. 1300'den sonra Çin'den Balkanlara uzanan eski ticaret kuşağının (ve dolayısıyla kuzeye Baltık'a varan uzantısının) daralması ve Moğol yağmacıların Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşmayı engellemesiyle, bir zamanların Kiev, Smolensk, Moskova ve Novgorod gibi gelişen şehirlerin ağı zayıfladı. Onaltıncı yüzyılda ticaretin canlanması yerleşim yerlerini çoğalttı ama Batı veya Akdeniz Avrupasına benzer şehir yoğunluğu ortaya çıkmadı. Rus devleti sermayeden yoksun bir çevrede biçimlendi.

Bu çevre ayrıca zor zenginiydi. İS 990'dan sonra beş yüzyıl süreyle Avrupa'nın bu bölgesinde oluşan devletler fetihle kuruldular, haraçla işlediler ve kendi iktidar temelleri olan bölgesel yöneticiler aracılığıyla yönettiler (bu söz abartılı kaçıyor). Moğol egemenliği altında Kuzeyin geniş ölçüde bağımsız olan prensleri, kendi bölgelerindeki köylülerin ekonomik ve siyasal denetiminden güç alan derebeyleriyle egemenliği paylaştılar. Onaltıncı yüzyılda Moğol devleti çöktüğünde, Rusya'nın güney ve doğudaki fetihleri savaşçılara, köylüleri angaryaya zorlayan, hareketlerini sınırlayan ve savaş için vergi toplayan yeni toprak ve emek tasarruf biçimleri sağladı. Rus serfliğinin süreklilik gösteren nitelikleri ortaya çıkmaya başladı.

Bu noktaya kadar Rus imparatorları yetersiz kuvveti olan geniş toprakları yönetmeye çalışıyorlardı. Kraliyet taleplerini denetleme yeteneği olan büyük iktidar sahibi kilise ve soyluluk aracılığıyla dolaylı yönetim sahibiydiler. Moskova çarları III. İvan (Büyük, 1462-1505) ve IV. İvan (Korkunç, 1533-84) bağımsız derebeyleri çökerterek daha doğrudan bir yönetim kurmaya çalıştılar; derebeylerinin yerine üst düzey görevlilerine bağışlanan emperyal topraklarla taca bağlı ordu ve bürokrasiyi yarattılar. Jerome

Blum'un anlatımıyla,

> "İvan [Büyük] ve ardılları kardeş prensleri fethetmek, kendi boyarlarının oligarşik hırslarını ezmek, yabancı işgalleri durdurmak ve ülkelerini genişletmek için ihtiyaç duydukları askeri kuvveti oluşturmakta azimliydiler. Mümkün olduğu kadar kendilerine bağlı dolayısıyla sadakatine güvenebilecekleri bir orduya ihtiyaçları vardı. Ama insan bulmak için gerekli para ve sadakat duygusu yoktu. Dolayısıyla toprağı kullanmaya karar verdiler."
>
> (Blum 1964: 170-1)

Zor-yoğun stratejinin mükemmel örneği buydu. Toprağın çoğu silahlı, yarı bağımsız derebeylerine ait olduğu için, çarların yeniden örgütlenme tasarısı soylularla kanlı savaşları gerektiriyordu. Çarlar kazandı. Süreç içinde emperyal destekten yararlanan derebeyleri isyankâr komşularına göre tek bir avantaj elde ettiler: topraklarındaki başıboş köylüleri düzen altında tutmak için hükümetin ordusuna güvenebilirlerdi. Böylece sermayenin kıt olduğu bölgede devlet ve savaşın mantığı yöneticileri, kamulaştırılmış toprak vererek satın almaya yönlendiriyordu. Sonuçta Rusya'nın yöneticileri yalnızca devlete hizmet edenlerin toprak sahibi olabileceği ilkesini kurumlaştırdılar. Kuralın istisnaları ve çiğnenmesi nadirattan değilse de, bu ilke görevli sayısının artması ve görevlilerle toprak sahiplerinin köylünün sömürülmesi konusunda ittifak yapmasının bir başka dürtüsünü oluşturdu.

Küçük mülklerin kâr peşindeki memurlara verilmesi kuzeybatıda köylüler üstündeki baskıyı artırdı. Güney ve doğuda yeni toprakların açılmasıyla bir araya geldiğinde bu baskı eski yerleşik tarım bölgelerinin nüfusunun boşalması anlamına geliyor ve köylüleri yerel uygulama ve emperyal fermanlarla toprağa bağlamak gerekiyordu. 1649 Ülke Temsilcileri Kanunu ile iki yüzyıldır gelişmekte olan

serflik düzeni hukuki mevzuat haline getirildi. Ayrıca, özellikle yeni yerleşim bölgelerinde köle emeği, onaltı ve onyedinci yüzyıllarda genişlemeye devam etti. Onsekizinci yüzyılda serfler gibi kölelerden de gelir sağlama düşüncesiyle çarlar ikisi arasındaki hukuki farkı pratikte ortadan kaldırdılar. Özgür köylüleri de vergilendirme yönündeki boşa çıkan girişimden sonra Büyük Petro kelle vergisinin yükümlülüğünü büyük toprak sahiplerine verdi. Bu karar taçla toprak sahiplerinin birbirlerine bağımlılığını artırırken, elbette toprak sahiplerinin çaresiz köylüler karşısındaki devlet destekli gücünü de artırdı. Petro 1700'de özgür bırakılan köle veya serfin hemen askere alınmasını, askerliğe uygun bulunmazsa kendisine yeni efendi bulmasını emreden bir yasa çıkardı. Ayrıca çarın hizmetinde, rütbesine göre tabakalanmış ayrı bir soylu sınıfı yarattı. Rusya, Batı Avrupa'da hayal edilemeyecek derecede devlet eliyle tanımlanan, desteklenen ve yönetilen toplumsal hiyerarşiye sahip oldu.

Tavandan tabana doğru oluşturulan toplumsal ilişkilerin yapısı zora dayanıyordu. Rus devleti büyük ordulara sahip batılı komşularıyla savaşlara girmeye başladığında, ticarileşmemiş ekonomisinden gelir elde etme gayreti devlet yapısını daha da büyüttü. Aynı zamanda Moskova devletiyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki toprakların fethi askeri aygıtı da büyüttü, Rus serflik ve toprak sahipliği biçimini yaygınlaştırdı ve emperyal bürokrasiyi bildik hantal biçimine dönüştürdü. Büyük Petro büyük girişimine, ayrılıkçılığı tasfiye ederek, imparatorluğun bütün tebaasını -ve gelirlerini- Moskova düzenine ve merkezi yönetimine bağlayarak başladı:

> "Petro'nun Ukrayna ayrılıkçılığını söküp atma girişimi Atmanlıkdan azami ekonomik ve insani kaynak elde etme siyasetinden kaynaklanıyordu. Ticaret yolları, tekeller, ya-

> bancı mallardan alınan gümrükler ve ihracat vergileriyle ilgili düzenlemeler ilk kez yürürlüğe sokuluyordu... Petro aynı zamanda Kazakları, savaş için değil fakat emperyal bayındırlık işleri -kanallar, kaleler ve özellikle Petro'nun en sevdiği projesi yeni başkent St. Petersburg'un inşası- için kitlesel olarak askere almaya başladı."
>
> (Kohut 1988: 71; ayrıca bkz. Raeff 1983)

Büyük Katerina yarı özerk Atmanlığı tamamiyle ortadan kaldırarak Ukrayna'nın birleştirilmesini tamamladı. Böylece aynı bürokrasi imparatorluğun her yerine ulaşır oldu. Avrupa'nın çoğu yerinde devlet yapısını dönüştüren Napolyon Fransa'sıyla savaş tehdidi Rusya devletini güçlendirdi, bütçesini büyüttü, vergilerini ve kadrolarını artırdı, askeri gücünü yaygınlaştırdı ve zor kullanan devlet biçimini pekiştirdi.

Rusya, Polonya, Macaristan, Sırbistan ve Brandenburg devletleri, benzer yollarla, savaşçı prenslerle silahlı toprak sahiplerinin güçlü ittifakları, soylu ve üst sınıflara tanınan büyük imtiyazlar, köylülüğün ortaklaşa sömürüsü ve ticari sermayenin sınırlı faaliyet alanı temelinde kuruldu. Gene, sermaye sahibi olmayan fetihçi güçlerin önderleri izleyicilerine yağma ve ganimet vaat ederek, bu suretle yaratılan büyük savaşçı toprak sahiplerinin çıkaracağı sorunları ancak böyle aştılar. Moğollar bunun istisnası olarak kalıyorlar çünkü onlar kendi ülkelerine yıkım getirmek üzere bir yere yerleşmediler ve genellikle sürekli işgal tehdidiyle toplanan haraçla yaşamayı sürdürdüler.

Taç'ın ve soyluluğun (ve dolayısıyla savaşın yarattığı sürekli devlet yapısının ölçeğinin) göreli ağırlığı devletten devlete büyük farklılıklar gösterse de, bütün bu devletler Avrupalı komşularından zora çok fazla dayanmalarıyla ayrılırlar. Onaltıncı yüzyılda büyük hacimde Doğu Avrupa tahılı batıya akmaya başladığı zaman, mevcut denetim yapısı büyük toprak sahiplerine bu nakliyattan büyük kârlar

sağlama olanağı verdi. Tüccarları zaptetmek ve köylülere karşı zor kullanmak için devlet iktidarını kullandılar; süreç içinde yeni bir serflik yarattılar. Bu iktidar dengesinde yoğun ticaret bile şehirlerin, bağımsız kapitalist sınıfın veya şehirli Avrupa'yla daha fazla benzeşen devletlerin yaratılmasına yetmedi.

Sicilya deneyimi Doğu Avrupa iktidarlarıyla tuhaf biçimde paralellikler gösterir. Sicilya yüzyıllar boyunca bütün Akdeniz için tahıl deposu, ekmek fırınıydı. Fakat Arap ve Norman fatihler adaya askeri faaliyette bulunan toprak sahipleriyle ittifak sistemini getirdiler ve şehir ve kapitalistler için faaliyet alanı bırakmadılar. 1208'de tahta çıkan kral II. Friedrich şehirlere kendi görkemli devleti karşısında boyun eğdirdi. Dennis Mack Smith'in belirttiği gibi,

> "Friedrich'in şehirlere boyun eğdirmesi, toprak sahibi aristokrasiden bağımsız ve canlı tüccar sınıfının veya sivil memurların oluşmamasını güvence altına almayı hedefliyordu ve aristokrasiye yönelik tehdidin yokluğu Sicilya'nın siyasal, kültürel ve ekonomik gerilemesindeki temel etkendi. Güçlü bir hükümet kurulamadığında iktidar boşluğunu dolduran yerel şehirler değil, soylular oldu. Dolayısıyla yabancı şehirler -Piza, Cenova, Venedik, Amalfi, Lucca- Sicilya ticaretine egemen oldular."
>
> (Mack Smith 1968a: 56)

Ticaret üstündeki bu dış denetim altı yüzyıl devam etti ve sonuçta tarımsal olarak zengin olan Sicilya sermayesi kıt ve zorun egemenliğine açık bir yer haline geldi.

Zor yoğun devlet oluşum yollarında tekdüzelik ve değişkenlik örüntüsü ortaya çıkmaya başlıyor. Avrupa'nın yüksek zor bölgelerinin hepsinde iki koşulun bileşimi var: 1) haraç alan gücü ortadan kaldırmak için büyük bir çaba, 2) az sayıda şehir ve düşük sermaye yoğunluğu. Haraç toplayanların dışlanması Kuzey ülkelerinde görece o kadar

önemli değilken, şehir ve sermaye İber yarımadası ve Sicilya'da Doğu ve Kuzey Avrupa'dan fazladır. Ama her yerde bu bileşim toprak beylerinin ortak düşmanlara karşı ittifak ettiği ve kendi topraklarında üstünlük için mücadele ettiği, önder beyin askeri yardım karşılığında toprak ve emek denetimini dağıttığı bir fetih stratejisini gündeme getiriyor. Bu strateji bütün olarak özerk burjuvaziye hareket alanı böylelikle de devlet dışında sermaye birikimi ve yoğunlaşması için olanak bırakmıyor.

Farklılıklar da burada başlıyor. Bazı bölgelerde (Polonya ve Macaristan bariz örnekler) savaşçı beyler kralları tahta çıkarmak ve indirmek de dahil büyük iktidar sahibiydiler. Diğerlerinde (İsveç ve Rusya bu durumun örnekleri), tek iktidar merkezi, soylulara ve ruhban sınıfına halkı yönetmek konusunda büyük ayrıcalıklar tanıyıp onları devlet hizmetine alarak kurduğu devlet bürokrasisiyle üstünlük sağlıyor. Başka bölgelerde de (akla Sicilya ve Kastilya geliyor) soyluluğun daha zengin ve güçlü üyeleri başkentte oturup uzak mülklerden gelen gelire dayanırken, kraliyet iradesini uygulamakta yerel soylulara ve rahiplere dayanan devlet görevlileriyle işbirliği haline taşraya uzanıyor. Böylelikle farklılık ilk değişkeyi, rakip silahlı beylerin gücünün uzun süre devam ettiği devletlerle, içlerinden birinin daha erken tarihlerde üstünlüğünü diğerlerine kabul ettirdiği devletlerden oluşan diğer ikisinden ayırıyor. Hepsinde de devletler sermaye ihtiyacı içindeler ve ulusal ordu için devlet güvencesinde ayrıcalıkları takas ediyor, kraliyet ihtiyaçlarının karşılanması için fazlasıyla zora dayanıyorlar.

SERMAYENİN ROTALARI

Flandra ile Kuzey İtalya devletleri arasında ne büyük zıtlık var! Adriyatik'in kuzeyindeki Ravenna'dan Trieste'ye uza-

nan kıyı şeridini düşünün. Venedik yüzyıllarca bölgeyi ekonomik ve siyasal olarak yönetti. Ama güneyde sahil bölgesinin denetimi için rakip güçler mücadele halindeydi. Ravenna, örneğin, Roma ve Got imparatorların ikametgahı olarak 1000 yılını cumhuriyet olarak geçirdi ve ancak ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Venedik denetimine girdi, bu zamandan sonra da Risorgimento'ya kadar papalık toprakları içinde kaldı. Batıda birçok şehir-devletinin bulunduğu bölge Venedik'e ondördüncü yüzyılda teslim oldu ve böylece Venedik şehir-imparatorluğu Lombardiya ile sınır oldu. Önce bağımsız bir devlet olan Lombardiya sırayla İspanya ve Avusturya topraklarına katıldı ve sonunda İtalya'yla birleşti. Kuzeyde, Kutsal Roma İmparatorluğu ve ardılı devletler her zaman çok genişti ve bazen denize kadar uzanıyorlardı. Doğuda, art arda gelen imparatorluklar dalgalar halinde batıya yönelip Adriyatik'e ulaşıyorlardı. 990 yılında Bizans İmparatorluğu Dalmaçya ve Venedik bölgesinde sözde egemenlik sahibiyken Orta Avrupa'daki 'gölge' Roma İmparatorluğu İtalya'ya bitişik topraklarda hak iddia ediyordu.

Çok karmaşık bir hikâyeyi basitleştirmek için Venedik üstünde yoğunlaşalım ve şehrin bütün bu rakip güçlerle etkileşimine basitçe göz atalım. Sermayenin önemli, gittikçe yoğunlaşması ile zorun zayıf, bölünmüş yoğunlaşmasının etkileşimine bakacağız; kapitalistlerin özerk zor kullanan iktidar yaratma girişimleri üstündeki yoğun etkisini, derli toplu, etkin, hırslı, koruma amaçlı denizaşırı devletin ortaya çıkışını ve sonuçta bu devlette daha geniş toprak temelli güçlerin yerleşmesini, kısaca sermaye yoğun devlet oluşumunun mükemmel örneğini inceleyeceğiz.

Lombardların İtalya'yı işgali (IS 568), dağınık sandalcı ve tuzcuları anakara İtalya'yla sıkı bağları olan bir dizi göçmen yerleşimine dönüştürmüştü. Venedik sözde Bi-

zans İmparatorluğu'na bağlı kalırken Lombardlar ve sonra Franklar komşu toprakların büyük bölümünü işgal ettiler. Bizans İmparatorluğu'nun en güçlü dönemine ulaştığı 990 yılına kadar Venedik, Bizans sistemi içindeki tüccarların Kuzey İtalya'ya gönderdiği mallar için ara istasyon görevini yüklendi. Şehir kendi tüccarlarını Pavia'ya ve öteki iç pazarlara gönderdi, balık, tuz ve Doğunun kıymetli ürünlerine karşılık tahıl ve öteki ihtiyaç mallarının alışverişini yaptı. Fakat Venedik tüccarları yüzlerini denize döndüklerinde malları arasına köle ve çömlekleri de kattılar. Ve şehrin ekonomik ve siyasal etkisini Adriyatik'in tamamına taşıdılar.

Bu zamanın Akdeniz'inde gemi inşası ve denizcilik, gemilerin rüzgar, akıntı ve sığlık tarafından belirlenen sınırlı rotada, kıyıyı takip ederek ve sık sık su ve öteki ihtiyaçlar için karaya yanaştığı, rastladıklarında korsanların elinden kurtulamadığı ve uzak mesafelere gidilebilmesi için, ancak çok değerli mal taşımacılığının yapılmasının gerektiği bir ortamı ifade ediyordu (Pryor 1988). Hiçbir devlet, topraklarından uzakta birçok limanda önemli ayrıcalıklar elde etmeden önemli bir deniz gücü haline gelemezdi. Birçok limanı denetimleri altında tutan devletler bundan üç katlı kazanç sağlıyorlardı: uzun ticaret yollarına ulaşabilmek, bu limanlarda ticaret yapmak ve bu limanları öteki güçlerin ticaretinden ganimet sağlamak üzere korsanlık üssü olarak kullanmak. Venedik bir süre bu koşulları yerine getirdi ve Akdeniz'in en büyük deniz gücü oldu. Onuncu yüzyıldan başlayarak ondördüncü yüzyılda Türklerin ilerlemesine kadar Hıristiyan devletlerin Müslümanların denetimindeki önemli deniz hatlarını ele geçirmelerine büyük katkıda bulundu. Ancak onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Osmanlı iktidarının sağlamlaşması ile Batının Akdeniz hatlarındaki egemenliği ciddi biçimde geriledi (Pryor 1988: 172-8).

Onbirinci yüzyılda Venedik donanması tekrar ticareti Akdeniz'e taşımaya ve Adriyatik'in egemenliği için rakipleriyle -Dalmaçyalılar, Macarlar, Sarakenler ve Normanlarmücadeleye başladı. Venedik kuvvetleri 990 yılında Dalmaçya'yı topraklarına kattı fakat 1100'lerde genişleyen Macar devletine kaptırdılar; bundan sonraki beş yüzyıl boyunca Dalmaçya'nın ticari faaliyetine egemen oldular ama doğudaki kara devletlerinin yayılması ve gerilemesine bağlı olarak siyasal egemenlikleri arttı veya azaldı. Bizans devletiyle düşmanlarına karşı yaptığı işbirliğinin sonucunda İmparatorlukta, İstanbul'da kendilerine ait bir mahalle de dahil olmak üzere (1082) önemli ticari ayrıcalıklar elde ettiler. İskandinavya ve Kuzey Almanya'daki Hansa tüccarları gibi Venedikli tüccarlar Bizans'ın uzak mesafe ticaretinin büyük bölümünü idare eder duruma geldiler. Onikinci yüzyılda faaliyet alanları bütün Akdeniz'e yayıldı, ticareti, korsanlığı, fetihleri ve haçlılara katılmayı kârlı biçimde bir arada yürüttüler. Haçlı seferlerinin kendisi ticaret, korsanlık ve fetihleri birleştirdiği için, faaliyetler birbirini tamamlıyordu. 1102'ye gelindiğinde Venedik, Sayda'da kendi tüccar kolonisine sahipti; 1123'te Sur'da da üs kurmuştu.

1203 ve 1204'te Venedik çifte stratejisinin karşılığını gördü; kurnaz bir doç haçlı seferini Konstantinopolis'e yöneltti ve Bizans İmparatorluğu'na öldürücü bir darbe indirildi. San Marko'nun Konstantinopolis'ten getirilen tunç atları halen bu *tour de force*'un anıtları olarak durmaktadır. Venedik çöken İmparatorluğun büyük parçalarını (hukuken sekizde üçünü) denetimine aldı. Bundan sonra Venedik büyük ailelerin üyelerine, ticaret yollarını açık tutmalarının karşılığında Yunan adalarında *fief*ler bağışladı.

Bütün bu fetihlerde Venedik'in ticari çıkarları ön plandaydı. Şehrin önder aileleri tüccar ve bankerdi, şehrin hükümet konseyi önder aileleri temsil ediyordu ve doç da

aynı patrici sınıfından geliyordu. Şehrin askeri gücü kendi nüfusundan oluşuyordu ve askeri ve diplomatik siyaseti ticari tekellerin kurulmasını, tüccarlarına koruma sağlanmasını, toprağa dayalı bir imparatorluk yaratılmasını değil, ticaretin Venedik kanalıyla yapılmasının sağlanmasını hedefliyordu. Venedikli otoriteler üstün konumlarını pekiştirdiklerinde, korsanlığı ve resmi korsanlığı hoşgörmez oldular çünkü ikisi de barış içinde ticarete yatırım yapmalarına yönelik tehdit anlamına gelebilirdi.

Şehrin denizlerdeki egemenliği mal ve insanların güvenle naklini sağlayarak yeni kâr fırsatları yarattı. Venedikli gemiciler haçlıları, sonra hacıları Kutsal Topraklara taşıyarak zengin oldular. 1203'te haçlıları Konstantinopolis'e taşıma bedeli "İngiltere kralının yıllık gelirinin iki katına geldi" (Scammell 1981: 108). Haçlılara ve hacılara verdikleri hizmetin yanında, Venedikliler Hıristiyanlığın düşmanlarıyla iş yapmakta da tereddüt göstermediler. Örneğin Trablusşam (1289) ve Akka (1291) Osmanlı Türklerinin eline geçtikten sonra [Memlükler olmalı -çev. notu] Venedikliler eski ticari haklarının tanınması için hemen onlarla anlaşmaya oturdular.

Adriyatik'te rakip şehirler, kara devletlerinin yardımı olmadan Venedik'e karşı kendilerini koruyamadılar. Örneğin Trieste ve Ragusa belirli ölçüde bağımsız olan benzer ticaret şehirleriydiler Venedik'i ancak dışardan yardım alarak durdurabiliyorlardı. Venedik 1203'de Trieste'yi işgal etti ve yüzyıldan fazla süre limanı huzursuz bir esaret altında tuttu. Trieste'nin 1368'deki başarısız isyanı sırasında Avusturya Dükü Leopold, Adriyatik'e bir kapı açma peşinde olan Venedik'in eski düşmanı, kurtarıcı bir ordu gönderdi. 1382'de Trieste Leopold'un süzerenliğine girmeyi başardı; bundan sonra şehir yirminci yüzyıla kadar Avusturya limanı (gerçekte başlıca limanı) olarak kaldı.

Ragusa/Dubrovnik kabaca benzer bir strateji izledi.

Ragusa 1358'e kadar sözde Venedik süzerenliği altında yaşadı fakat ticaretlerinde kendi tüccarlarının belirleyici rol oynadığı komşu Sırp ve Bosna krallıklarıyla iyi ilişkiler geliştirene kadar görece bağımsızlığını korudu. Genişleyen Macaristan 1350'lerde Venedik'i Dalmaçya'dan çıkardı ve Ragusa'ya imparatorluğunun periferisinde bağımsızlığa yaklaşık bir konum verdi. Osmanlı Türkleri 1460'larda Balkanları ele geçirince Ragusa'nın tüccar patricileri yeni Müslüman yöneticilerle benzer anlaşmalar yaptılar. Peş peşe gelen koruyucularıyla ve Slav ve Osmanlı imparatorluklarının sağladığı büyük özerklikle İtalyan fethine karşı korunan Ragusa, Napolyon'un 1808'deki işgaline kadar bağımsız şehir-devleti niteliğini korudu.

İaşe yollarına Venedik'in egemen olduğu İtalyan şehirleri ve Venedik'in doğrudan denetim sağladığı Dalmaçya şehirleri Venedik egemenliğine karşı sürekli mücadele verseler de, Venedik denizlerdeki üstünlük için en fazla kendisi gibi okyanuslara açılan şehir-devleti olan Cenova'yla rekabet ediyordu. Onüçüncü yüzyılın sonlarında Cenova Batı Akdeniz'e doğru açıldı ve Venedik'in Doğu Akdeniz'i geçip Karadeniz'e çıkması gibi Cebelitarık'ı geçip Atlantik Okyanusu'na çıktı. Fakat Cenova'nın batıya açılması Venedik'in doğuya açılmasından daha etkin oldu; iki güç özellikle deniz bölgelerinin buluştuğu yerde çatıştılar. Cenova'nın onüçüncü yüzyılın sonlarında Karadeniz'i denetimi altına alması, Venedik'in Trabzon'dan, Moğolların ellerindeki topraklardan Çin'e uzanan kârlı ticarete girmesini engelledi. Venedik donanması Cenova donanmasını Chioggia'nın lagününde kıstırdı (1380) ve Venedikliler doğuda üstünlüğü ellerinde tuttular.

Birinci yıldan sonra Venedik'in Adriyatik ve Doğu Akdeniz ticaretindeki yeri büyürken, şehir Avrupa'da nüfusu en kalabalık yerlerden biri oldu; 1200'de 80.000 veya daha fazla ve 1300'de 120.000'den çok nüfusu vardı. Kara

Ölüm [veba] (İtalya'ya Kefe'den dönen Cenova gemileriyle girdi) 1347, 1348 ve 1349'da şehir nüfusunun yarısından fazlasını öldürse de şehir nüfusu yüzyıllar sonra da 120.000'lerde dolanıyordu, ki şimdi de öyledir. Onüçüncü yüzyıldan itibaren şehrin başat faaliyeti olarak imalat ve ticaret, denizciliği geride bıraktı. Ama Venedik deniz ticaretinde önemli bir bağlantı ve deniz siyasetinde büyük bir güç olarak kaldı. İmparatorluğu 1573'e kadar örneğin Kıbrıs'a ve 1669'a kadar Girit'e kadar uzanıyordu. Şehrin kuvvetleri ticari fırsatları ele geçirmek ve Cenova gibi rakipleri durdurmak için savaşıyordu. Yöneticileri her şeyden önce şehrin tüccarları, bankerleri ve imalatçıları için düşük maliyetlerle kurnaz ve başarılı deniz savaşları yapma yetenekleriyle ün kazanmışlardı.

Venedik ticaretinin yapısı, olağanüstü esnek ve yırtıcı bir devlet yaratılmasını kolaylaştırmıştı. Zenginliklerini tahıl, tuz ve şarap gibi ağır ürünler taşıyarak kazanan Hollandalıların tersine, Venedikliler baharat, ipek ve köle gibi pahalı lüks ürünler üstünde yoğunlaştılar. Dahası, sıklıkla büyük miktarda altın külçe taşıdılar. Dolayısıyla başarılarında etkinlik, tekel olma ve çapulculardan askeri olarak korunmak canalıcı önem taşıyordu. G. V. Scammell'in belirttiği gibi "[Ö]teki emperyal güçler enerji ve kaynaklarının çoğunu özel bir tekelin savunmasına harcarken, sadece Venedik, devletin işleyişi için gemiler ve korunması için imparatorluk ve donanma sağlamasıyla, varlığının bütün amacını bunun yürütülmesi ve korunması haline getirdi" (Scammell 1981: 116). Böyle bir devlet mümkün olduğu kadar az savaşa girdi fakat girdiğinde de acımasızca savaştı.

Doçlar, özellikle savaş sorumluluğunu taşıyordu. İlk doçlar Bizans İmparatorluğu'nun hizmetçileriydi. Venedik bağımsızlığını kazandıkça doçlar önce seçilmiş sonra da egemen prensler gibi davranmaya başladılar, topluma res-

men danışmadan hareket ettiler ve ardıllarını kendi hanedanlarından seçtiler. İS 990'dan sonra şehrin büyümesiyle, Venedik resmen monarşiye doğru yöneldi. Büyük ailelerin baskın bir rol oynadığı genel konsey doçu seçiyordu. Doç kuramsal olarak, bütün lagun yerleşimlerinin oluşturduğu Komünü temsil eden konseye danışmak zorundaydı ve uygulamada ana yerleşimdeki büyük ailelerin sözcüsü durumundaydı. Çoğunlukla olduğu gibi, hükümdarlık yapacak kişi iyi tanımlanmış ve farklı çıkar gruplarının desteğini yönlendiremediğinde, konsey resmen toplanıyordu. Zaman içinde büyük konsey daha da unutuldu; 1297'de üyelik özünde kalıtımsal hale geldi. 1300 ve 1310'da konsey, patrici olmayanların tartışmalardan dışlanmasına karşı çıkan halk ayaklanmalarını bastırdı. Bu noktadan sonra oligarşinin üyeleri şehirdeki üstünlükleri için mücadele verdiler, fakat hiçbir zaman kolektif denetimin şehrin kaderinde söz sahibi olmasına son veremediler.

Gerçekten de iktidar mücadeleleri hiyerarşiyi, tek hükmeden konsey yerine, konseylerden ve doçun kendi danışmanlarından, bütün şehir sakinlerinin genel konseyine kaydırdı. Bu konsey şimdi en iyilerin kararları onaylama mevkiine indirgenmişti. Diğer yandan, Venedik hiç bürokrasi sahibi olmadı; seçilmiş komiteler ve görevlilerin kişisel vekilleri hükümet işlerinin çoğunluğunu yerine getirdi. 1200'e gelindiğinde, doç halkın alkışlarıyla seçilmiş bir otokrattan çok, oligarşinin yürütme organı haline gelmişti. Sonuçta Venedik devletinin iç ve dış siyasetine tüccar kapitalistlerin çıkarları egemendi.

Venedik'i ticari çıkarlar yönlendirirken, devlet de yurttaşlarının ticari faaliyetlerini düzenliyordu. Daniel Waley'in dediği gibi,

> "İş için Levant'a giden bir Venedikli büyük olasılıkla devlet yapımı bir gemide, devlet tarafından seçilen bir kaptanın

idaresinde, devlet tarafından örgütlenen bir konvoyla seyahat etmektedir ve İskenderiye veya Akka'ya vardığında kendisine de diğer Venediklilerle birlikte devletin örgütlediği bir pamuk veya biber satın alma işine girmesi emredilebilir. Son sistemin avantajı, Venediklilerin birbirleriyle rekabet etmemesi durumunda fiyatların daha düşük tutulabilmesidir. Uzun yolculuklar için konvoy sisteminin uygulanması en azından onikinci yüzyıla kadar geri gitmektedir. Onüçüncü yüzyılda düzenlemeler Doğu Akdeniz'e yılda iki kalyon konvoyu kaldırılmasını sağlıyordu ve ondördüncü yüzyıl başlarında İngiltere ve Flandra'ya, Kuzey Afrika ('Berberi') ve Aigues-Mortes'e (Rhone'un ağzına yakın) yıllık seferler yapılmaya başlanmıştı. Cephanelikle devlet tersanelerinin geçmişi onüçüncü yüzyılın başına dek gidiyor ve burada kullanılan malzeme genellikle doğrudan Venedik Cumhuriyeti tarafından satın alınıyordu."

(Waley 1969: 96)

Devlet, burjuvazinin yürütme organı, sorumluluklarını çok ciddiye alıyordu.

Ama Venedik devleti hiçbir zaman örgütsel olarak büyümemişti. Mali sistem küçük bir hükümete bağlıydı. 1184'de, örneğin, Venedik Chioggia lagününün tuz üretimi ve satışını tekelleştirdi. Bu tekel küçük ölçekte kaçakçılığa ve dolandırıcılığa yol açsa da, fazla insan gücü kullanmadan büyük gelirler elde edilmesini sağladı. Onüçüncü yüzyıldan itibaren komün borç fonu kurdu. Monte Vecchio ve onu izleyen öteki Montiler, borcu gösteren kefaletler, Venedik'te ve başka yerlerde makbul bir yatırım haline geldi. Şehir savaşları finanse etmek için borçlandı ve borçlarını ödemek için gümrük ve vergileri kullandı. Büyük ritüel ve hayır derneği Scuole Grandi, devlete büyük miktarlarda borç verdi (Pullan 1971: 138). Kendi tüccarlarından borç alabildiği ve yoğun biçimde ticarileşmiş bir ekonomiden vergi topladığı için devlet mali amaçları için yeni ör-

gütler oluşturma gereği duymadı.

Ondördüncü yüzyılda Venedik kara savaşlarına daha tutkuyla girdi ve buna uygun devlet yapısını inşa etti. Kuzey İtalya'nın şehir-devletleri topraklarını genişletmeye başladıkları için Venedik'in karadaki sanayi maddesi kaynaklarını ve tüccarlarının Alpleri aşan canlı ticaret yollarına girişini tehdit etmeye başladılar. Venedikliler iki kader oyununa girdi: anakaranın fethi ve diğer Kuzey İtalya güçleriyle ittifak arayışı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Alpler ötesi güçler Kuzey İtalya'ya ciddi müdahalelere başlamışlardı ve Venedik Fransa'ya karşı koalisyonlar örgütlüyor, Kastilya kralı ve Alman imparatoru gibi güçlerle ittifak yapıyordu. Avrupa'nın önde gelen saraylarında elçilik ağı kurulmuştu. Türklerin Doğu Akdeniz'de hatta İtalya'ya doğru ilerlemeleri de şehri aynı anda daha fazla deniz savaşlarına çekiyordu.

Savaş ölçeğinin büyümesi şehrin savaş örgütlenmesinde de değişiklikler yarattı. Venedik ilk kez yabancılara, *condottieri*'ye savaş için başvurdu, çok sayıda paralı asker istihdam etti. Hükümet *condottieri* etkisini patrici temsilciler, malzeme, ödeme ve bazen askeri strateji üstünde yaygın iktidar sahibi olan *provveditori*ler göndererek dengeledi (Hale 1979). Çok geçmeden bağlı topraklarından ve zanaatkar ve esnaf loncalarının savaş kalyonlarında kürekçi kotaları bulunan Venedik'in kendisinden asker alma yoluna gitti. Onbeşinci yüzyılda Venedik kalyonlardaki insan ihtiyacı için suçlu ve esirleri kullanmaya başladı. Bu süreçte her biri kendi sırasında kendi küreği olan üç yetenekli kürekçi gerektiren kadrıgalardan, her sırada tek kürek bulunan, yeteneksiz, isteksiz ve prangalı mahkumların bile kullanabileceği gemilere geçildi. Kuvvetlerin gönüllülerden oluştuğu günler geride kalmıştı.

Savaşların ölçeğinin büyümesi ve yurttaş-asker sisteminden uzaklaşma şehre yeni mali yükler getirdi. Ondör-

düncü yüzyılın son yarısında Venedik savaş borçlarını ödemek için zoraki krediler, gelir vergileri ve doğrudan mülk vergilerine dayanıyordu. Gene de bu istisnai çabalar büyük veya kalıcı bir bürokrasinin inşa edilmesini gerektirmedi. Yoğun biçimde ticarileşmiş ekonomi, seçilmiş görevliler ve kâtip ve sekreterlerden oluşan küçük bir profesyonel kadro, geniş bir personel örgütlenmesi olmadan şehrin hesaplarını idare ediyordu. Devlet yurttaşlarına birçok sorumluluklar yüklüyordu; Scuole Grandi'nin savaş donanmasında paylarını artırma isteği bunlardandı (Pullan 1971: 147-56; Lane 1973b: 163). Mali zorunluluklar da şehrin mali aygıtını boğar hale gelmedi. Onyedinci yüzyılın başında öteki Avrupa devletlerinin savaş borçları acı biçimde artarken, Venedik bütün uzun dönemli borçlarını zaman içinde eritmeyi başarmıştı (Lane 1973a: 326).

Şehir 1600'den çok önce ticari gücünün zirvesinde olduğu zamanları geride bırakmıştı. Onbeşinci yüzyıldan itibaren bir dizi değişikliğin bir araya gelmesiyle Venedik uluslararası sahnede ikinci derece bir aktör düzeyine indi. Türklerin Venedik'i Karadeniz'den ve Doğu Akdeniz limanlarından çıkarması, Venedik topraklarının neredeyse Habsburg, Burbon ve Türk imparatorluklarıyla sarılması, Venedik'in kereste kaynaklarına ulaşmakta zorlanmaya başlaması ve sonuç olarak gemi sanayisinin gerilemesi, Dalmaçya'yı denetleme gücünü yitirmesi ve Hollanda ve İngiltere gibi Atlantik deniz güçleriyle Akdeniz'de korsanlıkla yürütülen rekabet bu sonuçta etkili oldu. Portekizli tüccarlar Afrika'nın çevresinden dolaşarak ve Hint Okyanusu'ndaki ticaret yollarına sızarak, baharat ticaretindeki Venedik kalesini yıktılar. Onaltıncı yüzyılın sonunda Portekiz tekneleri, Avrupa'nın Uzakdoğu'dan aldığı baharat ve eczanın dörtte biriyle yarısı kadarını taşımaya başlamıştı (Steensgard 1981: 131). Portekiz egemenliği uzun sürmedi ama yüzyıl içinde etkin biçimde örgütlenmiş Hollanda

ve İngiltere Doğu Hindistan Kumpanyaları, İberyalı rakiplerinin yerini aldı (Steensgard 1974).

Akdeniz sahnesine büyük, toplu yelkenlilerin girmesi Venedik kalyonunun uzun süren saltanatına son verdi. Bundan sonra Venedik, artan derecede imalatla ve anakarasının yönetimiyle uğraşarak kargaşa içinde ve bağımsız kaldı ve Akdeniz'in önder gücü olmaktan çıktı. Bir zamanlar şehre ait 'göl' durumunda olan Adriyatik'te bile onaltıncı yüzyılda Venedik tekneleri rakip Ragusa tüccarlarını durduracak veya korsan soygunlarına engel olacak gücü yitirdiler. Onsekizinci yüzyılda yabancı savaş gemilerini körfezlerine sokmama gayretinden vazgeçtiler. Bundan sonra yalnız Ragusa değil Trieste ve Ancona da Adriyatik ticaretinde faal rakipler oldu.

Venedik, ekonomik temel olarak gittikçe daha fazla anakaraya dayanan önemli bir ticari mevkiyi ve kamusal yaşamı eski oligarşisi tarafından yönetilen bir cumhuriyet olarak genel siyasetinde askeri ve diplomatik tarafsızlığı benimsedi. Alberto Tenenti'nin onyedinci yüzyıl için vardığı sonuca göre "siyasal bağımsızlık ve ticari başarı arasındaki zor seçim, kendi kaderi hakkındaki belirsizlik karşısında, Venedik"in gururlu kararlılığı, bütün hatalı ve günü geçmiş eylemlerinde kendisini gösterdi. Komşusu Ragusa gibi, risk ve tarih içermeyen bir seçim yapmak yerine, eski şehir-devleti Türk veya Papalık, İspanya veya Habsburg olsun her hangi iktidara boyun eğmeyi reddetti" (Tenenti 1967: xvii-xviii).

Ama sonunda seçim belirlendi: 1797'de Napolyon'un işgali onsekizinci yüzyıl düzenine son verdi. Venedik ve ana toprakları önce Avusturya, sonra Napolyoncu İtalya krallığı ve sonra gene Avusturya mülkü oldu. 1848'de Daniele Manin önderliğindeki bir grup asi kısa süre iktidarı ele aldı ama Avusturya kısa süre içinde bu devrimci yurttaşları hizaya soktu. Sonunda, 1866'da, Prusya'nın Avus-

turya'yı yenmesi Venedik'e yeni İtalyan ulusal devletine katılma olanağı verdi.

Venedik özgün bir tarihsel rota izlemiştir. Gene de şehrin tarihinin Cenova, Ragusa, Milano, Floransa ve hatta Hollanda, Katalonya veya Hansa ile ortak yanları vardır. Ondördüncü yüzyılda Barselona Akdeniz'e tüccarlar yolluyor ve Teb, Atina ve Pire'yi yönetiyordu. Hollanda Cumhuriyeti, ticaret merkezlerinin sıklıkla fırtınalara uğrayan federasyonu, yüzyıldan fazla süreyle Avrupa'nın başat devletlerinden biri oldu. Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları ve şehir federasyonlarının hepsi ticari ve siyasal güçler olarak kendi parlak yüzyılını yaşadı; ticari hedeflere öncelik verdiler, büyük bürokrasinin bulunmadığı etkin devlet yapıları yarattılar ve devlet örgütlenmeleri içinde kendi ticari oligarşilerinin doğrudan yer aldığı temsili kurumları inşa ettiler.

Sermaye yoğun devlet oluşumu zor yoğun ve sermayeleşmiş zor değişim yollarından üç temel açıdan farklılaşır: 1) ticari oligarşilerin etkisi devletlerin ticari girişimin, Avrupa örneğinde özellikle denizciliğin korunması ve yayılması çevresinde örgütlenmesini getirdi; 2) burjuvazi tarafından kendi çıkarlarını korumak için geliştirilen kurumlar bazen doğrudan devlet idaresinin araçlarına dönüştü; Venedik, Cenova ve Hollanda Cumhuriyeti beledi ve ulusal yönetimlerin iç içe geçmesinde dikkat çekici bir gelişme gösterdi; 3) Sermaye ve kapitalistlerin varlığı bu devletlere, geniş ve kalıcı bürokrasiler yaratmadan savaş için borç alma, vergi, satın alma ve bedelini ödeme konularında etkinlik sağladı. Savaşın çıplak ölçeği, ulusal asker toplama sistemi onların etkin fakat küçük askeri güçlerine baskın çıkana kadar sermaye yoğun devletler savaş dünyasında refah içinde yaşadılar. Medicilerin kısa süre içinde, papalık ordularının yardımıyla Floransa'ya dönmelerinden sonra, Nicolo Machiavelli şunları yazıyordu:

> "Bir kimse birçok centilmen bulunan bir ülkede cumhuriyet kurmak isterse, hepsini yok etmeden başarıya ulaşamayacaktır; ve özgürlük ve eşitliğin bulunduğu bir yerde krallık veya prenslik kurmak isteyen biri, bu eşitler arasından en cesur ve hırslı olan birçok kişiyi yanına çekip onları yalnız ismen değil ama para ve adam yanında şatolar ve mülk vererek gerçekten centilmen yapmadıkça, aynı biçimde başarısız olacaktır. Böylece bu kişilere sarılan kişi iktidar sahibi olabilir ve onun desteğiyle onlar da hırslarını tatmin edebilirler ve ötekiler de ancak zorun onlara baş eğdirebildiği bu boyunduruğa teslim olmaya mecbur kalırlar."
>
> (*Discourses* I, 55: 1; Richard Frank'a bu kaynaktan beni haberdar ettiği için teşekkür borçluyum.)

Centilmenler -yani aristokratik derebeyler- her şeyden önce zor yoğun devletlere omuz verirken, kapitalistler -yani tüccarlar, bankerler ve imalatçılar- onların sermaye yoğun rakiplerine egemendiler. Deneyimlerindeki farklılıklar, bu devletler oluştuklarında ne kadar büyüklükte toprağı yönetme isteği gösterdiklerine, tarım ve imalatın ekonomilerinin ne derecede temelini oluşturduğuna ve hangi tür ürünlerde uzmanlaştıklarına bağlı olarak ortaya çıkacaktır.

Bu etkenler de, her devletin çekirdek şehrinin coğrafi ve jeolojik konumlarına bağlıdır. Büyük tarımsal ardalanların varlığı daha büyük topraklara sahip devletlerin oluşumunu teşvik eder. Pazar olarak öncelikle uzun mesafe ticaretine dayanan liman şehirleri daha çok küçük merkezi topraklarda şehir-devletleri ve şehir-imparatorlukları yaratmışlardır. Önemli imparatorluklara ve ulusal devletlere bitişik olmak ya bu devletler tarafından özümlenmeyi ya da toprak sahipliği için aynı mücadeleye girmeyi gerektirmiştir. Bu değişkeler, gene de, sermaye ve kapitalistlerin güçlü varoluş sınırları içinde işlemiştir.

SERMAYELEŞMİŞ ZORUN ROTALARI

Elbette yukarı Adriyatik'in tamamı devlet oluşumunda kapitalist yolun aynı derecede iyi örneklerini ortaya koymaz. Avusturya sonunda, Trieste dahil sahilin önemli bir kesiminde hak iddia eder duruma gelmiş ve burayı başka bölgelerde güçlü zor çıkarları bulunan bir devlete tabi kılmıştır. Bizans, Sırp, Macar ve Osmanlı imparatorluklarının hepsi Venedik'le Dalmaçya egemenliği için mücadeleye girmiştir ve -en azından birkaç yüzyıl için- Osmanlılar kazanmıştır. Gene de yukarı Adriyatik'in tarihi Rus Avrupası ile keskin zıtlık gösterir. Adriyatik'te bol sermaye, silahlı kuvvet özellikle deniz kuvveti oluşturmayı kolaylaştırdı fakat kapitalistlerin çıkarlarını bir hanedanın çıkarlarına tabi kılacak büyük devletlerin yaratılmasına direnmeleri için gerekli dürtü ve araçları da sağladı. Rusya'da yoğunlaşmış sermayenin kıtlığı (özellikle ondördüncü yüzyıldan sonra Asya ve Bizans İmparatorluğu ile ticari ilişkilerin gerilemesinden sonra) ve savaşçı beylerin varlığı, oluşan bütün devletleri zor araçlarının kullanımına yöneltti. Buradaki önemli soru, kodamanların bölünmüş egemenliklerini başkalarıyla paylaşmayı sürdürüp sürdürmeyecekleri, aksi takdirde bir yöneticinin bir biçimde ötekilere üstün gelip gelmeyeceğidir. Rusya devleti bir kez silahlı kuvvetlerinin merkezi yapılanması yanında tavır alınca, bu yöndeki çabaları toprak beylerinin kendi topraklarında büyük güç sahibi olduğu fakat çar karşısında bu gücü yitirdikleri devasa bir devlet yapısı ortaya çıkarmıştı.

Köylülerin -onsekizinci yüzyıldan önce Avrupa'nın her yerinde nüfusun ezici çoğunluğunun- kaderi zor yoğun ve sermaye yoğun bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterir. Zor yoğun devlet oluşumu yaşanan bölgelerin çoğunda yöneticiler büyük toprak sahipleri ile yakın işbirliği halinde devletler kurdular ve bu beyler önemli oranda as-

keri ve sivil iktidar sahibiydiler. Rusya, Polonya, Macaristan ve Brandenburg-Prusya bu sürece örnektir ve Sicilya ile Kastilya ile de paralellikler gösterirler. Bu tür devletlerde onaltıncı yüzyılda ticaretin gelişmesi devlet gücüyle desteklenen beylere daha önce fazlasıyla kira aldıkları köylüleri serfe dönüştürme gücü ve olanağı sağladı. Çoğunlukla beyler topraklarında karşılığı hakkıyla ödenmemiş emek gücü talep ediyor ve hukuken bağlı oldukları küçük topraklarında geçimlik ekonomilerini sürdüren hane halkından bu hizmeti alıyorlardı. Zor-yoğun bölgelerde, toprak beylerinin Doğu Avrupalı mukabilleri kadar ekonomik ve siyasal güç elde edemedikleri yerlerde (özellikle İskandinavya'da), onaltıncı yüzyıl ve sonrasının yöneticileri ruhbanın ve öteki görevlilerin katkısıyla köylüler üzerinde doğrudan yönetimi kurumlaştırdılar ve böylece geçimlik ekonomi sahibi köylülüğün çok uzun süre devamını güvence altına aldılar.

Hollanda ve İsviçre'nin bir bölümü gibi sermaye yoğun bölgelerde, köylülük ikili bir gelişim yaşadı. Şehir pazarlarının ve girişken kapitalistlerin varlığı tarımı erkenden ticarileştirdi ve çoğunlukla kırsal sanayi ile bütünleştirdi. Sonuç olarak köylülerin az bir bölümü piyasa ürünlerinden ve komşularının emeğinden zenginleşti. Çoğunluk fakir ücretli işçi oldu ve bunlardan çoğu talep yukarı fırladığında ev içi imalat ve seyyar satıcılık yaptı. Her şeye gücü yeten tüccarların varlığı karşısında, şehirleri kolaylıkla besleyen kırsal ekonominin çoğunluk ve azınlığı etkin vergilendirmeye tabi oldu ve ticaretin bölgesel merkezleri olan şehirlerin denetimi altına girdi. Birbirine zıt köylü deneyimleri sermaye-yoğun ve zor-yoğun devlet oluşumu arasındaki farkların hem nedeni hem de sonucuydu.

Sermaye ve zor uçların arasında sermaye ve zorun birbiriyle çok daha büyük eşitlik ve sıkı bağlantı içinde bulunduğu sermayeleşmiş zor örnekleri yer alır. Britanya

Adaları -İrlanda, İskoçya, İngiltere ve Galler- bu yolu açıklarlar. Ayrıca bize zor-sermaye diyagramına bir deneyimin yerleştirilmesinin, bu deneyimin zaman ve coğrafi sınırlarına ne kadar bağlı olduğunu da gösterirler. 990 yılının Danimarka'sından bakıldığında Britanya Adaları İskandinavya'ya yerleşmiş bir imparatorluğun fetih ve haraç ifade eden periferik bir bölgesidir. Bu dönemden itibaren İrlanda'dan bakıldığında, Britanya Adaları'nda devlet oluşumu İngiltere'nin güney doğusundan bakıldığından çok daha zor yoğun görünür. 1500-1700 yılları arasında İskoçya'dan bakıldığında devlet oluşumu farklı ekonomik temelleri olan üç ayrı devletin, İngiltere, İrlanda ve İskoçya'nın rekabeti ve etkileşimi olarak görünür. Bu arada biz de 990 yılından itibaren bütün bölgeyi incelediğimizi unutmayalım. Bin yıl boyunca ana dram başlangıçta fetihle kurulan fakat kısa zamanda büyük bir liman ve ticarileşmiş ekonomiyle dengelenen İngiltere devletinin yayılmasından kaynaklanmaktadır.

990 yılında İrlanda çok sayıda Keltik krallığın ve Kuzeylilerin sahillerdeki egemenlik mücadelesinin arasına sıkışmıştır. Birçok Kuzeyli fatih Kuzey Denizi adalarını bölmüşlerse de İskoçya ve Gal anakarası savaşçı krallar önderliğinde az çok birleşmiş durumdadır. Bir Dan, Canute, zayıf bağlantılara sahip İngiltere'yi Anglosakson kralı Ethelred'den ayırmaya çalışmaktadır. Ethelred zaten on yıl süreyle Danlara haraç ödemiştir. Yalnız haraç ödemek değil sürekli akınlardan da rahatsızdır. 997 yılında Laud Kroniği'nde şunlar yazılmıştır:

> "Bu yıl [Dan] askerler Severn ağzındaki Devonshire'a gittiler ve sonra Cornwall, Galler ve Devon'u yağmaladılar ve Watchet'te karaya çıktılar, insanları öldürerek ve yakarak büyük zarar verdiler ve sonra güneyden Land's End'i dolandılar ve Tamar halicine girdiler ve Lydford'a kadar çıktılar. Burada karşılarına çıkan her şeyi yakıp kestiler ve Tavis-

tock'daki kiliseyi yerle bir ettiler, tarife gelmez çoklukta ganimeti gemilerine taşıdılar."

(Garmonsway 1953: 131)

Başka İskandinavyalıların İzlanda, Grönland ve Amerika'ya yelken açmaları gibi Canute ve akıncıları da İngiltere'yi Danimarka ve Norveç'e uzanan haraç imparatorluğunun parçası haline getirmişlerdi. Yeni topraklar kıymetliydi: bu zamanda Dublin'in nüfusu 4.000, York'un 10.000, Norwich'in 4.000 ve Londra'nın bütün İskandinav şehirlerinden çok daha fazla, 25.000'di. York, İskandinavya bağlantısı için önemli bir limanken, Londra dünyayla bağlantı sağlıyordu. Şehir ağıyla örülmüş olmasa da adalar Kıta Avrupası'yla yakın ilişki içindeydi.

Sadece altmış yıl sonra Normanlar (Galya'ya yerleşen eski Viking savaşçıların torunları) Britanya'yı bir kez daha işgal ettiler. İngiltere fetihlerini, karakteristik biçimde, tacın bölgesel temsilcileri (ve potansiyel rakipleri) haline gelecek askerlere *fief* dağıtımı izledi. Bu fetih İskandinav baskınlarını yavaşlattı ve İngiltere yöneticilerinin içerde ve dışarda topraklarını genişlettikleri süreci başlattı. Onikinci yüzyılda yönetimlerini Galler, İskoçya ve İrlanda'ya da yayma girişiminde bulundular. II. Henry 1152'de Akitanyalı Eleanor'la evlenerek İngiltere, Normandiya, Maine, Brötanya, Anjou, Akitanya ve Galler'in büyük bölümünde iddia sahibi oldu. İzleyen yıllarda bu isteklerini İskoçya ve İrlanda'nın bazı bölgelerine kadar genişletti. Bu imparatorluğu yönetirken, görece etkin bir kraliyet yargı sistemi kurdu. Gene de 1173'ten itibaren oğlu, öteki baronlarla ve zaman zaman kraliçeyle ittifaklar kurarak onun iktidarına karşı çıktı.

Savaşlar ve hanedan rekabetlerinde taraf olan ve İngiltere krallarının güçlerine güvendiği baronlar, birbirleriyle olduğu kadar krallarla da savaşacak, imtiyaz fermanları

-en önemlisi Magna Carta- düzenletecek derecede güç kazandılar. 1215 Fermanı kralın savaş yapmak için feodal yükümlülükler dayatmasına, baronlar savaşmadığında paralı asker kiralamasına son vermesini ve büyük vergileri ancak kodamanların temsilcilerinden oluşan büyük meclise danışarak kararlaştırmasını hükme bağlıyordu. Meclis sürekli iktidar odağı haline geldi ve özellikle yeni vergilerin kabulünde yerini sağlamlaştırdı. Daha sonraki krallar da fermanı onayladılar. Gene de, İngiltere monarklarının sürekli silahlı kuvvet inşa etme çabaları kalıcı bir merkezi yapı, kraliyet hazinesi, mahkeme ve bağımlı topraklar yaratmıştı.

I. Edward (1272-1307) örneğin, zorunlu şövalyeliği yıllık yirmi *pound* geliri olan bütün toprak sahiplerine yaygınlaştırdı ve bütün şövalyelerin kraliyet milisinde görev yapma zorunluluğunu getirdi, yaya askerlerin masrafları için vergi koydu, yün ve deriye ilk kez düzenli gümrük vergisi uyguladı, daha önce baronlar ve kralın kişisel vekilleri tarafından yürütülen bazı faaliyetler için sürekli merkezi örgüt kurdu ve kendisine para toplayan baronlar, sancak (shire) ve kaza (burgess) şövalyeleri ve ruhban sınıfı için ayrı meclisler düzenledi. (1294'te Fransa için gene bir sefer hazırlıkları sırasında Edward yün üstündeki ihracat vergisini altı katına çıkarmaya kadar işi vardırdı ve ruhban sınıfının gelirinin yarısını vergi olarak istedi; Miller 1975: 11-12.) Merkezi devlet örgütünün yaratılması ondördüncü yüzyılda da sürdü: kraliyet mahkemeleri yargı alanlarını bütün ülkeye yaydıkları gibi sulh yargıçları da Taç'ın görevlileri olarak yerel iktidarda pay sahibi oldu.

Ama merkezde de istikrar yoktu. Sonuçta II. Edward hapishanede öldürülmüş (1327), III. Edward'ın pratik olarak elinde iktidar kalmamış (1377) ve tahtından indirilen II. Richard hapishanede ölmüş belki de öldürülmüştü (1400). Lancaster ve York hanedanları tahta geçme hakkı için otuz yıl savaştılar (Güller Savaşı, 1455-85); savaşlar

II. Richard'ın Henry Tudor kuvvetleri tarafından kesilmesiyle sona erdi ve Henry, VII. Henry adıyla tahta çıktı. Taht ve veraset için silahlı mücadeleler üç yüzyıl, Görkemli 1688 Devrimiyle Orange Hanedanı tahta çıkana kadar sürdü.

İngiliz kralları aynı zamanda İrlanda, Galler, İskoçya ve Fransa'da sürekli toprak elde etme uğraşı içindeydiler. I. Edward Gallere boyun eğdirdiği gibi İskoçya ve İrlanda'yı da ismen İngiltere tahtına bağladı. Galliler Owen Glendower'in (1400-9) ayaklanması ile son bir ciddi isyana daha kalkıştılar. İrlanda ve İskoçyalılar ise İngiliz yönetimine karşı inatla direndiler ve İngiliz rakiplerinin Britanya Adaları'nda askeri faaliyetle meşgul olduğunu görmekten memnun olan Fransa'dan genellikle destek gördüler. Direniş sürecinde ikisi de İngilizlerinkine benzer parlamentolar oluşturdular. Gene ikisinde de kanlı veraset ve kralla baronlar arasında iktidar mücadeleleri oldu. İrlanda huysuz bir koloni olurken, İskoçya bağımsız bir Avrupa gücü haline geldi. İrlanda ve İskoçya onyedinci yüzyıla kadar görece istikrarlı İngiliz denetimine boyun eğmedi.

İngiltere krallarının Fransa'daki mülklerini ellerinde tutmak için verdikleri uzun ve sonunda başarısız kalan çabası, devleti 1337'den 1453'e kadar neredeyse sürekli savaş halinde tuttu. Sonradan Yüzyıl Savaşları adı verilen bu çabanın mali gereklilikleri Parlemento'nun konumunu güçlendirdi ve iki meclis halinde bölünmesini kurumlaştırdı. Bundan sonra bir yüzyıldan fazla bir süreyle İskoçya ve Fransa'ya (bazen ikisine birden) karşı savaşlar, Parlemento'nun kraliyetin mali sorunlarına müdahale etmesini olağanlaştırdı ve vergilere onay verme hakkını sağlamlaştırdı.

Sonunda Avam Kamarası adını alan ikinci meclis, *borough* ve *county*lerin çoğunluğu tüccar ve toprak sahibi olan temsilcilerinden oluşuyordu. Tüccar ve toprak sahipleri arasındaki kolay olmasa da uzun süreli ittifak onüçün-

cü yüzyılda, Britanya yününün ilk kez kıta tekstil imalathanelerini beslemesi ve bundan sonra da Britanya'da eğirme ve dokumanın temeli haline gelmesiyle başladı. Bu noktadan sonra İngiliz tüccarlar Flandra'da iş sahibi oldular ve Avrupa'nın öteki bölgelerine de yayılmaya başladılar. Onbeşinci yüzyılda İngilizler denizlerin de korkulur adamları oldular; doğu sahili denizcileri, örneğin, 1412' lerde kıtanın İzlanda ile ticaretini tekrar başlattılar (Scammell 1981: 460). Intercursus Marcus, 1496 tarihli ticaret anlaşması, İngiltere'yi Flamanların uluslararası ticaretinin meşru ortağı yaptı. Yabancı tüccar ve tekneler yarım yüzyıl daha İngiltere ticaretinde egemenliklerini sürdürmüş olsalar da, 1600'lere gelindiğinde İngilizler İspanyol, Portekiz ve Hollandalılarla bütün dünyada rekabet ediyorlardı.

Aynı dönemde, John Cabot'la (aslında Venedikliydi) birlikte Hollandalı, İtalyan, İspanyol ve Portekizlilere katılan Bristol denizcileri gibi uzak denizlere açılan İngilizler, dünyanın uzak bölgelerini keşfetmeye başladılar ve dünya çapında bir ticaret imparatorluğunun temellerini oluşturdular. 1577'ye gelindiğinde Sir Francis Drake dünyayı dolanıyordu. Taç, hükümet için ek gelir veya askeri güç vaat ettiğinde bu maceralara katılıyordu (Andrews 1984: 14-15). Britanya toprak sahipleri, açık arazi ve ortak toprakları çitle çevreleme hakkını yasal olarak elde etmiş ve yün ve tahıl pazarlama işine girmişlerdi. Avam Kamarası giderek tüccar ve piyasa için üretim yapan toprak sahiplerinin sıkı işbirliğinin temsilcisi haline geldi. Ülkenin artan ticari gücü devlet gücünün de artmasına katkıda bulundu; VII. Henry'nin (1484-1509) ve daha sonra Tudorların İskoçları denetim altına almasına ve Fransızlara meydan okumasına olanak sağladı, devletin savaş gücünü, vergi gelirini artırdı ve büyük beylerin özel ordularını küçülttü.

VIII. Henry'nin Roma Kilisesi'nden kopması, kilise gelirlerine el koyması ve manastırları kamulaştırması (1534-

9) kraliyet gelirlerini artırdı ve işbirliğine giren ruhban sınıfını kraliyet çıkarlarıyla ittifak içine soktu. Tudor genişlemesi, büyük Pilgrimage of Grace (1536) isyanı da dahil, bölgesel ayaklanmaların da nedeni oldu. Gene de Tudorlar, büyük aristokratların özel ordularını ve özerk iktidarlarını sınırlandırdılar (Stone 1965: 199-270). Ülkenin neredeyse sonsuz derecede ticarileşmesi, proleterleşmesi ve ekonomik yayılması devlet faaliyetlerinin ekonomik temelini oluşturuyordu ve devletin gümrük gelirleri ve gelir vergisine dayanması bu temelden kaynak aktarmasını etkinleştiriyordu; ama bu ancak kodamanlar, taç ve Parlamento işbirliği yapmak üzere pazarlık yapıp anlaşmaya vardığında mümkündü.

Onaltıncı yüzyılda İskoçya Fransa'ya daha da yaklaştı; İskoçların genç kraliçesi Mary, Fransa kraliçesi de olunca (1559) iki krallık kaynaştı. Fakat bir Protestan isyanı Mary'nin İskoçya'daki iktidarına son verdi, altı yıl daha düzensiz yönetimden sonra bir başka ayaklanmanın daha patlak vermesiyle İngiltere'de Elizabeth'in -gözaltında- korumasına sığındı. 1586'da Mary'nin başının kesilmesi Fransız İskoçya'nın ve İngiltere'de Katolik kraliçe tehdidinin sonunu getirdi. Ama Elizabeth'in ölümünden sonra Mary'nin oğlu James, 1567'den itibaren VI. James olarak İskoçya kralı olduktan sonra, I. James olarak İngiltere tahtına çıktı. Fransa bağlantısı ortadan kalkmıştı.

I. James (1603-25) ve daha sonra Stuartlar zamanında İngiltere'de kıtada yürütülen savaşlar için harcanan kraliyet gelirleri mücadelesi büyük anayasa bölünmelerine, kralların Parlamentosuz yönetme girişimlerine ve sonuçta I. Charles'ın idamına varan iç savaşa yol açtı. Bu zamana ait bir sözleşmede Charles 1627'de son krallık toprağını da geçmiş borçlar, gelecek borç ve vergiler karşılığı olarak Londra Şehri'ne verdi ve bu noktadan sonra kredisini yitirdi, borç ve vergi talepleri Parlamento ve finansörlerle çelişkilerini derinleştirdi. 1640'a gelindiğinde kral Londra

Kulesi'nde bakım için ayrılan kalan altın ve gümüşe el koyuyor ve bunların sahibi kuyumcu ve tüccarlarla gümrük gelirleri karşılığı borç pazarlığı yapıyordu (Kindleberger 1984: 51). Charles'ın İrlanda'da çıkan bir isyanı ve İskoç direnişini bastırmak için ordu toplama girişimi sonunu getirdi. *Commonwealth* ve *Procterate* zamanında (1649-60) ordu ve Parlamento'nun çeşitli kesimleri, İrlanda ve İskoçya'yı gene devlet denetimine alma ve İspanya ve Hollanda'yla savaşma çabası içindeyken ülkeyi de yönetiyordu. Ordudan esinlenen Parlamento'nun II. Charles'ı davet etmesiyle başlayan Restorasyon, Britanya devletinde özellikle de vergi ve harcama konularında Parlamento'nun iktidarını sağlamlaştırdı. Kraliyet konuları ile kıta savaşlarının sıkı bağlılığı, İngiltere Hollanda'yla deniz savaşlarını sürdürürken, Stuart restorasyonunda da devam etti. 1688 devrimi ittifakları tam tersine çevirdi; Hollanda'nın Orange hanedanından Protestan William ve karısı, York dükünün kızı Mary İngiltere tahtına çıkarken, Fransa kralı XIV. Louis sürgüne gönderilen Stuartları destekledi. Bu noktadan sonra İngiltere Fransa'yla tarihsel rekabetine geri dönerken, zaman içinde Hollanda kurumlarını benimsemeye başladı. İngiltere Merkez Bankası 1694'te, 1688'de başlayan Fransa savaşını finanse etmek için kuruldu (Kindleberger 1984: 52-3). Devrimin sona ermesi ve Britanya'nın kıtaya askeri müdahalesinin yeniden başlamasıyla, yeni bir dönem de başladı. Britanya büyük ve kalıcı bir ordu oluşturmaya başladı, etkin merkezi bir bürokrasi ortaya çıktı ve vergileri düzenleyen Avam Kamarası kral ve bakanları karşısında güç kazandı (Brewer 1989).

Bir kez daha İskoçya ve İrlanda isyanları, Fransa'dan görülen destek bir yana, genellikle İngiltere tahtında hak iddia eden rakiplerle ortaya çıktı ve devletin savaş gücünü sınırladı. Savaşlar ve hanedan mücadeleleri, İngiltere ve İskoçya'nın istikrarlı birliğinin kurulması (1707), Alman Hanover hanedanının (sonradan Windsor olarak anıldı)

kesin biçimde tahta çıkarılması (1714-15) ve monarkla ülkenin toprak sahibi ve tüccarlarının çıkarlarını temsil eden güçlü Parlamento arasında *modus vivendi*'ye varılması dahil, devletin büyük dönüşümler geçirmesine yol açtı. Stuartların taht iddiasını destekleyen bir isyan (1715), Büyük Britanya'da taht mücadelelerinin sonuncusu olan ikinci bir isyan da (1745) tamamen bastırıldı. Britanya'nın askeri gücü gelişmesini sürdürdü: "1714'e gelindiğinde, Britanya donanması Avrupa'nın en büyük deniz gücüydü ve başka ülkelerde sanayide çalışanlardan çok işçi istihdam ediyordu" (Plumb 1967: 119).

Britanya devleti, kıtadaki komşularıyla karşılaştırıldığında küçük bir merkezi aygıta sahipti ve bu örgütlenme tam-zamanlı görevli olarak hizmetine girmeden tacın işlerini yürüten Lord Lieutenant, şerif, mayor, constable ve sulh hâkimlerinin himaye ve yerel iktidar sistemiyle destekleniyordu. Napolyon Savaşları'ndan önce yalnızca gümrük ve gelir vergileri için önemli sayıda sürekli atanmış memur vardı. O zamana kadar Britanya'nın sürekli ordusu yoktu, askeri kuvvet olarak savaş zamanında toplanan deniz gücüne dayanıyordu. Britanya halkının denetimindeki ordu, İrlanda dışında görece küçük bir rol oynuyordu ve milisin rolü daha büyüktü. Britanya hükümeti İrlanda'da askeri kuvvet bulundurmayı sürdürdü ve egemenlik süresi içinde yeni siyasal araçlar geliştirdi. Gerçekten de Britanya, İrlanda'yı genel olarak devlet politikası tekniklerinin uygulama alanı olarak kullandı ve bundan sonra bunları İngiltere, Galler ve İskoçya'ya taşıdı (Palmer 1988).

Büyük Britanya Avrupa'yla savaşı ve dünya imparatorluğu olma mücadelesini sürdürdü; Fransa'yla Yedi Yıl Savaşları'nın sonu (1763) geldiğinde Britanya dünyanın en büyük sömürge gücü olmuştu. Amerikan kolonilerinin kaybedilmesi (1776-83) daha önceki yenilgilerde olduğu gibi devlet iktidarını tehdit etmedi. Fransa savaşları için, özellikle 1793 ve 1815 arasındaki seferberlik vergileri,

ulusal borçları ve ekonomiye devlet müdahalesini artırarak iktidarın, güç fark edilen ve kesin biçimde kral ve görevlilerinden Parlamentoya geçmesine yol açtı. Büyük Britanya bu savaşlar sırasında (1801) İrlanda'yı (kesin biçimde değil ama yüzyıldan uzun bir süre) Birleşik Krallık içine aldı. Ondokuzuncu yüzyıl başında bu Birleşik Krallık toprak beyleri, finansörler ve tüccarların denetimindeki parlamenter monarşinin modeli oldu.

Emperyal yayılma ondokuzuncu yüzyılda hızlı sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte devam etti. Britanya içinde devlet, yerel konulara doğrudan müdahale yönünde önemli bir adım attı. Önceki yüzyıllarda kral ve parlamento sık sık yiyecek satışını, ortaklaşa eylemlerin denetlenmesini, fakirlere yönelik tavırları veya işçilerin hak ve yükümlülüklerini belirleyen yasalar çıkarırken, inisiyatif ve uygulama açısından daima yerel otoritelere bağlı kalmıştı. Britanya kıtadaki komşularına göre yerel otoritelere çok daha geniş yetkiler tanırken, ondokuzuncu yüzyılda ulusal görevliler, siyaset, eğitim, fabrika teftişi, sanayi çatışmaları, konut, halk sağlığı ve geniş alanları içeren birçok konuda, daha önce görülmemiş derecede müdahaleci oldular. Britanya devleti, gittikçe artan ve kararlı biçimde doğrudan yönetime geçti.

Ulusal duyguların sıklıkla harekete geçirilmesine karşın Galler ve İskoçya uzun zamandır Britanya devleti için ayrılıkçı tehdit oluşturmaktan çıkmıştı. Ama Britanya, İrlanda'nın tamamını entegre etmeyi hatta Taç'a bağlamayı hiçbir zaman başaramadı. İrlanda direnişi ve isyanı I. Dünya Savaşı'ndan sonra zirveye çıktı; çeşitli adımlarla, ağırlıklı olarak Protestan ve Anglikan olan kuzeydoğu köşesi (Ulster) dışında ada, önce Commonwealth içinde kalarak ve sonunda dışına çıkarak, bağımsız devlet oldu. Ulster için ve içindeki mücadele halen bitmedi.

Büyük Britanya bugünden bakıldığında genellikle siyasal istikrarın modeli olarak görünür, oysa daha yakın-

dan göz atıldığında Britanya Adaları'nda devletin oluşumu sürecinde güçlü tarafların devletin denetimi için nasıl sürekli savaş verdikleri ve bir rejimden ötekine geçişin ne kadar şiddet içerdiği görülecektir. İrlanda deneyimi bölgenin zor-yoğun yolda görece nasıl zayıf bir devlet yaratma kapasitesi olduğunu gözler önüne serer. Gene de Britanya devleti onsekiz, ondokuzuncu yüzyıllarda dünyanın büyük bölümünü yönetir duruma gelmiştir ve bugün de dünya gücü olmayı sürdürmektedir. Bu devletin tarihi Venedik ve Rusya'nın, zor-yoğun ve sermaye-yoğun ülkelerin tarihlerinin, basit bir birleşimi (veya sentezi de) değildir.

İngiltere, sonra Britanya devleti, başından itibaren krala büyük savaş araçları olanağı veren ama bunu ancak ülkenin tüccar ve bankerlerine büyük imtiyazlar tanıması halinde kullandırtan, zor ve sermayenin bileşimi üstüne yükselmiştir. Toprak sahipleri ve tüccarlar arasındaki kolay olmayan ittifak kraliyet otoritesini sınırladı ama devlet gücünü artırdı. Ticarileşmiş tarım, uzun mesafeli ticaret, emperyal fetihler ve rakip Avrupa güçleriyle savaş birbirini tamamladı, deniz gücüne yapılan yatırımı teşvik etti, denizaşırı seferlere kara kuvvetlerinin sevk edilmesini cesaretlendirdi. Şehir ve kır ekonomilerinin ticarileşmesi, vergilendirme ve savaş için borçlanmanın kolaylaşması ve devlet aygıtının öteki Avrupa ülkelerinde olduğu kadar büyütülmesine gerek olmaması anlamına geliyordu. Adam Smith İngiltere ile Fransa'nın karşılaştırmasını çok basit terimlerle yapar: "İngiltere'de, hükümet merkezi dünyanın en büyük merkantil şehrinde [iken]... Fransa'da, hükümet merkezi büyük merkantil bir merkezde olmadığından, tüccarlar hükümete para veren nüfus içinde büyük bir oran oluşturmazlar" (Smith 1970 [1778]: II, 401). Bu açıdan İngiltere, sermaye-yoğun rotaya Fransa'dan daha yakın durmaktadır. İngiltere, ülkenin günlük siyaseti açısından, sermayeye kolay ulaşma olanakları ile toprak sahiplerine faz-

lasıyla bağımlılığın dikkat çekici bir bileşimini oluşturmuştur. Devrim öncesi Fransa yerel yönetimde benzer biçimde soylular ve ruhban sınıfına bağlı kalmışsa da, daha az kapitalistleşmiş ve ticarileşmiş bir ekonomiden savaş kaynaklarını elde etme çabası, İngiltere'den çok daha geniş bir merkezi devlet aygıtı geliştirilmesini gerektirmekteydi.

Gene de, Venedik veya Rusya'yla karşılaştırdığımızda, hemen Britanya ile Fransa'daki sermaye-zor ilişkilerinde büyük benzerlik görürüz. Britanya, Fransa, Prusya ve İspanya'nın izlediği rotaları temel devlet oluşum tipleri olarak karşılaştırmaya alışmışızdır. Bütün Avrupa çapında bakıldığında ise, bu dördü onları sermaye-yoğun ve zor-yoğun yollardan hemen ayırt eden ortak özelliklere sahiptir. Dört ülkede de hırslı monarklar, değişik oranda başarılarla, onaltı ve onyedinci yüzyıllarda askeri güç oluşturan eyalet *Estates*leri gibi, temsili meclisleri ezmeye veya etkisizleştirmeye çalıştılar. Fransa ve Prusya'da *Estates* boyun eğdi, İspanya'da Cortes sendeledi ve Britanya'da Parlemento yönetici sınıf iktidarının siperi olarak yaşadı. Dört durumda da zorun merkezleriyle sermayenin merkezlerinin çakışması, büyük, pahalı, iyi donatılmış ordu ve donanmaların, egemenlik ve imparatorluk oluşturma peşinde olan ulusal devletlere büyük avantaj kazandırdığı bir dönemde, kitlesel askeri kuvvet yaratılmasını -en azından bir süre için- kolaylaştırdı

Venedik veya Rusya niçin İngiltere olmadı? Bu soru saçma değildir; Avrupa devletlerinin genel olarak sermaye ve zorun yoğunlaşması, ulusal devlet biçiminde kaynaşması yönündeki gelişimine işaret ediyor. Cevap kısmen şudur: İngiltere oldular. Rusya ve İtalya devletleri I. Dünya Savaşı'na girdiklerinde, bir veya iki yüzyıl öncesine göre çok daha fazla ulusal devlet özellikleri taşıyorlardı. Ama daha kapsamlı cevap, geçmişlerinin onların peşini bırakmadığıdır. Venedik merkantil patricilerin çıkarlarına tabi bir devlet yaratmıştı ve patriciler kitlesel, sürekli askeri

güç oluşturma yolundaki çabalara katılmak yerine, Avrupa ticaret sisteminin boşluklarından yararlanmayı daha avantajlı bulmuşlardı. Rusya sözde otokrat tarafından yönetilen bir devlet yaratmıştı ama bütünüyle kendi çıkarları köylü emeğinin ve ürünlerinin devlet amaçlarına göre yönlendirildiği toprak sahipleri ile devletin el koyduğu artık ürünü kolayca tüketen bürokrasinin işbirliğine dayanıyordu. Farklı türde devrimler -Risogimento ve Bolşeviklerin iktidara gelmesi- Venedik ve Moskovalıları yeni devlet oluşumlarına yöneltti ve bu devletler çok daha fazla Batı Avrupa'nın büyük ulusal devletleriyle benzeştiler.

G. William Skinner'in şematik Çin portresi, canlandırıldığında, Avrupa deneyimini anlamak için güçlü bir araç sağlıyor. Bize, silahlı kuvvetlerin kurulmasının ve örgütsel sonuçlarının, sermaye ve zorun göreli ağırlığının ve şehir ve devletlerin 'tabandan tavana', 'tavandan tabana' sömürü ve egemenliğinin işlevi olarak nasıl Avrupa'nın bir yerinden ötekine farklılık gösterdiğini anlamakta yardımcı oluyor. Bütün devletler savaş ve savaş hazırlığı için büyük çabalar göstermişse de, bu ortak özellik dışında başat faaliyetleri sermaye ve zor ağı içindeki konumları ve önceki tarihlerine göre değişkenlik gösterir. Benzer faaliyetler bile, gerçekleştikleri yer ve zamana bağlı olarak farklı örgütsel sonuçlar yaratırlar. Ama öteki devletlerle ilişkiler her devletin yapısını ve faaliyetini gittikçe artan oranda belirler. Ulusal kaynakların uluslararası başarılara tahvil edilmesindeki avantajından dolayı, büyük ulusal devletler, haraç imparatorluklarının, federasyonların, şehir-devletlerinin ve bütün öteki rakiplerin egemen Avrupalı siyasal varlıklar olarak ve devlet oluşum modelleri olarak yerini aldılar. Bu devletler sonunda Avrupa devlet sisteminin karakterini tanımlamış oldular ve bütün dünyaya yayılmasının öncülüğünü yaptılar.

6
Avrupa Devletler Sistemi

AVRUPA DEVLETLERİNİN BAĞINTILARI

Osmanlı deniz gücü Venedik'i Doğu Akdeniz'den sürdü ve şehir-imparatorluğunun ana deniz gücü olarak gerilemesini hızlandırdı. Savaşçı Türkler Asya bozkırlarından Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladıklarında, birçok kavgacı komşuları gibi deniz bilmeyen göçebelerdi. Ama Karadeniz ve Akdeniz'e ulaşınca gemi inşa etmeyi ve yelken açmayı çabuk öğrendiler. Dahası, onbeşinci yüzyılda Avrupalıların daha önce görmediği ölçekte barut kullanmaya başladılar. Avrupalılara korku saldılar çünkü denizde zorlu savaşlar kazandılar, karada acımasız fetihlerde bulundular. Kimse bu acımasız yağmacılar karşısında güvende değildi. Onbeşinci yüzyıla gelindiğinde Akdeniz ve Balkanlardaki ilerlemeleri İtalya ve Avusturya'yı tehdit etmeye başlamıştı.

Osmanlıların İstanbul'u alması (1453) Venedik çıkarlarını doğrudan tehdit ediyordu ama Venedikliler Türklerle ticari anlaşmalar yaparak zaman kazandılar. Satın alınan

zaman kısaydı: Osmanlılarla Venedik kısa süre içinde savaşmaya başladı ve Venedik için kötü sonuçlar ortaya çıktı. Kuzey Ege'deki ana Venedik üssü Eğriboz'u kaybetmeleri (1470), şehrin Osmanlı bölgesinden çıkarılmasının başlangıcıydı. Bundan sonra Venedik Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savunma savaşlarına girdi, Türklerse elli yıl süreyle İtalya anakarasına saldırılarını sürdürdüler.

1499-1503 Venedik-Türk savaşı Venedik'i uluslararası merdivende bir basamak daha aşağı itti. Düşman Macarlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1500'lerde Venedik'le ittifak yaptıysa da, şehrin denizcileri Türkleri yenemediler. Tersine, Kemal Reis kumandasında bir Türk filosu Venedik'in topladığı en büyük donanmaya "acı Zonchio savaşında" büyük darbe indirdi (Lane 1973a: 242). Venedik savaşta, önemli Akdeniz istasyonları Modon, Koron ve İnebahtı'yı kaybetti. Yapılan barış anlaşmasında Venedik birçok Yunan adası ve Arnavut şehri üstündeki iddiasından vazgeçti.

Öteki Avrupa güçleri bu savaşın bitirilmesinin önemli bir olay olduğunu gördüler ve anlaşmanın yazılmasına katıldılar. Çünkü Venedik Doğu Akdeniz'de önemli limanlarını kaybederken, Kuzey İtalya'da önemli toprakları fethetmekteydi ve 1490'larda İspanya ve Fransa bu gelişmelere müdahil durumdaydı. Güney Avrupa'nın siyasal sınırları olağanüstü bir hızla değişiyordu. "Buda barışına (Ağustos 1503) Türkiye, Moldavya, Ragusa, Venedik, Papalık, Bohemya-Macaristan, Polonya-Litvanya, Rodos, İspanya, Portekiz ve İngiltere katılıyordu ve modern zamanların en büyük uluslararası anlaşması olarak ilk sırayı almıştı" (Pitcher 1972: 98-9). Bu büyük barış konferansının toplanmasının bir anlamı daha vardı; Osmanlı yayılmasına karşı ve Fransa ile İspanya'nın İtalya'da savaşmalarının ardından, Avrupalılar özgün ve birbiriyle bağlantılı bir devletler sistemini biçimlendirmeye başlıyorlardı.

Devletler, birbirleriyle düzenli etkileşim içinde olmaları durumunda ve bu etkileşimin her devletin hareket tarzını etkilediği derecede *sistem* oluştururlar. İS 990'da Avrupa sistemi diye bir şey yoktu. İS 1990'a gelindiğinde bir zamanlar öncelikle Avrupalı olan sistem neredeyse bütün dünyayı kapsayacak ölçeğe varmıştır. İki tarih arasında Avrupa, birçok Avrupa ülkesinin diğer Avrupa ülkeleriyle -düşmanca, dostça, tarafsız veya daha çok karışık ve değişken- oldukça kuvvetli bağlantılar kurduğu ama kıta dışında fazla ilişki geliştirmediği birkaç yüzyıl geçirdi. Ortaklaşa güçleri ve bağlantılarıyla bu devletler dünyanın geri kalanından ayrıldılar. Son bin yılın başat siyasal olgusu, imparatorluk, şehir-devleti veya zorun iktidarının değişkelerinden çok, ulusal devletlerden oluşan Avrupa devlet sisteminin kurulması ve yaygınlaşmasıdır.

Dünya bugünkü özel koşullarına çok farklı bir dizi ortamdan geçerek geldi. Bin yıl önce bütün dünyada insanlar ya gevşek bağlar içindeki imparatorluklarda ya da bölünmüş egemenlik alanlarında yaşıyorlardı. Maya ve Çin gibi imparatorluklar önemli derecede merkezileşmeye ulaşmış olsalar da, onlar bile çekirdek merkezlerinin dışında dolaylı yönetime sahiplerdi; haraç alıyor ve yönetimini önemli derecede özerk bulunan yerel iktidar sahiplerine bırakıyorlardı. Fetih hareketleri, sınırlardaki savaşlar ve haraç, ganimet ve esir alma amacıyla yapılan akınlar çok sık yaşanıyordu ama resmi ittifaklar ve kitlesel ordularla, ilan edilmiş savaşlar her yerde nadir olaylardı.

990'da Avrupa'nın kendisi dört veya beş görece farklı devlet grubu halinde bölünmüştü. Doğu Avrupa fetih rejimleri sürekli birbirlerinin denetim alanlarına akınlar yaparken, bu arada kuzeyde İskandinavyalılar, güneyde Bizanslılar ve doğuda bozkırın silahlı halklarıyla bağlantılarını sürdürüyorlardı. Daha iyi tanımlanmış ve daha sıkı bağlar geliştirmiş olan, ağırlıklı olarak Müslüman devletler

grubu Akdeniz'i çevreliyordu ve İber yarımadasının çoğuna hâkimdi. Orta İtalya'dan Flandra'ya uzanan görece şehirli kuşakta yüzlerce yarı-özerk iktidar papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hak iddia ettiği sınırlar içinde birbirleriyle örtüşüyordu. Bu kuşağın kuzey sınırında bir Sakson diyarı vardı. Kuzeyde, biraz ayrıksı bir etki alanı içinde Danimarka İmparatorluğu Britanya adalarına kadar uzanıyordu.

Bu kısmen birbirinden ayrı devlet grupları çok geçmeden birbirleriyle daha kuvvetli ilişkiler geliştirecek ve aynı zamanda Asya ve Afrika ülkelerinden de daha kesin biçimde ayrışacaktı. Ticaretin Akdeniz'den kuzeye doğru yayılması, bozkırdan sürekli göçebe birliklerin akın etmesi, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki toprak mücadelesi ve kuzeyden gelen denizcilerin her yere yayılan akınları bu devletleri birbirlerine yakınlaştırdı. Kuzey ve Batı Avrupa'yı birkaç yüzyıl yağmalayan Vikinglerin Norman torunları, örneğin, yalnızca bugün Fransa adını verdiğimiz topraklarda kendi krallıklarını kurmakla kalmadılar ama İngiltere ve Sicilya'yı da fethettiler.

Sicilya tarihi fetihlerin Avrupa'yı nasıl kaynaştırdığını da çok iyi ortaya koymaktadır. Ada, Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra ardı ardına İtalyan olmayan iktidarların egemenliğine girdi; önce Bizans, sonra (İS 827'den başlayarak) bir dizi Müslüman devleti geldi. İki yüzyıl süren Müslüman egemenliğinden sonra Norman maceracılar onbirinci yüzyılın sonlarında adayı ele geçirdiler. Onların ardılları Sicilya kralı oldular ve Alp ötesinin kraliyet aileleriyle evlilik bağları kurdular. 1194 Noel günü, Kutsal Roma İmparatoru VI Henry (miras ve fetih haklarının verdiği güçle) Sicilya tacını taktı. Bundan sonra Alman, Fransız veya İspanyol kraliyet aileleri Napolyon gelene kadar Sicilya'yı yönetti. Bin yıl süreyle Sicilya Akdeniz'e ulaşan fetih hareketlerinin geçiş yeri oldu.

Uluslararası bağlantılar Kuzey İtalya şehir-devletlerinde de söz konusuydu. Ayrıca bunlar, iç siyasetle de belirleniyordu. Onüçüncü yüzyıl Floransa'sı, örneğin, papa veya imparatorla ittifak konusunda şiddetli bölünmeler yaşamıştı. Mücadele, muzaffer Kara (anti-emperyal) parti, içlerinde Dante Alighieri de bulunan rakipleri Beyazları sürgün edene kadar sürdü. 1311'de Karalar Floransa sokaklarından emperyal kartalın izlerini yok ettiler (Schevill 1963: 187). Ama bu Floransa'nın uluslararası bağlılıklarının sonunu getirmedi. Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Floransa kamusal yaşamının önemli bölümünü bütün Avrupa'dan prens ve elçiler kabul etmeye ayırdı (Trexler 1980: 279-330). Bu arada Venedik ve Cenova Akdeniz'de fetihlerde bulundu. 1500'den çok önceleri, kısaca, İtalyan devletleri Avrupa siyasetine etkin biçimde girmişlerdi. İtalya'da, özellikle, güney ve doğudaki Müslüman iktidarlardan bilinçle ayrılan ve onüç ondördüncü yüzyıllarda oluşmakta olan Avrupa devlet sisteminin unsurlarını görebiliriz.

Şimdi de 1490'a gelelim. Beş yüz yıl önce Avrupalılar o zaman için tekil olan iki düzenlenmeyi yaratmakla meşguldüler. Birincisi, anlaşmalar, elçilikler, evlilikler ve yoğun iletişimle birbiriyle bağlanan devletler sistemi; ikincisi, büyük, disiplinli ordularla ilan edilen ve resmen barış anlaşmalarıyla bitirilen savaşlardır. Avrupa devletleri, kıtada büyük sınır ve egemenlik alanlarının belirlenmesinin, birçok devletin katılımıyla yapılan anlaşmalarla yürütüldüğü bir döneme girmekteydi. Moğol müdahalesinin son aşamalarında Müslüman ve Hıristiyanların Balkanlardaki düzensiz savaşlarında ve Avrupalı maceracıların Afrika, Asya, Amerika ve dünyanın başka bölgelerine seyahatlerinde, eski savaş biçimleri olan korsanlık ve haydutluk devam ediyordu. Ama Avrupa'da bugün bildiğimiz biçimiyle devlet sistemini andıran oluşum başlamıştı. Ayrıca bu sis-

teme katılanlar, şehir-devletleri, ligler veya imparatorluklardan çok, artan derecede ulusal devletlerdi: birkaç bitişik bölgeden kesin sınırlarla ayrılmış bir halk üstünde sıkı denetim sahibi olan görece özerk, merkezileşmiş ve uzmanlaşmış örgütlenmeler.

Tarihi başlangıç noktaları daima tasavvura dayanır çünkü tarihsel süreçlerde bazı eski öğeler daima varsayılan başlangıçla bağlantı oluştururlar. Gene de, Avrupa'da düzenli diplomatik misyonların kuruluş tarihini İtalya şehir-devletlerinin onbeşinci yüzyıldaki uygulamalarıyla başlatmamız mantıklı olacaktır. Fransa ve İspanya'nın İtalya'yı işgalleri bu uygulamayı genelleştirmiştir:

> "1490'ların başlarında Milano İspanya ve İngiltere'de ve emperyal sarayda daimi temsilcilere sahipti. Aragonlu Ferdinand 1480'lerde Roma'da, daha sonra Venedik'te ve 1495'te İngiltere'de temsilci bulundurarak bu uygulamayı geliştirdi. 1495'de Hapsburglara (sic) gönderdiği temsilci, hem imparatorluk sarayı hem de Hollanda nezdinde çifte görev yapıyordu. İmparator Maximilian'ın 1496'dan önce kurduğu temsilci ağı parasızlıktan çökse de, 1504'te tekrar oluşturuldu. Sonunda Papalık da bu gelişime katıldı. Bir anlamda vergi toplayıcıların doğrudan ardılları olan daimi nunciolar İspanya, Fransa, İngiltere, Venedik ve VI. Alexander'in papalığının sonunda (1503) İmparator'a gönderildi."
>
> (Russell 1986: 68)

Elçilik kurumuyla birlikte yoğun bilgi toplama, genişleyen ittifaklar, kraliyet evlenmeleri hakkında çok taraflı görüşmeler, her devletin başka devletlerce tanınması konusunda daha fazla müdahale ve savaşların genelleşmesi başladı.

Ayrıntılı Avrupa devletler sisteminin tarihini Fransız ve İspanyolların İtalya'yı işgalleriyle başlatmamız mantıklı olacaktır. Bu işgallerle Avrupa savaşlarının ölçeği fazlasıy-

la büyüdü ve büyük paralı ordular çağı açıldı. Cateau-Cambrésis Barışı (1559) Habsburg-Valois savaşlarına son verdi. Bu barış Fransa'nın İtalya'dan gerçekten uzak kalmasını, buradaki İspanya üstünlüğünü ve İngiltere'nin Calais'ten çıkmasını karara bağladı. Düşmanlıkların bitirilmesi yanında, konferanstaki elçiler birçok önemli Avrupa konusunu görüştüler. Bunlar arasında Savoy ve İskoçya gibi iktidarların kaderi, İspanya kralı Philip'in Fransa prensesi Elizabeth'le evliliği de vardı. Savaşla desteklenen devlet adamlığı gelişiyordu.

Bütün Avrupa devletleri ortaya çıkan sistemdeki yerini hemen almadı. Onaltıncı yüzyılda Kuzey ülkeleri, Benelüks ülkeleri ve Baltık arasında gelişen ticaret Danimarka ve İsveç'i Batı Avrupa'ya bağlamaya başlamışsa da, hâlâ ayrı bir bölge oluşturuyorlardı. Polonya-Litvanya uzak, Rusya, Batı Avrupa bakış açısıyla, yarı-mitseldi. Sebastian Münster'in *Kosmographie* adlı eseri (1550) 'Moskovit'leri Baltık'a yerleştirmekteydi (Platzhoff 1928: 30-1). Ama Habsburglar Moskova düküyle onbeşinci yüzyılda ilişki kurmuşlardı ve onunla olan etkileşimin daha batıdaki devletlere yansımasıyla, devam eden Rus yayılması Moskovalıları Avrupalılara bağlıyordu.

İsveç'in III. Johan dönemindeki (1568-92) diplomatik ve hanedan bağlantıları periferideki devletlerin de sisteme dahil olmaya başladığını gösterir. Töton Şövalyelerinin Livonya İmparatorluğu'nun dağılmasıyla, İsveç, Polonya, Danimarka ve Rusya parçaları üstünde hak iddia ettiler. Johan düzenlediği seferlerle Reval, Estonya ve uzun bir sınır haline gelen İsveç-Rusya hattı boyunca kalan diğer ülkeleri topraklarına kattı. Aralarındaki büyük rekabete karşın, İsveç Kralı Polonya ve Danimarka'yla Rusya'yı durdurmak için ittifak yaptı. Johan savaşmak yanında diplomatik başarılar da elde etti. Johan'ın karısı Katarina Jagellonica, Polonya prensesi ve Milanolu Sforza'nın kızıydı. Polonya

bağlantısı oğulları Sigusmund'un Polonya kralı seçilmesine olanak sağladı. Johan ölünce, Sigismund, en azından amcası Karl, onu tahtından indirene kadar İsveç kralı da oldu. Johan'ın bir başka oğlu, Gustavus Adolphus daha sonra periferik İsveç'i Avrupa'nın büyük güçleri arasına kattı. Onyedinci yüzyılın başında Avrupa devlet sistemi İsveç'ten Osmanlı İmparatorluğu'na, Portekiz'den Rusya'ya uzanmıştı.

SAVAŞLARIN SONU

Giderek bağlantıları kuvvetlenen Avrupa devlet sistemi büyük savaşlar dönemine girdi. Jack Levy onbeşinci yüzyılın sonundan itibaren büyük Avrupa devletleri savaşlarının değerli bir kataloğunu hazırlamıştır. Levy'nin listesinden, büyük devletlerin en az 100.000 ölü verdikleri bütün savaşların listesini çıkaralım. Bu savaşlar şunlardır:

Savaş	Büyük Devletlerin Savaş Ölüleri	Önemli Anlaşmalar
Otuz Yıl Savaşları (1618-48)	2.071.000	Westphalia Anlaşması
Fransa-İspanya (1648-59)	108.000	Pirene Anlaşması
Osmanlı (1657-64)	109.000	Vasvar Anlaşması
Fransa-Hollanda (1672-8)	342.000	Nimwegen Anlaşması
Osmanlı (1682-99)	384.000	Karlofça Anlaşması
Augsburg Ligi (1688-97)	680.000	Ryswick Anlaşması
İspanya Veraset (1701-13)	1.251.000	Utrecht Anlaşması
Avusturya Veraset (1739-48)	359.000	Aix-la-Chapelle Anlaşması
Yedi Yıl Savaşları (1755-63)	992.000	Paris, Hubertusburg Anlaşmaları
Osmanlı (1787-92)	192.000	Yaş Anlaşması
Fransız Devrimi (1792-1802)	663.000	Amiens Anlaşması
Napolyon Savaşları (1803-15)	1.869.000	Viyana Kongresi
Kırım (1853-6)	217.000	Paris Kongresi
Fransa-Prusya (1877-8)	180.000	Frankfurt Anlaşması
Rusya-Türk (1877-78)	120.000	Ayastefanos Anlaşması, Berlin Kongresi
I. Dünya Savaşı (1914-18)	7.734.300	Brest-Litovsk, Versailles, St. Germain, Neuilly, Trianon anlaşmaları
Çin-Japon Savaşı (1937-41)	250.000	Yok: II. Dünya Savaşı'yla birleşti
II. Dünya Savaşı (1937-45)	12.948.300	Genel anlaşma yok
Kore (1950-3)	954.960	Mütareke: anlaşma yok

Büyük devletlerin savaşlardaki ölülerini bildiren kayıp sayıları elbette yanıltıcıdır; Avrupa nüfusundaki büyük gerilemenin ancak bir bölümünün göçten kaynaklanabileceği düşünüldüğünde, doğrudan Otuz Yıl Savaşları'na bağlanabilecek toplam ölüm sayısı, siviller ve bütün güçlerin birlikleri dahil edildiğinde, büyük devletler için öngörülen iki milyon yerine beş milyona çıkabilecektir.

1937-41'de Çin'in Japonya'yla girdiği ölüm mücadelesindeki kabaca 750.000 kaybı, Çin o zaman büyük güç sayılmadığı için sayımdan hariç kalmaktadır. Vietnam'ın savaş kayıpları da son sınırı yakalayamamıştır (hemen eklemeliyim ki bu Levy'nin değil benim rakamımdır) çünkü 'yalnız' Birleşik Devletler, Vietnam kuvvetlerinin 650.000 tahmin edilen savaş kayıplarına karşılık 56.000 asker kaybetmiştir. Gene de, liste savaşın büyüyen ölçeğine ve I. Dünya Savaşı'ndan beri barış görüşmelerinin genelleşmesine dair bir fikir vermektedir. Ayrıca II. Dünya Savaşı'yla çatışmaların uluslararasılaşmasının, dört yüzyıllık genel kongrelerle barış anlaşmalarının sağlanması sistemini çökerttiğini de ortaya koymaktadır. O zamandan beri Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki çekişme genel bir barış anlaşmasının sağlanmasını fazlasıyla güçleştirmiştir.

Acımasız Otuz Yıl Savaşları Avrupa devlet sistemini kilitledi. Kutsal Roma İmparatoru'nun Bohemya Protestanlarını bastırma girişimiyle başlayan mücadele karmaşık savaşlar ağına dönüşerek Avrupa'nın çoğu devleti bu savaşlara dahil olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, İtalyan devletleri, İngiltere ve Doğu Avrupa devletleri savaşa katılmayan önemli güçlerdi. Osmanlılar İran'la mücadele etmekle meşguldüler ve İngiltere'nin kendi uğraşacağı önemli bölünmeler vardı. Sonuçta, ana saflaşma İspanya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nu Fransa ve İsveç'in karşısına çıkardı. Yani Habsburglar Avrupa'nın kalanıyla mücadele etti.

Barış konferansı veya daha doğrusu biri Münster'de (daha çok Protestan güçler için) ve öteki Osnabrück'te (Katolikler için) iki konferans toplamak bile, 1641'den başlayarak yedi yıl görüşme yapmayı gerektirdi. Bu yedi yıl boyunca da savaş devam etti. Ayrı barış anlaşmaları yapma tehdidi altında İmparator Ferdinand emperyal devletlere konferansa katılma hakkını tanımak ve konferansı emperyal diyet olarak kabul etmek zorunda kaldı. Sonunda Ocak 1648'de İspanya'dan bağımsızlığını kabul ettiren Hollanda Cumhuriyeti de konferansa katıldı. Venedik ve papalık, savaşan taraf olmamalarına karşın, sekreterya ve arabuluculuk görevini yüklendiler.

Westphalia Anlaşması (1648) Avrupa devlet sisteminin çoğu yerinden 145 temsilciyi bir araya getirdi. Yalnız savaşın sona erdirilmesi koşullarını değil, İsviçre Konfederasyonu ve Hollanda Cumhuriyeti'nin egemen devlet olarak tanınmaları gibi diplomatik konuları da tartıştılar. Scheldt ağzının Hollanda topraklarına katılmasıyla denizaşırı trafiğin Anvers tarafından denetlenmesini ve İspanya Hollanda'sında Hollanda Cumhuriyeti'nin ticari avantajı ele geçirmesini onayladılar. Anlaşma, Protestan ve Katolik devletler arasındaki mevcut bölünmeyi, din değiştiren monarkın tahttan indirilmesi tehdidini getirerek dondurdu. Süreç içinde Fransa Alsace'ı ve başka toprakları kazandı, İsveç (başka topraklarla birlikte) Batı Pomeranya'yı ele geçirdi ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nda önemli düzenlemeler yapıldı.

Bir imparatorlukta bir devlet, en azından bir başka ayrı devlet üstünde egemenlik hakkına sahiptir (Doyle 1986: 30). Westphalia Anlaşması'ndan yüzyıl önce Avrupa'da şu veya bu tip imparatorluklar egemendi. Otuz Yıl Savaşları'nın sona erdirilmesi Habsburg İmparatorluğu'nun bütünleşmesini kesinlikle engelledi, Habsburg egemenliğindeki Kutsal Roma İmparatorluğu'nun matem çanını çaldı

ve onu -belki Osmanlı ve Rus imparatorlukları dışında- kıtada bulunan herhangi bir imparatorluk haline getirdi. Barış anlaşması öncesi tek tek Alman devletleri imparatoru sözcüleri olarak kabul etmek yerine kendi diplomasilerini kendileri yürütüyorlardı. Böylece Otuz Yıl Savaşları'nın sonu Avrupa ulusal devletler sistemini pekiştirdi.

İmparatorluklar *Avrupa'da* gerileme sürecine girmişken, elbette, önde gelen Avrupa devletleri *Avrupa dışında*, Amerika, Afrika, Asya ve Pasifik'te imparatorluklar yaratmaktaydı. Dışarıda imparatorlukların kurulması kıtada daha güçlü, merkezileşmiş ve tekdüzeleşmiş ulusal devletlerin biçimlenmesi için bazı araç ve dürtüleri sağladı. Avrupa devletleri bu emperyal bölgeler için birbirleriyle savaştılar. Hollanda devrimini izleyen uzun savaşta Hollandalılar İspanya'yla, Avrupa yanında Amerika, Afrika ve Asya'da da savaştılar. Hollandalı denizciler Portekizlileri (1640'a kadar İspanya monarşisine tabiydi) Asya ve Afrika'dan çıkardılar (Parker 1975: 57-8). Ama 1648'de bu dış imparatorluklar görüşmelere konu olmadı.

Sonraki barış anlaşmaları 1648 modelini izledi ama bir önemli fark vardı: Avrupa dışı imparatorluklar da tabloya girdi. Bitirilen savaştaki zafer ve yenilgi başlayan görüşmelerdeki pazarlıkları belirlemeye devam etse de, anlaşma sırasında sınır ve yöneticiler belirgin biçimde değişti. Gerçekten de devletler fethetmiş oldukları topraklardan çoğunlukla başka arzuları karşılığında vazgeçmişlerdir. Dönemin çok taraflı İngiliz-Hollanda savaşlarını bitiren Breda Anlaşması'nda (1667) bütün önemli toprak transferleri Amerika'yla ilgiliydi. Hollandalılar, başka şeylerle birlikte New Amsterdam'ı (bugün New York) Surinam karşılığında bıraktılar. En azından bugünden bakıldığında İngiltere'nin Hollanda karşısında avantajlı duruma geçmeye başladığına işaret eden bir değiş tokuştu.

Augsburg Ligi Savaşı (1688-97) XIV. Louis'i, Kutsal

Roma İmparatorluğu, İsveç, İspanya, Bavyera, Saksonya, Palatin kontları ve daha sonra Savoy'un dahil olduğu ligle karşı karşıya getirdi. Hollanda ve İngiltere lige dahil olmadan onun tarafında yer aldılar. Fransa, İngiltere, İspanya ve Hollanda savaşı Ryswick Anlaşması'yla bitirdiler. Toprak düzenlemeleri, onaylamaları ve güvenlik garantileri yanında, anlaşma İngiltere-Hollanda sömürge anlaşmasını ve Fransa lehine bir başarıyı, Hollanda'nın Pondicherry'i (Hindistan) Fransa'nın Doğu Hindistan Kumpanyası'na ticaret hakları karşılığında iadesini kabul etti. Bundan sonra Avrupa dışı topraklar Avrupa barış anlaşmalarında giderek daha fazla yer aldılar.

Onsekizinci yüzyıl başında Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki savaşlar düzenli biçimde denizaşırı savaşları da içerdiğinden barış anlaşmaları da genellikle denizaşırı imparatorluklarla ilgili düzenlemeleri içerdi. İspanya Veraset Savaşı 1701'de XIV. Louis'nin torunu Anjou dükünün İspanya tahtına çıkmasıyla elde ettiği avantajı zorlamaya çalışmasıyla başladı ve öteki hareketleri yanında kurnaz Kral Louis hemen Flandra'da İspanya'nın elindeki istihkamlara asker gönderdi. Savaş sırasında Fransa ve Britanya açık denizlerde olduğu kadar Amerika ve Hindistan'da da savaştılar. Savaş, Utrecht Anlaşması ile sonlandı. Anlaşmada Britanya, öteki sonuçlarla birlikte, Newfoundland'ı, Nova Scotia'yı, Hudson Körfezi Toprakları, Cebelitarık ve Minorka'yı, İspanya limanlarına girme ve İspanya kolonilerine köle satma hakkını da aldı, İspanya'nın Protestan varislerini tanıdı. Savoy Sicilya ve İspanya elindeki öteki İtalyan topraklarını kendisine kattı. Prusya krallık olarak tanındı. Fransa, birçok açıdan kaybeden tarafken, yalnız Lille'i almakla kalmadı, İspanya tahtında Bourbon hanedanından bir kral bulunmasını da kabul ettirdi. Ve yakından ilgili Rastatt ve Baden (1714) anlaşmalarıyla Avusturyalı Habsburglar İspanya Hollandasının denetimini ele geçirdi.

Yedi Yıl Savaşları (1756-63) ve Amerikan Devrimi (1778-84) Fransa'yı gene Amerika'da İngiltere karşısına çıkardı. İlkinin sonucu olarak Fransa Kanada'yı ve ikincisinin sonucu olarak Britanya on üç zengin Kuzey Amerika kolonisini kaybetti. Birleşik Devletler'in bağımsızlığıyla Avrupa siyaseti, devlet sistemine katılan yeni üyeler yaratarak, tamamiyle Avrupa dışında üyeler katarak Avrupa dışına taştı.

Napolyon Savaşları'na son veren Viyana Kongresi (1815), bütün Avrupa iktidarlarının temsilcileri yanında gelecekteki iktidar temsilcilerini de bir araya getirdi. Kongre Avrupa haritasının büyük bölümünü yeniden çizdi ancak birkaç savaş öncesi sınırı koruyarak Hollanda Krallığı, Almanya Konfederasyonu ve Lombardiya-Venedik Krallığı gibi yeni devletler de yarattı. Seylan, Ümit Burnu, Tobago, St. Lucia, Maurutius ve Malta'yı da Britanya İmparatorluğu'na kattı. I. Dünya Savaşı'nı izleyen görüşme ve anlaşmalarda büyük güçler, tek tek devletlerin sınırları, yöneticileri ve anayasalarına kadar ortaklaşa olarak bütün devlet sisteminin bilinçle yeniden haritasını çıkaracak duruma geldiler.

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve I. Dünya Savaşı'na kadar savaş anlaşmaları devlet sisteminin birçok üyesini içermeye ve üyeliğinin ana düzenlenişini belirlemeye devam etti. Bu konuda, Napolyon Savaşları anlaşmalarının tehir edilmiş bir uzantısı olarak ayrı bir Belçika devletinin kurulması (Hollanda'dan ayrılması 1830 Fransız devriminden hemen sonra gerçekleşmiş ve devlet, Fransa'nın doğrudan askeri müdahalesi sayesinde yaşamıştı) konusunu gündemine alacak noktaya kadar vardı. Fakat Fransa'nın Savoy ve Nis'i kendisine katması ve İtalya krallığının kurulması, 1859'da Fransa ve Piyemonte'nin Avusturya'ya karşı savaşması sonucu ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan monarşisinin ve Kuzey Almanya Konfederasyonu'nun (imparatorluğun doğrudan devamı, kendisi de Fransa-Prusya

savaşının ürünü) oluşmaları da 1866 Avusturya-Prusya savaşlarının sonucuydu. Güneydoğu Avrupa'da, Kırım, Avusturya-Almanya ve birçok Rusya-Osmanlı savaşları, Osmanlı egemenliğinin zayıflamasını ve güçlü uluslararası etkiler altında Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Karadağ gibi yeni ulusal devletlerin oluşumunu hızlandırdı. Kırım Savaşı'nı bitiren anlaşma (1856), Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa biçemini andıran yeni bir devlet, Türkiye olarak yeniden tanımladı.

I. Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalar Avrupa haritasının az çok genel uyum içinde yeniden çizilmesinin son örneği oldu. Yeni veya yenilenen Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Yugoslavya bağımsızlıklarını kazandı, Almanya önemli büyüklükte toprağını Fransa, Polonya ve öteki komşu ülkelere bıraktı, Romanya son anda müttefikler tarafına geçmesinin karşılığı olarak Transilvanya'yı aldı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalanlar da parçalandı; Milletler Cemiyeti devletler sisteminin üyeliği ve hareket tarzı olarak kendi yerini ve arabuluculuk konumunu kabul ettirdi. 1919 ve 1920'deki çok taraflı anlaşmalar Fransa'nın Saar'ı egemenlik olmadan denetim altında tutması ve Amerika'nın Cemiyet'i reddetmesi gibi zamana bağlı düzenlenmeler de getirdi. I. Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalardaki çatlaklar gerçekten de II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan uçurumların habercisiydi. Bu sırada eski Avrupa devlet sistemi dünya ölçeğine ulaşmış ve Japonya ve Birleşik Devletler gibi coğrafi ve siyasal olarak dışardaki merkezler dört yüzyıldır sistemi işleten kurallar üstünde baskı yaratmıştı.

SİSTEMİN ÜYELERİ

Büyük güçler kimlerdi? Onları tanımlama çabası gösteren son dönemdeki iki çalışmayı karşılaştırabiliriz. George Modelski ve William Thompson, 1494'ten bugüne kadarki

'global güçler'i tanımlamak için deniz gücünü ölçü olarak kullanıyorlar. Onların tanımına göre 'global güç', global güçlerin bütün deniz harcamalarının en az % 5'ini veya savaş gemilerinin % 10'unu elinde tutar ve kendi denizleri dışında okyanusta denizcilik faaliyeti yürütür. Aynı biçimde, Jack Levy de 1495'ten 1975'e kadar dünyanın büyük güçlerinin ve savaşlarının listesini hazırlamıştır. Büyük güç olarak, kendi değerlendirmesine göre dünyanın neresinde olursa olsun başkalarına göre askeri olanaklara sahip olan ve kıta veya dünya ölçeğinde çıkarları bulunan, bu çıkarlarını kuvvet kullanma ve tehdit dahil birçok araçla savunan, büyük güçlerin çoğu tarafından önde gelen aktörlerden biri olarak kabul edilen ve uluslararası ilişkilerde istisnai resmi hakları bulunan devletleri kabul etmektedir (Levy 1983: 16-18). Levy Avrupalı adaylar arasında Kutsal Roma İmparatorluğu'nu, Venedik'i, İsviçre Konfederasyonu, Portekiz, Polonya ve Danimarka'yı 1495-1975 dönemi boyunca ölçütlerine uymadığı için dışarda tutmuştur.

İki listenin içerdiği devletler şunlardır:

Devlet	*Levy*	*Modelski-Thompson*
Portekiz	—	1494-1580
Fransa	1495-	1494-1945
İngiltere/Büyük Britanya	1495-	1495-1945
Avusturya*	1495-1519-1556-1918	—
İspanya	1495-1519	1494-1808
Osmanlı İmparatorluğu	1495-1699	—
Birleşik Habsburglar	1519-56	—
Hollanda	1609-1713	1579-1810
İsveç	1617-1721	—
Rusya/Sovyetler Birliği	1721-	1714-
Prusya/Almanya/Batı Almanya	1740-	1871-1945
İtalya	1861-1943	—
Birleşik Devletler	1898-	1816–
Japonya	1905-45	1875-1945
Çin	1949-	—

* Avusturya Habsburgları, Avusturya ve Avusturya-Macaristan'ı içerir.

Modelski-Thompson'un müşkülpesent ölçütleri donanmadan çok kara ordusuna dayanan birçok büyük devleti liste dışında bırakmıştır. Bu niteliklerden bazıları da oldukça tartışmalıdır. Fransa adı verilen ulusal devletin 1495'ten beri bir süreklilik gösterdiğine kuşku yoktur. Aynı biçimde İngiltere, Büyük Britanya ve Birleşik Krallık adlarını alan değişken varlıkta aynı sürekliliği görmek de saçma değildir. Ama Prusya, Almanya Konfederasyonu, Almanya İmparatorluğu, Weimar Cumhuriyeti, Üçüncü Reich ve Federal Almanya Cumhuriyetleri'nin hangi mantıkla tek bir Almanya'nın ardışık ifadeleri olarak adlandırıldığını anlamak kolay değildir.

Gene, Habsburg ülkelerinin çeşitli biçimlerde bir araya gelmeleri listede dört ayrı yerde görünmektedir: Avusturya Habsburgları, İspanya, Birleşik Habsburglar ve Hollanda. İspanya ve Habsburglar, ayrıca, Levy'nin kronolojisinin işaret ettiği gibi 1556'da V. Şarlken'in tahtan uzaklaşmasıyla Avrupa sahnesinden çekilmiş değildir. İspanyol Armada'sı 1588'de halen korkulur bir güçtür. Ama 'İspanya' varlığı, 1630'ların savaş yıllarında IV. Philip'in çeşitli İber krallıklarının resmen başı olsa da, Katalonya, Valensiya ve diğer ülkelerinden bazılarını o zaman Kastilya'nın yürüttüğü savaşa katılmaya ikna edemediği düşünüldüğünde, sorunsaldır. Portekiz için ne demeli? Levy Portekiz'den söz etmiyor. Modelski ve Thompson Portekiz'i 1494-1580 yılları arasında, İspanya tacından bağımsız olduğu dönemde global güçler (büyük güçlerin seçkinleri) arasında sayıyorlar. Sonraki altmış yıllık İspanya egemenliği döneminde de Portekiz ayrı bir iktidar olarak hareket etmiştir. Uluslararası ilişkiler anlamında, kısaca, onsekizinci yüzyıldan önce İspanya'dan tek başına söz etmek zordur. Yani listeler büyük ölçüde basitleştirme içermektedirler. Gene de, Avrupa güçleri arasında önceliklerin ardışıklığı açısından savunulabilir ilk yaklaşımı ortaya koy-

maktadırlar.

İki liste de Avrupa lehine güçlü bir tarafgirlik sergiliyorlar. Birleşik Devletler'in ortaya çıkışına kadar (Modelski-Thopmson'a göre 1816, Levy'e göre 1898) diziler yalnızca Avrupalı devletleri içermektedir. Bu bilgilerle okuyucu, örneğin, 1495'te Çin'in bir milyon askeri olduğuna veya Avrupa dışında Mali, Songay, İran, Hint-Moğol, Aztek ve İnka imparatorluklarının varlığını düşünmekte zorlanabilir. Avrupa ağının çok daha zengin ve dolayısıyla ötekilerden daha dikkate değer olduğunu varsaymak da mümkün değildir. Onyedinci yüzyılda Amerika'da çıkarılan gümüşün yarısı kadarı, ipek, porselen ve öteki değerli ürünlerin bedeli olarak Çin'e gitmektedir (Wakeman 1985: 2-3). Yani kişi başına gelir açıkçası, Avrupa'da Çin'dekinden yüksek değildir. Onsekizinci yüzyılın sonundan önce, kısaca, Avrupa güçlerinin dünya ekonomisinin öncüleri olduğu net değildir.

Avrupa merkezli bir liste gene de askeri yönden doğrulanabilir. 1495'in az sonrasında (artık yarı-Avrupalı Osmanlılar da dahil olmak üzere) Avrupalılar askeri denetimlerini, sistemleri bütün dünyanın büyük güçler sistemi haline gelecek biçimde yaygınlaştırmışlardır. 1540'larda örneğin, Osmanlı İmparatorluğu Fransa gibi Avrupa güçleriyle düzenli ittifaklar kurmaktadır. İtalya ve Habsburglara yönelik tehditleri nedeniyle Osmanlılar öteki önde gelen güçlerle önemli düzenlemeler ve stratejiler geliştirmiştir.

Yani onbeşinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Avrupa devlet sistemi açık bir yapı ve üyelik düzeni geliştirmiş durumdadır. Dahası, dünyayı yönetme yoluna girmiştir. Levy ve Modelski-Thompson'un düzenlemeleri büyük güçleri tanımlar ama sistemin küçük üyelerini saymaz. Bütün sistemin 1500'lerdeki sınırlarına ilişkin ilk belirleme olarak Eduard Fueter'in, von Below ve Meinicke'in *Politische Ges-*

hichte (Fueter 1919) eserinin ilk cildinden yaptığı sıralamayı ele alabiliriz. Fueter anlaşılır biçimde sınıflamasına eksen olarak Fransa ve İspanya'nın İtalya'yı işgal ettikleri savaşlara katılımı esas alır:

İtalya savaşlarına doğrudan katılan büyük devletler:
- Fransa
- İspanya
- Habsburg güçleri
  - Burgundiya
  - Avusturya
  - Almanya
- Venedik

Doğrudan katılan küçük devletler:
- Milano
- Floransa
- Papalık devletleri
- Napoli ve Sicilya
- Cenova
- Savoy
- Öteki İtalya devletleri: Ankona, Ferrara, Urbino, Mantua, Monako, vb.
- İsviçre

Savaşlara doğrudan katılmayan büyük devletler:
- Osmanlı İmparatorluğu
- İngiltere

Savaşlara doğrudan katılmayan küçük devletler:
- Macaristan
- Kuzey Afrika korsan devletleri
- Polonya
- İskoçya

Danimarka, sonra Danimarka ve İsveç
Portekiz
İran
Navarre

Fueter'in devlet sistemi envanteri, önde gelen alternatifi, Spuler'in devletler ve yöneticiler kataloğundan (Spuler 1977, c. 2) Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bütün üyelerini (Baden, Brandenburg, Cologne, Hanover, Hesse-Cassel, Mainz ve bir düzine kadar daha) tek devlet olarak bir arada saymasıyla, birbirinden uzak Habsburg ülkelerini bir araya toplamasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı haraçgüzar devletlerini (Bosna, Moldovya ve Eflak) göz ardı etmesiyle ve Doğu Avrupa'nın yarı bağımsız devletlerini (örneğin Litvanya) önemsememesi ve İran'ı listeye katmasıyla farklılaşır.

Fueter, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun birçok devletini bir tek 'Almanya' adı altında ele almasını İmparatorluğun üyelerinin öteki güçlerle diplomatik ilişkilerini seçilmiş imparatorları kanalıyla yürütmeleriyle savunmaktadır. Ama birçok Alman lordunun imparatorun Katolikliğine karşı çekici bir alternatif olarak gördüğü Protestanlık'la Reformasyon'un, İmparatorluğun dağılmasını hızlandırdığı sonucuna varmaktadır (Fueter 1919: 123-36). Aynı biçimde Fueter, Kastilya, Aragon ve denetimleri altındaki toprakları hepsi adına sözcülük yapan monarkları olduğu gerekçesiyle bir araya toplamıştır (Fueter 1919: 79-103). İran'ı sisteme dahil etmiştir çünkü Avrupa devletleri bazen Osmanlılara karşı İran'la ittifak yapmaktadırlar. Kuzey Afrika korsanlarını dahil etmesinin nedeni Akdeniz denizcileriyle savaşmalarıdır.

Fueter'in 1492'den 1559'a kadar olan Avrupa devlet sistemi dökümünü aynı seride daha sonra çıkan Walter Platzhoff'un (1559-1660) ve Max Immich'in (1660-1789)

iki cildiyle karşılaştırırsak, sistem üyeliği şu değişiklikleri gösterir (Platzhoff 1928; Immich 1905):

Devlet	1492-1559	1559-1660	1660-1789
Almanya/ K. R. İmp.	+	+	+
Avusturya	+	+	+
Brandenburg-Prusya	-	?	+
Burgundiya	+	-	-
Cenova	+	+	?
Danimarka	+	+	+
Floransa	+	?	-
Fransa	+	+	+
Hollanda	-	+	+
İngiltere	+	+	+
İran	+	-	-
İskoçya	+	+	-
İspanya	+	+	+
İsveç	+	+	+
İsviçre federasyonu	+	+	+
Kuzey Afrika korsanları	+	-	-
Küçük İtalya devletleri	+	+	+
Livonya	+	-	-
Macaristan	+	?	?
Milano	+	-	-
Napoli-Sicilya	+	-	-
Navarre	+	-	-
Osmanlı İmparatorluğu	+	+	+
Papalık	+	+	+
Polonya	+	+	+
Portekiz	+	+	+
Rusya	-	+	+
Savoy	+	+	+
Venedik	+	+	+

? = listeye alınmamış fakat metin içinde ayrı devlet olarak zikredilmiş.

1500'den beri Rusya ve Livonya, Avrupa'yla bağları zayıf da olsa vardılar, gerçek yeni üyeler, Habsburglara karşı isyan sonucu kurulan Hollanda ile kuruluşu yüzyıllarca süren savaşlarla biçimlenen Brandenburg-Prusya'dır. Bu Alman yazarların 'Almanya'yı Kutsal Roma İmparatorluğu

dağıldıktan sonra bile bir arada göstermekteki ısrarı Bavyera ve Saksonya gibi devletlerin bağımsızlıklarının önemini gizlemektedir. Fueter'in ayrıca listeye almasına karşın, Burgundiya 1477'de Fransa'ya katılmış ve Hollanda'nın Burgundiya hanedanının yerini 1482'de Habsburglar almıştı. Kutsal Roma ve Habsburg imparatorluklarının dağılması ve bağımsız Hollanda'nın büyük güç haline gelmesi yanında, yani 1495'ten 1789'a kadar, ana eğilim bütünleşme yönündedir: Milano, Napoli, Navarre ve Sicilya Fransa ve İspanya'ya, Macaristan Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış ve İskoçya İngiltere'yle bütünleşmiştir. Avrupa devletlerinin bütünleşmesi başlamıştır.

Bu devletlerin birbirleriyle ilişkileri nasıldır? Tarihçiler ve siyaset bilimciler Avrupa devlet sistemini genellikle, tepede bir egemen gücün veya birbiriyle rekabet halinde iki gücün bulunduğu basit bir hiyerarşi olarak değerlendirmişlerdir (Gilpin 1988; Modelski ve Thompson 1988; Levy 1988; Thompson 1988). Egemenlik savaşı kuramlarının hepsi devletlerin üstün konuma gelmek için mücadele ettikleri varsayımına dayandırılmaktadır. Gerçekte hiçbir devlet tek başına modelin söylediği gibi sisteme egemen olmuş değildir. Fransa 1812'ye doğru gücünün doruğundayken, Britanya ve Rusya ona tabi olmaktan uzaktı. On dokuzuncu yüzyılda Britanya geliştiğinde, Fransa, Almanya, Rusya ve Birleşik Devletler her fırsatta Britanya'nın iktidarına rakip oldular.

Tek hiyerarşi modelinin kusuru açık ve önemlidir: iktidar daima konumla ilişkilidir; hemen çevresinde büyük iktidar sahibi olan, bu merkezden uzaklaştığında iktidarının azaldığını görür. Venedik, gördüğümüz gibi, bir zamanlar Adriyatik'te büyük bir güç olmuş ve gerçekten de Avrupa'nın tek gücü olarak ortaya çıkmıştı, ama Baltık'ta bir etkisi yoktu. Avrupa devlet sisteminin daha iyi kavramsallaştırılması, sistemi bazı devletlerin daha merkezi ve

etkili olduğu, coğrafi olarak yaygın ve hiyerarşilerin sistem içindeki bir bölgeden ötekine değiştiği bir ağ olarak ele almalıdır.

Bize gene Jack Levy'nin derlemesi yardımcı oluyor. Levy yılda 1.000 veya daha fazla ölüme yol açan büyük savaş tanımlaması getiriyor. İç savaşları, sömürge ve emperyal savaşları dışarıda tutuyor. Onun ölçütüyle, dünya 1495-1975 yılları arasında en az bir büyük gücün katıldığı 119 büyük savaş görmüştür. Bu savaşlara katılanlar (büyük devlet olarak sayılmayanlar da) bin yılın ilk yarısındaki devlet sistemine dahil üyelerin kaba sınırlarını bize verir. Öyleyse üyeler kimlerdir? Levy bunu söylemiyor ama envanterinin ilk yirmi yılında (1495-1514) savaşlara katılanların listesine bakmak bu konuda fikir vermektedir (Levy bütün savaşan tarafları saymıyor ama standart tarih kitapları onların kimliklerini ortaya koymaktadır):

Venedik Ligi Savaşları (1495-7): Fransa, Venedik, Kutsal Roma İmparatorluğu, Papalık, Milano, İspanya, Napoli.

Polonya-Türk Savaşı (1497-8): Osmanlı İmparatorluğu, Polonya, Kırım Tatarları, Rusya, Moldavya.

Venedik-Türk Savaşı (1499-1503): Osmanlı İmparatorluğu, Venedik, Macaristan.

Birinci Milano Savaşı (1499-1500): Fransa, Milano.

Napoli Savaşı (1501-4): Fransa, İspanya, Papalık, Napoli.

Cambrai Ligi Savaşı (1508-9): Fransa, İspanya, Avusturya Habsburgları, Papalık, Milano, Venedik.

Kutsal Lig Savaşı (1511-14): Fransa, İngiltere, İspanya, Avusturya Habsburgları, Papalık, Venedik, Milano, İsviçre kantonları.

Avusturya-Türk Savaşı (1512-19): Avusturya Habsburgları, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu.

İskoç Savaşı (1513-15): İngiltere, İskoçya.

Benimsenen üye listesi Fueter'in 1492-1559 listesine benzemektedir ama daha dardır. Fueter'in devlet sistemine dahil üyelerine göre Levy Danimarka, Floransa, Cenova, Savoy, Kuzey Afrika korsanları, İran ve öteki küçük İtalyan devletlerini dışarda bırakmaktadır çünkü bu devletler bu yirmi yıl içinde büyük güç savaşlarına girmemişlerdir. Floransa, örneğin, Kutsal Lig Savaşı'nda gerçekte Fransa'nın yanında yer aldığını açıklamış -ve bu nedenle barış anlaşması sırasında bundan zarar görmüştür- ama 1495-1514 arasında Floransalılar kendi iç bölünmeleri ve Piza gibi bağlı yerlerin isyanlarıyla o kadar meşguldürler ki çevrelerindeki büyük ölçekli çatışmalardan uzak durmuşlardır. Diğer yandan Doğuda, öte yandan, savaşlar Rusya, Moldavya, Kırım Tatarlarını, Osmanlı savaşları nedeniyle Avrupa devlet sistemi içinde göstermektedir.

Şekil 6.1 çeşitli devletlerin bu savaşlara birlikte katılımının grafiğini çıkarıyor. Kimin kimle savaştığını göz ardı ederek ve Avusturya Habsburglarıyla Kutsal Roma İmparatorluğu'nu bir devlet olarak dikkate alarak bir dizi karmaşık ilişkiyi basitleştiriyor ve 1) birlikte davranılmayan, 2) tek bir savaşta birleşik davranılan ve 3) iki veya daha fazla savaşta birlikte davranılan savaşları tanımlıyor. Levy'nin listesinde savaşı en azından bir büyük gücün katılımı tanımladığı için, grafik ister istemez 1495'le 1515 arasındaki savaşlarda bu güçlerin merkeziliğini abartmak zorunda kalıyor. Gene de Avrupa devlet sisteminin inandırıcı bir resmi ortaya çıkıyor: Rusya, Polonya, Kırım Tatarları, Moldavya ve Osmanlı İmparatorluğu ayrı bir grup oluşturuyorlar (kataloğun büyük güçlerin savaşlarıyla sınırlı olması Polonya ile Rusya, Polonya ile Livonya arasında yirmi yıl devamlı çıkan savaşları ihmal etmeyi gerektiriyor fakat bu savaşların dahil edilmesi doğu - güneydoğu grubunun farklılığını vurgulamaya engel olurdu). Osmanlıların daha merkezi Avrupa devletleriyle savaşlarında, Macaristan Ve-

nedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasında yer alırken, İngiltere ve (özellikle) İskoçya uluslararası ilişkilerin perifersinde kalıyorlar; Aragon, Fransa, Avusturya Habsburgları, Venedik, Papalık, Milano ve Napoli sürekli etkileşim içindeler. Milano, Venedik ve Papalığın Avrupa ilişkilerindeki merkezi durumuna (Levy'nin standartlarına göre bunlar büyük güç değiller), Venedik'in (William McNeill'in sözleriyle) "Avrupa'nın menteşe"si, Osmanlı İmparatorluğu'nun önem kazanan, Kuzey Avrupa'nın ise Avrupa işlerine fazla katılmayan konumlarına dikkat edin.

Bir buçuk yüzyıl ileriye gittiğimizde, çok farklı bir devlet sistemiyle karşılaşıyoruz. Levy'nin 1655'ten 1674'e kadar meydanda dövüşen büyük güçlerin katıldığı savaşları içeren kataloğunda şunlar vardır:

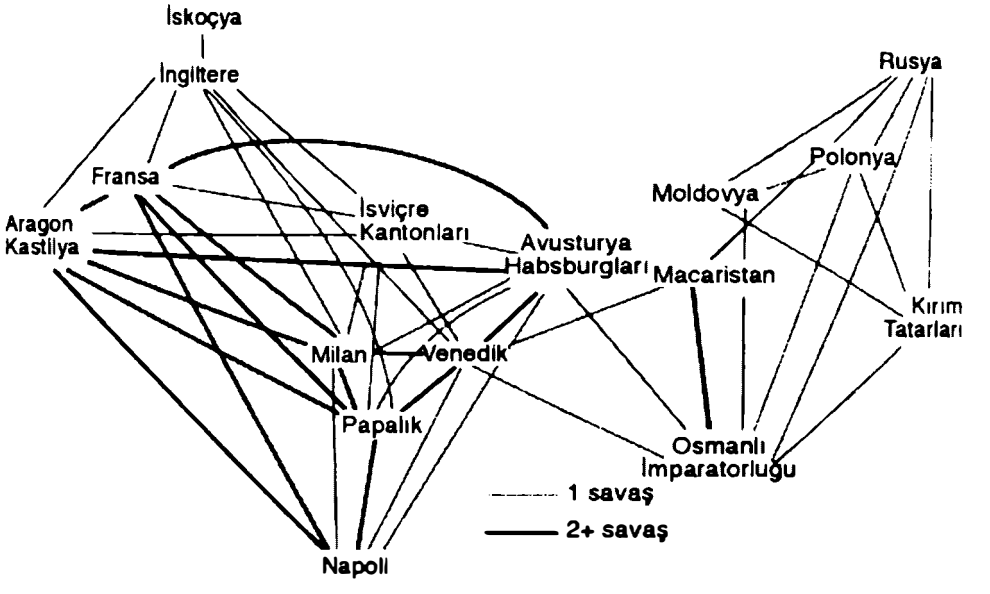

Şekil 6.1 Avrupa devletlerinin büyük güç savaşlarına birlikte katılımı, 1496-1514

İspanya-Portekiz (1642-68): İspanya, Portekiz

Osmanlı-Venedik (1645-69): Osmanlı İmparatorluğu, Venedik, Fransa

Fransa-İspanya (1648-59): Fransa, İspanya, İngiltere

İskoçya (1650-1): İskoçya, İngiltere

İngiltere-Hollanda (1652-5): İngiltere, Hollanda

Kuzey ülkeleri (1654-69): Avusturya Habsburgları, Hollanda, İsveç, Polonya, Brandenburg, Rusya, Danimarka

İngiltere-İspanya (1656-9): İngiltere, İspanya

Hollanda-Portekiz (1657-61): Hollanda, Portekiz

Osmanlı (1657-64): Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, Avusturya Habsburgları

İsveç-Bremen (1665-6): İsveç, Bremen

İngiltere-Hollanda (1665-7): İngiltere, Hollanda, Fransa, Danimarka

İntikal savaşları (1667-8): Fransa, İspanya, Avusturya Habsburgları

Hollanda (1672-8): Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, Avusturya Habsburgları, İsveç, Brandenburg

Osmanlı-Polonya (1672-6): Osmanlı İmparatorluğu, Polonya

Şekil 6.2 birleşik savaşları özetliyor. Önceki diyagramla karşılaştırıldığında, Avrupa devlet sisteminin daha sıkı ilişkiler içerdiği, ilişkilerin kuzeye doğru kaydığı ve İtalyan odağını böylelikle kaybettiği ortaya çıkıyor. 1655-75'te Fransa ve İspanya önemlerini korudular, İngiltere ve Avusturya Habsburgları daha fazla merkeze oturdular ve İsveç, Hollanda ile Brandenburg önemli aktörler olarak ortaya çıktılar. Sonraki iki yüzyılda katılımcıların göreli kuvvetleri ve merkeziliği önemli oranda farklılıklar gösterse de, onyedinci yüzyıl sonrasının haritası bize bugüne kadar gelen yapının benzerini gösteriyor. Göstermediği ana konu bu devletlerin çoğunun Avrupa dışındaki dünyada gittikçe artan genişlemeleridir.

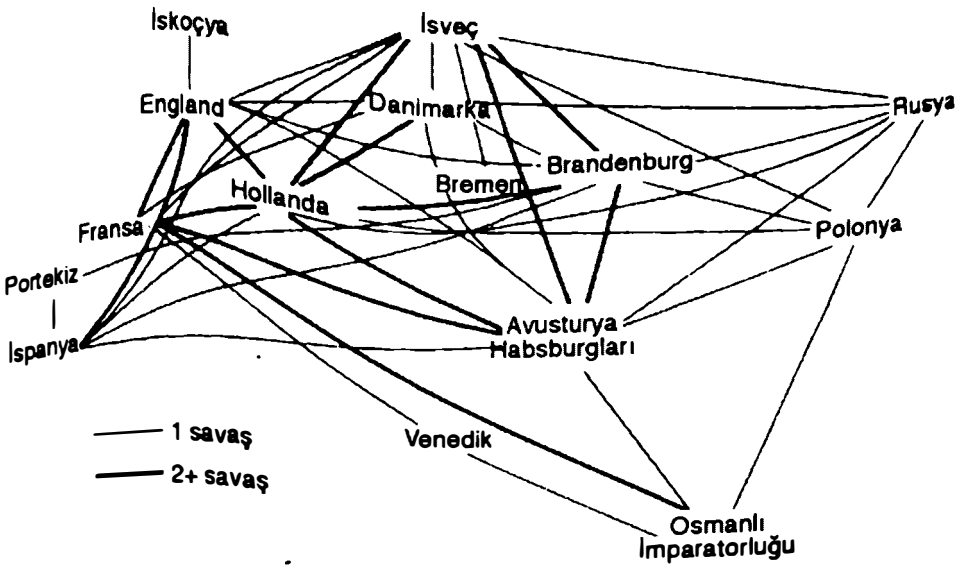

Şekil 6.2 Avrupa devletlerinin büyük güç savaşlarına birlikte katılımı, 1656-74

Daha sonraki dönemlere ait diyagramları okumak olanaksızlaşıyor. Çünkü birincisi, bütün Avrupa devletleri bütün Avrupa devletleriyle ilişki içinde ve sonra Avrupa dışı dünyayla bağlantı üstüne bağlantı kuruyorlar. 1790'dan 1809'a kadar olan yirmi yıl için Levy'nin büyük güç savaşları şunlar: *Rusya-İsveç* (1788-90): Rusya, İsveç, Danimarka; *Fransız Devrimi* (1792-1802): Fransa, Büyük Britanya, İspanya, Avusturya, Hollanda, Rusya, Prusya, Sardunya, Saksonya, Hanover, Oldenbourg, Hesse-Cassel, Baden, Württemberg, Bavyera, Piyemonte, Parma, Modena, Mantua, Papalık, Malta, Venedik, Cenova, İsviçre, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz, Napoli, Toskanya; *Napolyon Savaşları* (1803-15): Fransa, Birleşik Krallık, İspanya, Avusturya, Rusya, Prusya, İsveç, Bavyera, Württemberg, Hesse, Nassau, Napoli, Baden, Darmstadt, Berg, Brunswick, Nürnberg, Osmanlı İmparatorluğu, Moldavya,

Eflak; *Rusya-Osmanlı* (1806-12): Birleşik Krallık, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu; *Rusya-İsveç* (1808-9): Rusya, İsveç, Danimarka.

Rusya, İsveç ve Danimarka'yı içeren biraz farklı üçgen dışında dönemi bütün Avrupa devletlerini içine çeken sürekli bir savaş dönemi olarak ele alabiliriz; buna tekabül eden ilişki ağı Osmanlı İmparatorluğu dahil hemen bütün Avrupa devletlerinin birbiriyle birlikte savaş ilişkisine girdiğini, Mısır'ın da Napolyon'un işgaliyle sistem içine çekildiğini göstermektedir. Eğer dönemi 1812'ye kadar uzatsaydık, yeni kurulmuş olan Birleşik Devletler'in de sisteme dahil olduğunu görecektik. Bu dışardan katılan ülkelere ve bu savaşların sömürge topraklarındaki uzantılarına karşın, dönemin savaşları özünde Avrupalıdır.

Büyük güç savaşlarının Avrupa'yla sınırlanması çok geçmeden sona erdi. 1815'ten beri sistemde olan değişiklikler açık ve önemlidir. 1870-1 Fransa-Prusya savaşıyla I. Dünya Savaşı'nın sonu arasında Avrupa devlet sisteminde üç önemli dönüşüm yaşandı: Almanya ve İtalya'nın bölünmüş devletleri önemli, görece birleşik ulusal devletler halinde birleştiler; Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları belirli sayıda ulusal devlete bölündüler ve çok sayıda Avrupa devleti Afrika, Asya ve Pasifik'te sömürge imparatorlukları için birbirleriyle ve yerli halklarla mücadele ettiler. Bu dönemde Avrupa devletleri arasındaki anlaşmalar -örneğin Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki Üçlü İttifak- tipik olarak Avrupa devletlerinin deniz aşırı çıkarlarını içeren hükümler içerdi. Bu çatışan çıkarlar, açık veya kapalı, genellikle savaşla sonuçlandı.

1880'den 1899'a kadar olan yirmi yıl içindeki büyük (yılda en az 1.000 ölüye sebep olan) savaşlar şunlardı: *Britanya-Afganistan* (1878-80: Birleşik Krallık ve Afganistan), *Pasifik* (1879-83: Şili, Bolivya ve Peru), *Fransa-Çinhindi* (1882-4: Fransa ve Çinhindi), *Mehdi* (1882-5: Birleşik

Krallık, Mısır ve Sudan), *Çin-Fransa* (1884-5: Fransa ve Çin), *Orta Amerika* (1885: El Salvador, Guatemala), *Sırp-Bulgar* (1885: Sırbistan ve Bulgaristan), *Fransa-Madagaskar* (1894-5: Fransa ve Madagaskar), *Küba* (1894-8: İspanya ve Küba), *Çin-Japon* (1894-5: Çin ve Japonya), *İtalya-Habeş* (1895-6: İtalya, Habeşistan), *Birinci Filipin* (1896-8: İspanya ve Filipinler), *Yunan-Osmanlı* (1897: Osmanlı İmparatorluğu-Yunanistan), *İspanya-Amerikan* (1898: İspanya ve ABD), *İkinci Filipin* (1899-1902: ABD ve Filipinler) ve *Boer* (1899-1902: Birleşik Krallık ve Boerler; Small ve Singer 1982: 85-99). Levy bunlardan hiçbirini büyük savaş sınıflamasına sokmaz ve yalnızca Çin-Fransa savaşını büyük güç sistemi içine alır. Bütün ötekiler ya küçük güçler ya da büyük güçlerin ve sömürge halkların birbirleriyle savaşlarıdır. İkisi (dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında gerçekleşen Sırp-Bulgar ve Yunan-Türk savaşları) dışında hepsi Avrupa dışında topraklarda başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nı bitiren (az çok kesin) ve II. Dünya Savaşı'nı bitiren (sonuçlanmamış) anlaşmalar, 1945'ten sonraki sömürgelerin bağımsızlaşma süreci dahil, Avrupa devlet sisteminde daha da önemli değişikliklere yol açtılar. Gerçekten de I. Dünya Savaşı'ndan itibaren, Avrupa sistemini hızla biçimlenen dünya devlet sisteminden ayırt etmek gittikçe zorlaşıyor. I. Dünya Savaşı'nın savaşan tarafları sadece Avrupa devletlerinden ibaret değildi; Türkiye, Japonya, Panama, Küba, Bolivya, Siyam, Liberya, Çin, Peru, Uruguay, Brezilya, Ekvator, Guatemala, Nikaragua, Kosta Rika, Haiti ve Honduras da savaştı. Avrupa'nın Afrika, Asya ve Pasifik'teki sömürgeleri de askeri birlikler gönderdiler.

Son yıllarda savaşlar daha da fazla uluslararası nitelik kazandı. Son yirmi yıl için, yılda 1.000'in üstünde ölüme sebep olan, Levy'nin derlediği (1956-75), Small ve Singer'in saydığı on iki devletlerarası savaş şunladır:

Rusya-Macaristan (1956): SSCB, Macaristan
Sina (1956): Fransa, Birleşik Krallık, İsrail, Mısır
Çin-Hint (1962): Çin, Hindistan
Vietnam (1965-75): Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Tayland, ABD, Kamboçya, Kore, Avustralya, Filipinler
İkinci Keşmir (1965): Pakistan, Hindistan
Altı Gün (1967): İsrail, Mısır/Birleşik Arap Cumhuriyeti, Ürdün, Suriye
İsrail-Mısır (1969-70): İsrail, Mısır/BAC
Futbol (1969): El Salvador, Honduras
Bangladeş (1971): Hindistan, Pakistan
Yom Kippur (1973): İsrail, Mısır/BAC, Irak, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan
Türkiye-Kıbrıs (1974): Türkiye, Kıbrıs
Vietnam-Kamboçya (1975-): Vietnam, Kamboçya

Bu grup içinde, Levy'nin ölçütleriyle büyük güçlerin dahil olduğu savaşlar yalnızca Rusya'nın Macaristan'ı işgali, Sina Savaşı (1956), Çin-Hindistan (1962) ve Vietnam (1965-73) savaşıdır. Dördünden yalnız biri Avrupa topraklarında olmuştur. Macaristan'da dünyanın egemen güçlerinden biri uydu devletlerden birindeki ayaklanmayı bastırdı. Sina'da Fransa ve Britanya, İsrail Mısır topraklarını işgal ettikten ve Mısır misilleme olarak Süveyş Kanalı bölgesine girip Kanal'ı kapatmak için gemileri batırdıktan hemen sonra müdahale ettiler. Birleşmiş Milletler'e ait bir kuvvet bölgeyi istikrar altına aldı ve iki ay sonra İsrail kuvvetlerini Gazze Şeridi ve Şerm el Şeyh dışında Sina yarımadasından çekti. Çin-Hindistan savaşında, Çin birlikleri Hindistan'ın tartışmalı bir bölgede yüksek sırtları işgal girişimi üzerine yaylaları işgal etti. Çin birlikleri siperlerinde kaldılar ve sonra çekilmeye başladılar.

Vietnam çatışması acımasız on yıllık süresi ve ölü sayısıyla ötekileri geride bıraktı. 1.2 milyon savaş ölüsü ve

sayısız sivil kayba neden oldu (Small ve Singer 1982: 93). Burada eski sömürge efendisi Fransa çekilmiş ve arkasında bölünmüş bir devletin iki yarısı arasındaki savaşı bırakmıştı. İki yıllık el altından müdahaleden sonra dünyanın en büyük gücü Birleşik Devletler yıkıcı -ama sonuçta etkisiz kalan- bir kuvvetle açıkça müdahale etti. ABD kuvvetleri daha sonra komşu Kamboçya'yı işgal etti ve şehirleri bombaladı. Yükselen büyük güç Çin hemen sınırda gelişmeleri yakından takip ederken, Sovyetler Birliği kuzeye malzeme yardımı yaptı. Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore, Filipinler ve Tayland da güneydeki Amerikan mücadelesine yardımda bulundular ve bu gelişmeler Laos iç savaşına yol açtı. Kamboçya-Vietnam savaşı aynı biçimde Amerika'nın Vietnam'a müdahalesiyle başlayan mücadelelerden doğdu.

Vietnam Savaşı devlet sisteminin ne hale geldiğini dramatize ediyor. Büyük kuvvetler arasında veya onlarla savaş görece seyrekleşti ama çok daha yıkıcı oldu. Bütün büyük savaşlar, bir veya daha fazla büyük gücün dolaylı veya doğrudan bir iç savaşın yerel taraflarından biri lehine müdahale etmesiyle, artan oranda sistemi oluşturan devletlerde yaşandı. Ayrılıkçı taleplerin önemli istisnaları dışında, çekişme nadiren bir devletin bazı toprakları işgal etmesiyle ilgiliydi. Bunun yerine savaşan taraflar, bir devlete mevcut sınırları içinde hangi grupların hakim olacağı konusunda savaştılar. Devlet zulmü, tasfiyesi veya etnik azınlıkların sürülmesi dünya tarihinde daha önce görülmemiş ölçekte mülteci yarattı. Fakat Avrupa uyumunun yerini iki kutuplu Sovyet-Amerikan egemenliğinin alması genel barış anlaşmaları teamülünü yok etti.

Bu değişiklikler bütünü, devam ettiğinde, geçmişle dikkat çekici bir kopuş oluşturuyor. Savaş riskini değiştiriyor: bir devletin yöneticileri artık savaş yoluyla önemli büyüklükte toprak kazanma umudu (veya kaybetme korkusu)

taşımayacaktır. İsrail'in komşularıyla toprak savaşları onsekizinci yüzyılda hiçbir Avrupalıyı şaşırtmazdı ama 1945' ten bugüne gelen dönemde bunlar anomali halini aldı. Savaşlar artan derecede her devlette kimin yönetici olacağı, öteki devletlerin siyasetini hangi devletlerin yönlendireceği ve devletler arasında hangi kaynak, insan ve mal transferinin yapılacağıyla ilgili hale geliyor.

DEVLET BAĞLANTILI DÜNYANIN YARATILIŞI

Demek ki son beş yüzyıldır, üç çarpıcı olgu ortaya çıktı. Birincisi, neredeyse bütün Avrupa devletleri iyi tanımlanmış sınırları ve karşılıklı ilişkileriyle ulusal devletlere dönüştüler. İkincisi, Avrupa sistemi gerçekten de bütün dünyaya yayıldı. Üçüncüsü, uyum içinde hareket eden diğer devletler, yeni devletlerin örgütlenme ve topraklarında artan derecede etki sahibi oldular. Bu üç değişiklik birbiriyle yakından bağlantılı çünkü Avrupa'nın önde gelen devletleri sistemi sömürgecilik, fetih ve nüfuz yoluyla Avrupa dışına taşıdılar. Önce Milletler Cemiyeti, sonra Birleşmiş Milletler'in kurulması, basitçe, bütün dünya halklarının tek bir devlet sistemi altında örgütlenmesini meşrulaştırdı ve makulleştirdi.

Bu değişikliklerin anlamı üstünde duralım. Ortalama devlet oluşumu görece 'içsel' süreçken büyük ölçüde 'dışsal' süreç haline döndü. Savaş, incelediğimiz tarih boyunca devlet oluşumunda ağırlıklı bir unsur olarak ortaya çıkmıştı, bu açıdan süreç daima dışsaldı. Gene de zaman içinde daha geriye gittikçe yöneticilerin ve yönetici olacakların resmen egemenlik alanlarına giren insanları razı etme, bu topraklar içindeki rakipleri saf dışı etme, bitişik alan ve halkları fethetme ve kendi kuvvet tekellerini yaratma mücadelesi verdiklerine tanık oluyoruz. Böylece oluşum sürecinden itibaren girişikleri mücadele ve yürüttükleri pazar-

lıkların izlerini ister istemez kurdukları devletlerin yapısında görüyoruz. Tersine, zaman içinde ileriye doğru gittikçe, devletler arasında bir devletin kaderiyle ilgili uyumun -en azından II. Dünya Savaşı'na kadar- dikkat çekici derecede arttığına da tanık oluyoruz (Bkz. Chapman 1988, Cronin 1988, Levine 1988, Rice 1988, Stein 1988).

Belçika'nın ayrı bir devlet olarak ortaya çıkışı Avrupa'daki dışsal etkilerin önemini bize gösterecektir (Clark 1984, Zolberg 1978). 1831'den önce hiçbir zaman ayrı ve birleşik bir devlet olmamış olan Belçika yaklaşık olarak İspanya'nın Benelüks ülkeleri topraklarıyla, daha sonra Avusturya Habsburglarının Hollanda isyanından sonra aldığı topraklardan oluştu. Fransa 1795'te bu toprakları işgal edip birleştirdi ve 1815 savaş anlaşmalarına kadar elinde tuttu. Yirmi yıllık Fransa yönetimi bölgenin ekonomisini dönüştürdü ve burayı Avrupa'nın önde gelen sanayi bölgelerinden biri haline getirdi. Napolyon Savaşları sonrasındaki anlaşmalar bölgeyi başkenti Den Haag olan yeni kurulan Hollanda Krallığı'na bıraktı. Çok geçmeden bir sanayiciler, liberaller, frankofonlar ve Katolikler koalisyonu (kategoriler iç içe geçiyordu, ama hiçbir anlamda özdeş de değildi) bölgesel haklar için mücadeleye başladı.

Ekim 1830'da bu koalisyonun eylemcileri komşu Fransa'daki Temmuz Devrimi'nden esinlenerek, geçici bir devrimci hükümet kurdular ve Fransa'nın misilleme korkusu Hollanda hükümetinin kuvvet kullanmasını engelledi. Kasımda Britanya Avrupa güçlerini konferansa çağırdı ve ertesi ay Hollanda kraliyetinin iki parçaya bölünmesini ilan etti. Fransa ve Britanya'nın yakın gözetimi altında yeni tanınan Belçikalılar kral seçmeye ve liberal bir anayasa oluşturmaya yöneldiler. Londra konferansı Hollanda aleyhine uzun dönemli bir anlaşma önerisi getirince, Hollanda kralı William ordusunu gönderdi, toplanan Belçika birliklerini yendi ve Fransa işgaline çağrı çıkartmış oldu. Daha

sonra Britanya da artık Belçika toprakları olan yerden Hollanda kuvvetlerini çıkartma çabasına katıldı. Kral William sonunda 1839'da anlaşmaya razı oldu ve yalnız Belçika'yı tanımakla kalmadı, toprakları küçültülmüş de olsa bağımsız bir devlet olarak Lüksemburg dükalığını da kabul etti. Başından sonuna kadar Belçika'nın Avrupa devlet sistemine girmesi güçlü komşuları tarafından açılan kanallar aracılığıyla oldu.

Son üç yüzyıldır güçlü devletlerin anlaşmaları güç alanındaki ulusal mücadelelerin sınırlarını artan derecede daralttı. Bu durum uluslararası savaş anlaşmalarının dayatılması, koloni örgütleri, ordu, bürokrasi ve diğer devlet aygıtı unsurlarında standartların yaygınlaşması, devlet sistemini işleten uluslararası örgütlerin kurulması, ulusal sınırların ortaklaşa güvence altına alınması ve iç düzeni sağlamak için müdahaleler yoluyla sağlandı. Bu daralma devlet oluşumunun alternatif yollarını sınırladı. Bütün dünyada devlet oluşumu az çok bilinçli olarak, imparatorluk, şehir-devleti, federasyon değil -büyük devletler tarafından önerilen, desteklenen veya zorlanan modellere göre- yalnızca ulusal devlet inşasına dönüştü.

Yönetici olmak isteyenler veya patronları, prefabrike ev gibi bir devletin kuruluşunu sipariş etmiyor. Avrupa güçleri kolonilerinde mahkemeler, mali sistemler, polis, ordu veya okullar kurduklarında, genellikle Avrupa ilkelerine uydular. Bağımsız Üçüncü Dünya devletleri piyasa, imalat veya askeri güç kurumlarının geliştirilmesi için büyük güçlerden yardım istediklerinde bunlar genellikle onları Avrupa örneklerine uymaları konusunda ikna ettiler. Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar mücadele halindeki Avrupalı olmayan devletlere kredi verdiğinde genellikle bu devletlerin Avrupa veya Amerika uygulamalarıyla uyum sağlayacak 'reform'lar yapmalarını şart koştular. Ve son olarak, fakir ülkeler bürokrat, teknokrat ve subayları-

nı eğitmek için yer aradıklarında genellikle onları Avrupa ülkelerine veya uzantısı yerlere gönderdiler. Ulusal devlet Avrupa'da ve dünyanın temelde Avrupalıların yerleşmiş olduğu yerlerinde başat hale gelince, her yerde devlet oluşumunun şablonu olarak devreye girdi.

Neden ulusal devlet? Ulusal devletler bütün dünyada egemen oldular çünkü önce kendi kendilerini üretebilen Avrupa devletlerinde egemen oldular. Avrupa'da kazandılar çünkü en güçlü devletler - hepsinden önce Fransa ve İspanya - komşularını yenilgiye uğratan savaş biçimleri geliştirdiler ve bu biçimlerin desteklenmesi yan ürün olarak devlet aygıtının merkezileşmesi, uzmanlaşması ve özerkleşmesini getirdi. Onbeşinci yüzyıl sonunda bu yönde adım atan devletler, hem topraklarında rakip güçleri tasfiye etmeyi tamamladıkları hem de pahalı istihkamlar, toplar ve her şeyden önce paralı askerlerle yürütülen savaşları finanse etmelerini sağlayan kapitalistlere ulaşabildikleri için bunu yapabildiler.

Abartmayayım: Hollanda Cumhuriyeti ve Venedik gibi deniz devletleri bir yüzyıl daha kara devletleriyle etkin biçimde rekabetlerini sürdürdüler; kıyıların denetimi iç bölgelerin iaşesi açısından önemini korudu; donanmaları onları işgalden korudu ve denizaşırı imparatorluklar önem kazanmaya devam etti. İsveç ve Brandenburg gibi bazı görece ticarileşmemiş devletler topraklarındaki devasa zor kaynaklarını kullanarak rekabet edebilecek güçte askeri kuvvetler oluşturmayı becerdiler. Fakat sonunda yalnız önemli sermaye kaynakları ile kendi yurttaşlarına dayalı askeri kuvvet oluşturmaya yetecek önemli miktarda nüfusa sahip olanlar yeni Avrupa tarzı savaşta başarı kazanabildiler. Bu ülkeler, ulusal devletlerdi veya ona dönüştüler.

Ulusal devlet, kuşkusuz, Fransa ve İspanya onbeşinci yüzyılın sonunda daha az saldırgan olsalar da yaygınlaşacaktı. Onaltı ve onyedinci yüzyıllarda başka birçok Avrupa

devleti bir zaman için Avrupa'yı fethe kalkıştı. İsveç, Brandenburg ve Rusya hemen akla geliyor. Ek olarak, Hollanda Cumhuriyeti, Portekiz ve Büyük Britanya, devletle yurttaşlar arasındaki ilişkilerde aynı sonuçları yaratan denizaşırı imparatorluk rekabetine girdiler. Avrupa devletleri 1500'de dünya topraklarının % 7 kadarını denetim altında tutuyordu, 1800'de bu oran % 35 ve 1914'te % 84 oldu (Headrick 1981: 3). Yayılma da ulusal devletlerin bütün dünyada çoğalmasına yol açtı. Devletlerin mücadelelerine başka bir bileşim egemen olsaydı, onların karakteri Avrupa devletlerinin oluşum yollarını ve sonucu etkilemiş olacaktı. Onaltıncı yüzyılda sermayenin ve savaş örgütlenmesinin yayılımı, birlikte, ulusal devletlerin egemenliğinin artışı lehinde etki yaptı.

SAVAŞLAR NASIL BAŞLADI

Savaş tarafından yoğrulan bir sistem, üyelerinin savaşa gitme koşullarını da biçimlendirdi. Devletlerin savaşma nedenleri izlediğimiz uzun zaman içinde -ve birden fazla dönemde- büyük farklılıklar gösterdi. Devletin ana rakiplerinin işlevindeki önemli değişime uygun olarak, egemen sınıflarının niteliği ve egemen sınıfların yararına yürütülen koruma faaliyetlerinin türüne bağlı olarak, değişen ortama göre işlemeye devam eden, bugün tanıdık gelen değişmez mantığın işlevi olarak koşullar değişti: yöneticiler normal olarak uyguladıkları zorun karşılığını alacakları güvenli bir bölge oluşturmaya, hem de bu güvenli bölgeyi korumak için tampon bölge yaratmaya çalıştılar. Çabalar sonuç verdiğinde, tampon bölge güvenli bölge haline geldi ve zor kullanıcılara eskisini çevreleyen yeni tampon bölgeler elde etme cesaretini verdi. Komşu güçler aynı mantığı yürüttüğü sürece, savaş çıkıyordu. Avrupa'da, Roma İmparatorluğu çöktükten sonra, binlerce savaş lordu aynı çabayı gös-

terdi. Çoğu bölgesel olsa da bitmek bilmeyen ve yayılan savaşlar ortaya çıktı. Daha sonraki devlet topraklarında yaşanan genişleme, birçok toprakta birleşik ulusal devletlerin kurulması ve uluslararası anlaşmalarla sınırların güven altına alınması, değişken sınırların uzunluğunu fazlasıyla azalttı ama savaşlara neden olan mantığı ortadan kaldırmadı.

Ama öteki koşullar ciddi biçimde değişti. *Patrimonyalizm* çağında (Avrupa'nın çoğu yerinde 1400'e kadar) önemli zor araçlarını ellerinde tutan gruplar ya kandaş gruplar, komşular, yeminli savaşçı birlikleri veya üçünün bileşimiydi. Birincisinin örneğini dük soyları, ikincisininkini haçlı tarikatları ve bunların bileşimlerininkini de feodal aristokrasiler oluşturur. Önemli zor araçlarını ellerinde tutan gruplar genel olarak çevre topluluklardan aldıkları haracı gerekirse zor kullanarak azamileştirme ve ardılları ile izleyicileri için haracın sürekliliğini sağlama peşindeydiler. Yönetici sınıflar, evliliklerle, soylu kastı yaratarak ve (toprak ve gelir bağışlarıyla çıkar sağlayan Katolik kilisenin teşvikiyle) benimsenen veraset kuralları oluşturarak, devletler arasında evliliklerle sağlamlaştırılan ittifaklarla, hanedan siyasetinin temellerini kurdular ve veraset uluslararası ilginin odak noktalarından oldu. Aynı zamanda köylü toplulukları, şehir milisleri, haydut grupları ve devlet otoritesi iddiası olmayan öteki gruplar genellikle kendi aralarında savaştılar. Sonuç olarak savaşlar bir iktidar sahibi komşusu karşısında zayıflık gösterdiğinde, veraset tartışmalı olduğunda ve sahneye yeni bir fatih girdiğinde çıktı.

Bin yılımızın ilk yarısından itibaren, gerçekten de, savaşların *ne zaman* çıktığını sormak pek anlamlı değil çünkü devletler *çoğu zaman* savaş halindeydi. Kitlesel orduların öncelikle milis ve feodal celplerden oluştuğu doğrudur; bu da seferlerin normalde yılın ancak birkaç ayında

gerçekleştirildiği anlamına gelir. Gene de uluslararası bir savaş başladığında birçok sefer oluyordu. 1150'den 1300'e kadarki yıllarda İngiltere ve Fransa'da yıllık savaş ritmi değişti ama İskandinavya, Rusya, İtalya, Akdeniz ve İberya sürekli savaş içindeydi. Dahası yoğun olarak bölünmüş egemenliğin geçerli olduğu dönemde askerler, haydutlar, korsanlar, asiler ve lordlar arasındaki farklar, sürekli zor faaliyeti altında bulanıklaşıyordu. Büyük seferler arasında birçok yerel savaş oluyordu. 1500'den öncesi için anlamlı soru, devletlerin ne zaman savaştıkları değil, kimin kimle, ne sıklıkta ve ne kadar şiddetle savaştığıdır.

Onaltıncı yüzyıldan itibaren durum temelden değişti. Devlet sisteminin pekişmesi, askerlerin sivil yaşamdan ayrışması ve sivil halkın silahsızlandırılması savaşla barış arasındaki farkı keskinleştirdi. Savaş daha yoğun ve yıkıcı oldu, başladığında daha fazla süreklilik kazandı ama daha nadir bir olgu haline geldi. Yirminci yüzyıl bu açıdan uzun dönemli bir eğilimin sonucudur.

Komisyonculuk çağında (kıtanın önemli yerlerinde kabaca 1400'den 1700'e kadar süren dönem) hanedan hırsları halen devlet siyasetinde egemenliğini sürdürüyordu ama devlet aygıtının ve savaş ölçeğinin büyümesi, devlete destek veren ana sınıfların çıkarlarının savaş olanaklarını ciddi olarak sınırlaması anlamına geliyordu; monarklar ancak onların rızası ve işbirliğiyle savaş araçlarını elde edebiliyorlardı. Zor-yoğun devletlerde toprak sahiplerinin, sermaye-yoğun devletlerde kapitalistlerin çıkarları ağırlık taşıyordu.

Komisyonculuk rejimlerinde savaş halen hanedan fırsatlarını, bitişik devletlerin zayıflığını ve Tatarlar veya Türkler gibi fatihlerin gelmesini izliyordu ama birçok da değişiklik vardı. Egemen sınıfların ticari fırsat ve tehditleri daha sıklıkla savaş nedeni oldu, ekonomik temelleri genişleyen devletler fırsatları ele geçirme ve tehditleri savuştur-

ma olanaklarını artırdılar, ittifaklar çoğunlukla mevcut en güçlü devleti durdurmak için oluştu, genişleyen devletler, yerine bakmaksızın haraç ödeyen yeni topraklar eklemek yerine daha sıklıkla bitişik topraklara yayılmak için savaştılar ve yöneticilerin savaş araçlarını elde etme veya ulusal bir dini dayatmaları sonucu çıkan geniş ölçekli isyanlar komşu devletlere müdahale fırsatı yarattı. Bu arada sivil halkın devam eden silahsızlandırılması hükümet dışı grupların savaşlara -ne yazık ki kurban olarak değil ama- savaşan taraf olarak katılımını daralttı.

Avrupa devletleri *ulusallaşma* aşamasına (bir türden ötekine büyük bir çeşitlilik göstererek özellikle 1700'le 1850 arasında) doğru ilerlerken, hanedanlar kendi adlarına savaş yapma yeteneklerini fazlasıyla yitirdi ve devletlerin savaşlara girme veya girmemelerini moda haliyle 'ulusal çıkar' dediğimiz nedenler belirlemeye başladı. Ulusal çıkar egemen sınıfların çıkarlarının sentezini oluşturuyordu fakat onları Avrupa dışındaki topraklar için şiddetli rekabet yanında Avrupa'da bitişik toprak ve nüfusları denetleme yolunda çok daha güçlü dürtülerle birleştirdi.

Ulusallaşma döneminde üç önemli değişim savaş koşullarını da etkiledi: devlet sisteminin mevcut koşullarında -güç dengesi oluşana kadar- savaşın çıkış nedenleri ve mekanında büyük değişiklikler yaratmaya başladı (Levy 1988); savaşlar gittikçe, eşitliğe yaklaşan devlet çiftleri arasında -özellikle bitişik toprakları elde tutuyorlarsa- olmaya başladı (Organski ve Kugler 1980, Moul 1988, Houweling ve Siccama 1988). Devletlerin savaş kapasitesini daha önce olmadık biçimde kişi başına değil toplam ulusal gelir sınırlamaya başladı ve sonuçta büyük ticaret ve sanayi devletleri devlet sisteminde egemen olmaya başladılar. Avrupa ve uzantılarında akılcı kazanç ve asgari kayıp beklentileriyle belirlenen savaş dönemine girildi. Aynı zamanda, üçüncü taraflar, 1827'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı

Yunan isyanında Fransa, Britanya ve Rusya'nın Yunanlılara yardım etmelerinde olduğu gibi, bileşik monarşilere karşı ulusçu isyanlara daha fazla katılmaya başladılar. Müdahale nedeni olarak ortak ulusallık, hanedan veraseti veya ortak dinin yerini aldı.

Uzmanlaşma döneminde savaş koşullarında, ulusal topraklardan uzaktaki imparatorluk için dolaylı veya doğrudan rekabet dışında, fazla değişiklik olmadı. 1945'ten sonra Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasındaki çekişme Avrupa devletlerinin Avrupa'da kendi aralarında savaşmalarına neredeyse son verdi, fakat Avrupa dışında Sovyet, Amerikan ve Çin güçlerini ulusal çıkarlar nedeniyle önemli noktalarda karşı karşıya getirdi.

Silahlı kuvvetlerin ulusallaşmasıyla uluslararası savaş devrim, isyan ve iç savaşla karşılıklı etkileşim içine girdi. Hanedanların devletin denetimini ellerinde tuttuğu yüzyıllarda yönetici kandaş grubun zayıflaması -örneğin, veliaht çocukken veya yokken bir kralın ölmesi halinde- devlet dışındaki iki rakibin saldırmasına fırsat hazırlıyordu. İsyanlar çıkınca, dışardakilerin de asiler lehine müdahalesine davetiye çıkıyordu. Dinsel bölünmeler devletin temel konularından biri oldu (özellikle 1520-1650 arasında) ve müdahale dürtüleri çok daha zorlayıcı hale geldi. Bir yöneticinin savaş araçlarına el koyma çabası ve devletin savaş kayıpları nedeniyle zayıflaması bazen isyan ve iç savaşları alevlendirdi. Bir isyan koalisyonu yöneticilere karşı savaşı kazandığında, onları yönetimden indirdi, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye çalıştı ve tam bir devrim yaşandı.

Avrupa'nın bütün büyük devrimleri ve küçüklerin birçoğu, savaşın getirdiği bunalımlarla başladı. İngiliz Devrimi I. Charles'ın kıtada ve İskoçya ile İrlanda'da yürüttüğü savaş masrafları için Parlamentoyu saf dışı bırakmaya çalışmasıyla başladı. Fransa monarşisinin Yedi Yıl Savaşları ve Amerikan Devrimi sırasında biriken borçları Fransız

Devrimi mücadelelerinin başlangıcı oldu. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki kayıpları Çar yönetiminin itibarını yok etti, askeri hataları artırdı ve devleti zayıflattı, 1917 devrimine giden yolu açtı.

Devlet oluşumu devrime varmayan ortaklaşa halk hareketlerinin ritim ve karakterini de etkiledi. Komisyonculuk ve ulusallaşma dönemlerinde, olaylara bağlı fakat devamlı artan para ve insan ihtiyacı köy ve bölge düzeyinde direnişi çoğaltti. Yerel halk vergi toplayıcısını kovaladı, mültezimin evine saldırdı, gençlerini asker toplayanlardan sakladı, krala dilekçe verdi, efendilerinden kendi adlarına aracılık istedi ve zenginliklerinin belirlenmesi çabalarına karşı mücadele etti. Özellikle devletle bağlantısı olan, devlet görevlisi veya dolaylı yönetimin aracısı yerel kişileri hedef aldılar. Ulusallaşma ve uzmanlaşma hareketinin sonraki aşamalarında, ulusal devletin siyaseti ve talepleri onların kaderleriyle daha yakından ilgili hale geldikçe, işçiler, köylüler ve öteki sıradan insanlar devlete taleplerini duyurmak için, özellikle tazminat talepleri için ama daha önce ulusal ölçekte hiçbir zaman dile getirilmemiş hakları için de bir araya geldiler (Tilly, Tilly ve Tilly 1975, Tilly 1986). Özel çıkar örgütlenmesi olarak siyasal parti, ulusal ölçekte toplumsal akımlar ve öteki siyasal hareketler ortaya çıktı. Böylece savaş yalnızca devleti ve devlet sisteminin oluşumunu değil, iktidarın devlet içinde dağılımını da etkilemeye başladı. Son yüzyılların Batı uygarlığı hükümetlerinde bile savaş ulusal devletleri tanımlayan bir faaliyet olarak kaldı.

ALTI ÇARPICI SORU

Şimdi ne kadar yol aldığımızı ölçmenin bir yolu olarak bu araştırmaya başlarken sorduğumuz sorulara dönelim. Bu sefer, ayrıntılı konulardan genel soruna doğru ilerleyerek

sırayı tersine çevirelim.

Bütün olarak Avrupa'da devlet oluşumunun kabaca eşmerkezli örüntüsü nasıl açıklanabilir? Artık sorunun, bazı bakımlardan başlangıçtaki durumu yanlış ifade ettiğini görüyoruz. İS 990'da hemen bütün Avrupa'da bölünmüş egemenlik vardı. Ama bölünmüşlüğün derecesi ve niteliği farklılık gösteriyordu. Dış çemberin farklı yerlerinde büyük toprak sahipleri ve göçebe akıncılar görece özerklik içinde zor araçlarını geliştirdiler, çoğu durumda dük, han veya kral unvanını taşıyor ve ötekilerden saygı görüyor, haraç alıyorlardı, zaman zaman askeri hizmet talep etme hakları vardı.

Avrupa'nın devlet oluşum yollarında gösterdiği büyük coğrafi değişkenlik zor ve sermayenin farklı dağılımını yansıtır. Dış çemberde, Rusya ve Macaristan'ın tipik örneklerini oluşturduğu yoğunlaşmış sermaye kıtlığı, bunun sonucu şehir ve kapitalistlerin zayıflığı, toprak sahiplerinin gücü ve Moğollar gibi güçlü işgalcilere karşı verilen mücadele, yöneticilere, toprak sahipleri ve köylülerden fazla nakit istemeden askeri kuvvet toplama konusunda avantaj sağlıyordu. Zor-yoğun yolu izleyen devletler toprak sahipleri ve ruhban sınıfını işbirliğine razı ettiler, köylülüğe boyun eğdirdiler, geniş bürokrasiler kurdular ve burjuvalarını baskı altına aldılar.

İç çemberde, Venedik ve Hollanda'nın tipik örneğini oluşturduğu sermaye yoğunluğu ve kapistalistlerin üstünlüğü, askeri kuvvet oluşturmayı kolaylaştırdı ve devletlerin zor konusundaki uzmanların eline geçmesini engelledi. Yüzyıllarca bölgenin deniz gücü sahibi devletleri büyük ekonomik ve siyasal güç sahibi oldular. Ama sonunda, kendi halklarından büyük ordular oluşturan kara devletlerinin kendilerini çevrelediğini veya işgal ettiğini gördüler.

İkisi arasında yer alan -özellikle Fransa, Britanya ve

daha sonra Prusya gibi- devletler, önemli derecede toprak sahibi-tarımcı sermayesini kitlesel silahlı kuvvet oluşturmayı kolaylaştıracak ilişkiler içinde kullanabildiler. Kendi kaynaklarından ordu oluşturma yetenekleri sonunda onları öteki devlet türleri karşısında egemenliğe yükseltti. Ordu kurma faaliyeti, dahası, onları açıkça ulusal devlete dönüştürdü.

İber Yarımadası üç deneyimin ilginç bileşimini sunar. Barselona, egemenliğindeki Katalonya Akdeniz ticareti geliştiği sürece çok daha fazla şehir-devleti gibi hareket etmiştir. Kastilya, savaşçı soyluluk ve boyun eğdirilmiş köylülük üstüne kurduğu askeri gücüne karşın paralı asker tutmak için yabancı zenginlikleri çekmiştir. Portekiz, Lizbon ve zengin kırsal ardalanı ile bölünmüş durumdadır. Valensiya, Endülüs, Navarre ve öteki yerlerde başka bileşimler görünür. Ama zaten bütün devletler benim burada geliştirdiğim basit tipolojiye göre çok daha bileşik bir yapı sergilerler. Britanya, İngiltere, Galler, İskoçya, İrlanda ve denizaşırı topraklarıyla Prusya, sonunda kırsal Pomeranya'dan şehirli Rhineland'a uzanan ülkesiyle, Osmanlı İmparatorluğu, zaman içinde İran'dan Macaristan'a ve tüccar Akdeniz adalarına, çeşitli Habsburg imparatorlukları ve ardılları, Avrupa'nın çeşitli iklim ve ekonomilerine yayılmasıyla bileşik yapılar gösterirler. Devlet oluşumunda zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş-zor yollar coğrafya ve zamana bağlı değişkenliğin tamamını değilse de bir bölümünü kapsar.

Yöneticiler, açık çıkarları aleyhine olsa da, niçin çoğunlukla devletin hükmü altına giren halkın ana sınıflarını temsil eden kurumların oluşmasını kabul etmişlerdir? Monarşiler de, çok değişik koşullar altından aynı oyunu -toprak için savaş ve rekabet oyununu- oynamaktadırlar. Savaş daha pahalı ve çaba gerektiren bir alan haline geldikçe, monarşiler gerekli para için daha fazla pazarlık yapmak zo-

runda kaldılar. Pazarlıklar *Estates, Cortes* ve sonunda ulusal yasama meclisleri biçiminde temsilci kurumların oluşmasına yol açtı ve bunları güçlendirdi. Pazarlık ayrıcalıklı kesimlerin işbirliğinden kitlesel orduların yaratılmasına kadar geniş bir aralık içinde gerçekleşti ve sonunda egemenlerle tebaa arasında anlaşmalar doğdu. Fransa ve Prusya gibi devletlerin yöneticileri eski temsili kurumların çoğunu yüzyıllarca oyalamayı becerseler de, sonunda bu kurumlar veya ardılları, düzenli vergi, kredi ve ulusal borçların ödenmesi, üretimin ve silahlı kuvvetlerin devamlılığı konusunda can alıcı önem kazanırken taç karşısında gittikçe daha fazla iktidar sahibi oldular.

Avrupa devletleri, şehirli oligarşilerin ve kurumların ulusal devlet yapısı içinde birleştirilmesi açısından niçin bu kadar farklılık sergilemektedirler? Bütün olarak, şehirli kurumlar, yoğunlaşmış sermayenin bulunduğu yerde ve gücü oranında ulusal devlet yapısının kalıcı öğesi olabildiler. Bunun iki nedeni vardı: birincisi, güçlü kapitalist gruplar, sermaye dışı toprak sahiplerinin zor yoluyla iktidar sahibi olmasını engelleme kararlılık ve araçlarına uzun zaman sahip oldular, ikincisi, savaşın maliyet ve ölçeği büyüdükçe, kredi olanaklarına sahip olması gereken yöneticiler, ticarileşmiş, kolaylıkla vergilendirilebilen ekonomilerde savaş açısından büyük avantaj elde ettiler ve bu olgu büyük ticaret şehirlerine ve ticaret oligarşilerine büyük pazarlık gücü verdi.

Bir uçta, Polonya'da sermayenin zayıflığı toprak sahiplerinin devlet üstünde egemenlik kurmasını kolaylaştırdı; öyle ki, krallar resmi yurttaşları üstünde hiçbir zaman etkin öncelik kazanamadılar. Gdansk'ın kısmi istisnası dışında, Polonya soyluları şehirlerin suyunu çıkardılar. Öteki uçta, Hollanda Cumhuriyet'inde sermayenin gücü, ulusal hükümeti pratikte şehir-devletleri federasyonuna indirgedi. Gene de, bu federasyonla birleşmiş şehir-devlet-

lerinin devasa ticari gücü onlara donanma kurma ve hızla ordular kiralama araçlarını sağlıyordu. Devlet sermayesi bölgelerinde yöneticiler şehirleri devlet egemenliği altına aldılar ve onları yönetim araçları olarak kullandılar ama aynı zamanda sermayelerini ve kapitalistlerini silahlı kuvvet üretiminde istihdam ettiler; devletler genel olarak şehirli kurumları ve oligarşileri ulusal devlet yapısı içine katmadılar fakat onlara önemli derecede iktidar kazandıran temsili biçimler için pazarlık yaptılar.

Siyasal ve ticari iktidar niçin Akdeniz şehir-devletleri ve şehir-imparatorluklarından Atlantik'in büyük devletlerine ve görece ikincil şehirlerine geçmiştir? 990'dan 1990'a kadar süren bin yıllık süreye ilişkin araştırmamız bu önemli mekan kaymasını ortaya koyuyor ve diyelim Venedik'ten Portekiz'e ve Britanya'ya doğru, tek bir egemenlik ardışıklığı konusunda kuşkular doğuruyor. Belki bayrağı ondokuzuncu yüzyılın bir bölümü için Büyük Britanya'ya verebiliriz (ve 1815'le 1914 arasında büyük Avrupa savaşlarında görece o kadar yer almamasına açıklama getirebiliriz). Ama bundan önce en azından daima iki güç Avrupa egemenliği için rekabet halindedir. Hiçbiri de bunu başaramamıştır. Ticari açıdan, onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında açıkça ortaya çıkan yayılma Avrupa şehir bölgelerinin çoğunda etkili oldu. Merkezi Kuzey İtalya'nın şehir-devletleri olarak kalan Rönesans'ı destekledi ama bunun yansımaları Almanya, Flandra ve Fransa'ya uzandı; başlangıçta odak noktası Güney ve Orta Almanya'nın şehirleri, Venedik, Cenova, Ragusa ve diğer Akdeniz şehir-devletleri olan Reformasyon da, baskın olmasa da, gelişmeye devam etti.

Onbeşinci yüzyıldan sonra ticaret ve siyasal ağırlığın merkezi kuzeybatıya doğru kaydı. Önce Doğunun kıtalararası ve sahilleri birleştiren şehirlerinin ticareti işgaller, hastalıklar ve nihayet Avrupa'yla Asya'yı birleştiren deniz yol-

larının Afrika'yı dolaşan hatta kaymasıyla geriledi. Sonra, Atlantik ve Baltık'ın birbirini destekleyen ticareti Kastilya, Portekiz, Fransa, İngiltere ve Hollanda'yı Avrupa'nın diğer kesimlerine göre fazlasıyla zenginleştirdi. Bütün bu devletler yeni zenginliklerini askeri güç kurmak için ve askeri güçlerini de yeni zenginlikler bulmakta kullandılar. Büyük ordular, büyük gemiler, uzun seyahatler ve denizaşırı fetihler onlara, deniz güçleri Akdeniz'deki Müslüman iktidarlarca sınırlanan Akdeniz şehir-devletlerine göre büyük avantajlar sağladı.

Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar ve dinsel örgütler Avrupa'da mevcut devlet tipleri olarak niçin önemlerini yitirdiler? Avrupa devletleri tarihi boyunca savaş ve korunma, savaş ve korunma araçlarına sahip olanlarca pazarlık yapılmasını gerektiren ele geçirme faaliyetinin düzenlenmesini içeriyordu. Bu pazarlık bazen devletlerin üretim, dağıtım ve yargıya daha fazla müdahale etmesine yol açtı. Pazarlık daima, içinde yer aldığı ekonomi ve sınıfsal yapılanmaya bağlı olarak devlet yapısının aldığı biçimi etkiledi.

Şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar ve dinsel örgütler Avrupa'da onaltıncı yüzyıla kadar mücadelelerini sürdürdüler; gerçekten de, V. Şarlken'in 1557'de tahttan indirilmesine kadar şu veya bu türüyle imparatorluk hâlâ baskın devlet biçimiydi. Sonra ulusal devletler üstünlük kazanmaya başladı. Bu iki nedenle oldu: birincisi, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerde ticarileşme ve sermaye birikimi küçük merkantil devletlerin savaş avantajlarını yok etti ve ikincisi, kısmen büyük devletlerin ekonomilerinin veya sömürgelerinin kaynaklarını kullanarak silahlı kuvvet kurma yeteneklerini artırmalarıyla savaşın ölçek ve maliyeti büyüdü. Savaşta büyükler kazandılar. Küçük devletlerin kendilerini savunma çabaları dönüşüme uğradı, soğuruldu veya onları ulusal devletlere dönüştür-

dü.

Savaş, niçin, haraç için fetihlerden ve silahlı haraç alıcıların mücadelesinden, kitlesel ordu ve donanmaların yürüttüğü savaşlara doğru evrilmiştir? Patrimonyalizmden komisyonculuğa ve ulusallaşmadan uzmanlaşmaya geçişi anımsayın. Bu dönüşümleri gerçekleştiren neydi? Başarılı haraç-alıcılar kendilerini, -özellikle öteki büyük güçlerle savaş söz konusu olduğunda- yönetimleri ve sömürülmeleri kalıcı devlet yapılarının oluşturulmasını gerektiren geniş toprak ve nüfusun dolaylı denetimi sorunuyla karşı karşıya buldular. Bu kalabalık nüfuslu devletler önemli miktarda sermaye ve kapitalisti savaş hazırlıkları için kullanmaya kalkıştıklarında önce komisyonculuk yoluyla ordu ve donanmalar kurdular, sonra silahlı kuvvetleri ulusallaşma yoluyla devlet yapısı içine aldılar ve bunu uzmanlaşma takip etti. Her aşamada, en etkin askeri teknolojiyi komşularından daha geniş ölçekte elde etme ve kullanma araçlarına sahip oldular. Savaş etkinlikten çok etken olmakla karşılığını ödediği için, küçük devletler komşularından daha zorlu bir seçimle karşı karşıyaydılar: aynı türde askeri çaba için daha fazla maliyet ödemek, fetihlere razı gelmek veya güvenli, sığınacak bir uygun bölge bulmak. Ulusal devletler savaşın öteki biçimlerini ortaya çıkardı.

Özetlemek gerekirse: *Avrupa'da yaklaşık 990 yılından beri değişik yer ve zamanlarda mevcut olmuş devlet türlerinin çeşitliliğini ne açıklayabilir ve sonunda Avrupa devletleri niçin ulusal devletin değişik tiplerine dönüştüler? Değişim yönleri niçin bu kadar benzer ve aldıkları yol bu kadar farklıydı?* Avrupa devletleri başlangıçta yoğunlaşmış sermaye ve zorun dağılımının işlevi olarak çok farklı konumlara sahiptiler. Sermaye ve zorun kesişimi değiştikçe onlar da değiştiler. Fakat sonunda askeri rekabet hepsini aynı genel yöne doğru itti. Ulusal devletin kurulması ve nihai egemenliğinin altında bu vardı. Süreç içinde Avrupalılar bü-

tün dünyaya egemen olan devlet sistemini yarattılar. Bugün bu devlet sisteminde yaşıyoruz. Ama Avrupa dışındaki dünya artık Avrupa'yla bu kadar yapay biçimde benzeşmiyor. Avrupa devlet sisteminin dünyanın geri kalan bölümüne uzanmasıyla -askeri faaliyetle devlet oluşumunun ilişkisi de dahil- bazı şeyler değişti. Avrupa deneyiminden çıkarılan bilgi çağdaş dünyanın bazı endişe veric özelliklerini tanımlamakta yardımcı olabilir. Bundan son raki (son) bölüm bu özellikleri konu edinmektedir.

7
1992'de Askerler ve Devletler

SİYASAL GELİŞEMEME

Yirmi yıl öncesine kadar, birçok bilim adamı Üçüncü Dünya devletlerinin Batı devlet oluşum deneyimini izleyeceği düşüncesindeydi. Devletlerin tam katılım ve etkinliğinin -elbette bir Batı devletinin katılım ve etkinlik modelini izleyerek- sonunda gerçekleşeceği standart bir yol kavramının örneği olan "siyasal gelişme" düşüncesi şimdi büyük oranda terk edildi. Siyasal gelişme düşüncesini savunanların güveni, Çin, Japonya, Kore ve Küba alternatif modellerinin açıkça ortaya çıkması ve mevcut gelişme şemalarının Üçüncü Dünya devletlerinde yaşanan gelişmelerle başarısızlığa uğraması, Üçüncü Dünya önderlerinin ve bilim adamlarının Batılı akademik öğütlere gösterdiği direniş, büyük güçlerin Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerindeki *Realpolitik*'e dönüş ve Batılı bilim adamlarının kendi arala-

rındaki yaşanan deneyimleri anlamlandırma konusundaki çekişmeleri (Bkz. Evans ve Stpehens 1989) sonucu yıkıldı. "Modernleşme", "eğitimde gelişim" ve öteki iyi niyetli, ama sersemletici sloganlarla birlikte, siyasal gelişme analitik sözlükten hızla çıkarıldı.

Bugün eski çözümlemeler yanıltıcı görülürken, Batılı olmayan devletlerin Batılılara benzer bazı deneyimlerden geçecekleri ve sonunda onlarla benzeşecekleri o kadar aptalca görünmüyor. Yakın yıllara kadar çeşitli Avrupa güçlerinin sömürgesi olmuş, bugün bağımsızlıklarını kazanmış devletler, Batılı çizgiyi izleyen resmi örgütlenmelerle ve sömürge aygıtının önemli bölümünü devralarak kariyerlerine başladılar. Batıda eğitim görmüş devlet önderleri, çekinerek, Batılı esinle yönetim, parlamento, parti, ordu ve kamu hizmetlerini yaşama geçirmeye çalıştılar.

Dahası, bunu söylüyorlardı da. Üçüncü Dünya önderleri ülkelerini modernleştireceklerini, siyasal olarak geliştireceklerini açıkladılar. Önde gelen Batılı güçler onlara etkin destek verdiler, uzman gönderdiler, modeller, eğitim programları ve fonlar sağladılar. Japonya II. Dünya Savaşı'nda uğradığı kayıplarla yalpalarken ve Çin iç mücadelelerle tükenirken, ortada görünen başka model yoktu. Tercihler Sovyet tipi sosyalizmle Amerikan tipi kapitalizm arasında görünüyordu ve iki uç arasında devlet oluşumu için başka bir yol görünmemekteydi. Bütün tercihler Avrupa-Amerika deneyiminin şu veya bu değişkesine benzeşmekteydi. 1960'ta Güneydoğu Asya hakkında Lucian Pye şunları ileri sürmekteydi:

> "Güneydoğu Asya'da başat konu, bu yeni ülkelerin önderlerinin kendi geçiş süreci toplumlarında modern ulus-devlet yaratma çabalarıdır. Bu önderler halklarını temsili hükümet organları kurma ve ekonomik yaşamın daha verimli biçimlerini geliştirme konusunda ikna etmişlerdir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi isteği büyük olmakla birlikte, bunun ger-

> çekleşme şansını tahmin etmek zordur çünkü Güneydoğu Asya'da gelişmekte olan siyasal ve toplumsal sistemlerin ana hatlarını ortaya koymak halen zordur. Başarısızlık riski çok büyüktür ve önder ve yurttaşlar kuşkularla sıkıntıya düşebilirler. Şimdiden daha otoriter uygulamalara duyulan eğilimler yaygınlaşmıştır; örneğin ordular, daha önce demokratik siyasetçilere ait olduğu kabul edilen rollerde daha fazla ortaya çıkmaya başlamışlardır."
>
> (Pye 1960: 65-6)

Dile dikkat edin: sözünü ettiği inşa süreci pek anlaşılmayan ve girişimi tehdit eden bir ortamdadır fakat karakteristikleri çok iyi bilinen bir süreçtir. İnşa edilecek olan, Batılı tarzda etkin ulus-devlettir. Elbette Pye Güneydoğu Asya'da oldukça farklı bir sonucun ortaya çıkabilme olasılığını hatta Güneydoğu Asyalı önderlerin farklı bir sonuç için gayret gösterebileceğini görmektedir. Yeni bağımsız olan devletlerin önderlerinin çoğunluğu gerçekten de, en azından üstü kapalı biçimde sosyalist, Amerikan nalı ile Sovyet mıhı arasında bir yerde bulunan üçüncü bir yol izleme isteğinde olduklarını açıklamışlardır. Fakat mevcut Batılı devletler bu aralığı tanımlamıştır. Değişen derecelerde dogmatizm ve anlayışlılıkla, siyasal gelişmeciler bunu açıklıkla söylemişlerdir.

Cyril Black gibi tarihsel bakımdan gelişkin çözümlemeler yapanlar bile, ardışık siyasal gelişme aşamaları içeren modeller kurgulamışlardır. Black modernleşmenin en az yedi somut, farklı yolunu tanımladı, bunlar Birleşik Krallık, Belçika, Uruguay, Rusya, Cezayir ve Liberya tarafından ve bu sırayla ortaya konulan yollardır (Black 1966: 90-4). Ama Black bütün bu farklı olguların dört aşamadan geçtiğini de ileri sürdü: modernliğin meydan okuması, modernleştirici önderliğin pekişmesi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm ve sonra toplumun entegrasyonu. Onun çözümlemelerinde daha eski tarih, bir toplumun bu değ-

şim sorunlarına karşı geliştirdiği tavrı da doğrudan etkiler. Fakat sonuçta incelediği bütün Avrupa örnekleri, ilk üç eşiği aynı sırada geçtikten sonra toplumsal entegrasyona benzeyen bir sonuca ulaşmaktadırlar.

Makul ortaklaşa akıl yürütmenin büyük bir kusuru vardır. Devlet oluşumunun tek standart bir süreç olduğu, her devletin aynı içsel süreçten geçtiği, Batı deneyiminin bu sürecin modeli olduğu, çağdaş Batılı devletlerin genel olarak sürecin sonuna ulaştıkları ve sorunun çok geniş ölçekte toplumsal mühendislik sorunu olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımları 'modern' Afrika, Asya, Latin Amerika veya Ortadoğu devletlerinin kurulması karşısında sınamaya tabi tuttuğumuzda, hemen kuşkular ortaya çıkar. Büyük iktidar sahipleri mevcut hükümet örgütlenmesinin dönüşümüne direnmiş veya bunu çarpıtmışlar, memurlar devlet gücünü kendi çıkarlarına kullanmış, siyasal partiler etnik blok veya hami-yanaşma zincirinin blokları haline gelmiş, devletin öncülük ettiği girişimler çökmüş, karizmatik önderler Batı tarzı seçim siyasetini baskı altında tutmuş ve Üçüncü Dünya devletlerinde daha birçok özellik Batılı modelin karşısına çıkmıştır.

Batılı modeller? Gerçekte, "siyasal gelişme"nin standart ele alınış biçimleri görünüşte kaynaklandıkları Batı deneyimini de yanlış kurgulamışlardır. Bütün olarak bu süreç, bir dizi standart içsel aşamadan geçip sonunda olgun, istikrarlı devletlere ulaşılan sorunları-çözücü bir model olarak gösterilmektedir. A.F.K. Organski'ye göre (1965: 7) bu aşamalar şunlardır:

1. ilkel birleşme siyaseti,
2. endüstrileşme siyaseti,
3. ulusal refah siyaseti,
4. bolluk siyaseti.

Organski'nin karakteristik şeması Üçüncü Dünya deneyiminin büyük bölümünü birinci aşama içine sıkıştırmış fakat sonra açıkça mevcut Avrupa dünyası ve uzantılarına doğru yönelen bir yol resmetmiştir.

Birçok siyasal çözümleme de benzer biçimde modernliğe geçişi bir denge durumundan -geleneksel veya bu türden bir toplum- bir başka daha üstün denge durumuna geçiş olarak düşünmektedir. İkisi arasında, bu düşünce biçimine göre, hızlı toplumsal değişimin kargaşası bulunmaktadır. Yirminci yüzyılda toplumsal değişim öncekinden çok daha hızlı yaşandığı için, yeni devletler, Avrupalı öncüllerinden daha büyük bunalımlar yaşamaktadırlar. Böylece Üçüncü Dünya devletleri, her biri ötekini harekete geçiren iç ve dış çatışma riskini aynı anda taşımaktadırlar (Bkz. Wilkenfeld 1973). Sonuçta ise, çatışmaları çözmeyi öğrenecekler ve modern tipte istikrarlı hükümetlere kavuşacaklar. Siyasal gelişme yazınında çoğunun düşüncesi en azından budur.

1960'lardan beri Batı deneyiminin daha iyi anlaşılması bu varsayımların yetersizliğini açıkça ortaya koydu. Bu kitap bu bilgi birikimini büyük iştahla kullanmış ve bu birikimden Batı devletleri tarihini yeniden yorumlamak için yararlanmıştır. Önceki bölümlerde Avrupa devlet oluşumunun zor ve sermaye coğrafyasının, ana iktidar sahiplerinin örgütlenmesi ve öteki devletlerin baskısının işlevi olarak ne kadar farklı yollar izlediğini gördük. Yöneticiler, öteki iktidar sahipleri ve sıradan insanlar arasındaki eşitsiz uzun mücadelelerin özel devlet kurumları ve devlete yönelik talepler yaratışını da inceledik. Avrupa devletlerinin nihai örgütlenişinin, Avrupa'da ve Avrupa dışında kendi aralarındaki rekabetin sonucu olduğunu da gördük. Savaşın ve savaş hazırlığının, devlet yapısının öteki özelliklerini ne kadar etkilediğine tanık olduk. Bütün bu gözlemler Üçüncü Dünya devlet oluşumunun tamamiyle farklı olabileceği

ve zor ve sermaye arasındaki ilişkilerin değişiminin, değişimin yapısına ilişkin de ipuçları vereceğini gösteren - belirsiz ama yararlı - genel sonuçlara varmamıza olanak sağlıyor.

Çağdaş deneyimler Avrupa geçmişinden ne açılardan farklı? Devlet oluşumundaki sermaye-yoğun, zor-yoğun ve sermayeleşmiş-zor yolların yüzyıllar süren ayrışmasından sonra Avrupa devletleri birkaç yüzyıl önce aynı yolda yakınlaşmaya başladı; savaş ve karşılıklı etkiler yakınlaşmada etkili oldu. Ortak sömürge deneyimi birçok Üçüncü Dünya devletinde ortak özellikler doğmasına yol açmış olsa da, aralarında büyük bir uyum yoktur. Tersine, Avrupa devlet oluşumunu inceleyen bir araştırmacı bugünün Üçüncü Dünya devletlerindeki çeşitliliği fark etmemezlik edemez. Çeşitlilik hem devasa, kadim Çin'i hem de küçük, yeni Vanuatu'yu, hem zengin Singapur'u hem de sefil bir fakirlik durumundaki Çad'ı içeren kategorileri ortaya koyar; bu kadar çeşitlilik içeren deneyimleri başarılı biçimde genelleştirme şansımız fazla değildir. Ayrıca, bütün Üçüncü Dünya devletleri, hayalin ürettiği kadar "yeni" değildir. Çin ve Japonya dünyanın en eski sürekli devletleri arasında yer alırlar; Siyam/Tayland'ın eskiliği yüzyıllara varır ve Latin Amerika devletleri bağımsızlıklarını resmen Napolyon Savaşları sırasında kazanmışlardır. Avrupa mücadelelerinin yarattığı ve tanımladığı devlet sistemine tam üyelikleri açısından ise 1945'te oluşan devletlerle aynı konumdadırlar.

Fakat daha yakından bakalım: Üçüncü Dünya devletlerinin çeşitliliği gerçekte nerededir? Yurttaşlarla devletin ilişkisini belirleyen örgütsel yapılarında değildir. Dünya devletlerinin resmi örgütsel karakteristikleri, gerçekten de, son yüzyıldan beri ciddi biçimde birbirine benzeşmiştir; şu veya bu Batılı modelin benimsenmesi devlet sisteminin önde gelen üyelerince kabul edilmenin asli gerekliliklerin-

den biri olmuştur. Şu anki 160 küsur tanınmış devlet 1500 yılının şehir-devletleri, şehir-imparatorlukları, federasyonlar, krallıklar, imparatorluklar vb. içeren 200 küsur Avrupa devletine göre çok daha dar bir örgütsel çeşitlilik göstermektedir. Görece merkezileşmiş imparatorluklar ve oldukça zayıflamış krallıklar dışında, bir zamanların bu çok fazla sayıdaki siyasal biçimi ortadan kalkmıştır. 1500'den sonra büyük ölçekli savaş ve barış pazarlıkları bütün Avrupa devletlerini yeni bir örgüt biçimine, ulusal devlete dönüştürmüştür. Avrupa'da egemen olan 'içsel' devlet oluşumundan 'dışsal' oluşuma doğru geçiş, zamanımıza kadar devam etti ve dünyanın çok değişik yerlerindeki devletlere ortak bir tanımı dayatmıştır. Çağdaş devlet yapısı, dar anlamıyla, mahkemeleri, yasama organı, merkezi bürokrasisi, taşra yönetimi, sürekli orduları, uzmanlaşmış polis gücü ve gelişkin kamu hizmetleriyle, sosyalist, kapitalist ve karma ekonomileri bu ortak özellikleri önemsememe hatasına yol açsa da, birbirleriyle benzeşmektedir.

Ama bu resmi örgütlenmelerin benzeşmesi her zaman aynı tarzda işlemez. Farklar, yüzeysel olarak benzer, ayırt edilemez; mahkemeler, yasama organları, bürolar veya okulların ve hükümet organlarıyla yurttaş ilişkilerinin içsel işleyişindedir. Avrupa deneyiminde devletler dış savaşların zorunlulukları ile yurttaş nüfusun talepleri arasında biçimlendi; bir dereceye kadar her devletin örgütlenmesi yerel toplumsal ve ekonomik koşullara uyarlandı. Mevcut ulusal devletler yeni devletleri kendilerine benzeterek biçimlendirirken, yerel uyarlanmalar yurttaşlarla devletler arasında gerçekleşti. Bugünlerde zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş-zor arasındaki farklılıklar devletin biçimsel yapısını eskisinden çok daha az, fakat devletlerle yurttaşlar arasındaki ilişkiyi daha fazla belirliyor. Bu nedenle, çağdaş dünya fazlasıyla farklılıklar içeriyor.

Üçüncü Dünya var mı? Elbette Latin Amerika, Orta-

doğu ve Doğu Asya devletleri hem iç örgütlenmeleri hem de dünya devlet sistemindeki konumları açısından büyük farklılıklar gösteriyorlar. Böyle kaba, bileşik kategorilerle başlamanın mantığı, dünyanın düşük gelir bölgelerindeki devletlerin uzun süre Avrupa ve uzantılarının resmi denetimi altında kalmış olması, resmi oluşumunda Avrupa veya Amerikan modellerini yaygın olarak benimsemeleri, kendilerini, denetleme güçlerinin olmadığı süper devletler arasındaki mücadelelere yakalanmış bulmaları ve devlet sistemine yeni katılan devletler olarak ittifakların huzursuz, fakat sürekli havuzunu oluşturmalarından kaynaklanmaktadır (Ayoob 1989). Avrupa dışı dünyaya uzandığında, devlet sistemi basitçe aynı kalmaz; Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan bağımsız devletler sisteme dahil oldukça, sistem daha önceki Avrupa deneyiminin gösterebileceği gibi dönüşüme uğramaktadır.

Dolayısıyla, çağdaş Üçüncü Dünya deneyimiyle uzun süredir bilgi sahibi olduğumuz ulusal devlet deneyimlerini karşılaştırmaktan hâlâ öğrenebileceklerimiz var. Bu karşılaştırma, asgari olarak iki yararlı adım atmamıza yardımcı olacaktır: 1) çağdaş deneyimlere uygulayarak zaman kaybetmeden önce devlet oluşumuyla ilgili olarak yanlışlıkları ortaya çıkmış görüşleri ayıklamak, 2) bugün dünyanın daha fakir kesimlerinde ortaya çıkan devlet oluşum, dönüşüm ve deformasyon süreçlerinde, ayrıksı ve bildik olanlar hakkındaki görüşümüzü keskinleştirmek.

Avrupa deneyimi üstüne düşünerek çağdaş dünyada neler olmasını bekleyebiliriz? Avrupa'da devlet oluşumunun çeşitliliğini anımsadığımızda, tek bir değişim rotası beklememizin anlamı yoktur. Ama Avrupa'ya bakarak şunları beklememiz yerinde olacaktır:

- sermaye ve zorun göreli dağılımının devletlerin oluşum yollarına önemli derecede etki etmesi,

- önemli şehir gruplarının varlığı ve yokluğuna göre değişimin önemli farklılıklar göstermesi,
- devlet yapısının yaratılması ve değişiminde savaş ve savaş hazırlığının büyük etkiler yapması,
- bu etkilerin a) mali yapı ve b) silah ve silahlı insan kaynakları yoluyla kendisini göstermesi,
- bu kaynaklar için merkezi bürokrasi yaratarak, askeri araçlar için kredi ve vergilere bağımlılığı artarak ve yurttaş nüfusla pazarlık ederek devlet gücünün sivilleşmesi,
- devletlerin örgütsel biçimlenişinde belirlenmenin 'içsel' olandan 'dışsal' olana doğru eğilimin devam etmesi.

Avrupa devletlerinin çoğunun biçimlendiğinden bu kadar farklı bir dünyada, elbette, bunlar çıkış noktası oluşturan hipotezler olmaktan öteye geçemezler, ama gene de Üçüncü Dünya devletlerinin en etkin Batılı ulusal devletlerin idealleştirilmiş deneyimini izleyecekleri biçimindeki eski kavramsallaştırmayı fazlasıyla geliştirmektedirler.

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN ETKİSİ VE MİRASI

Öyleyse çağdaş dünyada devlet oluşumunu geçmiştekinden ayırt eden nedir? Savaş, yirminci yüzyılda her zamankinden daha ölümcül olmasına karşın, niteliği büyük ölçüde değişmiştir. 1945'ten beri büyük ölçekli iç savaşlar büyük güçlerce desteklenerek ve suç ortaklığı yapılarak Avrupa deneyiminde görüldüğünden çok daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Nükleer silah tehdidi ve öteki teknolojik felaketler büyük bir savaşın olası maliyetlerini artırmıştır. İki kutuplu devlet sisteminin neredeyse dünya ölçeğine ulaşması, çoğu devletin siyaset ve askeri bakışını etkisi altına almaktadır. Devlet sayısı aritmetik olarak artarken

devletler arasındaki ilişkilerin geometrik olarak arttığı ilkesiyle, birbiriyle bağlantılı ama resmen bağımsız devletlerin çoğalması devlet sistemini fazlasıyla karmaşıklaştırmıştır.

II. Dünya Savaşı devlet sistemini ve sistemdeki devletleri dönüştürdü. Savaşan devletler, savaş bölgelerinin halkları veya ikisi birden olarak, dünya halklarının çoğu savaşın etkilerini hissetti. Bu savaş, bütün ölüm, yıkım ve nüfusların yerinden edilmesi rekorlarını kırdı. Birleşik Devletler Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atarak, insanlık tarihinde birkaç günde bütün insanlığı yok edecek potansiyele sahip ilk silahı savaşa soktu.

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcını 1938'e (Japonya ve Rusya'nın savaşa başlayıp Almanya'nın Polonya'yı kendisine katıp Çekoslovakya'yı parçalaması) veya 39'a (Almanya'nın Polonya'yı ve Çekoslovakya'nın kalanını işgali) rahatlıkla yerleştirebiliriz. İki durumda da Japonya'nın 1945'te teslim olması savaşın sonunu belirleyen açık bir harekettir. Savaş alanındaki on beş milyon ölü ve bir yirmi beş milyonun da doğrudan savaşın etkisiyle ölmesi II. Dünya Savaşı'nı insanlık tarihinin bugüne kadarki en yıkıcı savaşı yapıyor. En az bin ölüme yol açan çatışmalar Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Birleşik Krallık, Çin, Etiyopya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Hollanda, İtalya, Japonya, Kanada, Macaristan, Moğolistan, Norveç, Polonya, Romanya, SSCB, Yeni Zelanda, Yugoslavya ve Yunanistan'ı kapsıyor (Small ve Singer 1982: 91). Savaş sonucunda Japonya, Çin'in önemli bölümü ve Avrupa'nın çoğu yeri yıkıma uğradı.

Savaş sona erince, iki devlet, ABD ve SSCB ötekilere üstün çıktı. Birleşik Devletler II. Dünya Savaşı'nda görece daha az kayba uğramış (örneğin Almanya'nın 3,5 milyon insan kaybına karşı 408 bin ölü) fakat güçten düşüren

depresyondan sonra devasa bir endüstriyel kapasiteyi seferber etmişti. Savaştan sonra daha da büyüyen Amerika gibi bir sanayi devinin dünya devlet sisteminde egemen bir konuma gelmesi şaşırtıcı değildir. Sovyetler Birliği daha büyük bir bulmacadır. SSCB savaşta korkunç yokluklar çekti (7,5 milyon savaş ölüsü, toplam ölü sayısı herhalde 20 milyon ve sanayi kapasitesinin % 60'ını yitirdi) fakat süreç içinde korkulu bir devlet örgütlenmesi geliştirdi (Rice 1988). Bu gelişen devlet kapasitesi ve Sovyet denetiminin diğer Doğu Avrupa ülkelerine uzanması, kuşkusuz iki kutuplu dünyanın öteki kutbunu açıklamakta önemlidir. Eski müttefikler neredeyse hemen son dört yüz yıldır ilk kez genel bir barış anlaşmasını engellemek için husumete başladı. Sonuçta Japonya ve Almanya gibi savaşı kaybedenler uzun süre galiplerin işgalinde kaldı ve ancak yavaş yavaş devlet sistemine üye olabildiler. Gerçekten de galipler ve mağluplar savaşı, ancak parça parça, işgaller, geçici hükümler, uluslararası anlaşmalar, kısmi antlaşmalar ve *de facto* kabullerle bitirdiler. Savaşın karmaşıklığı ve ölçeği, iki kutuplu sonucuyla birlikte, uluslararası sistemin 1503'ten beri büyük Avrupa savaşlarına son veren genel anlaşmalar üretme kapasitesini engelledi.

Devlet oluşumunun savaş sonrası süreçleri, özellikle Batı sömürgelerinin resmen bağımsız devletlere dönüşmesiyle öncesinden ayrılır. Bu sonuç Avrupa çekilişini destekledi; SSCB Avrupa'nın ana sömürge alanlarında sömürge sahibi değildi, ABD'nin de az sömürgesi vardı, oysa Avrupa savaşın yarattığı yıkımın yaralarını sarmakla meşguldü. Bağımlı ülkeler baş döndürücü bir hızla özgürlüklerini istediler ve elde ettiler. Sadece 1960'ta Belçika Kongosu (şimdi Zaire), Benin, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Kıbrıs, Gabon, Côte d'Ivoire (Fildişi Kıyısı), Madagaskar, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Togo ve Yukarı Volta (şimdi Burkina Faso) bağımsızlığını

kazandı ve Birleşmiş Milletler'e üye olarak kabul edildi.

Aynı zamanda SSCB ve özellikle ABD, askeri üs ağlarını, askeri yardım programlarını ve istihbarat olanaklarını dünya çapında genişlettiler (Eden 1988). Doğu Asya'da, örneğin, Birleşik Devletler askersizleştirilmiş Japonya yerine kendi askeri gücünü oluşturdu, Güney Kore'yi askeri olarak örgütledi ve yönlendirdi ve Çin'in KMT kuvvetlerini hem kıtada kaybettikleri savaşlarda hem de çekildikleri Tayvan adasının denetime alınmasında destekledi (Cumings 1988, Dower 1988, Levine 1988). 1945'le 1984 arasında, Birleşik Devletler 13 milyar dolarlık askeri-ekonomik yardımı Güney Kore'ye ve 5,6 milyarı Tayvan'a pompaladı; bütün Afrika'ya verilen 6,89 milyar ve bütün Latin Amerika'ya verilen ise 14,8 milyar dolardı (Cumings 1984: 24).

Avrupa güçleri çoğunlukla çok az bir meşakkat sonrasında efendiliklerinden vaz geçtiler. Cezayir bağımsızlık mücadelesi ve Çinhindi mücadelelerinin ilk aşamaları dışında en sert savaşlar yeni devleti yönetme hakkını iddia eden birden fazla grup ortaya çıktığında, nüfusun bir bölümü kendi devletini kurmak istediğinde ve hak isteyenler arasındaki bölünmeler büyük devletlerin müdahalesini doğurduğunda yaşandı. Çin, Filistin, Malaya, Kenya, Kıbrıs, Aden, Borneo, Kore, Vietnam, Filipinler, Ruanda, Angola ve Mozambik açık örnekleri oluşturuyorlar. Birleşmiş Milletler yeni üyelerin uluslararası devlet sistemine girişinin kabul edilmesi sürecini yükümlendi.

1945'ten sonraki dönem için, dolayısıyla, herhangi bir anda Birleşmiş Milletler üyesi olmayı dünya devlet sistemini yaklaşık olarak ortaya koymak için kullanabiliriz. Üyelik sayısı yaklaşıktır ve kesinlikten uzaktır: İsviçre, Güney Kore, Kuzey Kore, Tayvan, Monako, Tuvalu ve birkaç küçük ülke daha, devlet olmakla birlikte üye değilken, Beyaz Rusya ve Ukrayna cumhuriyetleri (son dönem ulusçu ha-

reketlere kadar tamamiyle SSCB'ne tabi iken) II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'ne verilen ödünlerle örgüte üye olmuşlardır. Fakat genel olarak örgüt dünyanın önemli devletlerini kapsar ve uluslararası alanda bağımsızlıkları kabul edilen yeni devletleri de üye etmiştir.

Şekil 7.1 BM üyelerinin, örgütün 1945'teki kuruluşundan 1988'e kadarki coğrafi dağılımını göstermektedir. Öykü açıktır: BM, II. Dünya Savaşı'nın mağlupları dışında, Avrupa ve Amerika'daki devletlerin -eski Avrupa devlet sistemi ve uzantıları- çoğunluğu ve Batı dışındaki birkaç önemli devletle başlamıştır. Avrupa ve Amerika devletlerinin sayısı Avrupa barışı sağlanıp Karayip devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla küçük oranda artmıştır. Ama 1955'ten sonra Asya devletleri Batı'dan çok daha büyük bir hızla BM'ye üye olmuştur. 1960'tan itibaren yeni girişlerde üstünlük Afrika'dadır.

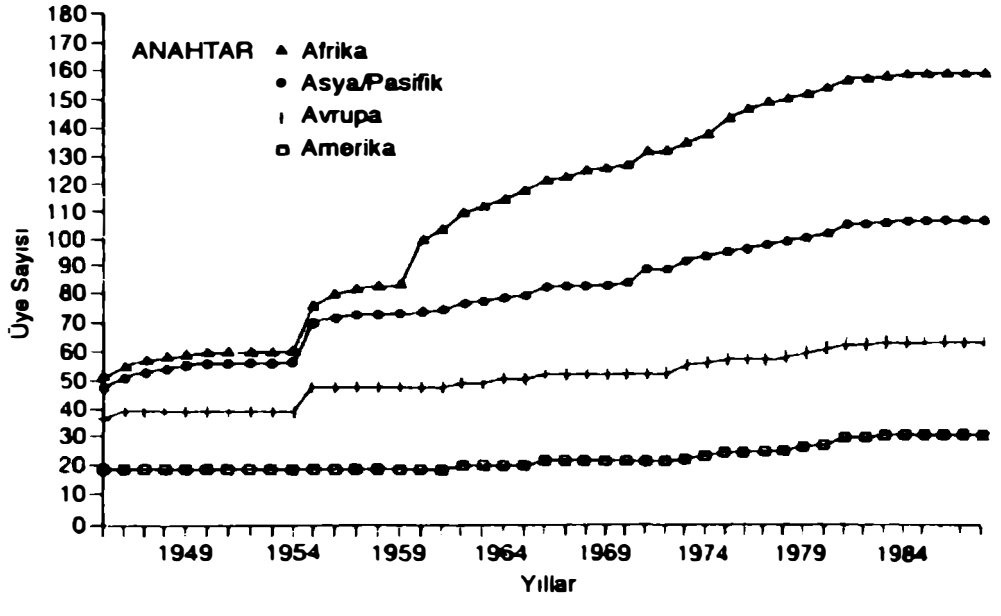

Şekil 7.1 Coğrafi dağılıma göre BM üyeliği, 1945-88

Yeni üyeler, ortalama olarak, devlet oluşumunda zor-yoğun yolu izleyenlerdir. Ayrılan sömürgeci güçler geride fazla yoğunlaşmış sermaye bırakmadılar fakat ardılları devletlere miras olarak daha önce onların yerel yönetimi sağlamak üzere kurdukları baskı kuvvetlerini model alan askeri kuvvetler kaldı. Görece daha iyi donanımlı ve eğitimli silahlı kuvvetler böylece devletlerarası savaştan çok sivilleri denetlemek ve ayaklanmaları bastırmakta uzmanlaşmıştı. Avrupalılar kendi hükümet aygıtlarını dağıttıklarında, silahlı kuvvetler, kiliseler ve Batılı şirketler çoğunlukla ülkedeki en etkin örgütlerdi. Silahlı kuvvetler, bazı ayırıcı özelliklere de sahipti: üst rütbeler hızla daha önce sömürge ordularında ikincil konumlara sahip olanlarca dolduruldu. Çoğunlukla, sömürgeci güç tarafından kurulan celp sistemini devam ettirerek, dil, din ve bölgesel nüfus açısından yaratılan dengesizliği sürdürdüler ve böylelikle keskin etnik rekabetin de aracı veya mekanı haline geldiler. Nijerya ordusu, örneğin, 1966'ya kadar bölgesel ve etnik bölünmelere karşı kayıtsız kaldı. Ama Ocak 1966'daki askeri darbeden sonra çatlaklar kendisini göstermeye başladı. Temmuzda kuzeyli subaylar koalisyonu başka bir darbe yaptı ve hemen (çoğunluğu Nijerya'nın Doğu Bölgesi'nden olan) İboları ordu ve iktidardan uzaklaştırdı. Çok geçmeden (Mayıs 1967) doğu, Biyafra, açıkça isyan etti ve Afrika'nın en kanlı iç savaşlarından biri başladı (Luckham 1971: 17-82).

Karizmatik ulusal önderlerin bilinçle orduları denetim altında tutabildikleri yerler dışında, Üçüncü Dünya orduları daima sivilleri denetim altına aldılar. Büyük subaylar sıklıkla, ülkenin tutması gereken yolu ve bu yola varılması için gereken düzeni sağlamayı sivillerden daha iyi bildiklerini düşündüler ve söylediler. Bu devletler uluslararası pazarlarda ürünlerini satıp gelir elde ederek denizaşırı ülkelerden silah aldıkları, büyük güçlerden askeri

yardım gördükleri sürece, dahası, silahlı kuvvetler sivil hükümetlerce belirlenen vergi ve askere alma hükümlerine bağımlılıktan da uzak kaldılar.

İhracatçı ülkelerin askerlerinin ne dereceye kadar özerkliklerini koruyabildikleri yönetici sınıfın önde gelen öğeleriyle kurdukları ittifakın başarısına (veya başarısızlığına) ve ihracat programının başarısına bağlıdır. Bolivya'da ihracat geliriyle iyi bir hayat süren ve ülke içinde güçlü bağlar geliştirmemiş olan teneke patronlarının fildişi kule yaşamı, onları askerlerin iktidarı ve teneke gelirlerini ele geçirmeleri karşısında savunmasız bıraktı (Gallo 1985). Tayvan'da Jiand Jie-Şi (Çan Kay-Şek) yönetimindeki polis devletinin mükemmel örneğinde, endüstriyel ihracat programının büyük başarısı sonuçta askerleri Çin kıtasını işgal hazırlıklarından vazgeçirdi ve günü gününe hükümet işleyişini takip etme siyasetini bıraktılar, çevreleri güçlü sivil memurlarla sarıldı (Amsden 1985).

Dahası, 1945'ten sonra savaşın karakteri önemli derecede değişti. Batılı güçler arasında savaş neredeyse yok olurken, bütün olarak dünyada ölümcül çatışmalar daha da yaygınlaştı. Tablo 7.1, verili yılda en az bin savaş ölümünü içererek 1893'ten beri yaşanan eğilimi göstermektedir. Toplamlar bir dönemden ötekine büyük iniş çıkışlar içerir. Ama rakamlar bazı eğilimleri, genel savaş yıllarında ölümlerin yoğunlaşması, daha fazla devlet uluslararası devlet sistemine girdikçe "sistem dışı" savaşlarda istikrar veya gerileme ve savaş ölümlerinin kaynağı olarak iç savaşların düzensiz de olsa öneminin artmasını da açığa çıkarıyor. Yeni iç savaşlardaki ölüm sayısı, yüzyılın başında yılda on bin ölüden 1937-1947 arasında yılda yüz bin ölüye çıkmış, son otuz yılda yüz bin civarında oynamıştır.

Tablo 7.1 Verili yılda en az bin savaş ölümü içeren savaşlardaki ölümler, 1893-1980

Dönem	Savaş Yeri			Toplam	Sivil yuzdesi
	Devletlerarası	Sistem dışı	İç savaş		
1893-1903	30	96	112	238	47,1
1904-1914	8.860	0	270	9.130	3,0
1915-1925	161	83	506	750	67,5
1926-1936	213	0	955	1,168	81,8
1937-1947	16.292	100	1.161	17.553	6,6
1948-1958	1.913	59	372	2.344	15,9
1959-1969	1.250	0	1.830	3.080	59,4
1970-1980	78	73	820	921	89,0

Kaynak: Small ve Singer 1982: 134, 263.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, savaş ölümleri savaşın yol açtığı zararları giderek çok daha az gösterir hale geldi. Sivil yerleşimlerin bombalanması ve topa tutulması, yaşam araçlarını bir yana bırakalım, daha fazla sayıda savaş dışı insanı yok etti. Devletler, savaş sırasında ve sonrasında insanların yerlerini eskiden görülmedik oranda değiştirmeye hatta onları kovmaya başladılar. Ve bütün bir halkı yok etme yolundaki bilinçli girişimler -jenosit ve siyasal katliamlar- nadir, çekici bir sapkınlık olmaktan çıkıp bir zaman standart hükümet etme tekniği olarak görüldü. 1945'le 1987 arasında devlet görevlileri tarafından bilinçli kitle kıyımları herhalde bütün dünyada 7 milyonla 16 milyon arasında cana, uluslararası veya iç savaşlara doğrudan dahil olup ölenlerden daha fazlasına mal oldu (Harff ve Gurr 1988).

1945'ten sonra çıkan iç savaşlar bazen devlet iktidarı için verilen sınıflar arası genel mücadelelerden doğdu. Daha fazla belirli din, dil ve toprağa bağlı grupların mevcut devletten özerklik alma veya devletin denetimini ele geçir-

me taleplerinden yayıldı. Bu dar anlamıyla ulusçuluk, bütün dünya istikrarlı, karşılıklı birbirini tanıyan devlet topraklarının tamamlanmış haritasına dönüşünce daha göze çarpmaya başladı; dışlanan ulusların iktidar sahipleri şanslarının bu devletlerden kopmakta olduğunu düşündüler.

Aynı zamanda büyük güçler, ilişki kurdukları tarafın kazanmasını güvence altına alarak, devleti denetim altında tutanlarla yapılacak düzenleme ve işbirliğini hedefleyerek, iç savaşlara daha fazla müdahale eder oldular. 1970'lerde Angola, Burundi, Filipinler, Guatemala, İran, Kamboçya, Lübnan, Nikaragua, Pakistan, Rodezya, Sri Lanka ve Ürdün'de önemli iç savaşlar çıktı; bunlardan yalnız birinde (Guatemala) dış güçler önemli derecede müdahale etmekten kaçındı (Dunér 1985: 140). 1980 sona erdiğinde Filipinler, Angola, Guatemala, Afganistan, El Salvador, Nikaragua, Kamboçya, Mozambik ve Peru'da savaşlar devam ediyordu. Bunların çoğuna Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği veya Güney Afrika en azından marjinal biçimde dahil olmuşlardı. 1980'ler önceki on yıllarla karşılaştırıldığında biraz soluklanma gösterse de, İran-Irak savaşının yıkıcılığı (herhalde bir milyon savaş ölümüyle) ve on yıllardır süren öteki çatışmaların devamlılığı 1991'de bir sonraki dönem sona erdiğinde eğilimin aşağıya dönmeyeceğini ortaya koymaktadır.

Kullanımdaki silahlar yeni yıkıcılık düzeyleri vaat ederken, nükleer silahların artması bütün dünya için yok olma tehdidi taşımaktadır. Şu anda ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Çin ve Hindistan kesin biçimde kendi nükleer silahlarına sahipler. Onlara ek olarak Batı Almanya, İsrail, Brezilya, Arjantin, Pakistan ve Japonya, en azından kendilerini nükleer askeri kapasite olarak çarpıcı bir düzeye getirecek şekilde plutonyum işliyorlar. 1968 nükleer silahları sınırlandırma anlaşmasını imzalamayan öteki

sözde nükleer silah sahibi olmayan devletler -dolayısıyla, nükleer kapasitenin aktif adaylığını sürdürenler- İspanya, İsrail, Şili, Küba ve Güney Afrika'dır. Dünyada büyük devletler dahil, tanınmış devletlerin yüzde onu, ya nükleer silahlara sahiptir veya sahip olma hakkını korumaktadır. Savaş zamanla daha halim hale gelmeyecek. (A. J. P. Taylor *How Wars End* [Savaşlar Nasıl Sona Erer] adlı, öteki yönleriyle çenebaz kitabını, nükleer tehdidin ürperticiliğini anımsatarak bitiriyor: "Ama endişelenmeyin. Üçüncü Dünya Savaşı sonuncu olacak." Taylor 1985: 118.) Bu arada nükleer olmayan savaşlar artıyor.

Savaşların artması uluslararası sınırların sabitlenmesiyle at başı gidiyor. Bazı önemli istisnalar dışında, sınırlar ötesi askeri fetihlerin sonu geldi, devletler tartışmalı topraklar için savaşmayı bıraktılar ve sınır kuvvetlerinin çabaları doğrudan savunmadan sızmaların denetlenmesine doğru yön değiştirdi. Ordular (ve hatta donanma ve hava kuvvetleri) artan oranda sivillerin, ayaklanmaların ve iktidara yönelik tehditlerin bastırılmasında yoğunlaşıyor. Sonuçta hükümetler daha istikrarsız ve sınırlar daha istikrarlı oldu. Devletleri yönetenler bütün bir nüfusu düşman olarak tanımladıklarından savaşlar büyük bir hızla mülteciler yaratıyor (ılımlı rakamlar dünyadaki mülteci sayısını 1970'e doğru 8 milyon ve 1980'e doğru 10,5 milyon olarak gösteriyor: Zolberg 1981: 21).

II. Dünya Savaşı'nın sonu yeni dünya çapında savaş ve barış çağının başlangıcı olduysa, 1960'lar da bu çağın en büyük dönüşümünü getirdi. 1960'ların başında sömürgelikten kurtuluş ve yeni devletlerin dünya sistemine dahil olması hızlandı, iç savaşların yıkıcılığı ve bütün savaşlar içindeki payı arttı, Latin Amerika, Asya ve Ortadoğu'da askeri iktidarlar pekişti ve Afrika devletlerinin denetimi için askeri mücadeleler hızla çoğaldı. Küba füze bunalımı Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği'nin kaba stratejik eşitli-

ğini doğruladı, bir yandan da kendi cepheleri içinde karşılıklı dışlayıcı etki alanları iddialarına istikrar getirdi. Hepsinden önemlisi, askerler devlet iktidarı mücadelelerine çok daha fazla müdahil oldular. Dolayısıyla Üçüncü Dünya devletlerinde askeri gücün yeri üstünde duralım.

ASKERLERİN YÜKSELİŞİ

Üçüncü Dünya'nın askerleri hakkında yazmak, her zaman siyasal ve ekonomik gelişme çözümlemelerinden daha fazla deneme niteliği taşısa ve fikir ayrılığı içerse de, Batılı çözümlemeler bu konuda da zımni olarak bir 'olgunlaşma' siyasetini benimsemiştir. Bu siyasette, kusursuz profesyonel askerlerin önemli ama açıkça tabi bir konumda oldukları varsayılır. Model doğrudan, çoğu Avrupa devletinin, devlet oluşumunun son birkaç yüzyılda yaşadığı deneyimden çıkarılmadır. Çözümlemeyi yapanın görevi, o zaman, Endonezya veya Kongo'da askerlerin bugünkü durumundan istikrarlı bir demokrasiye doğru nasıl bir yol izleyeceği veya izlemesi gerektiğini belirlemektir. Bu görev istenilen yoldan sapmaları -özellikle birçok sömürge ülkenin resmi bağımsızlıklarını sözde demokratik ve temsili hükümetlerle kazanmışken, kısa sürede askeri yönetimlere geçmeleri gibi şaşırtıcı yola sapmaları- açıklamayı da içerir.

Çözümleme yapanların çoğu, Edward Shils'le birlikte, "Askeri yönetimler, parlamenter, demokratik rejimler bocaladığında, birkaç pratik ve açıkça istikrarlı alternatiften biridir. Bu rejimlerin miras aldıkları ve yeni yarattıkları engellerle tökezlemeleri, bu devletlerin asker seçkinlerinin umutlarından, bunlar da önemsiz olmamakla birlikte, daha belirleyicidir" (Shils, Johnson 1962: 9'da) diye düşünürler. Böylece siyasal gelişme ile askeri gelişme aynı sorun içinde kaynaşır. Şimdi iki görüş de kuşku, çelişki ve umutsuzluk içinde erimiştir.

Afrika ve Güney Asya gibi Üçüncü Dünya bölgelerinde Batı tarihi araştırmacısı, Batılı görünüşlü yirminci yüzyıl ordusu ile Rönesans'tan kalma askeri siyasetin egemenliği, temsili hükümet aygıtı ile devlet gücünün yurttaşlara karşı keyfi kullanışı ve açıkça geleneksel bürokrasinin uygulamaları ile bireysel kazanımlara yönelik hükümet örgütlerinin yaygınlaşması arasındaki açık bağdaşmazlığı görmemiş olamaz. Bu bağdaşmazlıklar, Üçüncü Dünya'nın öteki ülkelerinden çok, sömürge yönetiminden yeni kurtulmuş devletlerde daha gözle görünür durumdadır. Avrupa tarihinin öğrettiklerinin tersine, hükümet aygıtının büyümesi, keyfi yönetim ve militarizasyon el ele gider görünmektedir.

Samuel Huntington otuz yıl önce askerler üstünde sivil denetimin, biri istikrarlı biri istikrarsız, iki farklı süreçte ortaya çıktığını ileri sürdü. İstikrarsız süreç, sivil gruplardan birinin askerleri hükümet kurumlarına, anayasaya veya belirli bir toplumsal sınıfa bağladığı iktidar mücadelesiydi; Huntington bu sürece tuhaf 'öznel' denetim adını verdi. Ona göre 'nesnel' denetim, askeri profesyonelliğin azamileştiği ve bağımsız askerlik dünyasının siyasetin dışına çıktığı süreçti. Huntington, "tarihsel olarak nesnel denetim talebi askerlik mesleğinden, öznel denetim talebi askeri işlerde kendi iktidarlarını azamileştirmek isteyen çeşitli sivil gruplardan gelmiştir" diyor (Huntington 1957: 84-5). Paradoks olarak, profesyonel askerliğe bulaşarak kendi iktidarlarını güçlendirmek isteyenler böylelikle askerlerin iktidara gelmesini teşvik etmişlerdir. Bu görüşe göre, militarizm yanlısı bir ideoloji, askeri gücün fazla olmayışı ve askeri profesyonelliğin yüksek oluşu sivil yönetimi geliştirirken, militarizm karşıtı ideoloji, askeri gücün fazla oluşu ve askeri profesyonelliğin zayıflığı askeri yönetimi güçlendirir.

Askerin siyasal gücünü askeri yönetimin açıklanması-

na dahil etmek tartışmaya dairevi bir unsur katıyor ama bu çemberi Huntington'un askeri yönetimi güçlendirdiğini düşündüğü etkenleri sınayarak kırabiliriz. Bu etkenler, askerlerin öteki güçlü gruplarla kişisel bağları, doğrudan subay kadrosunun yönetimine bırakılan kaynaklar, sivil iktidar yapılarıyla subay kadrosunun hiyerarşik yorumlanışı, subay kadrosu ve önderlerinin itibar ve popülerliğidir. Böylece subay kadronun, yönetici sınıf dışından gelmesi, kullanımında askeri olmayan kaynakların az olması, askerlik dışı görevlerinin azlığı ve halk içinde izleyicisinin az olması durumunda, siyasal gücünün de az olması beklenir.

Huntington Üçüncü Dünya ordularının profesyonelleşmesi ve sivil yönetimin güçlenmesi konusunda iyimserliğin egemen olduğu bir dönemde yazıyordu. Huntington'dan beş yıl sonra İspanyol-Meksikalı yazar Victor Alba, Latin Amerika militarizmi konusundaki açıklamasında aynı iyimser tonu sürdürür:

> "[Latin Amerika militarizmi] tarihinin nihai aşamasına gelmiştir. Son aşamasında yok olacaktır. Bu çağ yakın olabilir. Latin Amerika'da, yasama ve diplomatik hareket olanaklarının genişlemesi ve uluslararası örgütlerin ilgilerinin artmasıyla cesaret bulan güçlü unsurlar, militarizmin ortadan kaldırılmasını ana konularından biri haline getirmişlerdir."
> (Alba, Johnson 1962: 165-6'da)

Ama Latin Amerika militarizmi bin yıl ayaklarını sürüdü. Brezilya ve Arjantin'de askerlerin ciddi biçimde durdurulmasına, Şili'de Pinochet rejiminin sona ermesine, Paraguay'da Alfredo Stroessner'in kişisel yönetiminin çökmesine karşın, 24 büyük Latin Amerika ve Karayip devletinden dokuzunda silahlı kuvvetlere halen fazlasıyla iktidar ve özerklik tanınıyor. Dahası, sahne arkasında, Güney Amerika askerleri hesaba alınması gereken siyasal bir güç olmayı

sürdürüyorlar.

Otuz yıl önce yapılan kestirim olarak ele alındığında, Huntington'un çözümlemesi, militarizm yanlısı ideolojiler yükseldikçe askerlerin siyasal güçlerinin azaldığını, dünyanın çeşitli yerlerinde askeri profesyonelliğin geliştikçe sivil yönetimlerin daha etkin hale geleceğini gösterir. Öte yandan, askeri yönetimler gerçekten daha yaygın hale geldiyse, militarizm karşıtı ideolojilerin kuvvetlendiğini, askerlerin siyasal gücünün arttığını ve askeri profesyonelliğin gerilediğini görmeliyiz. Bu kestirimde yanlış bir yan olmalı: son otuz yılda dünya devletlerinde askeri yönetimler arttı ama askerlerin siyasal güçleri, Huntington'un ölçütleriyle, açıkça yaygınlaştı, militarizm karşıtı ideoloji geçerlilik kazanmış görünmüyor ve askeri profesyonellik elbette arttı. Neler olduğunu aydınlatmak için, dünya devlet sisteminde militer devletlerin yerine bakmalıyız.

TARİHSEL PERSPEKTİFLE BUGÜNÜN ASKERLERİ

Batılı devletler, dünyanın geri kalanını, onaltıncı yüzyıldan başlayarak ve ancak yakın zamanlarda sona eren bir süreç içinde, sömürgecilik, ticari bağların geliştirilmesi ve doğrudan görüşmelerle kendi sistemleri içine aldılar. Sisteme en son sömürgeciliğin sona ermesiyle bağımsız olanlar dahil oldular ve dolayısıyla idari yapıları, mali sistemleri ve silahlı kuvvetleri Batılı anlayışla düzenlenmişti; eski sömürgelerin unvan, ödenek ve üniformaları bu ulusal etkilenişi yansıtır. Ama örgütlenme tablosunun yeniden üretilmesi yeni devletin eskisi gibi davranacağının güvencesini oluşturmuyor. Bu durum kendisini en açık Üçüncü Dünya askerlerinin hareketlerinde gösterir. Fakir ülkelerin orduları birçok yönüyle zengin ülkelerin ordularını andırır. Ama onlar siyasal yaşama çok daha doğrudan ve sık müdahale ederler ve yurttaş haklarını sonuç olarak çok

daha açık ihlal ederler. Bu nedendir?

Avrupa devlet oluşumunun merkezi paradoksunu tekrar düşünelim: savaş ve askeri kapasite yaratma isteği, bir tür yan ürün olarak ulusal devleti doğurduktan sonra, hükümetin ve iç siyasetin sivilleşmesine yol açtı. Bunun beş ana nedeni olduğunu ileri sürdüm: askeri kuvvet oluşturma ve bulundurma çabası devlet görevlilerini sivil kadrolarla doldurulan büyük bir el koyma aygıtı kurmaya yöneltti ve bu el koyma aygıtı askeri kuvvetleri yönetimine alıp sınırladı; devlet görevlileri etkin savaş yürütmek için gerekli kaynaklara sahip sivil gruplarla pazarlık yaptı ve pazarlık sivil gruplara devleti askerleri daha da sınırlandıran talepleri kabul ettirme gücü verdi; devletin savaş zamanındaki genişleme kapasitesi savaşlarda büyük kayıplara uğramayan bu devletlere savaşlar bittiğinde genişlemiş kapasite kazandırdı ve devlet görevlileri yeni faaliyetlere girişerek veya acil önlemler olarak başlayan faaliyetleri sürdürerek bu avantajlarından yararlandılar; askeri personel dahil savaş çabasına katılanlar, savaş sırasında baskılar veya karşılıklı rızayla erteledikleri seferberlik sona erince gündeme getirip devletten talep ettiler ve son olarak savaş zamanı alınanlarla ulusal borçlar büyük miktarlara vardı ve hizmet bürokrasisinin büyümesine yol açarak devletin ulusal ekonomiye daha fazla müdahale etmesini teşvik etti.

Avrupa tarihi karikatürle ifade edilse, dört kare olurdu. İlk karede zırh içinde ve kılıçlı kral, ordu ve donanmasını kendisi toplayıp kendisi kumandanlık ederken görünür ve kişisel sadakat görür. İkincisinde, kral görkemli askeri giysiler içindedir fakat savaşmaları için paralı asker kiralamak üzere *condottiere* ile sözleşme yapmaktadır. Üçüncü karede kral, savaşta kullanmak için hiç de uygun olmayan süslü bir kıyafetle, karmaşık, sivillerin egemenliğinde olan bir yapı içinde, savaş generalleri ve bakanlarına

danışmaktadır. Son karede (artık kıyafet değiştirmiş bir başkan veya başbakan gibi görünen) gösterişli iş kıyafeti içindedir ve yalnız kendi kadrosuyla değil, önde gelen sivil çıkarları ve genelde halkı temsil eden kişilerle de görüşmektedir. (Dört karede bildik Patrimonyalizm, Komisyonculuk, Ulusallaşma ve Uzmanlaşma altyazıları vardır.) Elbette sivilleşmenin çizgi romanı farklı eğretilemelerle farklı ulusal deneyimleri anlatır; Hollanda veya Rus deneyiminden çok Alman deneyimine uymaktadır. Ama Avrupa devletlerinin sivilleşmesini şematik olarak iyi özetlemektedir.

Avrupa devlet oluşumunun bir başka genel özelliğine daha dikkat etmemiz gerekiyor. Öteki devletlerle ilişkiler her devletin oluşumunda, yalnız devletin yapısını ve sınırlarını etkileyen savaşlar ve savaş anlaşmaları yoluyla bile, önemli bir rol oynamıştır. Gene de ilk ulusal devletlerin örgütsel yapıları, yönetici olacaklarla yönetmek istedikleri halk arasındaki mücadelelerin sonucu ortaya çıkmıştır. Avrupa devlet sistemi sağlamlaştıkça, savaş sonuçlarını dolayısıyla savaşlardan sonra ortaya çıkan devletlerin örgütsel yapılarını bütün üye devletler birlikte belirlemeye başladılar. Napolyon'un kuvvetleri fethettikleri devletleri ciddi biçimde yeniden örgütlenmeden geçirdi ve Viyana Kongresi, daha önce mevcut olmayan Hollanda krallığı ve büyük oranda yeniden biçimlendirilen Prusya, Sardunya, Bavyera, Baden ve Avusturya dahil, haritayı yeniden çizdi. Avrupa, devlet oluşumunda görece 'içsel' süreçten 'dışsal' sürece doğru geçti.

Dışsal sürece geçiş yirminci yüzyılda da devam etti. Yirminci yüzyıl devlet oluşum sürecine bir göz atmak bu süreçlerin üç kat dışsal olduklarını ortaya koyar: birçok yeni ulusal devlet, özellikle Avrupa devletleri olmak üzere başka devletlerin sömürge hakimiyetinde oluştu; birçoğu yönetsel kurumlarını çok daha güçlü bir başka devletin et-

kisi altında oluşturdu ve uluslar uyumu -son örgütü Birleşmiş Milletler olmak üzere- devletlerin uluslararası devlet sisteminin ayrı üyesi olarak kabul edilişini ve bir dereceye kadar varoluşunu meşrulaştırdı. Bu sürecin bir sonucu yirminci yüzyılda devlet sınırlarının esnekliğinin azalmasıdır. Birçok devletin katıldığı genel barış anlaşmalarının parçası olmanın dışında, fetihlerin bir devletin sınırlarında büyük değişiklikler yaratması gittikçe azalan bir durumdur. Bugünlerde Guatemala Belize'nin tamamında ve Venezuela Guyana'nın bir kısmında hak iddia ediyor ama öteki Amerika devletleri iki durumda da toprak kapmayı onaylamayacaktır. Gerilla savaşı veya değil, savaşlar oldukça sık çıkmaktaysa da, birçok devlet ciddi bir dış tehdit altında değildir. Yani birçok ordunun savaşa girme olasılığı yoktur. İç denetimde uzmanlaşmışlardır.

Üçüncü Dünya orduları, Avrupa devletlerinin olayların gelişimi içinde birbirlerinin ordularını karşılıklı oluşturma derecesinden çok daha ileri derecede özellikle Avrupa veya Amerika modeline göre oluşturulmuştur, onlardan yardım ve eğitim alırlar. Latin Amerika'da örneğin, II. Dünya Savaşı'ndan önce Fransa ve Almanya Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili ve Peru ordularında birçok subayı eğittiler. Savaştan sonra Birleşik Devletler bu görevi devraldı (Nunn 1971). Bu dış müdahale Latin Amerika ordularına potansiyel rakipleri ve seçilmiş düşmanları karşısında olağanüstü bir manevra kapasitesi kazandırdı.

Avrupa'da devletin biçimlenişinde dışsal etki, devletlerin istikrarı açısından açık bir rol oynamadı. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının harabeleri üstüne kurulan devletlerin çoğu, gerçekten de, kuzeyli komşularına göre demokrasinin istikrarı açısından daha kararsız durumda kaldılar ve ulusal devlet oluşumunda geç kalınmasıyla Almanya ve İtalya'da faşizm karşısında zayıf kalınması arasında bir bağlantı olduğu da ileri sürülebilir. Ama

Kuzey Avrupa'da, Finlandiya, Norveç ve Baltık cumhuriyetlerinin bağımsız olmalarının gecikmesi onların görece istikrarlı rejimler kurmalarına engel oluşturmadı (Bkz. Alapuro 1988).

1945'ten beri dünyada dış etki ile kararsızlık arasındaki ilişki artmış görünüyor. Yöneticiler, ihraç ürünlerinden gelir sağlayabildikleri veya büyük devletlerin askeri yardımlarının onlara olanak sağladığı yerlerde halklarıyla pazarlık etme zorunluluğundan kaçınabildiler, yurttaşların rızası veya desteği olmaksızın büyük devlet kurumları oluşturulabildi. Belirli devlet kurumları ile önde gelen toplumsal sınıflar arasında güçlü bağlar olmadığında bu devletler iktidarın zorla ele geçirilmesi ve hükümet biçiminde beklenmedik değişiklikler yapılması karşısında dirençli olamadılar. Dünyanın 1955'te bağımsızlık kazanmış bulunan fakir devletlerinde, örneğin, Gayri Safi Milli Hasıla içinde hükümet harcamalarının payı büyüdükçe (bunun da dış etkinin sonucu olduğu ileri sürülebilir), sonraki yirmi yıl içinde sık rejim değişiklikleri yaşama olasılıkları da artmaktadır; aynı biçimde 1950 ve 1960 arasındaki sık rejim değişiklikleri sonraki on beş yılda hükümet harcamaları payının artmasını getirmektedir (Thomas ve Meyer 1980). Bu koşullar askeri kurumsallaşmanın büyümesini davet etmekte, askerler de iktidar istemektedirler.

Dış etkiyle siyasal istikrarsızlık arasındaki ilişki çoğunlukla dolaylı olup, istikrarsızlık dış denetim dalgalanmalar gösterdiğinde ve/veya orta şiddette oduğunda en yüksek seviyeye ulaşır. Öte yandan dış etkiyle askeri yönetim arasındaki ilişki ise, oldukça doğrusaldır. Dış etkinin en aşırı biçimi askeri işgaldir; işgal sürdükçe rejim de yerinde kalma eğilimi gösterir. II. Dünya Savaşı, genel bir barışla sona ermeyişiyle önceki genel savaşlardan ayrılır. Almanya, Avusturya, Japonya, Kore ve başka yerlerde askeri işgaller daha yıllarca devam etmiştir. Savaş sonrası yıllarda

büyük Batılı güçler -benzersiz biçimde ABD ve SSCB- yurtdışında daha önce görülmemiş sayıda askeri birlik bulundurdular. 1987'de 29 devlet resmen başka devletin topraklarında asker bulunduruyordu. ABD'nin Batı Almanya'da 250.000, Japonya'da 54.000, Güney Kore'de 43.000 askeri vardı. Sovyetler Birliği ise Doğu Almanya'da 380.000, Afganistan'da 110.000, Macaristan'da 65.000 ve Çekoslovakya'da 60.000 asker tutuyordu. İşgalciler içinde birincilik Sovyetlerdeydi:

SSCB	730.000 askeri dışarda
ABD	492.500
Vietnam	190.000
Birleşik Kralllık	89.500
Fransa	84.450
Küba	29.250

Şaşırtıcı olanlar Vietnam (tahminen 140.000 askeri Kamboçya'da ve 50.000'i Laos'ta) ve Küba'dır (27.000 askeri Angola'da ve öteki birlikleri Kongo, Nikaragua ve Yemen'e dağılmış durumda: Sivard 1988: 12-13). Büyük devletler bazen iktidar değişimlerini engellemek veya tersine çevirmek için birlik gönderseler de, genel olarak askerlerinin varlığı rejim değişikliklerinin gerçekleşme olasılığını büyük oranda azalmaktadır.

ASKERİ YIĞINAK

Dünya devletlerinin askeri yatırımları süratle artıyor. II. Dünya Savaşı'nı izleyen genel terhisten beri askeri harcamalar özellikle Üçüncü Dünya devletlerinde kişi başına büyük artış gösterdi. 1960'la 1987 arasında, enflasyona göre düzeltmeler yapıldığında, kişi başına GSMH yüzde 60 artarken, kişi başına askeri harcama yüzde 150 arttı (Sivard 1988: 6). Oysa dünyanın zengin ülkelerinde, askerlik

bütçeleri 1960'ta GSMH'nın yüzde 6,6'sıyken, 1984'te yüzde 5,5'ine geriledi. Fakir ülkelerde bu artış yüzde 3,6'dan 5,6 oldu. Şimdi fakir dünya, zengin dünyanın çok daha fazla gelirine karşılık, düşük gelirini çok daha fazla silah ve ordularına harcıyor. ("Zengin ülkeler" ABD, Avustralya, Avusturya, Batı Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Çekoslovakya, Danimarka, Doğu Almanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Romanya, eski SSCB ve Yeni Zelanda'dır. "Fakir ülkeler" bütün diğerleridir.)

Askeri harcama eğilimleri açısından dünyanın çeşitli bölgeleri değişiklikler gösterir. Tablo 7.2 ayrıntıları veriyor. 1984 için kişi başına harcamalarda önde gelenler Kuzey Amerika, Varşova Paktı ülkeleri ve Ortadoğu'dur. GSMH içindeki pay olarak Ortadoğu dünyayı geride bırakmaktadır. Bu kuşku uyandırıcı yarışmada şampiyonlar, GSMH'nın yüzde 38,5'ini askeri harcamalara ayıran Irak, 27,9'la Umman, 24,4'le İsrail, yüzde 22'iyle Suudi Arabistan, 16,9 ve 15,1'le Güney ve Kuzey Yemen, 14,9'la Suriye ve 14,6'yla İran'dır. Bu noktada liste Ortadoğu'dan ayrılır ve Angola, SSCB, Moğolistan, Libya, Nikaragua ve Etiyopya sıraya girer. 1960, 1970 ve 1980'de 60 Üçüncü Dünya ülkesini inceleyen Su-Hoon Lee askeri harcamaların artmasında en güçlü nedenlerin önce devletlerarası savaşlar ve ikincisi, dış ticarete bağımlılık olduğunu bulmuştur (Lee 1988: 95-111). Bulgu, petrol ve savaşın kesiştiği Ortadoğu ülkelerinin hassas konumunun altını çizmektedir.

Aynı şekilde, silahlı kuvvetler 1960'tan beri dünyanın zengin kesiminde, piyade, denizci ve havacı başına harcama göklere çıksa da, sayı olarak değişmeden kalırken, fakir ülkelerde sayı neredeyse iki katına çıktı (Sivard 1986: 32). 1960'ta dünya nüfusunun yüzde 0,61'i askerlik yapmaktaydı, bu oran 1984'te 0,57'ye doğru biraz düşmüştü. Ama fakir ülkelerde oran 0,39'dan 0,45'e çıktı; zengin ül-

Tablo 7.2 Dünyanın bölgesel olarak askeri harcamaları ve askeri gücü, 1972-86

Bölge	Kişi başına askeri harcama			GSMH'daki yüzde olarak askeri harcama			Askeri yönetim altındaki devlet yüzdesi		
	1972	*1978*	*1984*	*1972*	*1978*	*1984*	*1978*	*1983*	*1986*
Kuzey Amerika	346	468	935	6,3	4,9	6,1	0,0	0,0	0,0
Latin Amerika	12	22	31	1,9	1,5	1,6	54,2	54,2	37,5
Nato Avrupa'sı	108	237	280	3,8	3,6	3,8	7,1	7,1	7,1
Varşova Paktı	204	311	631	9,0	8,2	9,6	0,0	14,3	14,3
Diğer Avrupa	56	121	181	2,8	2,3	2,4	0,0	0,0	0,0
Orta Doğu	55	250	441	12,2	12,2	17,9	25,0	37,5	37,5
Güney Asya	4	5	9	4,0	2,8	3,5	50,0	50,0	50,0
Uzak Doğu	12	30	34	3,3	2,7	2,8	62,5	62,5	56,2
Okyanusya	98	156	276	3,1	2,4	3,0	0,0	0,0	0,0
Afrika	7	22	30	3,0	3,6	3,9	52,3	51,1	64,4
Dünya	58	97	161	5,4	4,5	5,6	38,3	40,1	40,8

Kaynak: Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures*, 1974, 1981, 1983 yayımları.

keler halen oran olarak silah altında daha yüksek askere sahipler fakat fakir ülkelerin oranı yükselirken bu oran düşüyor. Örneğin 1964'le 1984 arasında Guyana'nın silahlı kuvvetleri (polis dahil) bütün nüfusun yüzde 0,1'ini oluştururken 1,8'ine çıktı (Danns 1986: 113-14'ten hesaplandı). Benzer büyüme, eski sömürgeler, ayrılan emperyal ülkelerin bıraktığı basit silahlı kuvvetler tam teşekküllü ordulara, milis ve donanmalara dönüştükçe çeşitli yerlerde yaşandı. 1980'lerde Ortadoğu askerlerin sivillere oranında dünya liderliğini elinde tutuyordu, burayı Varşova Paktı ülkeleri ve Kuzey Amerika izliyordu. Tek tek ülke olarak önde gelenler Vietnam (% 2,1), İran (2,4), Suriye (2,7), Irak (3,5) ve İsrail'dir (4,3). 4,3 oranının anlamı, kadın, erkek, çocuk dahil yirmi üç kişide bir kişi demektir. Bu askerileşme oranına onyedinci yüzyılın başında İsveç ulaşmıştı.

Dünya silah örüntüsü, son çeyrek yüzyıldır büyük değişiklik geçirdi. İhracat hacmi hızla arttı, 1960'ta 2,5 milyar dolarken 1983'te 37,3 milyara çıktı (Sivard 1986: 32). Büyük güçlerden gördüğü askeri yardımla kışkırtılan Üçüncü Dünyaya silahlar artarak akıyor. Ana silah akışının Batı dünyasının bir bölümünden öbürüne olduğu sistemden, akışın zengin ülkelerden fakir ülkelere doğru olduğu sisteme geçildi. 1965'te dünyanın fakir kesimi bütün silah ticaretinin yüzde 55 kadarını çekiyordu, 1983'e gelindiğinde oran yüzde 77'ye çıktı. (Brezilya ve İsrail'in dünya silah pazarında etkin rekabete başladığı doğrudur ve Arjantin kendi ciddi silah sanayiini kurmaktadır ama hiç biri henüz Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği, Fransa veya Britanya'nın silah satışına tehdit oluşturmamaktadır.) Bu noktada, Ortadoğu ülkeleri her yıl kişi başına 106 dolarlık silah alırken, Okyanusya'da bu oran 19 dolar ve Nato Avrupa'sında 11 dolardır. Gerçekten de Ortadoğu ülkeleri Üçüncü Dünya'ya gönderilen bütün silahların yaklaşık yarısını almaktadırlar.

Gene de Orta Doğu savaş harcamalarında yalnız değildir. Richard Tanter Asya'nın öteki kesimi için şu özetlemeyi yapıyor:

> "Dünyada örgütlü şiddetten bu kadar acı deneyimler yaşamış olan başka bir bölge yoktur. 1960 ve 1982 arasında bütün dünyada savaşın neden olduğu 10,7 milyon ölünün yaklaşık yarısı Asyalıydı. 1975'te ikinci Çinhindi savaşının bitmesinden sonra bile hâlâ bölgeye eskisi kadar hatta daha yüksek düzeyde silah akışı devam ediyor. Dahası, Asya'da askeri yönetimler istisna olmaktan çıkıp kural haline geldiler ve toplumsal yapıya eskisinden daha fazla sızdılar. Sanayileşmiş üreticilerden bölgeye ithal edilen ve artan oranda içerde üretilen gelişmiş silah sistemleri çok daha yıkıcı kapasiteye sahipler."
>
> (Tanter 1984: 161)

1972'yle 1981 arasında Ortadoğu dışındaki bütün Asya ülkelerinde yalnızca Burma'nın askeri harcamaları sabit dolar olarak geriledi; askeri harcama sabit dolar üstünden iki Kore'de, Tayvan'da, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Afganistan, Sri Lanka ve Bangladeş'te en az yarı yarıya arttı. Asya'da ve diğer bölgelerde askeri faaliyetin ölçeği hemen her boyutuyla genişliyor.

ASKERLER İKTİDARDA

Askeri kurumlaşmanın yaygınlaşmasıyla, Avrupa deneyiminin getirebileceği sivilleşme sürecinin sürmesi beklenebilir mi? Bunun olmayacağına ilişkin bazı göstergeler var. Şu koşulların varlığını "askeri yönetim" olarak adlandırmış olalım: anahtar siyasal önderlik askerlerin elinde olsun, sıkıyönetim uygulansın, güvenlik kuvvetlerince hukuk üstü otorite kullanımı söz konusu olsun, silahlı kuvvetler üstünde merkezi siyasal denetim kalmasın veya yabancı silahlı kuvvetlerin işgali bulunsun (Sivard 1986: 24; daha gelişkin, ama ampirik kullanımı da o kadar zor olan ölçütler için Bkz. Stepan 1988: 93-127). Bu unsurların hepsinin yokluğu devletin sivil yönetimde bulunduğunu gösterir; şunlardan biri olduğunda sivilleşme vardır:

Askerlerin siyasal önderliğinin gerilemesi,
Sıkıyönetimin kalkması,
Güvenlik kuvvetlerinin hukuk dışı otoritesinin engellenmesi,
Silahlı kuvvetler üstünde merkezi denetimin artması,
Yabancı askeri kuvvet işgalinin bitmesi.

Ortadoğu'da İran, Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Yemen Arap Cumhuriyeti askeri yönetim sınavını veriyorlar; Latin Amerika'da Şili, Kolombiya, El Salvador, Guatemala,

Haiti, Honduras, Nikaragua, Panama, Paraguay, Avrupa'da yalnızca Türkiye ve belki Polonya askeri yönetime sahip. Listenin gösterdiği gibi ölçütler, belki katı anlamıyla askeri yönetim denemeyecek devletlerden de bazılarını içeriyor ve silahlı kuvvetlerin gücü ve özerkliği konusunda bazı tartışmalı yargılara dayanıyor. Guatemala'da örneğin, 1985'e kadar seçimle gelen sivil bir hükümet resmen yönetimde kalmıştır. Ama Kızılderili merkezi Nebaj'da dindar bir işçi Stephen Kinzer'e şunları söylemiştir: "Burada bir belediye başkanı var, meclis üyeleri var ve hukuki bir aygıt var. Ama ordunun üstünlüğü konusunda hiç kuşku yok. Burada seçilmiş kimsenin üniformalı biri karşısında otoritesi yok. Seçimlerin burada hiçbir etkisi yok" (Kinzer 1989: 34). Latin Amerika örneklerinin çoğu bu bulanık bölgeye giriyor: biçimsel demokrasi, askeri iktidar. Ölçütleri katı biçimde uygularsak, askeri devletlerin bölgesel dağılım ve eğilimi ciddi biçimde değişecektir.

"Askeri yönetim" terimi elbette çok çeşitli rejimler için kullanılabilir. Thomas Callaghy Zaire'nin, General Mobutu tarafından yönetilmekle birlikte, askeri rejimle yönetildiğini kabul etmemektedir. Ona göre devlet başkanlarının asker veya sivil olması, "merkeziyetçi ve korporatist sömürge geleneğini izleyen ve genellikle güçlü kişisel önderliklerle istikrarsız biçimde bir arada tutulan otoriter, organik-devletçi yönetim anlayışı"nın ortak özellikleri açısından önemli bir fark yaratmamaktadır ve bu yaygın Afrika tarzı haline gelmektedir (Callaghy 1984: 45). Ama Afrika'da askerlerin iktidarı ele almalarına yol açan olağanüstü fırsat bolluğu olduğu sonucuna da varmaktadır. "Kendine özgü biçimde modernizm-öncesi, zayıf kurumsallaşma içindeki askeri kuvvetler Afrika'nın modernizm-öncesi devlet ve toplumları bağlamında görece daha güçlüdürler" (Callaghy 1984: 44). Yani Afrika'da da, Üçüncü Dünya'nın öteki yerlerinde olduğu gibi askeri

gelişme, askeri yönetimi geriletmekten çok teşvik etmektedir. Süreç, Avrupa'da olduğu gibi işlememektedir.

Daha önce ortaya koyduğum ölçütlerle dünya devletlerinin % 40 kadarı 1980'lerde askeri yönetim altındaydı ve bu oran yavaş yavaş yükseliyordu. Bölgeden bölgeye farklılık çok büyüktü: Latin Amerika'da bütün yönetimlerin yüzde 38 kadarı askeriydi ve bu oran düşmektedir (1960'lardaki ve 1970'lerin başındaki hızlı artıştan sonra); Ortadoğu'da 1970'lerde % 25 olan oran % 38'e çıkmıştır; Güney Asya'da % 50 oranıyla istikrar vardır; Uzak Doğu % 60'la ılımlı oynama göstermektedir, artış bulunan Afrika'da bu oran % 64'tür. Hangi biçimiyle olursa olsun, askeri yönetim özellikle Güney Asya, Doğu Asya ve Afrika olmak üzere Üçüncü Dünya'nın çoğu bölgesinde standart yönetim haline gelmiştir. Bir bölgedeki askeri yönetime sahip devletlerin oranı bu bölgenin yakın zamanda sömürgelikten kurtulmuş olmasıyla bağlantılıdır. Yeni devletlerin çoğu egemenliğini kazanalı veya yeniden kazanalı beri askeri yönetimden başka yönetim görmemiştir. 1990 itibariyle Ganalılar, 30 yıllık bağımsızlık süreleri içinde 18 yılı askeri yönetim altında geçirmiş durumdadırlar ve bu süre içinde dört tane de önemli darbe olmuştur.

Fakat bütün askeri yönetimler yeni devletlerde bulunmuyor. Latin Amerika devletlerinin çoğu, askerlerce yönetilenler dahil, ondokuzuncu yüzyılın başından beri resmen bağımsızlığa sahiptir. Gerçekten de Avrupa devletlerinin çoğundan daha eskidirler. Gene, eski Tayland askeri yönetim için ders kitabı olacak bir deneyim sağlıyor. O zamanki adıyla Siyam 1930'larda askeri yönetime sahipti. 1932'de askerler monarşiyi devirdi ve o zamandan beri devlet çoğunlukla askerlerin elinde kaldı. 1932'den 1982'ye kadar geçen elli yıl içinde 41 yıl başbakanlık askerlerde kaldı. Bu sürede Siyam/Tayland'da dokuz başarılı, yedi başarısız darbe oldu. Darbeler ve darbe girişimleri 1945 sonrası

dönemde yoğunlaşıyor (Chinwanno 1985: 114-15). Birleşik Devletler'den gördüğü cömert yardımla Tay ordusu antikomünizm adına kendi kuvvetlerini pekiştirdi. 1972-1982 arasında asker sayısı 30.000'den 233.000'e çıktı - yedi kat bir artış - ve bu sayıya 500.000 yedekle 600.000 kişilik paramiliter kuvvet dahil değil (Chinwanno 1985: 15). Silahlı kuvvetler sayısız kalkınma programı uyguluyor ve komünist gerillalara karşı paramiliter grupların oluşumunu teşvik ediyor.

Bir zamanlar Taylar istisna oluşturuyorlardı. Ama şimdi, birçok devlet Tayland'a yetişti. Ruth Sivard'a benzer ölçütler kullanan Talukder Maniruzzaman (1987: 221-2) 61 Üçüncü Dünya devletinde 1946 ile 1984 yılları arasında askeri yönetimle geçen sürelerin oranını hesaplamıştır. Birinciler şunlardır:

Yüzde 80-100: Çin/Tayvan, Tayland, El Salvador, Nikaragua, Cezayir, Mısır, Zaire, Burundi, Suriye

Yüzde 60-70: Paraguay, Sudan, Yukarı Volta, Arjantin, Benin, Orta Afrika Cumhuriyeti, Togo, Ekvator Ginesi, Guatemala, Irak, Kongo Halk Cumhuriyeti, Mali, Burma, Kore Cumhuriyeti, Brezilya, Somali, Bangladeş, Yemen Arap Cumhuriyeti

Yüzde 40-59: Nijerya, Pakistan, Peru, Gana, Endonezya, Grenada, Honduras, Madagaskar, Bolivya, Panama, Dominik Cumhuriyeti, Libya, Kamboçya, Surinam, Nijer.

Maniruzzaman, Duvalier ailesinin yalnız askeri unvanlar taşımakla kalmayıp özel askerlerle sivil halka terör saçtığı Haiti gibi örnekleri dışarıda bırakmış, yani askeri yönetimin geçerlilik sürelerini daha az hesaplamış oluyor. Ortalama Üçüncü Dünya devleti 1946 yılından beri bağımsızlık yıllarının yarısından fazlasını askeri yönetimle geçirmiştir.

Askeri yönetimler arttıkça, Üçüncü Dünya'da darbe sıklığı da artmaktadır. Şekil 7.2 ana mesajı iletiyor: 1940'larda dünyanın herhangi bir yerinde yarısı başarılı olan sekiz-on darbe girişimi olmaktayken 1970'lerde bu sayı iki katına çıkmıştır. İç savaşların tersine, yabancı güçler bu darbelerin yüzde 7 kadarına müdahale ettiler ve yüzde 4 kadarını durdurdular (David 1987: 1-2). Bu rakamların anlamı, darbelerin yüzde 90'nının önemli dış müdahale *olmadan* gerçekleştiğidir.

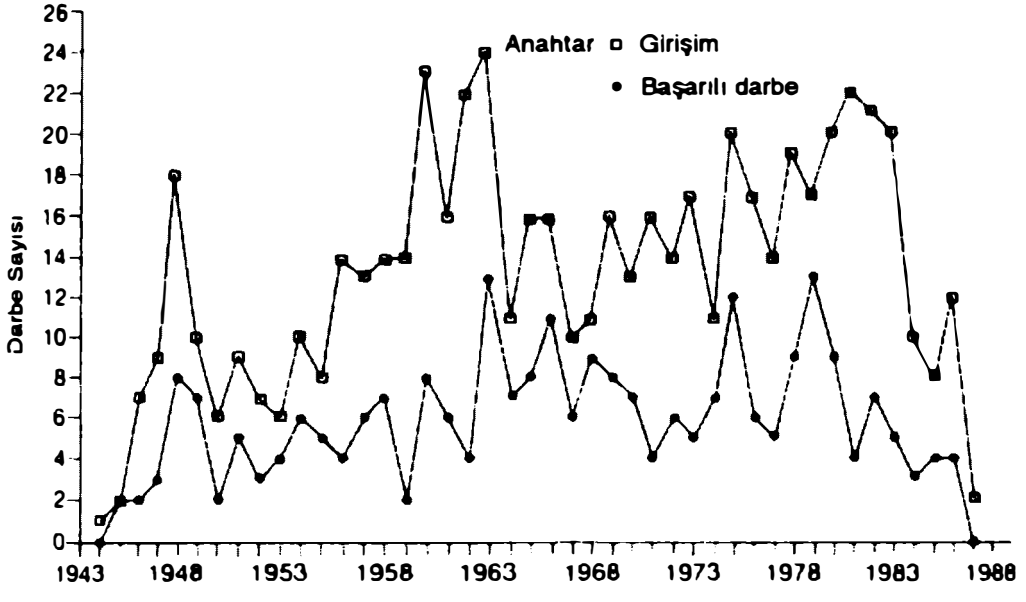

Şekil 7.2 Askeri darbeler, 1944-87

Darbeler kısmen bağımsız devletler arttığı için arttı. Girişimleri ve başarılı darbelerin sayısını yıldan yıla BM üyesi devlet sayısıyla karşılaştıran Şekil 7.3, 1960'lardan itibaren Asya ve Afrika devletleri örgüte üye olduktan sonra devlet başına darbe sayısının artışını gösteriyor. Şekil 7.4 olanların özelliklerini yansıtıyor: Latin Amerika'da, Ortadoğu ve Asya'da 1964'e kadar darbe ortalaması her üç

devlette yılda bir darbe oranına kadar vahşi biçimde artmıştır. Afrika'da ise Avrupa denetiminin ne olsa devam ettiği dönemde hiç görülmeyen darbeler, Üçüncü Dünya'da

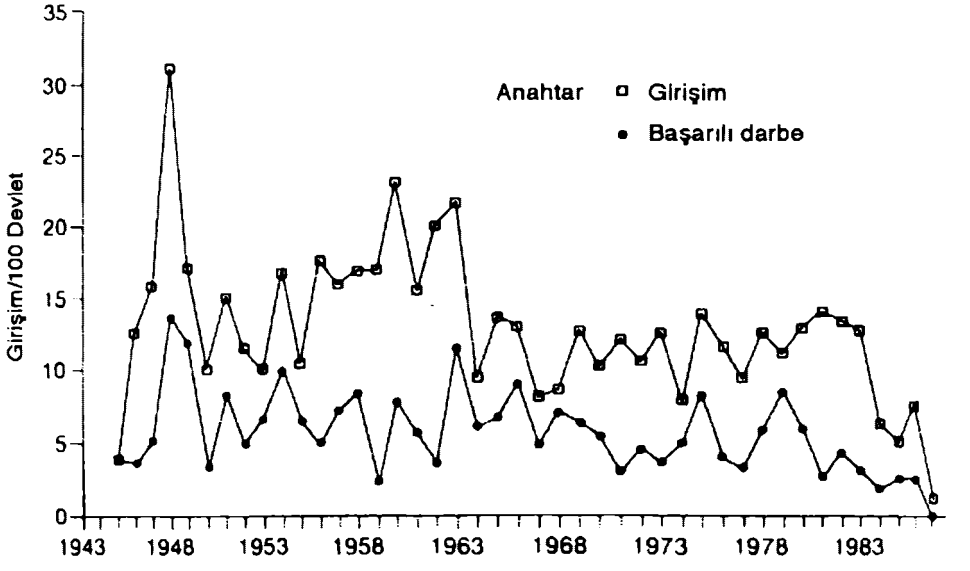

Şekil 7.3 100 devlet başına düşen askeri darbe, 1944-87

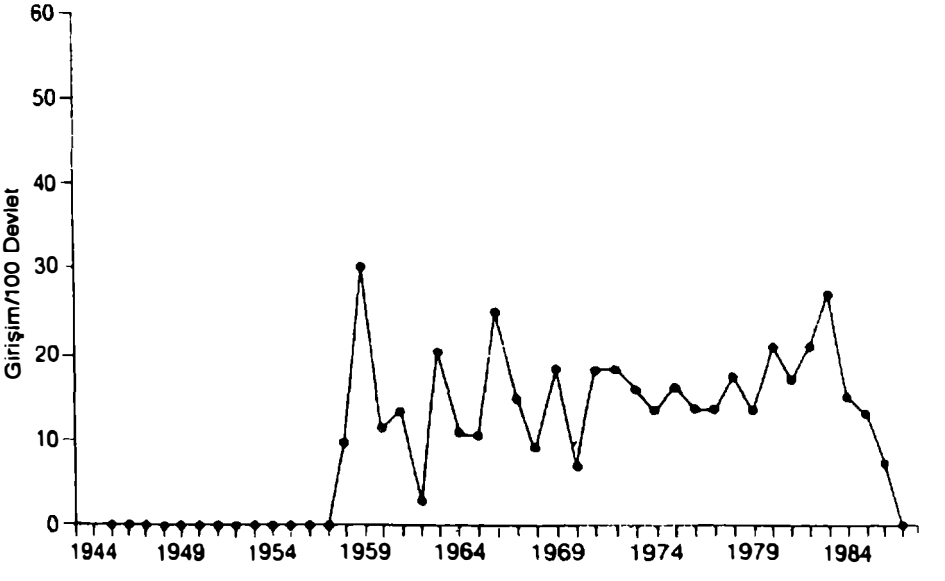

Şekil 7.4 100 devlet başına darbe girişimi, Afrika, 1944-87

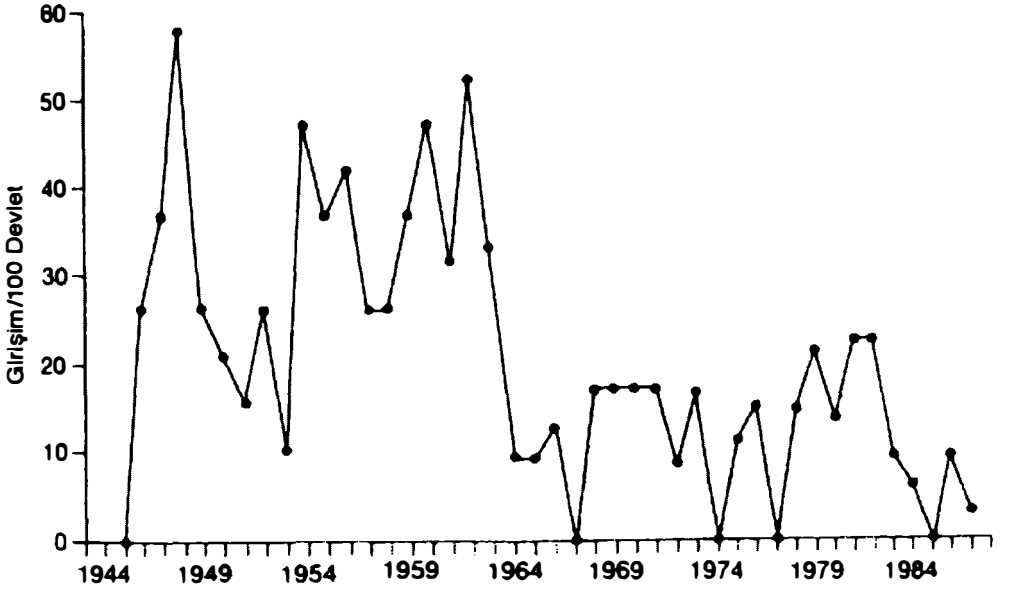

Şekil 7.5 100 devlet başına darbe girişimi, Latin Amerika 1944-87

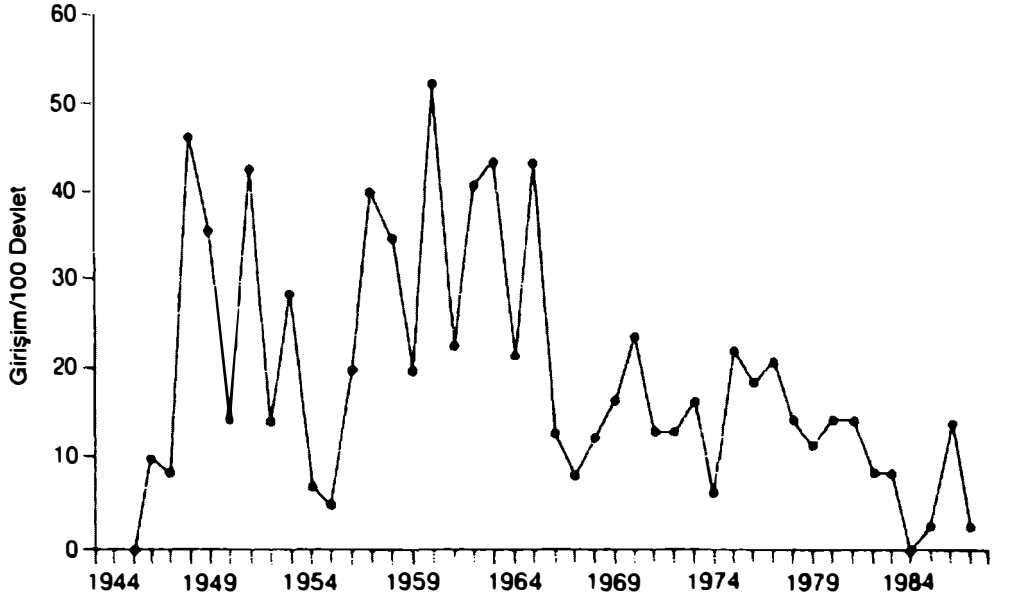

Şekil 7.6 100 devlet başına darbe girişimi, Asya ve Ortadoğu 1944-87

1959'a kadar, başka bölgelerde yaşanan darbe sıklığından daha hızlı artmıştır. Ama bunun anlamı, darbe sıklığındaki artışın istatistik bir hayal olduğu değildir. Tersine: 1960'tan sonra Birleşmiş Milletlere giren devletlerin kıyaslanamaz oranda askeri darbelere açık olduğunu göstermektedir.

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, darbelerin coğrafyası askeri yönetimle çakışıyor. 1980'den 1987'ye kadar, dünyada askeri darbe girişimi görünen yerler şuralar: İspanya, Kuzey Yemen, Güney Yemen, Mısır, Bahreyn, Suriye, Lübnan, Libya, Bangladeş, Tayland, Endonezya, Filipinler, Kuzey Kore, Bolivya, Surinam, Arjantin, Haiti, Guatemala, Panama, Grenada, Sudan, Moritanya, Ekvator Ginesi, Liberya, Gambia, Orta Afrika Cumhuriyeti, Seyşeller, Gana, Zimbabve, Çad, Somali, Kenya, Yukarı Volta, Tanzanya, Togo, Svaziland, Kamerun, Nijer, Lesoto, Nijerya, Gine-Bissau, Komorlar, Gine ve Uganda. Güney Yemen, Bangladeş, Filipinler, Arjantin, Surinam, Guatemala, Bolivya, Grenada, Panama, Haiti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gana, Çad, Yukarı Volta, Nijerya ve Gine'de darbeciler iktidara geldiler. Darbeler ve özellikle darbe girişimleri, oransız bir yoğunlukta Afrika'da toplanıyor.

1980 sonrasında başarısız veya başarılı girişimlerin açıkça azalmış görünmesinin gerçek bir değişimi ifade edip etmediği incelenmelidir. Şu ana kadar II. Dünya Savaşı sonrasından beri değişimin açık etkisi dünyanın bağımsız devletlerinde askerlerin dolaylı veya dolaysız yönetimlerinin payını artırdığı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Maniruzzaman'ın 1946 ile 1981 arasındaki sayıları, askeri yönetimden sivil yönetime geçilen yerlerin sayısının darbe sayısının altında kaldığını göstermektedir ve 1982-4 döneminde de altı sayısıyla başa baş gelmişlerdir. Latin Amerika'da sivil yönetime geçişi, 1960'lardan itibaren darbe sıklığında düşüş izlemektedir (görece istikrarlı askeri yöne-

timlerin kurulmuş olması da darbe sayısını düşürmektedir.) Latin Amerika II. Dünya Savaşı'ndan beri üç evre geçirmiştir: devlet iktidarı için sürekli mücadele dönemi ve militarizasyonda açık bir artış (1945'ten 1960'ların başlarına kadar); görece istikrarlı askeri yönetimler (1960'lardan 1970'lerin sonuna kadar) ve askeri yönetimlerde kısmı bir azalma dönemi (1980'den beri). Latin Amerika'daki sivilleşmenin olgunlaşmamışlığına ilişkin ifadeler dikkate alındığında, 1980'den beri görünen tersine dönüşün devam edeceğinden emin olamayız (Rouquié 1987: 2-3). Asya, Afrika ve Orta Doğu'daki devletler, daha istikrarlı askeri yönetimlere sahip görünmektedirler; darbe sıklığında görülen düşüş, şu ana kadar askeri yönetimden kurtuluş anlamına gelmemektedir.

Üçüncü Dünya devletleri, yani, Latin Amerika dışında II. Dünya Savaşı'ndan beri yoğun biçimde militerleştiler ve bu eğilimin tersine döndüğüne, sivilleşme sürecinin başladığına dair güçlü işaretler yoktur. Öyleyse, dünyanın endişeleneceği bir konu var demektir: yalnızca ulusal devletlerin deneyimle 'olgun'laşacağı biçimindeki eski görüşün yanlışlığı anlaşıldığı için değil, yalnızca Üçüncü Dünya'da savaşın nükleer silahların kullanımını ve büyük güçlerin karşı karşıya gelmesi riskini taşıdığı için de değil, askeri yönetimle yurttaşlara karşı şiddet uygulama el ele yürüdüğü içindir.

İşkence, şiddet, kaçırma ve siyasal cinayet biçimleriyle yurttaşlara karşı resmi şiddet kullanımını göz önünde tutalım. Üçüncü Dünya'da bütün olarak, Ruth Sivard'ın hesaplarına göre, askerlerin denetimindeki alan'ların yarısında "sık sık" yurttaşlara karşı şiddet uygulanmaktadır; askeri olmayan yönetimlerde şiddet uygulayanların oranı beşte birdir. Farklar, Latin Amerika, Ortadoğu ve Uzak Doğu'da, Güney Asya ve Afrika'dan daha fazladır. Aynı biçimde, oy hakkı sınırlamaları askeri yönetimlerde askeri

olmayan Üçüncü Dünya yönetimlerine göre çok daha yaygındır. İlişki ayrıca, neden-sonuç ilişkisi gibi görünmektedir: askerler güç kazanınca, yurttaş ve insan hakları geriler. Siyasal temsilin ve yurttaşların devlet iktidarının kötü davranışına karşı korunmasının değerine inananlar dünya çapında militarizasyondan endişe duymalıdırlar.

ASKERLER NASIL GÜÇ KAZANDI?

Avrupa devlet sistemindeki yüzyıllar içinde gelişen sivilleşme sürecinden sonra sisteme katılan devletler askeri yönetimlere doğru gidiyorlarsa, bu geçiş nasıl açıklanabilir? Açık olalım: Üçüncü Dünya devletlerinin çeşitliliği karşısında her ülkede askerlerin yükselişini ayrıntısıyla açıklayacak tek bir bakış açısı olamaz. Sahra'nın güneyine ilişkin olarak Samuel Decalo askerlerin gücü ve uyumuyla iktidarı ele geçirme eğilimi arasında bağlantı bulunduğunu kabul etmez. Ona göre tersine, "birçok Afrika ordusu, rekabet içindeki farklı rütbeden bir avuç subayın çeşitli etnik ve kişisel kaygıların bir araya getirdiği birliklerin öncelikle dayanışmacı bağlantılarına bağlı farklı kamplardan [oluşur]" (Decalo 1976: 14-15) ve iç rekabet onları darbe girişimine iter. Oysa Maxwell Owusu (1989) Gana'daki bağımsızlık sonrası darbeleri değersiz şeflere karşı uzun bir geçmişi olan halk isyan geleneğiyle ilişkilendirir. Ruth Collier ise Afrika ordularının, çoğunlukla bir kesimin tek parti iktidarını ötekilere dayattığında veya bağımsızlık sonrası ortaya çıkan çeşitli etnik grupları temsil eden çok partili sistemden çok bağımsızlık öncesi seçim başarılarıyla tek parti yönetiminin oluştuğu devletlerde darbe yaptığına işaret etmektedir (Collier 1982: 95-117). Birçok hami-yanaşma zincirinin ve etnik parçalanmanın bir arada bulunuşu elbette Afrika devletlerini askeri güç karşısında zayıflatmaktadır fakat bu durum ulusal koalisyonlar ve

partilerin sınırları içinde ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir açıklama, Güney Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'da fazla geçerlilik taşımaz. Latin Amerika'yla ilgili olarak J. Samuel Fitch şu açıklamayı yapar:

> "Askeri darbelerin önkoşullarıyla ilgili olarak gittikçe paylaşılan bir oydaşma ortaya çıktı. Darbeler, subaylar bir bunalım olduğuna inandığında oluyor. Hükümete düşman halk yargıları ve halkın huzursuzluğu, askerlerin kurumsal çıkarlarının tehdit edilmesi, sivil başkanların anayasayı çiğnemesi, yönetimin ciddi bir ekonomik bunalım karşısında görevini yapamaz derecede yetersiz kaldığının açıkça ortaya çıkması veya ciddi bir 'komünist tehdit' askerlerin bunalım duygusunu yoğunlaştıracaktır. Kişisel hırslar ve bağlantılar tek tek subayları etkileyebilir fakat askeri darbe yapma kararı genel olarak kurumsal bir karardır, hükümetin uygulamaları karşısında bütün olarak yüksek rütbeli subayların ortaklaşa değerlendirmelerini yansıtır."
>
> (Fitch 1986: 27-8)

O zaman, askerlerin egemenliğine ilişkin belirli yolları incelemek için bölge ve devletlerin özel tarihlerini incelemeye geçmeden önce, dünya çapında, ancak askeri yönetimi kolaylaştıran veya mümkün kılan koşulları tanımlamayı umabiliriz.

Birincisi, sivil egemenliğindeki kurumlar Üçüncü Dünya'da askerlerin duruma el koymasına yol açacak sıklıkta başarısız kalıyor olabilirler. Yirmi beş yıl önce Batılı siyaset çözümleyicileri Üçüncü Dünya sivil siyasetine askerlerin gittikçe daha fazla müdahale ettiğini gözlemlediklerinde bu açıklamaya eğilim göstermişlerdi.

İkincisi, Üçüncü Dünya askerlerine dış güçlerin verdiği aşırı destek bu örgütleri kendi devletleri içindeki rakipleri karşısında fazladan güçlendirmiş olabilir. Amerikan yardım programlarının köktenci eleştiricileri genellikle bu

görüşü ileri sürerler.

Üçüncüsü, Batı'da geniş ölçüde yaşanan askerlerle görüşme ve sistem içine alınmaları süreci, devletler askeri araçlarını devlet dışındaki büyük güçlerden ürün veya siyasal bağımlılık karşılığında sağladıkları için işlemiyor olabilir. Veya bu üçü aynı anda oluyor olabilir.

Bu üç oluşumdan hangisinin gerçekleştiği konusunda kanıtlara sahip değiliz. Askerlerin 35 Afrika devletinde 1960'la 1982 arasında siyasete müdahalesi konusunda dikkatli bir çözümleme, müdahalede şu etkenlerin rolüne işaret etmektedir:

> Orduda tek etnik grubun egemenliği,
> Hükümetin rakiplerine karşı sık sık yaptırımlar uygulanırken, aynı anda yüksek askeri harcamaların yapılması,
> Siyasal çoğulculuk bulunmayışı,
> Bağımsızlık öncesinde seçime katılımın düşük oluşu
> Tarımsal nüfus oranlarının düşük olması,
> Başkentte hızlı nüfus artışı,
> Sanayi istihdamında ve GSMH'da yavaş artış,
> İhracatın GSMH'ya oranının düşük olması,
> İhracat ürünlerinin çeşitliliğindeki azalış.
>
> (Johnson, Slater ve McGowan 1984: 635)

Nedenler hakkındaki bu tür birçok istatistik araştırmasını etkileyen çeşitli niteliklere karşın, liste bazı sık sık yinelenen temaya değinmektedir. Hepsinden önce, askeri müdahaleye yol açan ortamla ilgili olarak askerlerin özerkliği ile ekonomik bunalımı bir arada ele almaktadır. Yazarlar "toplumsal hareketlilik"in askeri müdahale ortamına yol açtığı ve "siyasal katılımın" buna karşı işlediği sonucuna varmışlardır. Onlara göre "güçlü kişilerin kapitalist dünya ekonomisinin kurallarını içselleştirdiği ve böylelikle son on yılın çok katı uluslararası ekonomik koşullarıyla baş edebildikleri devletlerde, bu devletlerin periferi özelliği

kısmen azalmış, sivil yapıları kısmen güçlenmiş ve etkili kişilerin bu kadar beceriyle uyum sağlayamadığı yerlere göre daha az askeri müdahale yaşanmıştır" (Johnson, Slater ve McGowan 1984: 636). Bu etkenlerin her biri ayrıca tartışılmayı hak etse de, hiçbiri devletlerin askeri darbelere karşı daha çok veya az açık hale geldiği tarihi sürece ışık tutmamaktadır.

Açık olalım. Devletlerin karakteristik şemaları dünyanın bir bölgesinden ötekine çok temel farklılıklar gösterir ve hırslı askerlerle siviller arasındaki bağlaşmalar da buna bağlı olarak değişkendir. Etnik ayrılıklar çağcıl Afrika ve Güney Asya devletlerinde çok daha önemliyken, Latin Amerika devletlerindeki önemi daha azdır. İslam içinde ve dışında dinsel bölünmeler, Ortadoğu'da birçok ana çatışmanın nedenidir. Dahası, askeri yönetimlerin geçerli olduğu yerlerde, silahlı kuvvetlerin kendi içindeki rekabetler sık sık iktidar mücadelesi doğurur. Arjantin'deki 15 Nisan 1987 ve sonrasındaki başarısız darbe, ordunun bir kesiminin mevcut askeri rejimin insan hakları ihlallerine karşı direnişini yansıtmaktadır (Bigo vd. 1988: 56-7). Fiji'deki 14 Mayıs 1987 darbesi "Fiji'nin yerli Fiji topluluğunun özel çıkarlarını korumayı dile getirerek" adanın yaklaşık çoğunluğuna sahip Hintlilerin seçim üstünlüğüne karşı yapılmıştı (Kelly 1988: 399). Ve Burundi'deki 3 Eylül 1987 darbesi ordunun bir kesimiyle ötekini karşı karşıya getirdi (Bigo vd. 1988: 56-7). Bu düzeyde bütün askeri rejimler ve bütün iktidarı almaya yönelik askeri girişimler yerel toplumsal yapıya ve eski tarihe dayanır. Eğer belirli askeri rejimlerin izlediği yolları özel tarihler olmadan açıklayamıyorsak, gene de, 1945'ten beri yaşanan dünya ölçeğindeki değişimin bütün dünyada askerlerin iktidara yönelik girişimlerini daha makul ve çekici hale getirip getirmediğini sormak ve dolayısıyla askeri rejimlerdeki dünya çapındaki artışı açıklamaya çalışmak mantıklı olacaktır.

Şu ana kadar üç hipotetik süreçten birinin -sivil kurumların başarısızlığı, askerlere verilen dış destek, devletle siviller arasındaki anlaşmanın asgariye inişi- çağcıl dünyada gerçekten yaşanıp yaşanmadığını bilebilmiş değiliz. Bunu ortaya çıkarmamız gerekir. Fakat Üçüncü Dünya devletlerinin deneyimleriyle Avrupa'da sivilleşmeyi sağlayan koşullar arasındaki zıtlık, Afrika, Ortadoğu ve Asya'nın çoğu yerinde neler yaşanıyor *olabileceğine* ilişkin önemli bir çıkarsama olanağı verebilir. Kurgulama şu: II. Dünya Savaşı sonrasındaki iki kutuplu, sonra yeni başlayan üç kutuplu dünya devlet sistemi, büyük güçler arasında Üçüncü Dünya devletleriyle bağlaşmalar yapma konusunda rekabeti çoğalttı ve Üçüncü Dünya'nın hiçbir bölgesini tarafsız bırakmadı. Bu rekabet büyük güçleri özellikle de Birleşik Devletler'le Sovyetler Birliği'ni birçok devlete silah, askeri eğitim ve askeri danışmanlık sağlamaya yöneltti.

Büyük devletler veya içlerindeki büyük çıkar grupları, karşılık olarak, petrol gibi ürünler, dünya sahnesinde siyasal destek ve bazen silah satışından kâr sağladılar. Bu devletlerde, öteki örgütler sabit kalırken veya çürürken, askeri örgütler sayı, kuvvet ve etkinlik olarak büyüdü. Askeri örgütlerin görece canlılığı onları hırslı fakat züğürt gençler için çekici kıldı ve askerlik, iş dünyası, eğitim ve sivil kamu yönetiminden yetenekli gençleri çekip aldı. Böylece askerler devletin yönetimini gittikçe daha kolay ele geçirdiler ve sivillerin onları denetim altına alması gittikçe daha zorlaştı. Pretorianizmin (imparatorun özel muhafız birliği) çeşitli biçimleri -oligarşik, köktenci veya Samuel Huntington'un terimiyle kitlesel biçimleri- ortaya çıktı. Militarizasyon egemen oldu.

Kurgulamanın inanılırlığı var mı? Savaş sonrası siyasal tarihleri üstünde durduğumuz ülkelerde yaşanan deneyimler kurguyu destekliyor. Tayvan ve Kore gibi aşırı örneklerde dış güçlerin yerel askerlere verdiği tam destek

ulusal ekonomilerin, ekonomik başarının kendisi askeri egemenliği önemsizleştirene kadar, tam anlamıyla denetim altına alınması sonucunu verdi (Amsden 1985, Cumings 1984, 1988, Deyo, Haggard ve Koo 1987, Hamilton 1986). Güney Kore'de örneğin, Park Chung-Hee, Japon işgal ordusunun eski bir subayı, 1961'de iktidara geldi. Park, bilinçle Japon usulü "zengin ülke, güçlü ordu" kurma siyaseti izledi (Launius 1985: 2). İki temel nedenle başarılı oldu: çünkü Kore 1907'den 1945'e kadar sıkı denetim altında yaşayan bir Japonya sömürgesiydi ve Koreli subaylar yeni rejimde kolayca iktidarı ellerine alabilecekleri konumlara çıkabildiler ve çünkü Amerikan işgal ordusu -bugün de halen Kore'dedir- bu plana destek verdi ve muhalif işçi ve öğrencilerin sindirilmesine katıldı.

Kuzey Kore 1950 yazında Güney Kore'yi ele geçirdiğinde toprakların devrimci yolda yeniden dağıtılması, askerlerin egemenliğine muhalefet edebilecek olası bir kaynağı tasfiye etmişti (Cumings 1989: 12). Güney Kore Amerikan desteğiyle kısa sürelerle birkaç kez sözde demokrasiye geçmişse de, 1961 darbesi askerleri tam anlamıyla iktidara yerleştirdi. Askeri yönetim ve Amerikan desteğiyle Güney Kore düşük ücretli, özellikle Japon ve Amerikan piyasaları için ihracata yönelik bir ekonomi kurdu. Sovyetler Birliği de, benzer biçimde ama ekonomide daha başarısız olarak, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Macaristan ve Çekoslovakya gibi uydularında uzun süre askeri varlığını ve denetimini sürdürdü.

Ulusal ordunun ve böylelikle devletin doğrudan yabancı denetiminde olduğu Doğu Asya'nın aşırı örneklerine Latin Amerika'da, muhtemelen Panama, Küba ve Honduras dışında, yaklaşılmıyor. Latin Amerika devletleri, iki yüzyıl önce İspanya ve Portekiz'den bağımsızlıklarını aldıklarından beri siyasete askerlerin müdahale ettiği kendi uzun geçmişi olan geleneklerine sahiptiler. Ama 1960 ve

1970'lerde uzun ömürlü siyasal rejimler daha geçerli oldu Bu rejimlerin iki biçimi görüldü: biri Paraguay'da Stroessner veya Nikaragua'daki Somoza rejimi gibi kişisel, yanaşmacı, ikincisi Peron sonrası Arjantin veya Vargas sonrası Brezilya'da olduğu gibi askerlerin "kurumsal" yönetimiydi.

1960'lardan bir süre önce Birleşik Devletler Karayipler ve Orta Amerika'da bazı devletleri, istediği rejimi kurmak veya devam ettirmek için deniz piyadelerini istediğince gönderebildiği "askeri vesayet" altında tutuyordu (Rouquié 1987: 117-28). Ama o zamana kadar ne Amerikan sermayesi ne de askeri yardımı Latin Amerika'nın ötekı bölgelerine bu kadar derinden sızmış değildi. Çok sık yaşanan Güney Amerika darbeleri doğrudan ABD müdahalesini doğuracak bir ilgi yaratmıyordu. Küba devrimi ve Sovyet-Küba işbirliğinin başlamasıyla Kennedy yönetimi Latin Amerika siyasetini yeniden tanımladı ve 1962'den itibaren Amerikan askeri yardımı,

> "eskisinden çok daha yoğun ve daha iyi kurumsallaşmış biçimde başladı. Amerikan askeri planlaması yapısallık kazandı ve Latin Amerika ordularıyla metropol ordunun ilişkileri çok daha yakınlaştı. ABD ordusu alt kıtanın on dokuz ülkesinde önemi değişen derecelerde askeri görevler yüklendi ve buralardaki varlığı genellikle askeri malzeme satış veya hibe anlaşmalarının ayrılmaz parçasıydı."
>
> (Rouquié 1987: 132)

Amerikan askeri yardımı 1953-63 arası dönemde yılda 40 milyon dolar civarındayken, 1964-7 döneminde yılda 125 milyon dolara yükseldi (Rouquié 1987: 131). ABD ordusunun varlığı iktidardaki askeri rejimleri pekiştirerek Latin Amerika'da askerlerin iktidara el koyma sıklığını azalttı. 1970'lerin sonunda ABD mevcut askeri rejimlerden desteğini çekmeye başlayana kadar sivilleşmeye yönelik eğilim

güç kazanamadı.

Brezilya bu durumu açıklayan güzel bir örnektir. Brezilya'da 1889'da imparatorluğun ordu tarafından devrilmesinden beri askerlerin sivillere üstünlüğü söz konusuysa da iktidara doğrudan el koymamışlar, 1964'teki 'Nisan Devrimi'ne kadar devleti kalıcı biçimde yönetmeye kalkmamışlardı. Bundan sonra askeri rejimler Brezilya'yı ABD sermayesine ve askeri yardımına açtılar, Soğuk Savaş'ta Amerikan-Brezilya ittifakı başladı. Askeri yönetim 1985'e kadar sürdü. 1982'deki yerel seçimlerde muhalefet önderleri anahtar eyaletlerde yönetime geldiler ve 1984'te askeri yönetimin ılımlı bir muhalifi olan Tancredo Neves Brezilya başkanlığına seçildi. Militarizasyondan arınma başladı ama askerlere de önemli telafi edici kazanımlar sağlandı: yerli silah sanayi desteklendi ve bütçede askerlerin payı artırıldı. Birleşik Devletler Brezilya'nın sivilleşmesine doğrudan müdahale etmedi, fakat insan haklarına daha fazla ilgi göstermesi ve güçten düşen askeri rejimlere hemen destek verme eğiliminin zayıflaması elbette gelişmelerde etkili oldu.

Komşu Surinam'da Hollanda'dan bağımsızlığını aldıktan beş yıl sonra askeri yönetim kuruldu fakat burada askerler sosyalist olduklarını açıkladılar (Sedoc-Dahlberg 1986). 1975'teki bağımsızlıktan 1980'deki askeri darbeye kadar Surinam'ın önde gelen üç partisi üç ana etnik grubu temsil ediyordu: Hintliler, Kreoller ve Cavalılar. Fakat ordu içindeki çalışma hayatından kaynaklanan bir dizi kargaşadan sonra çavuşların idaresindeki 600 kişilik birlik devlet yönetimini ele geçirdi ve yeni hükümet Küba'dan önemli derecede yardım gördü, Küba'yla siyasal işbirliğine girdi. Bu sırada askerlerin sayısı artırıldı, iç düzeni sağlamakla görevli 3.000 kişilik Halk Milisi kuruldu ve düşük gelirli devletlerin ortalamasından üç kat fazla bir orana çıkılarak nüfusun yüzde 1,4'ü silah altına alındı. Brezilya

önderleri, yanı başlarındaki solcu devletin varlığından telaşa kapılarak 1983'te "Surinam ordusunu iki katına çıkarmaya yetecek silah karşılığında Surinam'dan pirinç ve aluminyum oksit almak" (Sedoc-Dahlberg 1986: 97) ve Surinam'ın sosyal politikasını ılımlılaştırması üzerine anlaşma yaptılar. Küba ve Brezilya yardımları birlikte, Surinam'da askerlerin manevra sahasını genişletti ve daha geniş bir toplumsal tabana dayanarak yönetimde kalmalarına katkıda bulundu.

Libya askeri yönetimde bir başka yol izledi (Anderson 1986: 251-69). İtalyan emperyalizmi birbirinden ayrı ve düşman Trablusgarp'la Sirenaik'i tek ülke olarak kaynaştırmıştı. Sunusi önder İdris 1951'de bağımsızlık kazanılınca kral oldu ve Sirenaik'ten destek gördü. İtalya'nın Kuzey Afrika'dan çıkartılması için Müttefiklerle işbirliği yapması Trablusgarp'taki rakiplerine karşı ona büyük siyasal avantaj kazandırıyordu. Bağımsız Libya'da tanımlanmamış bir ulusal devlet oluşmuş değildi. Birbirleriyle örtüşen geniş aileler patronaj yoluyla hükmetmekteydiler. Petrol geliriyle zenginleşmişler ve altyapı inşaatına girişme olanağı bulmuşlardı; böylece kral ve satrapları geniş bir merkezi bürokrasi oluşturmadan ülkeyi yönetiyorlardı. Küçük Libya Kraliyet Ordusu II. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle birlikte savaşan birliklerden kuruluydu ve kabile halkından oluşan eyaletlerdeki güvenlik güçleriyle Amerikan ve İngiliz askeri üslerindeki askerler yanında önemsiz kalıyordu. Angloamerikan varlığına karşın yüzbaşı Muammer Kaddafi 1969'da başarılı bir darbe yaptı. Gerçekten de petrol gelirlerini denetimi altına alması Kaddafi'nin İngiliz ve Amerikalıları ülkeden çıkartmasını, eski yöneticilerin çoğunu tasfiye etmesini, devleti İslamlaştırmasını ve Araplaştırmasını, başka yerlerde gelişmeye başlamış devrimci rejimlere yardım programları yürütmesini ama öncülleri gibi büyük merkezi yapı oluşturmaktan kaçınmasını sağladı. Dönüş-

türülen devlet Sovyetler Birliği'ne dikkatli şekilde kur yapmaya ve Amerika'nın gücüne karşı muhalefet kampanyasına başladı. Bir tür ulusçuluk, kırılgan devlete cesaret verirken, askeri yönetime de meşruiyet kazandırdı.

Güney Kore'de Amerikan işgali devletin savaş sonrası yapısını doğrudan etkiledi. Brezilya'da Amerika'nın Latin Amerika askeri rejimlerine karşı tutumundaki değişiklik siyasal değişimin koşullarını oluşturdu fakat askeri yönetimin tarihine egemen olmadı. Libya Amerika'nın askeri varlığına rağmen askeri rejim kurdu. Askeri yönetimlerin koşulları ve sonuçları gerçekten de Üçüncü Dünya'nın bir bölgesinden ötekine büyük farklılık gösteriyor. Büyük güçlerin rekabeti ve müdahalesi bir darbenin desteklenmesi ve bir askeri rejimin sürdürülmesinden öte rol oynamadı. Fakat Üçüncü Dünya devletlerinin büyük güçlerle ve birbirleriyle ilişkilerinde yaşanan değişim bütün dünyada askeri rejimlerin ritminde önemli değişiklikler yarattı. Bu açıdan devlet sisteminin niteliği de değişimde etkiliydi.

Büyük güçlerin askerlerle karşılaşması ve onlara müdahalesi bu çözümlemenin ortaya koyduğu etkiye sahipse, sivilleşmeye giden bir yol ortaya çıkıyor. Bunun da iki güzergâhı var: büyük devletlerin Üçüncü Dünya devletinin askeri gücünü destekleme konusunda girişikleri rekabet zayıflayacak veya hedef devletler bu rekabete taraf olmaktan çıkacaklar. Bunun için devletin sivil kurumlarıyla yurttaşların önemli bir bölümü arasında pazarlığın teşvik edilmesi gerekecektir. Yurttaşlara eşit muameleyi ve onlara karşı sorumluluğu içeren düzenli vergi sistemlerinin yaratılması muhtemelen süreci hızlandıracaktır. Alfred Stepan'ın ileri sürdüğü gibi (1988: 84-5) Brezilya'nın devasa silah ihracat sanayii kurmasıyla, paradoksal olarak generallerin özerkliğini azaltıcı ve böylelikle sivil bürokrasinin gelişmesiyle, kazanılmış haklar ve sivillerle pazarlık yoluyla, bir tür demokratikleşme sağlanacaktır. Hükümetin mal

ve hizmet üretiminin artırılmasına müdahale etmesi genel olarak (ve umulur ki daha az çatışmayla) sivilleşmeyi teşvik edecektir. Bu günler geldiğinde, muhtemelen, Avrupa deneyiminin izlenmemesi sayesinde, bu deneyimin yarattığı zulümden kısmen kurtulabiliriz. Ama gene de Avrupa devlet oluşumu üstüne bilinçli olarak düşünülmesi, bir dizi olasılığı bir parça anlaşılmazlıktan çıkartıyor.

SONUÇ YERİNE

Elbette benim bu temaları ele alışımda bazı özel imalar var. Bütün önceki itirazlarıma karşın, yaptığım bir tür entelektüel sömürgeciliğe, Avrupa devletleri kamu yaşamının sivilleştiği bir deneyim geçirmişlerse, bugünün Üçüncü Dünya devletlerinin de -ancak kendileri veya efendileri Avrupa sürecinin işlemesine izin verirlerse- bunu yaşaması gerektiği ön kabulüne dönüşüyor. Asker-sivil ilişkilerinde bu kadar farklılığı yaratan bölgeler arasındaki jeopolitik farklılığı da göz ardı ediyor. Orta Amerika ve Karayiplerde doğrudan Amerikan askeri müdahalesi tehdidi var, Ortadoğu ekonomileri için petrolün taşıdığı merkezi önem, Güney Afrika'nın kuzeyindeki devletlere el atması, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'ın komşularının siyasetinde bir etken olarak yer alan endüstriyel büyümeleri söz konusu. Askeri yönetimi teşvik eden etnik bölünmüşlük ve mücadeleler de unutuluyor. Çağcıl militarizasyonu tarihsel perspektif içine yerleştirme çabam, çok parlak bir ışık tutarak konunun inceliklerini karanlıkta bırakma, gerçek ışık ve gölgelerini silme riskini getiriyor. Savunmam basit: Üçüncü Dünya devletlerinde askeri yönetimlerin güç kazanmasının, devlet oluşumunun doğal bir evresi olmadığı önceki deneyimlerin bize gösterdiği gibi, devletler olgunlaştıkça yavaş yavaş ortadan kalkacağı konusunda dikkatli olmalıyız.

Çağcıl militarizasyon Avrupa devlet oluşumu araştırmalarının ışık tuttuğu tek önemli konu da değil. Süreç kendi adına incelenmeyi hak ediyor, çünkü basitçe Avrupa ulusal devlet sisteminin oluşumu bütün Batılıların ve Batılı olmayanların da çoğunun yaşamlarını etkiliyor. Bu kitap umarım, Avrupa devlet oluşumunun yarattığı büyük ihtimali, ulusal devletin öteki siyasal örgütlenme biçimleri üstündeki nihai zaferini göstermiştir. Ancak uluslararası savaşların ölçek ve masraflarının onaltıncı yüzyılda önemli oranda büyümesiyle (elbette bu da Avrupa devletlerinin Türk ve Çinlilerle etkileşime girmesi kadar kendi aralarındaki rekabetin sonucuydu) ulusal devletler o zamana kadar Avrupa'da yaygın olan imparatorluklar, şehir-devletleri ve federasyonlar karşısında büyük avantaj kazandılar.

Avrupalılar da ulusal devlete geçerken tek yol izlemediler. Kıtanın değişik yerlerinde yoğunlaşmış sermaye ve yoğunlaşmış zorun göreli başatlığının işlevi olarak dönüşümün üç farklı yolu -zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş-zor- yönetici, toprak sahipleri, kapitalistler, işçiler ve köylülerin farklı deneyimleriyle biçimlendi. Süreç içinde, bir zamanlar var olan devletlerin çoğu yok oldu ve geri kalanlar biçim ve davranış olarak kökten değişiklikler geçirdi. Kapitalistlerin daha üstün olduğu bölge ve dönemlerde, devletler çoğunlukla parçalıydı, merkezileşmeye direnildi ve egemen sınıfları temsil eden kurumlara daha fazla hareket alanı sağlandı. Onsekiz ve ondokuzuncu yüzyılda büyük yurttaş ordularının ortaya çıkmasından önce, bu devletler savaş seferberliğini kolayca becerdiler (özellikle donanma savaşı) ve bunu yapabildikleri için kalıcı devlet yapısının geliştirilmesi görece söz konusu olmadı.

Toprak sahiplerinin egemen olduğu bölgelerde, tersine, ticarileşmemiş ekonomiden savaş araçlarını sızdırma çabasının sonucu olarak yöneticilerle toprak sahibi mütte-

fikleri arasında birlik ve geniş idari yapı yaratılarak, çok daha hantal, merkezileşmiş devletler kurulmuştur. Aşırı bir örnek olarak Polonya'da dört-beş yüzyıl içinde toprak sahiplerinin ağırlığının krallığı tasfiye etmesi ve peşinden gerileme ve çöküşün gelmesi verilebilir.

Devlet oluşumunda sermaye-yoğun ve zor-yoğun yollar arasında, sermaye ve zorun daha dengeli olması, sınıf mücadelesini doğurdu, ama Fransa ve İngiltere gibi birkaç devlette kitlesel ordu kurma ve besleme kapasitesine sahip oldukları için ulusal devlet kurma yolu açıldı. Bu birkaç devlet bütün öteki devletler için savaş ölçütlerini belirler oldular, Avrupa devlet sistemini ve ulusal devletin Avrupa değişkesini bütün dünyaya dayatmakta önemli rol oynadılar. II. Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa'ya özgü olan ulusal devlet sistemi bütün dünyanın denetlenmesinde iddia sahibi oldu. Sistem Avrupa'da doğmuş olduğu için, Avrupa tarihinin yakından incelenmesi çağcıl dünya sisteminin kökeni, karakteri ve sınırlarını anlamakta bize yardımcı olmaktadır.

Avrupa devletlerini yeni bir evreye sokan değişiklikleri incelemek için, 1992 baharında yazdığım gibi birçok neden var. Kaçınılmaz olan gerçekleşti. 1988'den beri Sovyetler Birliği önce Birleşik Devletler'le derin, dolaylı bir rekabete girdiği Afganistan'dan askerlerini çekti, sonra kendisini oluşturan cumhuriyetler parçalandı ve bu cumhuriyetlerden bazıları da parçalandı. Rusya ve Ukrayna (bugün sallantılı bir federasyonun ayrı devletleri), nükleer silahlara, Kırım'a ve Karadeniz donanmasına sahip çıkmak için birbirlerine savaş naraları attılar. Yugoslavya, Sırbistan ve Sırp olmayan cumhuriyetler olarak parçalandı. Almanya Demokratik Cumhuriyeti daha büyük, zengin Alman komşusu ve eski düşmanına katıldı. Öteki Doğu ve Orta Avrupa devletleri farklı mücadele düzeyleriyle sosyalist rejimlerini inkâr ettiler ve sosyalizmden çıkan Çekos-

lovakya'da Çeklerle Slovaklar arasında ayrılık doğdu. Eski Sovyet etki alanındaki bazı devletlerde askeri yönetim beklentisi yükseldi.

Hepsi bu değil. Sovyetler Birliği'nin inayeti sona erince, Birleşik Devletler Avrupa'nın bazı devletlerini, Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Irak'a karşı yıkıcı bir saldırıya yöneltti. Bu arada Avrupa Birliği ekonomik birliğe yönelik bazı adımlar attı ve komşu devletler -bazı eski sosyalist devletler de dahil- AB ile bütünleşmek için rekabete başladılar. Bu değişiklikler, ölçüsü, hızı ve karşılıklı etkileşimiyle, Avrupa devlet sisteminin 1815-18, 1918-21 veya 1945-8 büyük savaşlarından sonra yapılan genel barış anlaşmalarından sonraki ciddi değişiklikleri andırıyor. Sanki Soğuk Savaş metafordan başka bir şey değildi!

Bütün bu değişikliklerin bağıntısı nerede? Kuşkusuz merkezi bağ üç yapıyı birleştiriyor: Amerikan devleti, Sovyet devleti ve Avrupa Birliği. Eşitsiz ekonomik temellerde Amerika ve Sovyetler kırk yıl dış siyasetlerini birbirleriyle askeri ve siyasal rekabete göre düzenlediler. İki tarafın Afganistan'da karşılaşması (Amerika'nın Sovyet destekli rejime karşı gerilla muhalefetini desteklemesi, Sovyetlerin mali yardım ve doğrudan askeri müdahalesi) Amerika'nın Sovyet zaferini engelleme kapasitesini gösterdi ve bu arada Sovyet maliyesi, insan gücü, morali ve askeri prestiji eridi.

1985'te iktidara gelen Mikhail Gorbaçev yalnız Afganistan'dan çekilmeyi örgütlemekle kalmadı. Sovyetler Birliği'nin militarizasyondan uzaklaştırılmasını, Varşova Paktı içindeki muhalif hareketlerin zorla bastırılması siyasetinden vazgeçilmesi ve Sovyet ekonomisinin askeri üretimden sivil üretime geçmesine kadar vardırdı. Bu siyasetler Sovyetler Birliği'nin askerlik, istihbarat ve parti kurumunu tehdit etmesine karşın, Avrupa Birliği eski Sovyet bloğunun birçok parçasının üyeliğini akla getirdi ve çekici kıldı. Aynı zamanda Polonya, Çekoslovakya, Estonya, Letonya,

Litvanya ve SSCB'nin batı sınırındaki öteki bölgelerde Sovyet işbirlikçilerin otoritesi hızla ve gözle görünür biçimde zayıfladı. Gorbaçev uydulardaki tehditlere karşı askeri müdahalede bulunmaktan kaçınınca, muhalefet hızla örgütlendi.

İlk ayrılıkların gündeme getirmeyeceği özerklik veya bağımsızlık talepleri öteki devletlerde veya devletlerin alt birimlerinde hızla çoğaldı. SSCB içindeki cumhuriyetlerin ve etnik grupların önderleri kendi kaderini tayin hakkını dile getirerek dış devletlere başvurdular. Böylece Estonya, Letonya, Litvanya halen mevcudiyetini koruyan Sovyetler Birliği'nden hızla koptu. Sonra Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Yugoslavya'dan kopmak için aynı desteği buldular.

Gorbaçev kendi sallantıdaki ülkesinde yalnız güçlerini zayıflattığı askerler, istihbarat ve parti kurumundan değil iki can alıcı önemdeki gruptan da muhalefet gördü. Birincisi SSCB'nin çeşitli idari birimlerindeki -Gürcistan, Osetya, Moldavya, Dağlık-Karabağ hatta Leningrad- rekabet halindeki ulusçu ve sözde-ulusçu grupları içeriyordu. İkincisi, sonunda eski Moskova parti patronu Boris Yeltsin çevresinde toplanan ekonomik ve siyasal reformcuların gevşek ağından oluşuyordu. Fikir anketlerinin çoğalması ve yeni kurulan Halk Temsilcileri Kongresi için çok adaylı seçim yapılması talepleri reformcuları rahatlattı ve örgütlenme olanağı sağladı. Ağustos 1991'de eski düzenin üyelerinin darbe girişimi askeri hatalar ve Yeltsin dahil reformcu muhalefetin uyumlu gayretiyle başarısız oldu. Fakat darbenin başında Gorbaçev görevini terk etti ve Yeltsin Rusya federasyonunun etkili ulusal önderi olarak öne çıktı. SSCB konfedere cumhuriyetlere dönüştü ve Baltık devletleri kesin olarak birlikten koptu. Soğuk Savaş bitmekle kalmamış, taraflardan biri yıkılmıştı.

Uzun dönemde, eğer bu bölümdeki akıl yürütmesi

doğru çıkarsa, Soğuk Savaş düşmanlıklarının zayıflaması Avrupalı olmayanların bir büyük devlet bloğuyla ittifak yapma, satılık ürün ve siyasal sadakat karşılığında silahlanma, askeri rejimler kurup sürdürme ve dünya çapında iç savaşlara müdahale etme zorunluluğunu ortadan kaldıracaktır. Ayrıca Avrupalıların patrimonyalizm, komisyonculuk ve ulusallaşma dönemlerinde kurduğu, sonra 19 ve 20. yüzyıllarda bütün dünyaya yayılan devlet sisteminin dağılması da hızlanabilir. Bu gerçekleşirse dünya barış içinde düzenlemeler yapmak için görülmemiş bir fırsat yakalayabilir.

Sistem ne kadar sürebilir? Resmen özerk devletler çağının kapandığına dair bazı işaretler var: Birleşmiş Milletler'in pat durumu, kalıcı askeri-ekonomik blokların hızla değişen ittifaklarının ortadan kalkması, EEC, EFTA gibi pazar bağlantılı birliklerin oluşması, sermayenin uluslararasılaşması, sermayesi her yerde ve hiçbir yerde bulunmayan şirketlerin artması, mevcut devletler içinde sonunda onları eski pastanın kırıntılarına dönüştürecek özerklik ve ulusallık talepleri, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin iç endişelerle ilgilenmeye başlaması, eski SSCB içindeki ulusal eylemlilik, askerden arındırılmış bir devlet olan Japonya'nın dünya gücü haline gelmeye başlaması, Çin'in devasa örgütü, nüfusu ve ideolojik gücüyle dünya için yaratabileceği tehdit veya vaatler. Avrupalıların biçimlendirdiği devlet sistemi her zaman yoktu. Sonsuza kadar da var olmayacak.

Devlet sisteminin ölüm ilanını yazmak kolay olmayacak. Bir yanda Avrupa sivil yaşamının pasifleştiğini ve askeri güç arayışı sonucu devlet oluşumunun yan ürünü olarak biçimlenen az veya çok temsili siyasal kurumların biçimlendiğini görüyoruz. Öte yandan savaşın yıkıcı gücünün arttığını, devletlerin bireylerin yaşamına belirleyici biçimde müdahale ettiğini, sınıfsal denetimin daha önce gö-

rülmemiş araçlarının yaratıldığını gözlemliyoruz. Devleti yıkın ve Lübnan yaratın! Güçlendirin ve Kore yaratın! Öteki biçimler ulusal devletin yerini alana kadar iki alternatif de istenmez. Tek gerçek cevap ulusal devletlerin devasa gücünü savaştan uzaklaştırmak, adaletin, kişisel güvenliğin ve demokrasinin yaratılması için kullanmak. Araştırmam bu dev görevin nasıl gerçekleştirilebileceğini göstermiyor. Fakat görevin niçin acil olduğunu gösteriyor.

Kaynakça

Abel, Wilhelm, *Agrarkrisen und Agrarkonjunttur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungsmirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter,* Paul Parey, Hamburg ve Berlin, 1966.

——, *Massenarmuth und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa.* Paul Parey, Hamburg ve Berlin, 1974.

Aberg, Alf, "The Swedish Army, from Lutzen to Narva" Michael Roberts, ed., *Sweden's Age of Greatness, 1632-1718*'de, St Martin's, New York, 1973.

Abu-Lughod, Janet, "Did the West Rise or Did the East Fall? Some Reflections from the Thirteenth Century World System", Working Paper 50, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1987.

——, *Before European Hegemony,* Oxford University Press, New York, 1989.

Adelman, Jonathan R., *Revolution, Armies, and War: A Political History,* Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1985.

Adelmann, Gerhard, "Die ländlichen Textilgewerbe des Rheinlandes vor der Industrialisierung", *Rheinische Vierteljahrsblätter* 43, 260-88, 1979.

Ågren, Kurt vd., *Aristocrats, Farmers, Proletarians. Essays in Swedish Demographic History.* Uppsala: Almqvist ve Wiksell. Studia Historica Upsaliensia, 47, 1973.

Aguero, Felipe, "Social Effects: Military Autonomy in Developing Countries", *Alternatives* 10: 75-92, 1984.

Alapuro, Risto, "Regional Variation in Political Mobilization. On the Incorporation of the Agrarian Population into the State of Finland, 1907-1932", *Scandinavian Journal of History* 1: 215-42, 1976.

——, "Interstate Relationships and Political Mobilization in the Nordic Countries: A Perspective", Risto Alapuro vd., ed, *Small States in Comparative Perspective. Essays for Erik Allardt*'de, Norwegian University Press, Oslo, 1985.

——, *State ve Revolution in Finland,* University of California Press, Berkeley, California, 1988.

Alestalo, Matti ve Stein Kuhnle, "The Scandinavian Route. Economic, Social and Politicial Developments in Denmark, Finland, Norway, and Sweden", Research Report no. 31, Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, 1984.

Ames, Edward ve Richard T. Rapp, "The Birth and Death of Taxes: A Hypothesis", *Journal of Economic History* 37: 161-78, 1977.

Amsden, Alice H., "The State and Taiwan's Economic Development", Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, ed, *Bringing the State Back*'de, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Anderson, Lisa, *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980.* Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1986.

Anderson, M. S., I*War and Society in Europe of the Old Regime 1618-1789,* Fontana, Londra, 1988.

Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State,* NLB, Londra, 1974.

Andrén, Anders, "States and Towns in the Middle Ages: The Scandinavian Experience", *Theory and Sooety*'de yayımlanacak, 1989.

Andrews, Kenneth R., *Trade, Plunder and Settlement. Maritime Enterprise and of the British Empire, 1480-1630,* Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Antoine, Michel, *Le Conseil du Roi sous le règne de Louis XV,* Droz, Cenevre, 1970.

Apter, David ve Nagayo Sawa, *Against the State. Politics and Social Protest in Japan,* Harvard University Press, Cambridge, 1984.

Ardant, Gabriel, *Théorie sociologique de l'impôt.* SEVPEN. 2 c, Paris, 1965.

—, "Financial Policy and Economic Infrastructure of Modern States and Nations", Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe'*da, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1975.

Arrighi, Giovanni, ed., *Semiperipheral Development. The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century,* Beverly Hills, Sage, California, 1985.

Artéus, Gunnar, *Krigsmakt och Sawhälle i Friketstidens Sverige,* Militärhistoriska Förlaget, Stockholm, 1982.

—, *Till Militärstatens Förhistoria. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering,* Probus, Stockholm, 1986.

Attman, Artur, *American Bullion in the European World Trade, 1600-1800.* Goteberg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 1986.

Aubert, Jacques ve Raphaël Petit, *La police en France, Service public,* Berger Levrault, Paris, 1981.

— vd., *L'Etat et la police en France (1789-1914),* Droz, Cenevre, 1979.

Aydelot, Philippe, Louis Bergeron ve Marcel Roncayolo, *Industrialisation et croissance urbaine dans la France du XIXe siècle,* Centre de Recherches Historiques, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1981.

Ayoob, Mohammed, "The Third World in the System of States: Acute Schizophrenia or Growing Pains?" *International Studies Quarterly* 33: 67-79, 1989.

Bade, Klaus J., "Transnationale Migration und Arbeitsmarkt im Kaiserreich. Vom Agrarstaat mit stärker Industrie zum Industriestaat mit stärker agrarischen Basis", Toni Pierenkemper ve Richard Tilly, ed., *Historisch Arbeitsmarktforschung. Entstehung, Entwicklung und Probleme der Vermarktung von Arbeitskraft,* Vandenhoeck ve Ruprecht, Göttingen, 1982.

Badie, Bertrand, *Le développement politique,* Economica, 2. ed., Paris, 1980.

— ve Pierre Birnbaum, 1979 *Sociologie de l'Etat,* Grasset, Paris.

Bai, Shouyi, ed., *Précis d 'histoire de Chine*, Foreign Language Publishing House, Beijing, 1988.

Bairoch, Paul, *Taille des villes, conditions de vie et développement économique*, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1977.

——, *De Jéricho à Mexico. Villes et économie dans l'histoire*, Gallimard, Paris, 1985.

Baker, BrendaJ ve George G. Armelagos, "The Origin and Antiquity of Syphilis", *Current Anthropology* 29: 703-37, 1988.

Ballbé, Manuel, *Ordén público y militarismo en la España constitucional (1812-983)*, Alianza Editorial, Madrid, 1983.

Barfield, Thomas J., *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China.*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.

Barnett, Corelli, *Britain and Her Army, 1509-1970. A Military, Political and Social Survey*, Penguin, ilk baskısı 1970, Harmondsworth, 1974.

Batchelder, Ronald W. ve Herman Freudenberger, "On the Rational Origins of the Modern Centralized State", *Explorations in Economic History* 20: 1-13, 1983.

Bates, Robert H., "Lessons from History, or the Perfidy of English Exceptionalism and the Significance of Historical France", *World Politics* 40: 499-516, 1988.

Baxter, Douglas Clark, *Servants of the Sword: Intendants of the Army, 1630-70*, Urbana, University of Illinois Press, Illionis, 1976.

Baynham, Simon, ed., *Military Power and Politics in Black Africa*. St Martins, New York, 1986.

Bean, Richard, "War and the Birth of the Nation State", *Journal of Economic History* 33: 203-21, 1973.

Becker, Marvin B., "Economic Change and the Emerging Florentine Territorial State", *Studies in the Renaissance* 13: 7-39, 1966.

——, *Civility and Society in Western Europe, 1300-1600*. Bloomington, Indiana University Press, Indiana, 1988.

Beer, Francis A., *How Much War in History: Definitions, Estimates, Extrapolations and Trends. Beverly Hills*, Sage Publications, Sage Professional Papers, International Studies Series,

02-030, California, 1974.

Beer, Samuel H., *Modern Political Development*, Random House, New York, 1974.

Beik, William H., *Absolutism and Society in Seventeenth Century France*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Bendix, Reinhard, *Nation Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order*, University of California Press, gözden geçirilmiş ed., Berkeley, California, 1977.

Berend, Iván, "The Place of Hungary in Europe: On the Identity Concept of the Intelligentsia between the Two World Wars", Conference on Models of Development and Theories of Modernization in Eastern Europe Between the World Wars'a sunulan bildiri, Rackeve, Macariston, 1988.

——, *The European Periphery and Industrialization 1780-1914*. Akademiai Kiado, Budapeşte, 1982.

—— ve Gyorgy Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akademiai Kiado, Budapeşte, 1977.

Berg, Maxine, Pat Hudson ve Michael Sonenscher, ed., *Manufacturer in Town and Country before the Factory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Best, Geoffrey, *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870*, Fontana, Londra, 1982.

Bethell, Leslie ve Ian Roxborough, "Latin America between the Second World War and the Cold War: Some Reflections on the 1945-8 Conjuncture", *Journal of Latin American Studies* 20: 167-89, 1988.

Bigo, Didier, *Pouvoir et obéissance en Centrafrique*, Karthala, Paris, 1988.

—— Gaëtan de Capele, Daniel Hermant ve Nicolas Regaud, "Les conflits intermittents: Les coups d'état, les litiges frontaliers", *Etudes Polémologiques* 46: 53-75, 1988.

Binney, J. E. D., *British Public Finance and Administration 1774-92*, Clarendon Press, Oxford, 1958.

Birnbaum, Pierre, *States and Collective Action: The European Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Bisson, Thomas N., "The Military Origins of Medieval Representation", *American Historical Review* 71: 1199-218, 1966.

Black, Cyril, *The Dynamics of Modernization,* Harper and Row, New York, 1966.

Black, Jeremy, ed., *The Origins of War in Early Modern Europe.* John Donald, Edinburgh, 1987.

Blechman, Barry ve Stephen S. Kaplan, *Force without War. U.S Armed Forces as a Political Instrument,* Brookings Institution, Washington DC, 1978.

Blickle, Peter, Unrnhen in der ständischen Gesellschaft, 1300-1800, *Oldenbourg, Enzyklopädie Deutscher Geschichte,* c. 1, Münih, 1988.

Blockmans, Wim P., "A Typology of Representative Institutions in Late Medieval Europe", *Journal of Medieval History* 4: 189-215, 1978.

——, "Alternatives to Monarchical Centralisation: The Great Tradition of Revolt in Flanders and Brabant", Helmut Koenigsberger, ed., *Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Nenzeit'*da, Oldenbourg, Münih, 1988a.

——, "La répression de revoltes urbaines comme méthode de centralisation dans les Pays Bas bourguignons", *Rencontres de Milan (ler au 3 octobre 1987): Milan et les États bourguignons: deux ensembles politiques princiers entre Moyen Age et Renaissance (XlVe-XVle s.),* Centre Européen d'Études Bourguignonnes (XIVe-XVle s.)'de, Louvain, 1988b.

——, "Patronage, Brokerage and Corruption as Symptoms of Incipient State Formation in the Burgundian Habsburg Netherlands", Antoni Maczak, ed., *Klientelsysteme im Europa der Frühen Neuzeit'*da, Oldenbourg, Münih, 1988c.

——, "Princes conquérants et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états", Neithard Bulst ve Jean Philippe Genet, ed., *La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'état moderne'*de, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1988d.

Blok, Anton, *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960, A Study of Violent Peasant Entrepreneurs,* Harper and Row, New York, 1974.

Blom, Grethe Authén, ed., *Urbaniseringsprosessen i norden,* Universitets forlaget. 3 c, Oslo, 1977.

Blum, Jerome, *Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century*, Atheneum, New York, 1964.

——, *The End of the Old Order in Rural Europe*. Princeton, Princeton University Press, New York, 1978.

Boelcke, Willi A., "Wandlungen der dorflichen Sozialstruktur Während Mittelalter und Nenzeit", Heinz Haushofer ve Willi A. Boelcke, ed., *Wege und Forschungen der Agrargeschichte*'de, DLG Verlag, Frankfurt a/Main, 1967.

Bohme, Klaus Richard, "Schwedische Finanzbürokratie und Kriegsführung 1611 bis 1721", Goran Rystad, ed., *Europe and Scandinavia: Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*'de, Esselte Studium, Lund, 1983.

Bohstedt, John, *Riots and Community Politics in England and Wales, 1790-1810*, Cambridge, Harvard University Press, 1983.

Bois, Paul, "Aperçu sur les causes des insurrections de l'Ouest à l'époque révolutionnaire", J. C. Martin, ed., *Vendée-Chouannerie*'de, Reflets du Passe, Nantes, 1981.

Boli-Bennett, John, "The Ideology of Expanding State Authority in National Constitutions, 1870-1970", John W. Meyer ve Michael T. Hannan, ed., *National Development and the World System. Educational, Economic, and Political Change*'de, *1950-1970*, University of Chicago Press., Chicago, 1979

——, "Global Integration and the Universal Increase of State Dominance, 1910-1970," Albert Bergesen, ed., *Studies of the Modern World System*'de, Academic Press, New York, 1980.

Bond, Brian, *War and Society in Europe, 1870-1970*, Leicester University Press, Leicester, 1983.

Bosher, J. F., *French Finances, 1770-1795. From Business to Bureaucracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

Bossenga, Gail, "City and State: An Urban Perspective on the Origins of the French Revolution", Keith Michael Baker, ed., *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. 1. The Political Culture of the Old Regime*'de, Pergamon, Oxford, 1988a.

——, "La Révolution francaise et les corporations: Trois exemples lillois", *Annales; Economies, Sociétés, Civilisations* 43: 405-26, 1988b.

Boswell, Terry, "Colonial Empires and the Capitalist World Economy: A Time Series Analysis of Colonization, 1640-1960", *American Sociological Review* 54: 180-96, 1989.

Boxer, C. R., *The Dutch Seaborne Empire: 1600-1800*, Knopf, New York, 1965.

——, *The Portuguese Seaborne Empire: 1415-1825*, Knopf, New York, 1969.

Boyd, Andrew, *An Atlas of World Affairs*, Methuen, 8. ed., Londra, 1987.

Brady, Jr, Thomas A., *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450-1550*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Braudel, Fernand, *Civilisation matérielle, economie, et capitalisme, XVe-XVIIIe siecles*, Armand Colin, 3 c, Paris, 1970.

Braun, Rudolf, *Industrialisierung und Volksleben*, Rentsch, Zürih, 1960.

——, "Taxation, Sociopolitical Structure, and State Building: Great Britain and Brandenburg Prussia", Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*'da, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1975.

——, "Early Industrialization and Demographic Change in the Canton of Zurich", Charles Tilly, ed., *Historical Studies of Changing Fertility*'de, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978.

Brenner, Robert, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", *Past and Present* 70: 30-75, 1956.

——, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review* 104: 25-92, 1977.

——, "The Agrarian Roots of European Capitalism", T. H. Aston ve C. H. E. Philpin, ed., *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre Industrial Europe*'da, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Brewer, John, *The Sinews of Power, War, Money and the English State, 1688-1783*, Knopf, New York, 1989.

Brewer, John D. vd., *The Police, Public Order and the State. Policing in Great Britain, Northern Ireland, the Irish Republic, the USA, Israel, South Africa and China*, St Martins, New York,

1988.

Brower, Daniel, "L'Urbanisation russe à la fin du XIXe siècle", *Annales; Economies, Sociétés, Civilisations* 32: 70-86, 1977.

Bueno de Mesquita, Bruce, *The War Trap*, Connecticut: Yale University Press, New Haven, 1981.

——, The Contribution of Expected Utility Theory to the Study of International Conflict", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 629-52, 1988a.

Bulst, Neithard ve Jean Philippe Genet, ed.,*La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'Etat moderne (XIIe-XVIIIe siècles)*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1988a.

Bünger Karl, "Concluding Remarks on Two Aspects of the Chinese Unitary State as Compared with the European State System", Stuart Schram, ed., *Foundations and Limits of State Power in China*'da, European Science Foundation by School of Oriental and African Studies, University of London ve The Chinese University Press, Chinese University of Hong Kong, 1987.

Burke, Peter, "City States" John A. Hall, ed.,*States in History*'de, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

——, "Republics of Merchants in Early Modern Europe", Jean Baechler, John A. Hall ve Michael Mann, ed., *Europe and the Rise of Capitalism*'de, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Busch, Otto, *Militarsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713-1807: Die Anfänge der sozialen Militarisierung der preussisch-deutschen Gesellschaft*, de Gruyter, Berlin, 1962.

Callaghy, Thomas M., *The State-Society Struggle, Zaire in Comparative Perspective*, Columbia University Press, New York, 1984.

Calvert, Peter, *A Study of Revolution*, Clarendon Press, Oxford, 1970.

Cameron, Iain A., "The Police of Eighteenth Century France", *European Studies Review* 7: 47-75, 1977.

Cammack, Paul, "Dependency and the Politics of Development", P. F. Leeson ve M. M. Minogue, ed., *Perspectives on Development Crossdisciplinary Themes in Development Studies*'de,

Manchester University Press, Manchester, 1988.

Canak, William L., "The Peripheral State Debate: State Capitalist and Bureaucratic Authoritarian Regimes in Latin America", *Latin American Research Review* 19: 3-36, 1984.

Carsten, F. L., *The Origins of Prussia*, Clarendon Press, Oxford, 1954.

Carter, F. W., *Dubrovnik (Ragusa), A Classic City State*, Seminar Press, Londra, 1972.

Carver, Michael, *War since 1980*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1980.

Centre de la Mediterranée Moderne et Contemporaine, *Villes de l'Europe mediterranéenne et de l 'Europe occidentale du Moyen Age au XIXe siècle,* Les Belles Lettres, Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice, no. 9-10, New Jersey, 1969.

Chandler, Tertius ve Gerald Fox, *3000 Years of Urban Growth*, Academic Press, New York, 1974.

Chapman, Herrick, "The French State in the Era of the Second World War: A Look at the Recent Scholarship", Working Paper 63, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Charlesworth, Andrew, ed., *An Atlas of Rural Protest in Britain, 1548-1900*, Croom Helm, Londra, 1983.

Chase-Dunn, Chris, *Global Formation: Structures of the World Economy*, Basil Blackwell, Oxford, 1989.

Chesnais, Jean Claude,*Histoire de la violence en Occident de 1800 à nos jours*, Robert Laffont, Paris, 1981.

Chevalier, Bernard, *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècle.*, Aubier Montaigne, Paris, 1982.

Chinwanno, Chulacheeb, "Militarization in Thai Society", Peter Wallensteen, Johan Galtung ve Carlos Portales, ed., *Global Militarization*'da, Westview, Boulder, Colorado, 1985.

Chisolm, Michael, *Rural Settlement and Land Use*, Hutchinson University Library, Londra, 1962.

Chittolini, Giorgio, "Cities, 'City States' and Regional States in North Central Italy", *Theory and Society*'de yayımlanacak, 1989.

Chorley, Katherine, *Armies and the Art of Revolution*, Faber and Faber, Londra, 1943.

Choucri, Nazli ve Robert C. North, *Nations in Conflict*, Freeman, San Francisco, 1975.

Church, Clive H., *Revolution and Red Tape. The French Ministerial Bureaucracy 1770-1850*, Clarendon Press, Oxford, 1981.

Cipolla, Carlo, *Guns, Sails, and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion, 1400-1700*, Pantheon, New York, 1965.

——, *Before the Industrial Revolution. European Society and Economy, 1000-1700*, Norton, New York, 1976.

Claessen, Henri J. M., "The Internal Dynamics of the Early State", *Current Anthropology* 25: 365-79, 1984.

——, "From the Franks to France-The Evolution of a Political Organization", Henri J. M. Claessen, Pieter van de Velde and M. Estellie Smith, ed., *Development and Decline. The Evolution of Sociopolitical Organization*'da, Bergin and Garvey, Massachusetts, 1985.

——, "Changing Legitimacy", Ronald Cohen ve Judith D. Toland, ed., *State Formation and Political Legitimacy*'de, Transaction, *Political Anthropology*, c. VI, New Brunswick, 1988.

Clark, Sir George, "The Social Foundations of States", F. L. Carsten, ed., *The New Cambridge Modern History*'de, *c. 5: The Ascendancy of France, 1648-88*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

Clark, Gordon L. ve Michael Dear, *State Apparatus, Structures and Language of Legitimacy*, Allen & Unwin, Massachusetts, Boston, 1984.

Clark, Samuel, "Nobility, Bourgeoisie and the Industrial Revolution in Belgium", *Past and Present* 105: 140-75, 1984.

Clausewitz, Carl von, (Anatol Rapoport, ed.) *On War*, Penguin, ilk baskısı 1832, Harmondsworth, 1968.

Clayton, Anthony, *France, Soldiers and Africa*, Brassey's Defence Publishers, Londra, 1988.

Coale, Ansley J. ve Susan Cotts Watkins, ed., *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1986.

Cobb, Richard, *The Police and the People*, Oxford University Press, Londra, 1970.

Cohn, Jr, Samuel Kline, *The Laboring Classes in Renaissance Florence*, Academic Press, New York, 1980.

Cohen, Youssef, Brian R. Brown ve A. F. K. Organski, "The Paradoxical Nature of State Making: The Violent Creation of Order", *American Political Science Review* 75: 901-10, 1981.

Collier, David, ed., *The New Authoritarianism in Latin America*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1979.

Collier, Ruth B., *Regimes in Tropical Africa. Changing Forms of Supremacy, 1945-1975*, University of California Press, Berkeley, California, 1982.

Collins, James B., *Fiscal Limits of Absolutism. Direct Taxation in Early Seventeenth Century France*, University of California Press, Berkeley, California, 1988.

Comninel, George C., *Rethinking the French Revolution, Marxism and the Revisionist Challenge*, Verso, Londra, 1987.

Connelly, Owen, *Napoleon's Satellite Kingdoms*, Free Press, New York, 1965.

Contamine, Philippe, *War in the Middle Ages*, Basil Blackwell, Fransızca yayımı 1980, Oxford, 1984.

Cornette, Joël, "Le 'point d'Archimède', Le renouveau de la recherche sur l'Etat des Finances", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 35: 614-29, 1988.

Cornwall, Julian, *Revolt of the Peasantry 1549*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1977.

Corrigan, Philip, *Capitalism, State Formation and Marxist Theory. Historical Investigations*, Quartet Books, Londra, 1980.

——— ve Derek Sayer, *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Corvisier, André, *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*, Presses Universitaires de France, Paris, 1976.

Cox, Robert W., *Production, Power, and World Order. Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press, New York, 1987.

Cozzi, Gaetano ve Michael Knapton, *La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dalla guera di Chioggia al 1517*, UTET, To-

rino, 1986.

Cronin, James E., "The British State and the Second World War", Working Paper 64, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Crosby, Alfred W., *Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900-1900.*, Cambridge University Press., Cambridge, 1986

Cumings, Bruce, "The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycle, and Political Consequences", *International Organization* 38: 1-40, 1984.

——, "Korea and the War Settlement in Northeast Asia", Working Paper 65, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

——, "The Abortive Abertura: South Korea in the Light of Latin American Experience", *New Left Review* 173: 5-32, 1989.

Curtin, Philip D., *Cross Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Cusack, Thomas R. ve Wolf Dieter Eberwein, "Prelude to War: Incidence, Escalation and Intervention in International Disputes, 1900-1976", *International Interactions* 9: 9-28, 1982.

Dann, Otto, "Die Region als Gegenstand der Geschichtswissenschaft", *Archiv für Sozialgeschichte* 23: 652-61, 1983.

—— ve John Dinwiddy, *Nationalism in the Age of the French Revolution*, Hambledon, Londra, 1988.

Danns, George K., "The Role of the Military in the National Security of Guyana", Alma H. Young ve Dion E. Phillips, ed., *Militarization in the Non-Hispanic Caribbean'da*, Lynne Rienner, Baulder, Colorado, 1986.

David, Steven R., *Third World Coups d 'Etat and International Security*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1987.

Dawson, Philip, *Provincial Magistrates and Revolutionary Politics in France, 1789-1795*, Harvard University Press, Cambridge, 1972.

Decalo, Samuel, *Coups and Army Rule in Africa. Studies in Military Style*, Connecticut: Yale University Press, New Haven,

1976.

Dekker, Rudolf, *Holland in beroering Oproeren in de 17de en 18de eeuw*, Amboeken, Baarn, 1982.

Dent, Julian, *Crisis in Finance: Crown, Financiers, and Society in Seventeenth Century France*, David and Charles, Newton Abbot, 1973.

Dessert, Daniel, *Argent, pouvoir, et société au Grand Siècle*, Fayard, Paris, 1984.

Dewey, Horace, "Russia's Debt to the Mongols in Suretyship and Collective Responsibility", *Comparative Studies in Society and History* 30: 249-70, 1988.

Deyo, Frederic, Stephan Haggard ve Hagen Koo, "Labor in the Political Economy of East Asian Industrialization", *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 19: 42-53, 1987.

Deyon, Pierre, "L'Enjou des discussions autour du concept de 'protoindustrialisation'", *Revue du Nord* 61: 9-15, 1979a.

——, "La diffusion rurale des industries textile en Flandre française à la fin de l'Ancien Régime et au début du XIXe siècle", *Revue du Nord* 61: 83-95, 1979b.

——, "Un modèle à l'épreuve, le développement industriel de Roubaix de 1762 à la fin du XIXème siècle", *Revue du Nord* 63:59-66, 1981.

Dickson, P. G. M., *The Financial Revolution in England. A Study in the Development of Public Credit, 1688-1756*, Macmillan, Londra, 1967.

Diehl, Paul F. ve Gary Goertz, "Territorial Changes and Militarized Conflict", *Journal of Conflict Resolution* 32: 103-22., 1988

Dijk, H. van, *Wealth and Property in the Netherlands in Modern Times*, Centrum voor Maatschappilgeschiedenis, Rotterdam, 1980.

Dix, Robert, "The Varieties of Revolution", *Comparative Politics* 15: 281-93, 1983.

Dobb, Maurice, *Studies in the Development of Capitalism.*, Routledge and Kegan Paul, gözden geçirilmiş, ed., Londra, 1963.

Dodgshon, Robert A., *The European Past, Social Evolution and Spatial Order*, Macmillan, Londra, 1987.

Dohaerd, Renée vd., *Histoire de Flandre des origines à nos jours*, Renaissance du Livre, Brüksel, 1983.

Donia, Robert J., *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914*, Columbia University Press for Eastern European Monographs, Boulder, Colorado, New York, 1981.

Dower, John W., "Japan: Legacies of a Lost War", Working Paper 66, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Downing, Brian M., "Constitutionalism, Warfare, and Political Change in Early Modern Europe", *Theory and Society* 17: 7-56, 1988.

Doyle, Michael W., *Empires*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1986.

Doyle, William, *The Ancien Regime*. Atlantic Highlands, Humanities Press International, New Jersey, 1986.

Duchacek, Ivo D., *The Territorial Dimension of Politics. Within, Among, and Across Nations*, Westview, Boulder, Colorado, 1986.

Duffy, Michael, ed., *The Military Revolution and the State, 1500-1800*. Exeter: University of Exeter. Exeter Studies in History, I, 1980.

Dunér, Bertil, *Military Intervention in Civil Wars: the 1970s*, Gower, Aldershot, 1985.

Dunford, Michael ve Diane Perrons, *The Arena of Capital*, St Martin's, New York, 1983.

Dunn, John, *Modern Revolutions. An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

DuPlessis, Robert S. ve Martha C. Howell, "Reconsidering Early Modern Urban Economy: The Cases of Leiden and Lille", *Past and Present* 94: 49-84, 1982.

Durandin, Catherine, *Révolution à la Française ou à la Russe. Polonais, Roumains et Russes au XIXe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1989.

Eckhardt, William, "Civilian Deaths in Wartime", *Bulletin of Peace Proposals*, 20 (1989)'da yayımlanacak, 1988.

Eden, Lynn, "World War II and American Politics", Working Paper 68, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Egret, Jean, *La pré, Révolution française,* Presses Universitaires de France, Paris, 1962.

Eisenstadt, S. N., *The Political Systems of Empires. The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies,* Free Press, Glencoe, New York, 1962.

Elias, Norbert, *Power and Civility,* The Civilizing Process, c. 2, New York, Pantheon, 1982.

Elliott, J. H., *Imperial Spain, 1469-1716,* Arnold, Londra, 1963.

——, *The Old World and the New, 1492-1650,* Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

Elton, G. R., "Taxation for War and Peace in Early Tudor England", J. M. Winter, ed., *War and Economic Development: Essays in Memory of David Joslin*'da, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

Evans, Eric J., *The Forging of the Modern State. Early Industrial Britain, 1783-1870,* Longman, Londra, 1983.

Evans, Peter ve John D. Stephens, "Studying Development since the Sixties: The Emergence of a New Comparative Political Economy", *Theory and Society* 17: 713-46, 1989.

Faber, J. A. vd., "Population Changes and Economic Developments in the Netherlands: A Historical Survey", *A. A. G. Bijdragen* 12: 47-114, 1965.

Fernandez Albaladejo, Pablo, "Cities and the State in Spain", *Theory and Society*'de yayımlanacak, 1989.

Fijnaut, Cyrille, "Les origines de l'appareil policier moderne en Europe de l'Ouest continentale", *Deviance et Societé* 4: 19-41, 1980a.

——, "Die 'politische Funktion' der Polizei. Zur Geschichte der Polizei als zentralen Faktor in der Entwicklung und Stabilisierung politischer Machtstrukturen in West Europa", *Kriminologisches Journal* 12: 301-9, 1980b.

Finer, Samuel E., "State and Nation-Building in Europe: The Role of the Military", Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe*'da, Princeton University

Press, Princeton, New Jersey, 1975.

——, "The Morphology of Military Regimes", Roman Kolkowicz and Andrzej Korbonski, ed., *Soldiers, Peasants, and Bureaucrats: Civil-Military Relations in Communist and Modernizing Regimes*'de. Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1982.

Fischer, Dietrich, "Defense without Threat: Switzerland's Security Policy", Peter Wallensteen, Johan Galtung and Carlos Portales, ed, *Global Militarization*'de, Westview, Boulder, Colorado, 1985.

Fitch, J. Samuel, "Armies and Politics in Latin America: 1975 1985", Abraham F. Lowenthal ve J. Samuel Fitch, ed, *Armies and Politics in Latin America*'da, Holmes & Meier, New York, 1986.

Flora, Peter vd., ed., *State, Economy, and Society in Western Europe 1815-1975*, Campus Verlag, 2 c, 1983, A Data Handbook, Frankfurt, 1987.

Fontenay, Michel, "Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les chevaliers de Malte dans le 'corso' mediterranéen au XVIIe siècle", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 35: 361-84, 1988a.

——, "La place de la course dans l'économie portuaire: L'exemple de Malte et des ports barbaresques", *Annales; Economies, Sociétés, Civilisations* 43: 1321-47, 1988b.

Forrest, Alan, *Society and Politics in Revolutionary Bordeaux*, Oxford University Press, Londra, 1975.

Fourastie, Jean, "Observazioni sui prezzi salariali dei cereali e la produttività del lavoro agricolo in Europa dal XV al XX secolo", *Rivista Storica Italiana* 78: 422-30, 1966.

Frank, André Gunder, *World Accumulation, 1492-1789*, Monthly Review Press, New York, 1978.

Frankfort, Henri vd., *The Intellectual Adventure of Ancient Man. An Essay on Speculative Thought in the Ancient Near East*, University of Chicago Press, Chicago, 1946.

Frêche, Georges, *Toulouse et la région Midi Pyrenees au siècle des Lumières (vers 1670-1789)*, Culas, Paris, 1974.

Freedman, Paul, "Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia", *Past and Present* 121: 3-28, 1988.

Fremdling, Rainer ve Richard Tilly, ed., *Industrialisierung und Raum, Studien zur regionale Differenzierung im Deutschland des 19. Jahrhunderts*, Klett Cotta, Stuttgart, 1979.

Friedmann, David, "A Theory of the Size and Shape of Nations", *Journal of Political Economy* 85: 59-78, 1977.

Fueter, Edward, *Geschichte des europaischen Staatensystems von 1492- 1559*,Oldenbourg, Munih, 1919.

Gallo, Carmenza, "The State in an Enclave Economy: Political Instability in Bolivia from 1900 to 1950", yayımlanmamış sosyoloji doktora tezi, Boston University, 1985.

Garcin, Jean-Claude, "The Mamluk Military System and the Blocking of Medieval Moslem Society", Jean Baechler, John A. Hall ve Michael Mann, ed, *Europe and the Rise of Capitalism*'de, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Garmonsway, G. N., çev. ve ed., *The Anglo-Saxon Chronicle*, J. M. Dent, Londra, 1953.

Genet, Jean-Philippe ve Michel Le Mené, ed., *Genèse de l'état moderne. Prélèvement et Redistribution*, Editions du Centre National de la Recherche, Paris, 1987.

Gerth, H. H. ve C. Wright Mills, ed., *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1946.

Geyer, Michael, "Society, State, and Military Apparatus in Germany, 1948-1955", Working Paper 67, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Giddens, Anthony, *The Nation State and Violence*, University of California Press, Berkeley, California, 1985.

Gillis, John, "Political Decay and the European Revolutions, 1789-1848", *World Politics* 22: 344-70, 1970.

Gilpin, Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

——, "The Theory of Hegemonic War", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 591-614, 1988.

Gledhill, John, Barbara Bender ve Mogens Trolle Larsen, ed., *State and Sotiety. The Emergence and Development of Social Hierarchy and Poliacal Centralization*, Unwin Hyman, Londra, 1988.

Gökalp, Iskander ve Semih Vaner, "De l'empire à la république:

regards sur la Turquie", *Cahiers du Groupe d'Etudes sur la Turquie Contemporaine* I: 92-102, 1985.

Goldstein, Joshua S., *Long Cycles. Prosperity and War in the Modern Age*, Yale University Press, Connecticut, New Haven, 1988.

Goldstone, Jack A., "Introduction: The Comparative and Historical Study of Revolutions", Jack A. Goldstone, ed., *Revolutions. Theoretical, Comparative, and Historical Studies*'de, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, California, 1986.

Gooch, John 1980 *Armies in Europe*. Londra, Routledge and Kegan Paul.

Gran, Thorvald, "War Settlement in Norway", Working Paper 61, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988a.

——, "A Critique of State Autonomy in Norway", kamu yönetimi ve örgüt kuramı yayımlanmamış doktora tezi, University of Bergen, 1988b.

Greene, Thomas H., *Comparative Revolutionary Movements*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, New Jersey, 1974.

Greer, Donald, *The Incidence of the Terror during the French Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, 1935.

Grew, Raymond, ed., *Crises of Political Development in Europe and the United States*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1979.

——, "The Nineteenth Century European State", Charles Bright ve Susan Harding, ed., *Statemaking and Social Movements*'da, Ann Arbor, University of Michigan Press, Michigan, 1984.

Greyerz, Kaspar von, "Portuguese *conversos* on the Upper Rhine and the *comverso* community of sixteenth-century Europe", *Social History* 14: 59-82, 1989.

Guénée, Bernard, *States and Rulers in Later Medieval Europe*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

Gugler, Josef, "The Urban Character of Contemporary Revolutions", *Studies in Comparative International Development* 17: 60-73, 1982.

Guillerm, Alain, *La pierre et le vent. Fortifications et marine en Occident*, Arthaud, Paris, 1985.

Guilmartin, Jr, John F., "Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453-1606", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 721-48, 1988.

Gurr, Ted Robert, "Historical Trends in Violent Crime: A Critical Review of the Evidence", *Crime and. justice: An Annual Review of Research* 3: 295-353, 1981.

——, "Persisting Patterns of Repression and Rebellion: Foundations for a General Theory of Political Coercion", Margaret P. Karns, ed., *Persistent Patterns and Emergent Structures in a Waning Century*'de, Praeger Special Studies for the International Studies Association, New York, 1986.

—— ve Desmond S. King, *The State and the City*, Macmillan, Londra, 1987.

Gutmann, Myron P., *War and Rural Life in the Early Modern Low Countries*. Princeton, Princeton University Press., New Jersey, 1980

——, "The Origins of the Thirty Years' War", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 749-70, 1988.

Hagen, William W., "Capitalism and the Countryside in Early Modern Europe: Interpretations, Models, Debates", *Agricultural History* 62: 13-47, 1988.

Haimson, Leopold ve Charles Tilly, ed., *Strikes, Wars, and Revolutions in an International Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Hair, P. E. H., "Deaths from Violence in Britain: A Tentative Secular Survey", *Population Studies* 25: 5-24, 1971.

Hale, J. R., "International Relations in the West: Diplomacy and War", G. R. Potter, ed., *The New Cambridge Modern History. c. 1: The Renaissance, 1493-1520*'de, Cambridge University Press, Cambridge, 1967.

——, "Armies, Navies, and the Art of War", G. R. Elton, ed., *New Cambridge Modern History, c. 2: The Reformation*'da, Cambridge University Press, Cambridge, 1968a.

——, "Armies, Navies, and the Art of War" (sic), R. B. Wernham, ed., New Cambridge Modern History, c. 3: *The Counter Reformation and Price Revolution, 1559-1610*'da, Cambridge University Press, Cambridge, 1968b.

——, "Renaissance Armies and Political Control: The Venetian Proveditorial System 1509-1529", *Journal of Italian History* 2: 11-31, 1979.

——, *Renaissance War Studies*, Hambledon Press, Londra, 1983.

——, *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620*, St Martin's, New York, 1985.

Halicz, Emanuel, "The Polish Armed Forces and War, 1764-1864", Stephen Fischer Galati ve Béla K. Király, ed, *Essays on War and Society in East Central Europe, 1740-1920*'de, Boulder, Social Science Monographs, Colorado, 1987.

Hall, Peter ve Dennis Hay, *Growth Centers in the European Urban System*, Heinemann, Londra, 1980.

Hamilton, Clive, *Capitalist Industrialization in Korea*, Westview, Boulder, Colorado, 1986.

Hamilton, Earl J., "Origin and Growth of the National Debt in France and England", *Studi in onore di Gino Luzzato*'da, c. 2, Giuffre, Milan, 1950.

Harding, Robert R., *Anatomy of a Power Elite: The Provincial Governors of Early Modern France*, Yale University Press, Connecticut, New Haven, 1978.

Harff, Barabara ve Ted Robert Gurr, "Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides: Identification and Measurement of Cases since 1945", *International Studies Quarterly* 32: 359-71, 1988.

Hart, Mariolein't, "In Quest for Funds: State and Taxation in Eighteenth Century England and France", Workshop on the Politics of Taxation, European Consortium for Political Research'e sunulan bildiri, Salzburg, 1984.

——, "Hoe de staat ziJn raison d'être verloor. Staat en revolutie in Frankrijk 1775-1789", *Mens en Maatschapij* 1985: 5-25, 1985.

——, "Taxation and the Formation of the Dutch State, 17th Century", Vlaams Nederlandse Sociologendagen'a sunulan bildiri, Amsterdam, 1986.

——, "Salt Tax and Salt Trade in the Low Countries", Jean Claude Hocquet, *Le Roi, le Marchand et le Sel*'de, Presses Universitaires de Lille, Villeneuve d'Acq, 1987.

——, "Credit and Power. State Making in Seventeenth Century Netherlands", yayımlanmamış tarih doktorası, University of Leiden, 1989a.

——, "Cities and Statemaking in the Dutch Republic, 1580-1680", *Theory and Society*'de yayımlanacak, 1989b.

Haskins, Charles Homer, *The Normans in European History*. Boston, Houghton Mifflin, Massachussetts, 1915.

Headrick, Daniel R., *The Tools of Empire. Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*, Oxford University Press, New York, 1981.

Hechter, Michael ve William Brustein, "Regional Modes of Production and Patterns of State Formation in Europe", *American Journal of Sociology* 85: 1061-94, 1980.

Henning, Friedrich Wilhelm, "Der Beginn der modernen Welt im agrarischen Bereich", Reinhart Koselleck, ed., *Studien zum Beginn der modernen Welt*'de, Klett-Cotta, Stuttgart, 1977.

Heper, Metin, "The State and Public Bureaucracy: A Comparative and Historical Perspective", *Comparative Studies in Society and History* 27: 86-110., 1985

Hermant, Daniel, ed., "Les coups d'État", *Etudes Polémologiques* 41: entire issue, 1987.

Hernández, Francesc ve Francesc Mercadé, ed., *Estructuras Sociales y Cuestión Nacional en España*, Ariel, Barselona, 1986.

Hespanha, António Manuel, "Centro e Periferia nas Estructuras Administrativas do Antigo Regime", *Ler História* 8: 35-60, 1986.

——, "Cities and the State in Portugal", *Theory and Society*'de yayımlanacak, 1989.

Hinrichs, Ernst, Eberhard Schmitt ve Rudolf Vierhaus, ed., *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution. Forschungen und Perspektiven*, Vandenhoeck and Ruprecht, Gottingen, 1978.

Hirst, Derek, *Authority and Conflict, England, 1603-1658*, Harvard University Press, Cambridge, 1986.

Hitchins, Keith, "Rumanian Peasantism: The Third Way", Conference on Models of Development and Theories of Moder-

nization in Eastern Europe Between the World Wars'a sunulan bildiri, Ráckeve, Macaristan, 1988.

Hobsbawm, E. J., *The Age of Empire 1875-1914*, Pantheon, New York, 1987.

Hocquet, Jean Claude, *Le sel et la fortune de Venise.*, Université de Lille III. 2 c, Lille, 1982.

Hohenberg, Paul ve Frederick Krantz, ed., *Transition du féodalisme à la société industrielle: l'échec de l'Italie de la Renaissance et des Pays Bas du XVIIe siècle*, Centre Interuniversitaire d'Etudes Europeennes, Montreal, 1975.

—— ve Lynn Hollen Lees, *The Making of Urban Europe, 1100-1850*, Harvard University Press, Cambridge, 1985.

Holsti, K. J., *The Dividing Discipline. Hegemony and Diversity in International Theory*, Allen & Unwin, Boston, Massachusetts, 1985.

Holton, R. J., *Cities, Capitalism and Civilization*, Allen & Unwin, Londra, 1986.

Hood, James N., "Protestant Catholic Relations and the Roots of the First Popular Counterrevolutionary Movement in France", *Journal of Modern History* 43: 245-75, 1971.

——, "Revival and Mutation of Old Rivalries in Revolutionary France", *Past and Present* 82: 82-115, 1979.

Horowitz, Donald L., *Coup Theories and Officers' Motives. Sri Lanka in Comparative Perspective*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980.

Houweling, Henk ve Jan G. Siccama",Power Transitions as a Cause of War", *Journal of Conflict Resolution* 32: 87-102, 1988.

Howard, Michael, *War in European History*, Oxford University Press, Oxford, 1976.

Hunt, Lynn, *Revolution and Urban Politics in Provincial France. Troyes and Reims, 1786-1790*, Stanford University Press, Stanford, 1978.

——, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley, University of California Press, California, 1984.

Huntington, Samuel P., *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil Military Relations*,Vintage, New York, 1957.

——, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press,

New Haven, Connecticut, 1968.

—— ve Jorge I. Dominguez, "Political Development" Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby, ed., *Handbook of Political Science*'da, Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, c. III, 1-114, 1975.

Hutchful, Eboe, "Trends in Africa", *Alternatives* 10: 115-38, 1984.

Immich, Max, *Geschichte des europaïschen Staatensystems von / 1660 bis 1789*, Oldenbourg, Münih ve Berlin, 1905.

Ingrao, Charles W., *The Hessian Mercenary State. Ideas, Institutions, and Reform under Frederick II, 1760-1785*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic and the Hispanic World*, Clarendon Press, Oxford, 1982.

Jackman, Robert W., "Politicians in Uniform: Military Governments and Social Change in the Third World", *American Political Science Review* 70: 1078-97, 1976.

——, "The Predictability of Coups d'Etat: A Model with African Data", *American Political Science Review* 72: 1265-75, 1978.

Janos, Andrew, "The Rise and Fall of Civil Society. The Politics of Backwardness on the European Peripheries, 1780-1945", Conference on Models of Development and Theories of Modernization in Eastern Europe Between the World Wars'a sunulan bildiri, Ráckeve, Macaristan, 1988.

Janowitz, Morris, *The Military in the Political Development of New Nations*, University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1964.

—— ve Jacques Van Doorn, ed., *On Military Intervention*, Rotterdam University Press, Rotterdam, 1971.

Jelavich, Charles ve Barbara, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle, Washington, 1977.

Jervis, Robert, "Realism, Game Theory, and Cooperation", *World Politics* 40: 317-49, 1988a.

——, "The Political Effects of Nuclear Weapons", *International Security* 13: 80-90, 1988b.

Jespersen, Leon, "The Machtstaat in Seventeenth century Den-

mark", *Scandinavian Journal of History* 10: 271-304, 1985.

Jessenne, Jean-Pierre, *Pouvoir au village et Révolution. Artois 1760-1848*, Presses Universitaires de Lille, Lille, 1987.

Johnson, John J., ed., *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1962

Johnson, Thomas H., Robert O. Slater ve Pat McGowan, "Explaining African Military Coups d'Etat, 1960-1982" *American Political Science Review* 78: 622-40, 1984.

Johnston, R. J., *Geography and the State*, St Martin's, New York, 1982.

Jones, Colin, "The Military Revolution and the Professionalization of the French Army Under the Ancien Regime", Michael Duffy, ed., *The Military Revolution and the State 1500-1800*'de, University of Exeter. Exeter Studies in History, no. I, Exeter, 1980.

Jones, D. W., *War and Economy in the Age of William III and Marlborough*, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Juillard, Etienne ve Henri Nonn, *Espaces et régions en Europe Occidentale*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1976.

Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley, University of California Press, ilk baskısı 1974, California, 1980.

Keeney, Barnaby C., "Military Service and the Development of Nationalism in England, 1272-1327", *Speculum* 4: 534-49, 1947.

Kellenbenz, Hermann, ed., *Agrarisches Nebengewerbe und Formen der Reagrarisierung im Spätmittelalter und 19./20*, Gustav Fischer, Jahrhundert, Stuttgart, 1975.

——, *The Rise of the European Economy. An Economic History of Continental Europe from the Fifteenth to the Eighteenth Century*, Wiedenfeld and Nicolson, Londra, 1976.

——, "Marchands de l'Allemagne du Sud, médiateurs entre le Nord-Est et l'Occident europeen", *Actes du Colloque Franco-Polonais d'Histoire*'da, Laboratoire d'Histoire Quantitative, Universite de Nice, Nice, 1981.

Kelly, John Dunham, "Fiji Indians and Political Discourse in Fiji: from the Pacific Romance to the Coups", *Journal of Historical Sociology* 1: 399-422, 1988.

Kennedy, Gavin, *The Military in the Third World*, Duckworth, Londra, 1974.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers, Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York, 1987.

Kennedy, William, *English Taxation 1640-1799. An Essay on Policy and Opinion*, Augustus Kelley, ilk baskısı 1913, New York, 1964.

Keohane, Robert O., ed., *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986.

—— ve Joseph S. Nye, Jr. "International Interdependence and Integration", c. VIII, 363-414 Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby, ed., *Handbook of Political Science*'da, Addison Wesley, Reading, Massachusetts, 1975.

Kettering, Sharon, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, Oxford University Press, New York, 1986.

Kick, Edward L., "World-System Properties and Military Intervention-Internal War Linkages", *Journal of Political and Military Sociology* II: 185-208, 1983.

—— ve David Kiefer, "The Influence of the World System on War in the Third World", *International Journal of Sociology and Social Policy* 7: 34-48, 1987.

Kidron, Michael ve Dan Smith, *The War Atlas, Armed Conflict-Armed Peace*, Simon and Schuster, New York, 1983.

Kiernan, V. G., "Conscription and Society in Europe before the War of 1914-18", M. R. D. Foot, ed., *War and Society: Historical Essays in Honour and Memory of J. R. Western, 1928-1971*'da, Elek Books, Londra, 1973.

Kim, Kyung Won, *Revolution and International System*, New York University Press, New York, 1970.

Kindleberger, Charles P., *A Financial History of Western Europe*, Allen & Unwin, Londra, 1984.

Kinzer, Stephen, "Guatemala: What Has Democracy Wrought?" *New York Times Magazine*, March 26, 1989: 32-4, 50-1,

1989.
Klare, Michael T. ve Cynthia Arnson, *Supplying Repression. U.S. Support for Authoritarian Regimes Abroad*, Institute for Policy Studies, Washington DC, 1981.
Klaveren, Jacob van, "Fiskalismus-Merkantilismus-Korruption: Drei Aspekte der Finanz und Wirtschaftspolitik während des Ancien Regime", *Viertelfahrschrift fur Sozial und Wirtschaftsgeschichte* 47: 333-53, 1960.
Kirchheimer, Otto, "Confining Conditions and Revolutionary Breakthroughs", *American Political Science Review* 59: 964-74, 1965.
Kliot, Nurit ve Stanley Waterman, ed., *Pluralism and Political Geography*, Croom Helm, Londra, 1983.
Koblik, Steven, *Sweden's Development from Poverty to Affluence, 1750-1970*. Minneapolis, University of Minnesota Press, Minnesota, 1975.
Kohut, Zenon E., *Russian Centralism and Ukrainian Autonomy. Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760s-1830s*, Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, 1988.
Konvitz, Joseph W., *The Urban Millennium: The City-Building Process from the Early Middle Ages to the Present*, Southern Illinois University Press, Carbondale, Illinois, 1985.
Korpi, Walter, *The Democratic Class Struggle*, Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1983.
Krasner, Steven D., *Defending the National Interest. Raw Materials Investments and U.S. Foreign Policy*. Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1978.
——, *Structural Conflict. The Third World Against Global Liberalism*. Berkeley, University of California Press, California, 1985.
Krekic, Barisa, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: A City Between East and West*, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1972.
——, ed., *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, University of California Press, Berkeley, California, 1987.
Kriedte, Peter, "Die Stadt im Prozess der europäischen Proto-

Industrialisierung", Pierre Deyon ve Franklin Mendels, ed, *Proto-Industrialisation: Théorie et réalité*'de, Université des Arts, Lettres, et Sciences Humaines, Lille, 1982.

——, *Peasants, Landlonls and Merchant Capitalists, Europe and the World Economy, 1500-1800,* Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

——, Hans Medick ve Jurgen Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Fonmationsperiode des Kapitalismus,* Vandenhoeck and Ruprecht, Gottingen, 1977.

Kula, Witold, "Secteurs et régions arriérés de l'économie du capitalisme naissant", *Studi Storici* I: 569-85, 1960.

Kyle, Jörgen, "Peasant Elite? A Case Study of the Relations between Rural Society and the Swedish Assignment System in the Eighteenth Century", Magnus Morner ve Thommy Svensson, ed., *Classes, Strata and Elites, Essays on Social Stratification in Nordic and Third World History*'de, Goteborg: Department of History, University of Goteborg, Report No. 34, 1988.

Lachmann, Richard, *From Manor to Market. Structural Change in England 1536-1640,* University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1987.

Ladero Quesado, Miguel Angel, "Les finances royales de Castille à la veille des temps modernes", *Annales; Economies, Sociétes,* Civilisations 25: 775-88, 1970.

Ladewig Petersen, E., "War, Finance and the Growth of Absolutism: Some Aspects of the European Integration of 17th Century Denmark", Goran Rystad, ed., *Europe and Scandinavia: Aspects of the Process oJ Integration in the 17th Century*'de, Esselte Studium, Lund, 1983.

Lane, Frederic C., "Economic Consequences of Organized Violence", *Journal of Economic History* 18: 401-17, 1958.

——, "The Economic Meaning of War and Protection", *Venice and History The Collected Papers of Frederic C. Lane,* Johns Hopkins University Press, ilk baskısı 1942, Baltimore, Maryland, 1966.

——, *Venice, a Maritime Republic,* Johns Hopkins University

Press, Baltimore, Maryland, 1973a.
——, "Naval Actions and Fleet Organization, 1499-1502", J. R. Hale, ed., *Renaissance Venice*'de, Faber and Faber, Londra, 1973b.
Lang, James, *Portguese Brazil. The King's Plantation*, Academic Press, New York, 1979.
Langer, William L., *Political and Social Upheaval, 1832-1852*, Harper and Row, New York, 1969.
Lapidus, Ira, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge, 1967.
——, "The Evolution of Muslim Urban Society", *Comparative Studies in Society and History* 15: 21-50, 1973.
Laqueur, Walter, "Revolution", *International Encyclopedia of the Social Sciences* 13: 501-7, 1968.
Larson, Reidar, *Theories of Revolution, from Marx to the First Russian Revolution*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1970.
Launius, Michael A., "The State and Industrial Labor in South Korea", *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 16: 2-10, 1985.
Lebrun, Francois ve Roger Dupuy, ed., *Les résistances à la Révolution*, Imago, Paris, 1987.
Lee, Su-Hoon, *State Building in the Contemporary Third World*, Westview, Boulder, Colorado, 1988.
Le Goff, T. J. A. ve D. M. G. Sutherland, "Religion and Rural Revolt in the French Revolution: An Overview", János M. Bak ve Gerhard Benecke, ed., *Religion and Rural Revolt*'da, Manchester University Press, Manchester, 1984.
Léon, Pierre, François Crouzet ve Raymond Gascon, ed., *L'Industrialisation en Europe au XIXe siécle. Cartographie et typologie*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1972.
Lepetit, Bernard, "Fonction administrative et armature urbaine: Remarques sur la distribution des chefs-lieux de subdélégation en France à la fin de l'Ancien Régime", *Institut d'Histoire Economique et Sociale de l'Universite de Paris 1, Recherches et Travaux*, II: 19-34, 1982.
——, *Les villes dans la France moderne (1740-1840)*, Albin Michel, Paris, 1988.

Levack, Brian P., *The Formation of the British State. England, Scotland, and the Union, 1603-1707,* Clarendon Press, Oxford, 1987.

Levi, Margaret, "The Predatory Theory of Rule", Michael Hechter, ed., *The Microfoundations of Macrosociology'da,* Temple University Press, Philadelphia, Pennsylvania, 1983.

——, *Of Rule and Revenne,* University of California Press, California, Berkeley, 1988.

Levine, David, *Reproducing Families, The Political Economy of English Population History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Levine, Steven, "War Settlement and State Structure: The Case of China and the Termination of World War II", Working Paper 62, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Levy, Jack S., *War in the Modern Great Power System, 1495-1975,* Univer Sity Press of Kentucky, Lexington, Kentucky, 1983.

——, "The Causes of War: A Review of Theories and Evidence", Philip Tetlock vd., ed., *Behavior, Society, and Nuclear War,* Oxford University Press'de yayımlanacak, New York, 1989.

Lewis, Archibald R., *Nomads and Crusaders A. D. 1000-1368,* Indiana University Press, Bloomington Indiana, 1988.

—— ve Timothy J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-500,* Indiana University Press, Bloomington Indiana, 1988.

Lewis, Gwynne, *The Second Vendée: The Continuity of Counter Revolution in the Department of the Card, 1789-1815,* Clarendon Press, Oxford, 1978.

—— ve Colin Lucas, ed., *Beyond the Terror. Essays in French Regional and Social History, 1794-1815,* Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Lewis, John Wilson, ed., *Peasant Rebellion and Communist Revolution in Asia,* Stanford University Press, Stanford, California, 1974.

Lindegren, Jan, "The Swedish 'Military State', 1560-1720", *Scandinavian Journal of History* 10: 305-36, 1985.

Lindner, Rudi Paul, "Nomadism, Horses and Huns", *Past and*

Present 92: 3-19, 1981.

——, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington, Indiana, 1983.

Livet, Georges ve Bernard Vogler, ed., *Pouvoir, ville, et société en Europe, 650-1750*, Ophrys, Paris, 1983.

Löwy, Michael, "Internationalisme, nationalisme et anti impérialisme", *Critique Communiste* 87: 31-42, 1989.

Luard, Evan, *War in International Society*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1987.

Lucas, Colin, *The Structure of the Terror, The Example of Claude Javogues and the Loire*, Oxford University Press, Oxford, 1973.

——, "The Crowd and Politics between Ancien Regime and Revolution in France", *Journal of Modern History* 60: 421-57, 1988.

Luckham, Robin, *The Nigerian Military. A Sociological Analysis of Authority Revolt, 1960-1967*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

——, "Armament Culture", *Alternatives* 10: 1-44, 1981.

Lüdtke, Alf, "Genesis und Durchsctzung des modernen Staates: Zur Analyse von Herrschaft und Verwaltung", *Archiv fur Sozialgeschichte* 20: 470-91, 1980.

Luterbacher, Urs ve Michael D. Ward, ed., *Dynamic Models of International Conflict*, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 1985.

Lynn, John, *The Bayonets of the Republic. Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94*, University of Illinois Press, Urbana, Illinois, 1984.

——, "Introduction: The Pattern of Army Growth, 1445-1945", yayımlanmamış makale, University of Illinois Champaign-Urbana, 1989.

Lyons, G. M., "Exigences militaires et budgets militaires aux U.S.A.", *Revue Française de Sociologie* 2: 66-74, 1961.

Lyons, Martyn, *Révolution et Terreur à Toulouse*, Privat, Toulouse, 1980.

Mackie, J. P., *A History oJ Scotland*, Penguin, Baltimore, 1964.

Mack Smith, Dennis, *A History of Sicily. Medieval Sicily, 800-1713,* Chatto & Windus, Londra, 1968a.

——, *A History of Sicily, Modern Sicily after 1713,* Chatto & Windus, Londra, 1968b.

McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800,* University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1964.

——, *Plagues and Peoples,* Anchor/Doubleday, Garden City, New York, 1976.

——, *The Pursuit of Power, Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000,* University of Chicago Press, Chicago Illinois, 1982.

Maland, David, *Europe at War, 1600-1650,* Rowman and Littlefield, Totowa, New Jersey, 1980.

Mallett, M. E., *Mercenaries and their Masters. Warfare in Renaissance Italy,* Rowman and Littlefield, Totowa, New Jersey, 1974.

—— ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renaissance State. Venice, c. 1400 to 1617,* Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Mandel, Robert, "Roots of the Modern Interstate Border Dispute", *Journal of Conflict Resolution* 24: 427-54, 1980.

Maniruzzaman, Talukder, *Military Withdrawal from Politics. A Comparative Study,* Massachusctts: Ballinger, Cambridge, 1987.

Mann, Michael, *The Sources of Social Power. I. A History of Power from the Beginning to A. D. 1760,* Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

——, *States, Warand Capitalism,* Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Maravall, José Antonio, *Estado Moderno y Mentalidad Social (Siglos XVa XVII)*, Revista de Occidente. 2 c, Madrid, 1972.

Margadant, Ted, *French Peasants in Revolt. The Insurrection of 1851,* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1979.

——",Towns, Taxes, and State Formation in the French Revolution", Irvine Seminar on Social History and Theory'de sunulan bildiri, Nisan 88, 1988a.

——, "Politics, Class, and Community in the French Revoluti-

on: An Urban Perspective", Revolutions in Comparison konferansında sunulan bildiri, University of California, Los Angeles, 1988b.

Markoff, John, "Contexts and Forms of Rural Revolt. France in 1789", *Journal of Conflict Resolution* 30: 253-89, 1986.

—, "The Social Geography of Rural Revolt at the Beginning of the French Revolution", *American Socialogical Reiew* 50: 761-81, 1985.

— ve Silvio R. Duncan Baretta, "What We Don't Know About the Coups: Observations on Recent South American Politics", *Armed Forces and Society* 12: 207-35, 1986.

Martin, Jean Clément, *La Vendeé et la France.*, Le Seuil, Paris, 1987.

Martines, Lauro, *Power and Imagination. City States in Renaissance Italy*, Johns Hopkins University Press, ilk baskısı 1979, Baltimore, Maryland, 1988.

Marx, Karl, *Capital, A Critique of Political Economy*, Lawrence ve Wishart. 3 c, Londra, 1970-1972.

Maschke Eric ve Jurgen Sydow, ed., *Stadt und Umland. Protokoll der X. Arbeitstagung des Arbeitskreises für sudwestdeutsche Stadtgeschichts forschung*, Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden Württemberg, Reihe B, 82, Stuttgart, Kohlhammer, 1974.

Mauersberg, Hans, *Wirtschafts-und Sozialgeschichte zentraleuropaischer Städte in neurer Zeit*, Vandenhoeck and Ruprecht, Gottingen, 1960.

Mayer, Arno, *The Persistence of the Old Regime*, Pantheon, New York, 1981.

Mendels, Franklin, "Aux origines de la proto-industriali-sation", *Bulletin du Centre d'Ifistoire Economique et Sociale de la Région Lyonnaise* 2: 1-25, 1978.

——, "Seasons and Regions in Agriculture and Industry during the Process of Industrialization", Sidney Pollard, ed., *Region und Industrialisierung: Studien zur Rollen der Region in der Wirtschaftsgeschichte der letzten zwei Jahrhunderte*'de, Vandenhoeck and Ruprecht, Gottingen, 1980.

Merrington, John, "Town and Country in the Transition to Capi-

talism", *New Left Review* 93: 71-92, 1975.

Meyer, David R., "System of Cities Dynamics in Newly Industrializing Nations", *Studies in Comparative International Development* 21: 3-22, 1986a.

——, "The World System of Cities: Relations Between International Financial Metropolises and South American Cities", *Social Forces* 64: 553-81, 1986b.

Meyer, Jean, *Le poids de l'Etat*. Paris: Presses Universitaires de France, 1983.

—— vd., *Etudes sur les villes en Europe Occidentale*. Paris: Société d'Edition d'Enseignement Superieur. 2 c, 1983.

Meyer, John W., "The World Polity and the Authority of the Nation State", Albert Bergesen, ed., *Studies of the Modern World System*'de, Academic Press, New York, 1980.

Michaud, Claude, "Finances et guerres de religion en France", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 28: 572-96, 1981.

Midlarsky, Manus, ed., *Inequality and Contemporary Revolutions*. Denver, Colorado: Graduate School of International Studies, University of Denver, Monograph Series in World Affairs, c. 22, kitap 2, 1986.

Migdal, Joel, *Peasants, Politics, and Revolution, Pressures toward Political and Social Change in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1974.

Miller, Edward, "War, Taxation, and the English Economy in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries", J. M. Winter, ed., *War and Economic Development. Essays in Memory of David Joslin*'de, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

Milward, Alan S. ve S. B. Saul, *The Economic Development of Continental Europe, 1780-1870*, Allen & Unwin, Londra, 1973.

Mitchell, B. R., *European Historical Statistics 1750-1970*, Columbia University Press, New York, 1975.

Moberg, Carl-Axel, "Northern Europe", Robert J. Braidwood ve Gordon R. Willey, ed., *Courses toward Urban Life. Archeological Considerations of Some Cultural Alternates*'de, Aldine, Chicago, Illinois, 1962.

Modelski, George, "The Long Cycle of Global Politics and the Nation State", *Comparative Studies in Society and History* 20: 214-35, 1978.

—— ve William R. Thompson, *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, University of Washington Press, Seattle, Washington, 1988.

Mollat, Michel ve Philippe Wolff, *The Popular Revolutions of the Late Middle Ages*, Allen & Unwin, Londra, 1973.

Moore, Jr Barrington, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon, Boston, Massachusetts, 1966.

Moote, A. Lloyd, *The Revolt of the Judges: The Parlement of Paris and the Fronde*. Princeton, Princeton University Press, New Jresey, 1971.

Moraw, Peter, "Cities and Citizenry as Factors of State Formation in the Roman German Empire of the Late Middle Ages", *Theory and Society*'de yayımlandı, 1989.

Mosca, Gaetano, *The Ruling Class (Elementi di Scienza Politica)*, McGraw Hill, New York, 1939.

Moul, William Brian, "Balances of Power and the Escalation to War of Serious Disputes among the European Great Powers, 1815-1939: Some Evidence", *American Journal of Political Science* 32: 241-75, 1988.

Mueller, John, "The Essential Irrelevance of Nuclear Weapons", *International Security* 13: 55-79, 1988.

Mumford, Lewis, *The City in History. Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*, Harcourt, Brace & World, New York, 1961.

——, *The Myth of the Machine. The Pentagon of Power*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1970.

Nef, John U., *War and Human Progress*, Cambridge University Press, Cambridge, 1952.

Nelkin, Dorothy, "The Economic and Social Setting of Military Takeovers in Africa", *Journal of Asian and African Studies* 2: 230-44, 1967.

Nicholas, David M., "Town and Countryside: Social and Economic Tensions in Fourteenth Century Flanders", *Comparative Studies in Society and History* 10: 458-85, 1968.

Nichols, Glenn O., "Intermediaries and the Development of English Government Borrowing: The Case of Sir John James and Major Robert Huntington, 1675-79", *Business History* 29:28-46, 1987.

Nicolas, Jean, ed., *Mouvements populaires et conscience sociale, XVIe-XIXe siècles,* Maloine, Paris, 1985.

Nilsson, Sven A., "Imperial Sweden: Nation Building, War and Social Change", Sven A. Nilsson vd., *The Age of New Sweden*'da, Livrustkammaren, Stockholm, 1988.

North, Douglass C., *Structure and Change in Economic History,* W. W. Norton, New York, 1981.

—— ve Robert Paul Thomas, *The Rise of the Western World, A New Economic History,* Cambridge University Press, Cambridge, 1973.

Nunn, Frederick M., "The Latin American Military Establishment: Some Thoughts on the Origins of its Socio-Political Role and an Illustrative Bibliographical Essay", *The Americas* 28: 135-51, 1971.

O'Donnell, Guillermo, *Modernización y autoritarismo,* Paidos, Buenos Aires, 1972.

——, "Comparative Historical Formations in the State Apparatus and Socioeconomic Change in the Third World", *International Social Science Journal* 32: 717-29, 1980.

Olson, Mancur, *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities,* Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1982.

Oquist, Paul, *Violence, Conflict, and Politics in Colombia,* Academic Press, New York, 1980.

Organski, A. F. K., *The Stages of Political Development,* Knopf, New York, 1965.

—— ve Jacek Kugler, *The War Ledger,* University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1980.

Owusu, Maxwell, "Rebellion, Revolution, and Tradition: Reinterpreting Coups in Ghana", *Comparative Studies in Society and History* 31: 372-97, 1989.

Ozouf-Marignier, Marie Vic, "De l'universalisme constituant aux interets locaux: le debat sur la formation des departements

en France (1789-1790)", *Annales; Economies, Societes, Civilisations* 4 I: 1193-1214, 1986.

Österberg, Eva ve Dag Lindstrom, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Stockhom: Almqvist & Wiksell. Studia Historica Upsaliensia, 152, 1988.

Paddison, Ronan, *The Fragmented State, The Political Geography of Power*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

Palmer, Stanley H., *Police and Protest in England and Ireland 1780-1850*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Pamlenyi, Ervin, ed., *A History of Hungary*, Collet's, Londra, 1975.

Parker, Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

——, "Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders 1572-1607", *Past and Present* 58: 3-37, 1973.

——, "War and Economic Change: The Economic Costs of the Dutch Revolt", J. M. Winter, ed., *War and Economic Development. Essays in Memory of David Joslin'de*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.

——, "The 'Military Revolution,' 1560-1660-a Myth?" *Journal of Modern History* 48: 195-214, 1976.

——, *The Military Revolution. Mililary Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Parker, William ve Eric L. Jones, ed., *European Peasants and their Markets*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1975.

Parkinson, C. Northcote, *Parkinson's Law and Other Studies in Administration*, Houghton Mifflin, Boston, Massachusetts, 1957.

Parry, J. H., *The Establishment of the European Hegemony, 1415-1715, Trade and Exploration in the age of the Renaissance*, Harper and Row, 3. yay., New York, 1961.

——, *The Spanish Seaborne Empire*, Knopf, New York, 1966.

Patten, John, *Rural-Urban Migration in Pre-Industrial England*, School of Geography. Occasional Papers, No. 6, Oxford, 1973.

Peacock, Alan T. ve Jack Wiseman, *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom,* Princcton University Press, Princeton, New Jersey, 1961.

Pepper, Simon ve Nicholas Adams, *Firearms and Fortifications. Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth Century Siena,* University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1986.

Perlmutter, Amos, *Political Roles and Military Rulers,* Frank Cass, Londra, 1981.

Petitfrère, Claude, "The Origins of the Civil War in the Vendée", *French History* 2: 187-207, 1988.

Pitcher, Donald Edgar, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century,* Brill, Leiden, 1971.

Platzhoff, Walter, *Geschichte des europaïschen Staatensystems 1559-1660,* Oldenbourg, Münih ve Berlin, 1928.

Plumb, J. H., *The Origins of Political Stability, England 1675-1725,* Houghton Mifflin, Boston, Massachusetts, 1967.

Poggi, Gianfranco, *The Development of the Modern State,* Stanford University Press, Stanford, California, 1978.

Polisensky, Josef V., *War and Society in Europe, 1618-1648,* Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

Pounds, Norman J. G., *An Historical Geography of Europe 450 B. C. -A. D. 1330,* Cambridge University Press, Cambridge, 1973.

——, *An Historical Geography of Europe, 1500-1840,* Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

—— ve Sue Simons Ball, "Core-Areas and the Development of the European States System", *Annals of the Association of American Geographers* 54: 24-40, 1964.

Powers, James F., A Society Organized for War, *The Iberian Municipal Militias in the Central Middle Ages, 1000-1984,* University of California Press, California, Berkeley, 1988.

Pryor, John H., *Geography, Technology, and War. Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571,* Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Pullan, Brian, *Rich and Poor in Renaissance Venice,* Basil Blackwell, Oxford, 1971.

Pye, Lucian, "The Politics of Southeast Asia", Gabriel A. Almond ve James S. Coleman, ed., *The Politics of the Developing Areas*'da, Princeton University Press., New Jersey, 1960.

Quester, George H., "The World Political System", c. V111, 199-246 Fred I, Greenstein ve Nelson W. Polsby, ed., *Handbook of Political Science*'da, Addison Wesley, Reading, Massachusetts, 1975.

Raeff, Marc, *The Well Ordered Police State, Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800*, Connecticut, Yale University Press, New Haven, 1983.

Rambaud, Placide ve Monique Vincienne, *Les transformations d'une société rurale. La Maurienne (1561-1962)*, Armand Colin, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Vle Section), Centre d'Etudes Economiques, Etudes et Mémoires, 59, Paris, 1964.

Ramsay, G. D., *The City of London in International Politics at the Accession of Elizabeth Tudor*, Manchester University Press, Manchester, 1975.

———, *The Queen's Merchants and the Revolt of the Netherlands*, Manchester University Press, Manchester, 1986.

Rapoport, David C., "The Praetorian Army: Insecurity, Venality, and Impotence", Roman Kolkowicz ve Andrzej Korbonski, ed, *Soldiers, Peasants, and Bureaucrats: Civil Military Relations in Communist and Modernizing Societies*'de, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1982.

Rasler, Karen A. ve William R. Thompson, "Global Wars, Public Debts, and the Long Cycle", *World Politics* 35: 489-516, 1983.

———, "War Making and State Making: Governmental Expenditures, Tax Revenues, and Global Wars", *American Political Science Review*, 79: 491-507, 1985a.

———, "War and the Economic Growth of Major Powers", *American Journal of Political Science* 29: 513-38, 1985b.

———, "Defense Burdens, Capital Formation, and Economic Growth. The Systemic Leader Case", *Journal of Conflict Resolution* 32: 61-86, 1988.

———, *War and Statemaking: The Shaping of the Global Powers,*

Unwin Hyman, Boston, Massachusetts, 1989.

Ratalczyk, Leonard, "Evolution of the Polish Armed Forces, 1764-1921", Stephen Fischer Galati ve Béla K. Király, ed, *Essays on War and Society in East Central Europe, 1740-1900*'da, Social Science Monographs, Boulder, Colorado, 1987.

Redlich, Fritz, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, 2 c. *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, Beiheften 47, 48, Wiesbaden, Steiner, 1964-1965.

Reinhard, Marcel, André Armengaud ve Jacques Dupâquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Montchrestien, Paris, 1968.

Renouard, Yves, "1212-1965. Comment les traits durables de l'Europe occidentale moderne se sont définis au début du XIIIe siècle", *Annales de l'Université de Paris 1958*: 5-21, 1958.

Reuter, Timothy, "Introduction" to Timothy Reuter, ed., *The Medieval Nobility*, North Holland, Amsterdam, 1978.

Reynolds, Susan, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Clarendon Press, Oxford, 1988.

Rian, Oystein, "State and Society in Seventeenth century Norway", *Scandinavian Journal of History* 10: 337-63, 1985.

Rice, Condoleezza, "The Impact of World War II on Soviet State and Society", Working Paper 69, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

Ringrose, David R., *Madrid and the Spanish Economy, 1560-1850*, University of California Press, Berkeley, California, 1983.

Roberts, Michael, *The Swedish Imperial Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Robinson, E. A. G., ed., *Backward Areas in Advanced Countries*. Londra, Macmillan, 1969.

Roider, Karl, "Origins of Wars in the Balkans, 1660-1792", Jeremy Black, ed., *The Origins of War in Early Modern Europe*'da, John Donald, Edinburgh, 1987.

Rokkan, Stein, "Dimensions of State Formation and Nation Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe", Charles Tilly, ed., *The Formation of Na-*

tional States in Western Europe'da, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1975.

___ ve Derek W. Urwin, ed., *The Politics of Territorial Identity. Studies in European Regionalism*, Sage, Beverly Hills, California, 1982.

Roksandic, Drago, "Agrarian Ideologies and Theories of Modernization in Yugoslavia, 1918-1941" Conference on Models of Development and Theories of Modernization in Eastern Europe Between the World Wars'a sunulan bildiri, Ráckeve, Macaristan, 1988.

Romano, Salvatore Franceso, *Storia della mofia*, Sugar, Milano, 1963.

Roscoe, Paul B. ve Robert B. Graber, ed., "Circumscription and the Evolution of Society", *American Behavioral Scientist* özel sayısı 31: 403-511, 1988.

Rosenau, James N., *The Adaptation of National Societies: A Theory of Political System Behavior and Transformation*, McCaleb Seiler, 1970.

Rosenberg, Hans, *Bureaucracy, Aristocracy, and Autocracy. The Prussian Experience 1660-1815*, Harvard University Press, Cambridge, 1958.

Rosenberg, Harriet G., *A Negotiated World: Three Centuries of Change in a French Alpine Community*, University of Toronto Press, Toronto, 1988.

Rosenberg, William G. ve Marilyn B. Young, *Transforming Russia and China. Revolutionary Struggles in the Twentieth Century*, Oxford University Press, New York, 1982.

Rothenberg, Gunther E., "The Origins, Causes, and Extension of the Wars of the French Revolution and Napoleon", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 771-94, 1988.

Roubaud, Francois, "Partition économique de la France dans la première moitié du XIXe siècle (1830 1840)", Institut d'Histoire Economique et Sociale de l'Université de Paris I Pantheon Sorbonne,*Recherches et Travaux* 12: 33-58, 1983.

Rouquié, Alain, *The Military and the State in Latin America*. Berkeley, University of California Press, California, 1987.

Rule, James B., *Theories of Civil Violence*. Berkeley, University of

California Press, California, 1988.
Ruloff, Dieter, *Wie Kriege beginnen*, C. H. Beck, Münih, 1985.
Russell, Conrad S. R., "Monarchies, Wars, and Estates in England, France, and Spain, c. 1580-c. 1640", *Legislative Studies Quarterly* 7: 205-20, 1982.
Russell, D. E. H., *Rebellion, Revolution, and Armed Force*, Academic Press, New York, 1974.
Russell, Jocelyne G., *Peacemaking in the Renaissance*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Pennsylvania, 1986.
Russell, Josiah Cox, *Medieval Regions and their Cities*, David & Charles, Newton Abbot, 1972.
Russett, Bruce, 1970 *What Price Vigilance? The Burdens of National Defense*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1970.
Rystad, Goran, ed., *Europe and Scandinavia: Aspects of the Process of Integration in the 17th Century*, Esselte Studium, Lund 1983.
Sales, Núria, *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Ariel, Madrid, 1974.
——, "Servei militar i societat: la desigaultat enfront del servei obligatori, segles XVII-XX", *L Avenç 98*: 721-8, 1976.
Scammell, G. V., *The World Encompassed. The First European Maritime Empires c. 800-1650*, Methuen, Londra, 1981.
Schama, Simon, "The Exigencies of War and the Politics of Taxation in the Netherlands 1795-1810", J. M. Winter, ed., *War and Economic Development*'de, *Essays in Memory of David Joslin*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
Schevill, Ferdinand, *Medieval and Renaissance Florence*, Harper Torchbooks, 2 c., ilk baskısı 1936, New York, 1963.
Schissler, Hanna, *Preussische Agrargesellschaft im Wandell Wirtschaftliche, gesellschaftliche und politische Transformationsprozesse von 1763 bis 1847*, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen, 1978.
Schmal, H., ed., *Patterns of European Urbanization since 1500*, Croom Helm, Londra, 1981.
Schmoller, Gustav, "Die Epochen der Getreidehandelsverfassung und-politik", *Schmollers Jahrbuch* 20: 695-744, 1986.

Schram, Stuart R., ed., *The Scope of State Porrer in China*. Published for European Science Foundation by School of Oriental and African Studies University of London and the Chinese University Press of Hong Kong, 1985.

——, ed., *Foundations and Limits of State Power in China*, Published European Science Foundation by School of Oriental and African Studies, University of London ve Chinese University Press of Hong Kong, 1987.

Schultz, Patrick, *La décentralisation administrative dans le département du Nord (1790-1793)*, Presses Universitaires de Lille, Lille, 1982.

Schulze, Hagen, ed., *Nation Building in Central Europe*, Berg, Leamington Spa, 1987.

Schumpeter, Joseph, *Imperialism, Social Classes*, Meridian, New York, 1955.

Schwartz, Robert M., *Policing the Poor in Eighteenth Century France*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, North Carolina, 1988.

Scott, James, *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, Connecticut, New Haven, 1985.

Scott, William, *Terror and Repression in Revolutionary Marseilles*, Barnes and Noble, New York, 1973.

Searle, Eleanor, *Predatory Kinship and the Creation of Norman Power, 840-1066*, University of California Press, Berkeley, California, 1988.

Sedoc-Dahlberg, Betty, "Interest Groups and the Military Regime in Suriname", Alma H. Young ve Dion E. Phillips, ed., *Militarization in the Non-Hispanic Caribbean*'da, Boulder, Lynne Rienner, Colorado, 1986.

Segal, Daniel A., "Nationalism, Comparatively Speaking", *Journal of Historical Sociology* 1: 301-21, 1988.

Shennan, J. H., *The Origins of the Modern European State, 1450-1725*, Hutchinson University Library, Londra, 1974.

Shils, Edward, *Political Development in the New States*, Mouton, Den Hague, 1962.

Shue, Vivienne, *The Reach of the State. Sketches of the Chinese*

Body Politic, Stanford University Press, Stanford, California, 1988.

Sid-Ahmed, Mohamed, "Trends in the Middle East", *Alternatives* 10: 139-60, 1984.

Sivard, Ruth Leger, *World Military and Social Expenclitures*, World Priorities, Annual publication, Washington DC, 1974-1988.

Skinner, G. W., "Marketing and Social Structure in Rural China", *Journal of Asian Studies* 24: 3-43, 1964.

——, ed., *The City in Late Imperial China*, Stanford University Press, Stanford, California, 1977.

——, "The Structure of Chinese History", *Journal of Asian Studies* 44: 271, 1985.

Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Small, Melvin ve J. David Singer, *Resort to Arms, International and Civil Wars, 1816-1980*, Sage, Beverly Hills, California, 1982.

Smith, Adam, *The Wealth of Nations*, Dent. 2 c., ilk baskısı 1778, Londra, 1910.

Smith, C. T., *An Historical Geography of Western Europe before 1800*, Longmans, Londra, 1967.

Smith, Carol A., "Analyzing Regional Systems", Carol A. Smith, ed., *Regional Analysis*, c. 2: *Social Systems*'da, Academic Press, New York, 1976.

Sorokin, Pitirim A., *Social and Cultural Dynamics. III. Fluctuation of Social Relationships, War, and Revolution*, Bedminster, ilk baskısı 1937, New York, 1962.

Spuler, Bertold, *Rulers and Governments of the World.*, Bowker, 3 c., Londra, 1977.

Steensgaard, Niels, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1974.

——, "Asian Trade and World Market: Orders of Magnitude in 'The Long Seventeenth Century'", *Actes du Colloque Franco-Polonais d'Histoire*'de, Laboratoire d'Histoire Quantitative,

Université de Nice, Nice, 1981.

Stein, Arthur A., *The Nation at War*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1978.

——, "War Settlement, State Structures, and National Security Policy", Working Paper 60, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, 1988.

—— ve Bruce M. Russett, "Evaluating War: Outcomes and Consequences", Ted Robert Gurr, ed., *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*'da, Free Press, New York, 1980.

Stepan, Alfred, *Rethinking Military Politics, Brazil and the Southern Cone*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1988.

Stinchcombe, Arthur L., "Institutions of Privacy in the Determination of Police Administrative Practice", *American Journal of Sociology* 69: 150-60, 1963.

——, *Economic Sociology*, Academic Press, New York, 1983.

Stoessinger, John G., *Why Nations Go to War*, St Martin's, New York, 1974.

Stohl, Michael, *War and Domestic Political Violence, The American Capacity for Repression and Reaction*, Sage, Beverly Hills, California, 1976.

Stoianovich, Traian, "Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *Studia Balcanica. III. La Ville Balkanique XVe-XIXe siècle*, 83-110, 1970.

——, "Mode de production maghrébin de commandement ponctuel", *Actes du Colloque Franco-Polonais d'Histoire*'da, Laboratoire d'Histoire Quantitative, Université de Nice, Nice, 1981.

——, "The Segmentary State and *La Grande Nation*", Eugene D. Genovese ve Leonard Hochberg, ed., *Geographic Perspectives in Hislory*'de, Basil Blackwell, Oxford, 1989.

Stonc, Bailey, *The Parlemenl of Paris, 1774-1789*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, North Carolina, 1981.

Stone, Lawrence, "State Control in Sixteenth Century England", *Economic History Review* 17: 103-20, 1947.

——, *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641*, Clarendon Press,

Oxford, 1965.
——, "Interpersonal Violence in English Society, 1300-1980", *Past and Present* 101: 22-33, 1983.
Strayer, Joseph, *On the Medieval Origins of the Modern State,* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1970.
Sundin, Jan ve Eric Soderlund, ed., *Time, Space and Man: Essays in Microdemography,* Almavist & Wilksell International, Stockholm, 1979.
Sutton, F. X., "Representation and the Nature of Political Systems", *Comparative Studies in Society and History* 2: 1-10, 1959.
Tanter, Richard, "Trends in Asia", *Alternatives* 10: 161-91, 1984.
Taylor, A. J. P., *How Wars End,* Hamish Hamilton, Londra, 1985.
Taylor, Peter J., "Political Geography and the World Economy" Alan D. Burnett ve Peter J. Taylor, ed., *The Politics of Territoall dentity*'de, Wiley, New York, 1981.
Taylor, Stan, *Social Science and Revolutions,* St Martin's, New York, 1984.
Tenenti, Alberto, *Piracy and the Decline of Venice, 1580-1615,* University of California Press, Berkeley, California, 1967.
Thee, Marek, "Militarization in the United States and the Soviet Union: The Deepening Trends", *Alternatives* 10: 93-14, 1984.
Therborn, Goran, *What Does the Ruling Class Do When It Rules?,* NLB, Londra, 1978.
Thibon, Christian, "L'ordre public villageois: le cas du Pays de Sault (1848-1914)", *Société de la Révolulion de 1848 et des Révolutions du XlXe Siècle, Maintien de l'ordre et polices en France et en Europe au XlXe siècle*'de, Créaphis, Paris, 1987.
Thomas, George M. ve John W. Meyer, "Regime Changes and State Power in an Intensifying World State System", Albert Bcrgesen, ed., *Studies of the Modern World System*'de, Academic Press, New York, 1980.
——, Francisco O. Ramirez ve Jeanne Gobalet, "Maintaining National Boundaries in the World System: The Rise of Centralist Regimes", John W. Meyer ve Michael T. Hannan, ed., *National Development and the World System, Educational,*

Economic, and Political Change, 1950-1970'de, University of Chicago Press, Chicago, Illinias, 1979.

Thompson, I. A. A., *War and Government in Habsburg Spain 1560-1620*, Athlone Press, Londra, 1976.

——, "Crown and Cortes in Castile, 1590 1665",*Parlements, Estates and Representation* 2: 29-45, 1982.

Thompson, William R., *On Global War, Historical-Structural Approaches to World Politics*, University of South Carolina Press, Columbia, South Carolina, 1988.

—— ve Gary Zuk, "World Power and the Strategic Trap of Territorial Commitments", *International Studies Quarterly* 30: 249-67, 1986.

Tilly, Charles, "Flows of Capital and Forms of Industry in Europe, 1500-1900," *Theory and Society* 12: 123-43, 1983.

——, "Demographic Origins of the European Proletariat" in David Levine, ed., *Proletarianization and Family Life*, Academic Press, Orlando, Florida, 1984.

——, "War and the Power of Warmakers in Western Europe and Elsewhere" Peter Wallensteen, Johan Galtung ve Carlos Portales, ed., *Global Militarization*'da, Boulder, Westview Press, Colorado, 1985a.

——, "War Making and State Making as Organized Crime" Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol, ed., *Bringing the State Back In*'de, Cambridge University Press, Cambridge, 1985b.

——, *The Contentious French*, Belknap, Cambridge, 1986.

——, Louise A. Tilly ve Richard Tilly, *The Rebellious Century, 1830-1930*, Harvard University Press, Cambridge, 1975.

Tilly, Louise A., "The Food Riot as a Form of Political Conflict in France", *Journal of Interdisciplinary History* 2: 23-57, 1971.

Timberlake, Michael, ed., *Urbanization in the World Economy*. Orlando, Florida: Academic Press, 1985.

Torres i Sans, Xavier, "Guerra privada y bandolerismo en la Cataluña del Barroco", *Historia Social* 1: 5-18, 1988.

Torsvik, Per, ed., *Mobilization, Center-Periphery Structures and Nation Building, A Volume in Commemoration of Stein Rok-*

kan, Universitetsforlaget, Bergen, 1981.

Tracy, James D., *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565*, University of California Press, Berkeley, California, 1985.

Treasure, Geoffrey, *The Making of Modern Europe 1648-1780*, Methuen, Londra, 1985.

Trexler, Richard C., *Public Life in Renaissance Florence*, Academic Press, New York, 1980.

Trotsky, Leon, *History of the Russian Revolution*, Gollancz. 2 c., Londra, 1965.

Tucci, Ugo, "Entre Orient et Occident: L'Age vénitien des épiees", *Actes du Colloque Franco-Polonais d'Histoire*'de, Laboratoire d'Histoire Quantitative, Université de Nice, Nice, 1981.

Turner, Bryan S., "Religion and State Formation: A Commentary on Recent Debates", *Journal of Historical Sociology* I: 322-33, 1988.

Ultee, Maarten, ed., *Adupting to Conditions. War and Society in the Eighteenth Century*. Alabama: University of Alabama Press, 1986.

Urlanis, B. Ts., *Voin'i i narodo-naselenie Evrop'i*, Izdatel'stvo Sotsial'no-ekonomicheskoy literatur'i, Moskova, 1960.

Van Creveld, Martin, *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

——, *Technology and War From 2000 B. C. to the Present*, Free Press, New York, 1989.

Vaner, Semih, "The Army", Irvin C. Schick ve Ertugrul Ahmet Tonak, ed., *Turkey in Transition: New Perspectives*'de, Oxford University Press, New York, 1987.

Verhulst, Adriaan, "The Origins of Towns in the Low Countries and the Pirenne Thesis", *Past and Present* 122: 3-35, 1989.

Vilar, Pierre, *La Catalogne dans l'Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, SEVPEN. 3 c, Paris, 1962.

Vovelle, Michel, ed., *Bourgeoisies de province et Révolution*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble, 1987.

Vries, Jan de, "On the Modernity of the Dutch Republic", *Journal of Economic History* 33: 191-202, 1973.
—, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age*, 1500-1700, Yale University Press, New Haven, connecticut, 1974.
—, "On the Modernity of the Dutch Republic", *Journal of Economic History* 33: 191-202, 1973.
—, *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
—, "Barges and Capitalism. Passenger transportation in the Dutch economy, 1632-1839", *A. A. G. Bijdragen* 21: 33 398, 1978.
—, *European Urbanization, 1500-1800*, Harvard University Press, Cambirdge, 1984.
Wakeman, Jr, Frederic, *The Great Enterprise. The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth Century China*, University of California Press. 2 c., Berkeley, California, 1985.
Waldmann, Peter, *Ethnischer Radikalismus, Ursachen und Folgen gwaltsamer Minderheitenkonflilte*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1989.
Waley, Daniel, *The Italian City Republics*, Mc-Graw Hill. World University Library, New York, 1969.
Walker, Mack, *German Home Tows, Community, State, and General Estate 1648-1871*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1971.
Wallensteen, Peter, Johan Galtung ve Carlos Portales, ed., *Global Militarization*, Westview, Boulder, Colorado, 1985.
Wallerstein, Immanuel, *The Modern World System*. 3 c, Academic Press, New York ve Orlando, Florida, 1974-9188.
——, *The Capitalist World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Random House, New York, 1979.
——, "The Origins of War in Neorealist Theory", *Journal of Interdisciplinary History* 18: 615-28, 1988.
Watkins, Susan Cotts, *From Provinces into Nations*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.
Watson, J. Steven, *The Reign of George III, 1760-1815*, Clarendon

Press, Oxford History of England, c. 12, Oxford, 1960.

Webber, Carolyn ve Aaron Wildavsky, *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*, Simon & Schuster, New York, 1986.

Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Mohr, 5. yay., Tubingen, 1972.

Wedgewood, C. V., *The Thirty Years War*, ilk baskısı 1938, Londra, Jonathan Cape, 1964.

Wendt, Alexander E., "The Agent Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization* 41: 335-70, 1987.

Werner, Ernst, *Die Geburt einer Grossmacht-die Osmanen (1300-1481)*, Böhlhaus, Viyana, 1985.

Wheatcroft, Andrew, *The World Atlas of Revolutions*, Hamish Hamilton, Londra, 1983.

Whitney, Joseph B. R., *China: Area, Administration, and Nation Building*, Department of Geography, University of Chicago. Research Paper 123, Chicago, 1970.

Wickham, Chris, "The Uniqueness of the East", Jean Baechler, John A. Hall ve Michael Mann, ed., *Europe and the Rise of Capitalism*'de, Basil Blackwell, Oxford, 1988.

Wijn, J W., "Military Forces and Warfare 1610-1648", J. P. Cooper, ed., *The New Cambridge Modern History. c. 4: The Decline of Spain and the Thirty Years War, 1609-48/59*'da, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

Wilkenfeld, Jonathan, ed., *Conflict Behavior and Linkage Politics*, David McKay, New York, 1973.

Wilson, Charles,*The Dutch Republic and The Civilisation of the Seventeenth Century*, McGraw Hill. World University Library, New York, 1968.

Winberg, Christer, "Population Growth and Proletarianization. The Transformation of Social Structures in Rural Sweden During the Agrarian Revolution", Sune Akerman, ed., *Chance and Change. Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area*'da, Odense University Press, Odense, 1978.

Winter, J. M., *The Great War and the British People*, Harvard Uni-

versity Press, Cambridge, 1986.

Witt, Peter Christian, ed.,*Wealth and Taxation in Central Europe*, Berg, Leamington Spa, 1987.

Wong, R. Bin., "Les émeutes de subsistances en Chine et en Europe Occidentale", *Annales; Economies, Sociétés, Civilisations* 38:234-58, 1983.

—— ve Peter C. Perdue, "Famine's Foes in Ch'ing China", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 43: 291-332, 1983.

Wright, Quincy, *A Study of War*, University of Chicago Press, Revised ed., Chicago, Illinois, 1965.

Wrigley, E. A., *Population and History*, Mc-Graw Hill, New York, 1969.

—— ve R. S. Schofield, *The Population History of England, 1541-1871, A Reconstruction*, Harvard University Press, Cambridge, 1981.

Wyczanski, Andrzej, "La frontiére de l'unité européenne au XVIème siècle: Liens-cadres contenu", *Actes du Colloque Franco-Polonais d'Histoire*'da, Laboratoire d'Histoire Quantitative, Université de Nice, Nice, 1981.

Wyrobisz, Andrezej, "Power and Towns in the Polish Gentry Commonwealth: The Polish Lithuanian State in the 16 th and 17th Centuries", *Theory and Society*'de yayımlanacak, 1989.

Young, Alma H. ve Dion E. Phillips, ed., *Militarization in the Non Hispanic Caribbean*.Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Zagorin, Perez, 1982 *Relbels and Rulers, 1500-1660*, Cambridge University Press. 2 c, Cambridge, 1986.

Zimmerman, Ekkart, *Political Violence, Crises and Revolutions*, Schenkman, Cambridge, 1983.

Zinnes, Dina, "Why War? Evidence on the Outbreak of International Conflict", Ted Robert Gurr, ed., *Handbook of Political Conflict*'de, Free Press, New York, 1980.

Zolberg, Aristide, "The Structure of Political Conflict in the New States of Tropical Africa", *American Political Science Review* 62: 70-87, 1968.

——, "Belgium" Raymond Grew, ed., *Crises of Political Development in Europe and the United States*'de, Princeton University

Press, Princeton, New Jersey, 1978.

——, "Strategic Interactions and the Formation of Modern States: France and England", *International Social Science Journal* 32: 687-716, 1980.

——, "International Migrations in Political Perspective", Mary M. Kritz, Charles B. Keely ve Silvano M. Tomasi, ed., *Global Trends in Migration. Theory and Research on International Population Movements*'da, Center for Migration Studies, Staten Island, New York, 1981.

——, "Beyond the Nation State: Comparative Politics in Global Perspective", Jan Berting ve Wim Blockmans, ed., *Beyond Progress and Development. Macro-Political and Macro-Societal Change*'de, Avebury, Aldershot, 1987.

Dizin

A

Adriyatik 67, 81, 82, 238, 245-247, 249, 250, 256, 258, 259, 293
Afrika 23, 41, 77, 84, 91, 104, 162, 165, 166, 253, 255, 276, 277, 283, 290-292, 295, 299, 300, 317, 324, 328, 330-334, 337, 338, 340, 352-356, 358-360, 362-364, 368, 370
  askeri rejimler 360-364
  darbeler 356, 365-369
Akdeniz 22, 23, 42, 69, 74, 77, 78, 81, 84, 87, 92, 104, 109, 118, 141, 143, 182, 228, 240, 244, 247, 248, 250, 253-257, 273, 274, 276, 277, 291, 309, 314, 316, 317
akraba grupları 18, 130
Alba, Victor 341
Aldeni, Guildo 220
Almanya 20, 23, 55, 59, 67, 70, 78, 82, 83, 89, 90, 124, 138, 154, 161, 203, 210, 213-215, 248, 285-288, 290-293, 299, 316, 330, 331, 337, 345-348, 365, 372
  doğrudan yönetime geçiş 199, 200
Amerikan Devrimi 285, 311
Anderson, M. S. 146
Anderson, Perry 32, 33, 75
Andora 84, 90
Aragon 30, 87, 109, 113, 114
Ardant, Gabriel 71, 101, 157, 223
aristokrasi 32, 216, 232, 244, 308
Arjantin 202, 337, 341, 345, 350, 354, 358, 363, 366

Artois 194, 195
askeri harcama 64, 97, 152, 212, 216, 218, 347
1850-1975, bütçenin oranı olarak 215
gerileme 211-214
GSMH oranı olarak 347, 348
1972-1986, dünya bölgelerinde askeri güç 349
askeri personel 212, 213, 343
20-44 yaş erkek nüfusa oran
ayrıca Bkz. silahlı kuvvetler
askeri rejim 352, 363, 366, 367, 369, 375
askeri yönetim 340, 341
devletler 351-354
insan hakları 360, 363, 367
askerlik hizmeti 86, 87, 115, 143, 212
Asya 23, 77-78, 83, 91, 162, 164-165, 221, 259, 273, 276-277, 283, 299, 300, 316, 322-324, 328, 332, 333, 338, 340, 350, 351, 353, 355, 359, 361, 363-365
100 devlet başına darbe girişimi 357
ateşli silahlar 137
Augsburg, Lig Savaşı 91, 95, 135, 153, 154, 283
Avrupa
IS 400'lerde 79
990'da 79, 80
1490'da 80-84
1990'da 83-85
büyük devletler *Bkz.* büyük devletler
devlet oluşumunda coğrafi değişkenlik 30, 61, 67, 68, 70, 71, 93, 115, 116, 120, 228, 234-235, 250, 303, 314, 326, 327, 334, 344, 345, 372
devlet sayısı 89, 124, 133, 152, 355
devlet sistemleri 22
devletler arası bağlantılar 273-280
diplomatik misyonlar 278
imparatorluklar 161-168
şehirler *Bkz.* şehirler
şehir merkezleri 93
şehir nüfusu 44, 91, 95, 251
şehirleşme 19, 23, 39, 46, 80, 94, 95, 269
ticari hiyerarşi 220, 224
ulusal devletler 84, 85
yönetim hiyerarşileri 220, 224
Avrupa Ekonomik Topluluğu 21
Avusturya 67, 89, 124, 161, 184, 185, 193, 210, 213, 215, 238-239, 246, 249, 256, 259, 273, 284-288, 290, 292, 294-299, 304, 344-346, 348
azınlıklar, etnik 20, 21, 116, 182, 187, 203, 204, 221, 302

B

Babil 17
Baden Anlaşması 284
Badie, Bertrand 27
Balkanlar, Osmanlı yönetiminde 185-187
Balsac, Robert de 150
barış anlaşmaları 277, 281-284, 302, 345
Barselona 91, 105, 113, 178, 180, 257, 314
Becker, Marvin 125
Belçika 200, 214, 215, 285, 304, 305, 323, 330, 331, 348
Berlin 45, 105
Birinci Dünya Savaşı 161, 165, 239, 269, 271, 281, 299, 300, 312
  barış anlaşmalarından sonra 285, 286
Birleşik Devletler 281, 285-287, 289, 293, 299, 302, 311, 330, 332, 337, 338, 345, 350, 354, 364, 366, 367, 372, 373, 375
  askeri harcamalar 216
  Latin Amerika'ya müdahale 365-368
Birleşmiş Milletler 301, 303, 332, 345, 358, 375
  1945-1988 coğrafi bölge olarak üyelik 333
Birnbaum, Pierre 27
Bizans İmparatorluğu 78, 81, 84, 92, 246-248, 251, 259
Black, Cyril 323
bloklar 21, 133, 180, 196, 324, 375
Blum, Jerome 240, 241
Bohemya 30, 67, 78, 84, 112, 185, 236, 274, 281
Bolivya 299, 300, 335, 345, 354, 358
borç, ulusal 269, 315, 343
Bosna 185, 250, 291, 374
Brandenburg 52, 53, 65, 68, 291, 297, 306, 307
Brandenburg-Prusya 35, 52, 56, 65, 105, 204, 243, 260, 292
Breda Anlaşması 283
Brezilya 162, 164, 165, 300, 330, 337, 341, 345, 350, 354, 366, 367-369
Britanya 20, 22, 26, 27, 29, 35, 53, 78, 114, 119, 127, 135, 137, 141, 165, 166, 180, 202, 211, 236, 260-262, 264, 265, 267-271, 276, 284, 285, 287, 288, 293, 298, 299, 301, 304-305, 307, 311, 313, 314, 316, 350
  1688 Devrimi 264
  doğrudan yönetim 57, 115, 176, 181-183, 186-188, 190-195, 198, 199, 203, 221, 234, 260, 269
  Doğu Hint Kumpanyası 128, 255
  gelir vergisi 155, 180, 266
  idari aygıt 187, 223

imparatorluk 164, 165
İskandinav işgali 262
keşifler 265
Norman işgali 262
ondokuzuncu yüzyılda 269
onsekizinci yüzyılda 267
Parlamento 178, 209, 264, 269, 322
sermaye-zor ilişkisi 258-272
silahlı kuvvetler 268
ticari güç 160
ayrıca Bkz. Galler, İngiltere, İskoçya
Buda, huzuru (barışı) 274
Bulgaristan 82, 214, 215, 286, 300, 330
Burgondiya 143
Burundi 337, 354, 363
bürokrasi 167, 204, 212, 234, 240, 242, 243, 252, 255, 257, 267, 272, 305, 313, 327, 329, 340, 343, 368, 369
bütçe, ulusal 134
büyük devletler
Levy'nin listesi 280, 295
Modelski-Thompson listesi 286, 287
15. yüzyıldan bugüne 286-303
savaş *Bkz.* savaş

C

Cabot, John 265
Callaghy, Thomas 352
Canute, Kral 262
Cateau-Cambrésis Anlaşması (Barışı) 172, 279
Cenova 49, 65, 91, 95, 117-119, 141, 160-163, 224, 226, 244, 250, 251, 257, 277, 290, 292, 295, 298, 316
I. Charles, İngiltere kralı 266, 267, 311
II. Charles , İngiltere kralı 267
VIII.Charles , Fransa kralı 139
XI. Charles , İsveç kralı 233
XII. Charles , İsveç kralı 233
Clark, Gordon 32, 304
Clausewitz, Carl von 148
coğrafya ve devlet faaliyeti 24, 74-76, 97, 217, 224, 314
Colleoni, Bartolomeo 144
Collier, Ruth 354, 359-360
condottieri 139, 144, 162, 212, 254
Curtin, Philip 98

Ç

Çin 19-20, 22-23, 29, 124, 130, 166, 210, 220-224, 235, 237, 238, 240, 250, 272, 275
Çin İmparatorluğu 50
Avrupa'yla karşılaştırma 222
ticari ve idari hiyerarşiler 219, 220
yiyecek arzı 222

D

dağıtım 44, 48, 49, 52, 55, 64, 66, 96, 102, 171-173, 201, 207-209, 262, 317
devlet müdahalesi 43, 172, 269
Dalmaçya 246, 248, 250, 255, 259
Danimarka 78, 82, 84, 105, 210, 213, 215, 229-234, 238, 261, 262,276, 279, 287, 291, 292, 295, 297-299, 348
darbeler, askeri 374
Üçüncü Dünya'da 354-360
1944-87, 100 devlet başına girişim 356
Dear, Michael 32
Decalo, Samuel 360
devlet faaliyetleri 158, 172, 173, 187, 216-218, 225, 266
coğrafi dağılım 217, 218
genişlemesi 200, 201
devlet kurma 18, 20, 74, 372
devlet faaliyeti olarak
devlet-yapma 170, 171
devlet oluşumu
alternatif kavramlar 25
alternatif yollar 113-121
devletçi çözümlemeler 26, 31, 32
dışsal etkiler 304, 345
dünya sistemi çözümlemeleri 33, 34
jeopolitik çözümlemeler 30, 31
19. yüzyılda 115
savaş ve 48-61
üretim biçimi çözümlemeleri 31-33
Avrupa-şehir sistemi 91, 92
ve ekonomik değişim 25, 26
ve şehirlerin demografik etkisi 93
ve şehirlerin ticari etkisi 93
devlet sınırları 174, 345
20. yüzyılda devlet sistemi 344
devletin büyümesi, alternatif koşullar, zorun birikim ve yoğunlaşmasının işlevi olarak 54
devletin örgütlenmesi 60, 176, 327
ve savaş 107, 108
sınıfsal yapı 176
devletin yapısı
çağcıl 326-328
devletler
ana faaliyetler *Bkz.* devlet faaliyetleri
ortaya çıkış 18
sistemler *Bkz.* devlet sistemi
şehirlerle ilişkiler 18, 105
tanım 17, 18
ulusal *Bkz.* ulusal devlet
devrimler 311
ayrıca *Bkz.* isyanlar
din 20, 57, 61, 77, 98, 106, 112, 176, 185, 187, 201,

202, 282, 310, 311, 334, 336
diplomatik misyonlar, Avrupa'da kuruluşu 278
doğrudan yönetim
geçiş 119, 181, 182, 200
ve baskılar 200
ve devletlerle tekbiçimlileşme 202
doğrudan vergi 156
dolaylı vergi 156
dolaylı yönetim 55, 57, 161, 176, 181-184, 186, 188, 192, 198, 199, 240, 275, 312
donanmalar 28, 39, 63, 69, 72, 74, 100, 104, 114, 115, 119, 135, 145, 146, 154, 167, 211, 217, 271, 306, 318, 349
paralı askerler 63, 88, 93, 100, 119, 139, 140, 142-143, 145, 147-149, 161, 186, 211, 306
Drake, Sir Francis 146, 265
Dubrovnik Bkz. Ragusa
dükler 51, 52, 82, 119
dünya sistemi, devlet oluşumunda 33

E

Eckhardt, William 132
I. Edward, İngiltere kralı 263, 264
III. Edward, İngiltere kralı 263
egemenlik, bölünmüş 50, 51, 56, 65, 67, 68, 130, 203, 228, 259, 275, 313
ekonomi 30, 62, 93, 116, 151, 156-160, 167, 183, 223, 255, 260, 317, 365
elçilikler, Avrupa'da kuruluşu 277
Elias, Norbert 151
Elliott, J. H. 135, 142
Emperyalizm *Bkz.* imparatorluklar
Ethelred, Kral 261
etnik azınlıklar 221, 302

F

federasyonlar 24, 50, 56, 65, 67, 69, 74, 84, 99, 118, 161, 229, 257, 272, 327, 371
gerilemesi 317
Fiji 363
Finlandiya 83, 214, 215, 229-231, 233, 234, 330, 346, 348
Fitch, J. Samuel 361
Flandra 46, 181, 227, 245, 253, 265, 276, 284, 316
Floransa 56, 59, 71, 91, 118-120, 138, 140, 143, 144, 257, 277, 290, 292, 295
13-14. yüzyıllarda 226, 277
Foucault, Michel 125
I. François, Fransa kralı 134
Frank, André Gunder 33, 71
Fransa 20, 26, 27, 35, 53, 58,

66-68, 78, 81-84, 88, 99, 109, 114, 117, 119, 120, 124, 127, 128, 137-142, 149, 155, 165-167, 176-178, 180, 181, 192, 193, 196-200, 203, 207, 210, 212, 214, 215, 239, 243, 254, 263-264, 266-268, 270, 271, 274, 276, 278, 279, 281, 282, 284-290
doğrudan yönetim 188, 189
donanma 145, 146
kara kuvvetlerinin bölünüşü 217
polis 191, 192
savaş finansmanı 154
1500-1980, silah altındakiler 141
ulusal borç 134
vergilendirme 134
ayrıca *Bkz.* Fransız Devrimi
Fransız Devrimi 188-200
karşı devrimci akımlar 193-196
sırasında çiftçiler 195
sırasında polis 192
sırasında şehirler 190
ve burjuvazi 189, 194, 195, 198
frengi 139
II. Friedrich, Hesse kralı 147
II. Friedrich, Sicilya kralı 244
Fueter, Eduard 143, 289-291, 293, 295
Fuggerler 154

G

Galler 141, 261, 262, 264, 268, 269, 314
Gana 353, 354, 358, 360
gelir vergisi 155, 180, 266
Glendower, Owen 264
Gorbaçev, Mikhail 373, 374
göçebe kabileler
fatihler 42, 273
yağmacılar 50
birlikler 276
göç akınları 92, 313
Granada 81, 87, 142, 163, 187
Güller Savaşı 263
gümrük gelirleri 266, 267

H

Habsburglar 29, 67, 86, 140, 145, 279, 281, 284, 287-289, 292-297, 304
Haçlılar 249
Hale, J. R. 82, 139, 140, 150, 254
Hammurabi 17-19
Hanover hanedanı 267
Hansa Ligi 99, 232
haraç imparatorlukları 50, 65, 69, 130, 237, 239, 262, 272
harçlar 55, 134, 155, 156, 167, 174, 178, 194
Hauteville, Roger de 57, 58
Hawkwood, Sir John 143
II. Henry, İngiltere kralı 262

VI. Henry, Kutsal Roma İmparatoru 276
VII. Henry, İngiltere kralı 264-265
VIII. Henry, İngiltere kralı 181, 265
Hesse-Cassel 147, 291, 298
Hindistan 22, 163-166, 235, 238, 256, 284, 301, 337
hiyerarşiler, idari ve ticari 219-222
Hohenberg, Paul 94, 98
Hollanda 34, 46, 58, 65, 67, 68, 101, 108-110, 112-114, 117, 118, 120, 127, 128, 137, 142, 158-161, 163-167, 200, 210, 213, 215, 231, 251, 255, 257, 260, 267, 278, 282-285, 287, 288, 292, 293, 297, 298, 304-307, 313, 315, 317, 330, 244, 348, 367
Hollanda Cumhuriyeti 65, 67, 68, 110, 114, 137, 159, 166, 167, 257, 282, 306, 307, 315
Hollanda Doğu Hint Kumpanyası 128
Huntington, Samuel 27, 340-342, 364

I

Immich, Max 291, 292
Intercursus Marcus 265

İ

İberya 49, 50, 164, 187, 256, 309
  15. yüzyılda 138
  ayrıca Bkz. Portekiz, İspanya
II. Dünya Savaşı 20, 22, 59, 64, 76, 124, 203, 210, 239, 281, 286, 300, 304, 322, 330, 333, 338, 345-347, 358, 359, 364, 368, 37
imparatorluklar
  Avrupa 161-168
  haraç alıcısı 49, 119, 155
  savaş sonrası dönem 330
İngiltere 58, 66, 67, 71, 82, 87, 99, 100, 112, 113, 117, 118, 120, 124, 125, 127, 128, 130, 137, 141, 143, 145-147, 160, 161, 163, 177, 181, 186, 189, 208, 228, 238, 249, 253, 255, 256, 261-268, 270, 271, 274, 276, 278, 279, 281, 283-285, 287, 288, 290, 292-294, 296, 297, 309, 314, 372
  denizcilik 265
  devlet oluşumu 263, 264
  donanma 146
  16. yüzyıl 266
  10-12. yüzyıllar 261, 262
  17. yüzyıl 267
  Parlamento 264
  1500-1980, silah altındakiler 141

ticaret 264
yiyecek arzı 208
ayrıca Bkz. Britanya
İngiltere Merkez Bankası 267
insan hakları 360
İrlanda 20, 58, 213, 215, 261, 262, 264, 267-270, 311, 314
İskandinavya 78, 105, 110, 113, 161, 166, 230, 231, 236, 248, 260-262, 275, 309
devlet oluşum yolları 230-235
İskandinavya Birliği 232
İskoçya 58, 177, 261, 262, 264, 266-269, 279, 290, 292-294, 296, 297, 311, 314
İspanya 23, 27, 48, 50, 67, 70, 81-84, 92, 101, 104, 109, 110, 114, 118, 119, 124, 135, 138-142, 145, 146, 153, 154, 158, 160, 163-165, 167, 177, 187, 197, 200, 207, 208, 213, 215, 216, 221, 246, 256, 267, 271, 274, 278, 279, 281-284, 287, 288, 290, 292-294, 297, 298, 300, 304, 306, 338, 348, 358, 365
devlet gelirleri, 16. yüzyıl
donanma 146
Hollanda ile savaş 163
imparatorluğun dağılması 49
imparatorluk 49, 164
militarizasyon 124
Müslüman fethi 48
1500-1980, silah altındaki asker 141
silahlı kuvvetler 103
Yahudiler 187
yiyecek arzı 208
İspanya Veraset Savaşı 280
İsveç 20, 30, 32, 57, 60, 83, 87, 117, 145, 155, 213, 214, 215, 229, 231, 232, 233, 237, 238, 245, 279, 284, 291, 292, 297, 298, 299, 306, 307, 349
devlet oluşumu 22
1500-1980, silah altında asker 141
İsviçre 67, 87, 89, 143, 146, 147, 149, 213, 215, 260, 282, 287, 290, 292, 294, 298, 332, 349
paralı asker 142, 143, 147
isyanlar 50, 59, 110, 127, 130, 175, 176, 189, 221, 223, 267, 295, 310, 311
İtalya 23, 27, 32, 46, 67, 78, 80, 81, 82, 83, 89, 90, 91, 92, 101, 110, 112, 119, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 154, 155, 160, 181, 182, 200, 203, 207, 212, 213, 215, 229, 231, 234, 236, 245, 246, 247, 250, 251, 254, 256, 257, 265, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 281, 284, 285, 287, 289, 290,

292, 295, 297, 299, 300, 309, 316, 330, 345, 349, 368
devlet oluşumu 233
Krallığı 286
15. yüzyılda 138
şehir-devletleri 92, 109, 110, 245, 246
diplomatik misyonlar 278
Fransa ve İspanya tarafından işgalleri 138, 139
paralı askerler 143
III. İvan (Büyük), Rusya çarı 119, 240
IV. İvan (Korkunç), Rusya çarı 240

J

Jagellonica, Katerina 279
I. James, İngiltere kralı 266
Japonya 116, 281, 285, 286, 287, 299, 300, 321, 322, 326, 330, 331, 332, 337, 346, 347, 348, 365, 370, 375
Javogues, Claude 195, 196
jeopolitik çözümleme 30, 31
Jeriko 19
III. Johann, İsveç kralı 279
Junkerler 184

K

Kalabriya 58
kalyonlar 104, 146, 162, 254
kamu hizmetleri 202, 322, 327
devlet harcamaları 115, 134, 135, 209
kapitalistler 32, 39, 43, 44, 63, 65, 66, 73, 75, 109, 110, 114, 120, 121, 126, 151, 153, 154, 173, 174, 179, 180, 195, 226, 227, 244, 246, 252, 257, 258, 259, 260, 306, 309, 313, 316, 371
kapitalizm 31, 43, 120, 167, 194, 322
Karpat havzası 85
Kastilya 87, 101, 114, 139, 142, 163, 209, 226, 245, 254, 260, 287, 291, 314, 317
Katalonya 65, 87, 126, 142, 257, 288, 314
Katerina, Büyük 238, 243
kaynaklar, devletin el koyması 18, 28, 39, 40, 47, 48, 49, 57, 59, 61, 63, 64, 66, 103, 107, 109, 111, 137, 142, 149, 151, 153, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 183, 186, 192, 204, 216, 217, 218, 226, 235, 251, 254, 255, 271, 272, 306, 314, 317, 329, 341, 343
Kennedy, Paul 28, 29, 366
Kırım Savaşı 286
Kiev 84, 235, 236, 237, 240
kilise toprakları 207
Kinzer, Stephen 352
kolektif halk eylemi 175-181

komisyonculuk dönemi isyanları, savaşları 157, 175, 211, 318, 375
Konstantinopolis 92, 248, 249
Kore, Güney 302, 332, 347, 365, 369-370
koruma, devlet faaliyeti olarak 302
köylülük 53, 259, 260
Kurduba 91
Kutsal Roma İmparatorluğu 67, 82, 101, 112, 119, 138, 144, 221, 236, 246, 276, 281-283, 287, 291, 292, 294, 295

L

Lagaş 19
Latin Amerika 41, 50, 324, 326-328, 332, 338, 341, 345, 351-353, 355, 358-359, 361, 363, 365, 366, 369
askeri güçler 341, 342
Birleşik Devletlerin müdahalesi 221, 222
sivilleşme 359, 360
100 devlette darbe girişimi 215
Laud Kroniği 261
Lees, Lynn 94, 98
Lefebvre, Georges 195
Levy, Jack 124, 132, 280, 281, 287-289, 293-296, 298, 300, 301, 310
Libya 348, 354, 358, 369
Liechtenstein 90
Litvanya 21, 59, 67, 82, 238, 274, 279, 291, 374
Loire 195-197
Lombardiya 140, 246, 285
XI. Louis 138
XIII. Louis 127, 128
XIV. Louis 9, 12, 58, 142, 267, 293, 294
Lüksemburg Dukalığı 213, 215, 305, 348

M

Macaristan 65, 71, 78, 82, 84-87, 112, 120, 161, 214, 215, 228, 236, 238, 243, 245, 250, 260, 274, 285-287, 290, 292-295, 301, 313, 314, 330, 345, 347, 348, 365
Macarlar 85, 86, 103, 237, 248, 274
Machiavelli, Niccolo 119, 139, 140, 257
Mack Smith, Dennis 58, 110, 206, 244
McNeill, William 29, 30, 87, 238, 296
Madrid 45, 105, 114, 208, 226
Magna Carta 263
Malta Şövalyeleri 106, 146
Maniruzzaman, Talukder 354, 358
Mare, Nicholas de la 208
Marksist 32-33
Mary, İskoç kraliçesi 135, 266, 267
Mecklenburg 51
Memlükler 249
Messina 109
Mezopotamya 17, 19
Mısır 19, 56, 298-301, 354, 358

Milano 30, 67, 91, 94, 119, 138-140, 143, 227, 257, 278, 279, 290, 292-294, 296
milisler 103, 189, 190, 198, 308
Milletler Cemiyeti 22, 286, 303
Modelski, George 118, 137, 286-289, 313
Moğollar 50, 130, 221, 237, 238, 243, 250, 313
Monako 18, 90, 290, 332
Moore, Jr. Barrington 35, 36, 38, 39, 71, 179
Moskova 67-68, 82, 120, 237, 238, 240, 242, 272, 279, 374
Mumford, Lewis 35, 37-39, 43
mutlakiyet 75
mülkiyet hakları 175, 176
mülteciler 338
Münster, Sebastian 279, 282
Müslüman devletler 83, 84, 275

N

Napoli 67, 82, 91, 104, 138-140, 177, 290, 292-294, 296, 298
Napolyon, Bonaparte 50, 89, 115, 148, 149, 161, 193, 194, 197, 200, 203, 238, 243, 250, 256, 268, 276, 285, 298, 299, 304
Nijerya 331, 334, 354, 358
Nis 285, 363, 367
Normanlar 109, 221, 248, 262
Norveç 83, 89, 209, 210, 213, 215, 29, 231, 232, 234, 238, 262, 330, 346, 348
1875-1975, GSMH yüzdesi olarak devlet harcaması, 210
Novgorod 120, 238, 240
nükleer silahlar 337, 338, 359, 372

O

Olson Mancur 28
ordular
büyüklüğü 141; 1960 sonrası 348
coğrafi dağılım 217
donanmadan ayrılması 104
nüfusa oran 348
paralı 143-150
ulusallaşma 181
ayrıca Bkz. zor, askeri rejim, silahlı kuvvetler, askeri personel, savaş
Organski, A. F. K. 310, 324, 325
Orta Doğu 1944-1987, 100 devlette darbe girişimi 350, 359
Osmanlı İmparatorluğu 29, 54, 55, 67, 68, 81, 82, 87, 109, 124, 140, 155, 162, 185, 238, 242, 274, 280, 281, 286-287, 289-301, 314
dolaylı yönetim 183, 184
Venediğin mağlup edilmesi 273, 274
Otuz Yıl Savaşları 112, 115, 145, 177, 212, 232, 233, 281-283

Owusu, Maxwell 360

P

Palermo 91, 205, 206
parasallaşma 154, 157
papalık nunciolar 278
paralı askerler 63, 88, 93, 100, 119, 139, 140, 142, 143, 145, 147-150, 161, 186, 211, 306
Parkinson, C. Northcote 21, 22
patrimonyalizm 63, 64, 99, 134, 157, 175, 211, 216, 308, 318, 344, 375
Petro, Büyük 238, 242, 243, 368
II. Philip, İspanya kralı 104, 135, 142
Pitt, William 180
Piyemonte 140, 172, 285, 298
Platzhoff, Walter 279, 291, 292
Po Vadisi 227
polis kuvveti 102, 104, 179, 192, 217
Polonya 62, 65, 67, 68, 78, 82-84, 87, 101, 110, 120, 175, 203, 213, 215, 224, 228, 236, 238-239, 243, 245, 260, 274, 279, 280, 286-287, 290, 292, 294, 295, 297, 315, 330, 348, 352, 372, 373
Pomeranya 51-53, 282, 314
Portekiz 27, 82, 99, 101, 113, 137, 162-166, 177, 187, 214-216, 226, 255, 265, 274, 280, 283, 287, 288, 291, 292, 297, 298, 307, 314, 316, 317, 365
  imparatorluk 161, 162
  militarizasyon 213, 214
Protestanlık 112, 291
provveditori 254
Prusya 27, 35, 51-53, 56, 60, 65, 71, 105, 114, 120, 128, 137, 160, 167, 184, 186, 203, 204, 207, 208, 212, 223, 224, 238, 239, 256, 260, 271, 284-288, 292, 298, 299, 314, 315, 344
  yiyecek arzı 207
  ayrıca Bkz. Brandenburg-Prusya
Pye Lucian 322, 323

R

Ragusa (Dubrovnik) 118, 249, 250, 256, 257, 274, 316
Rastatt 284
Ravenna 245, 246
Reformasyon, Protestan 112, 181, 291, 316
Rhineland 105, 227, 314
II. Richard, İngiltere kralı 263, 264
Rosenau, James 31
Rosenberg, Hans 190, 204
Russell, J. C. 91, 128, 278
Rusya 23, 28, 60, 78, 84, 87, 88, 117, 119, 155, 161,

167, 175, 203, 207, 211, 221, 234, 236-243, 245, 259, 260, 270-272, 279, 280, 286, 287, 292-295, 297-299, 301, 307, 309, 311-313, 323, 330, 332, 337, 372, 374

S

San Marino 18, 90
sanayileşme 94, 209, 269
Savoy 30, 143, 279, 284, 285, 290, 292, 295
Savoy-Piyomento 140, 172
Scammell, G. V. 249, 251, 265
Sefardim 187
sermaye
devlet egemenliği 100
şehirlerin büyümesi 44-46
ve savaş 153
ve zor 42-48
şehirlerdeki yoğunluk 94-96
sermayeleşmiş-zor bölgeleri 95, 96
sermaye yoğun bölgeler 39, 40, 62, 64, 227, 228, 245-253
Sforza, Francesco 119, 139, 279
Sfarzo, Ludovico 139
Shils, Edward 339
sınıf mücadelesi 372
sınıf yapısı 33, 57, 60, 176
Sırbistan 55, 184, 185, 243, 286, 300, 372
Osmanlı yönetiminde 55
Sicilya 57, 58, 67, 104, 106, 109, 110, 126, 206, 244, 245, 260, 276, 284, 290, 292, 293
silah ticareti 350
silahlı kuvvetler 58, 63, 76, 97, 89, 100, 103, 104, 109, 112, 116, 127, 128, 136, 148, 149, 151, 196, 204, 259, 272, 315, 318, 334, 335, 341, 342, 348, 349, 351, 352, 363,
Skinner, G. William 219, 220, 222-224, 272
Smith, Adam 97, 270
sosyalist devletler 66, 172, 373
Sovyetler Birliği 20, 21, 59, 124, 204, 210, 215, 239, 281, 287, 302, 311, 331, 333, 337, 338, 347, 350, 364, 365, 369, 372-375
askeri harcama 216
Stepan, Alfred 351, 369
Surinam 283, 354, 358, 367, 368
Süleyman, Kanuni Sultan 67, 140

Ş

V. Şarlken, Kutsal Roma İmparatoru 67, 104, 134, 135, 141, 142, 288, 317
şehirler
büyümesi 37, 44-46, 93-95, 227,
demografik etki 91, 92
devletlerle etkileşim 18, 96-99, 107-109

pazar hiyerarşileri 110, 225, 226
sağlık 46
şehir ağı 96, 97
tipleri 227
ve tarım 44, 45
ve savaşın finansmanı 154
ayrıca Bkz. şehir-devletleri,
şehir-imparatorlukları 116, 117
gerilemeleri 318
şehir-devletleri 18, 49, 65, 117, 118, 317,
gerilemeleri 317, 318
şehir oligarşileri 315
şiddet 125

T

Tarım 45, 46, 91
devlet müdahalesi 207
ayrıca Bkz. yiyecek arzı
Tatarlar 49, 237
Tayland 353, 354
Tayvan 332, 335, 351, 364, 370
tekbiçimlileştirme 187
Tenenti, Alberto 256
Thompson, William 31, 286
Ticaret 98, 99, 118, 120, 255, 256
ve imparatorluklar 161-168
toplumsal altyapı 66
Töton Şövalyeleri 238
Transilvanya 105, 286
Trieste 245, 249, 256, 259
Tudorlar 127, 128, 265, 266
tüccarlar
askeri güçleri 223, 224, 257
ayrıca Bkz. ticaret
Türkiye 86, 87

U

Ukrayna 242, 243, 332, 372
uluslararası ilişkiler
devletçi çözümlemeler 26
jeopolitik çözümlemeler 30, 31
Marksist çözümlemeler 32, 33
ulusal devlet 18, 20, 24, 30, 34, 41, 42, 50, 52, 53, 58, 66-68, 74
egemenliği 305
gelişimi 108
şehirlerle ilişkisi 111
ulusallaşma 29, 100, 211, 212, 216, 310, 311, 318
isyanlar 310, 311
savaşlar 306, 309, 310, 316, 318
ulusçuluk 202, 203
Ur 19
Utrecht Anlaşması 284
uzmanlaşma 64, 100, 175, 181, 216, 306, 312, 318
savaşlar 331

Ü

Üçüncü Dünya
devlet oluşumu 321, 322, 341-343

askeri rejime yol açan koşullar 361-363
askeri yönetimler 252-254
darbeler 363, 365-369, 334, 353, 355, 374
militarizasyon ve büyük güçler 364-367
silahlı kuvvetler 334, 335, 341, 342, 348, 349, 351, 352, 363
siyasal istikrar 346
ve büyük güçlerin rekabeti 364, 368
üretim 171-173, 209
devlet 102, 205, 206

V

Valensiya 142
Vasa, Gustav 232
Vatikan Sarayı 22
Venedik 81, 82, 91, 99, 110, 118, 119, 138, 139, 141, 144, 160-164, 166, 181, 224, 227, 244, 246-257, 259, 265, 270-272
Avusturya işgali 256, 257
deniz gücü 245, 251
devlet faaliyeti olarak ticaret 252, 253
doçlar 251, 252
gerileme 255
kalyonları 253-255
mali sistem 253, 254
nüfus 250, 251
oligarşisi 251, 252
Osmanlı İmparatorluğu ile savaş 273, 274
savaşlar 14. yüzyıl 253, 254
Scuole Grandi 253, 254
ticari faaliyet 246-249, 254
ve Bizans İmparatorluğu 246-48, 251
Verböczi, İstvan 86
vergilendirme 133, 134, 142, 173, 174
ekonominin parasallaşması 155-157
kategoriler 155, 156
ve savaş 150-152
Viyana Kongresi 285
Vries, Jean de 91, 95

W

Waley, Daniel 252
Wallenstein, Friedland Dükü 144
Wallerstein, İmmanuel 33
Weber, Max 127
Westphalia Anlaşması 112
William, Orangeli 267
Wong, R. Bin 222

Y

Yahudiler 187
Yedi Yıl Savaşları 285
Yeltsin, Boris 285
Yeni Delhi 22

yiyecek arzı ve devlet müdahalesi 207-209, 222

Z

Zaire 352
zor 46, 47, 97, 100
  ve devlet oluşumu 224, 227
  ve sermaye 43-47, 106-108
  yoğunlaşması 102-106
  ayrıca Bkz. ordular, zor-yoğun bölgeler, savaş
zor yoğun bölgeler
  devlet faaliyeti 174
  köylülük 260
  pazarlık 175
  sınıf örgütlenmesi 107